

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

OSMANLI ÖNCESİ SİVAS VE YÖRESİ TARİHİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof.Dr. Muhammet Beşir AŞAN

HAZIRLAYAN

Burhan MİLLİ

ELAZIĞ 2007

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI ÖNCESİ SİVAS VE YÖRESİ TARİHİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bu tez/...../..... tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman

Üye

Üye

Prof.Dr. Muhammet Beşir AŞAN

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun/...../..... tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

OSMANLI ÖNCESİ SİVAS VE YÖRESİ TARİHİ

Burhan MİLLİ

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

2007; Sayfa: XVIII+232

Sivas şehri ve yöresi, Neolitik dönemden Osmanlı hâkimiyetine geçinceye kadar tarihin her döneminde dikkat çekmiş bir bölgedir. Sivas, eskiçağda Perslerin hâkimiyeti altında iken (M.Ö. V. yüzyıl) ünlü Kral Yolu'nun güzergâhlarından biriydi. Bu yöre Bizans İmparatorluğu döneminde de ülkenin can damarı niteliğinde olan Anadolu'daki askeri yolun üzerindeydi. Bizanslıların, Selçuklu ordularının akınları ile Anadolu'nun doğusundaki topraklarının önemli bir kısmını kaybetmeleriyle birlikte, bu yöre imparatorluğun en önemli sınır kenti haline gelmiştir. Danişmendliler döneminde Sivas, bu beyliğin en önemli idare merkeziydi. Bu şehir Anadolu Selçukluları, özellikle de I. Alaeddin Keykubat (1220-1237) döneminde daha da büyüyerek uluslar arası bir ticaret ve kültür merkezi haline gelmiştir. İlhanlılar döneminde özel bir statüsü olan Sivas, Eratna ve Kadı Burhaneddin dönemlerinde bu beyliklerin merkezi seçilmiştir. Böylece Sivas şehri binlerce yıllık tarihi ve kültürel mirası ile Anadolu'nun en önemli şehirlerinden biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sivas, Hititler, Persler, Roma, Bizans, Selçuklular, Eratna Devleti, Kadı Burhaneddin, Ticaret.

ABSTRACT

Master Dissertation

HISTORY OF SIVAS AND ITS AROUND BEFORE OTTOMANS

Burhan MILLI

Fırat University

Institute of Social Sciences

Department of History

2007; Page: XVIII+232

Sivas city and its around had been an outstanding area throughout history, since the Neolithic age till the Ottomans captured it. While Sivas was under the prevalence of Persians during the prehistoric period (B.C. V. century), it was of one of the taxiways of the famous King Road. This territory was on the vital military way of Byzantine Empire in Anatolia during that period. As soon as the Byzantines had lost an important part of east Anatolia by the influx of Seljukian armies, this territory became the most important border city of the empire. During the period of Danişmendliler, Sivas was the most significant governmental center of the principality. That city grew and became an international trade and culture center during the Turkish Seljukians and especially I. Alaeddin Keykubat (1220-1237) period. Sivas had a special status during the period of İlhanlılar and it was selected as the center of principality during the periods of Eratna and Kadı Burhaneddin. Thus Sivas city had been one of the most important cities of Anatolia with its history of thousands of years and cultural inheritance.

Key Words: Sivas, Hittites, Persians, Roma, Byzantine, Seljukians, Eratna State, Kadı Burhaneddin, Trade.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
ÖNSÖZ.....	VIII
KISALTMALAR	X
KONU VE KAYNAKLAR.....	XI

GİRİŞ

1. TARİH İÇERİSİNDE SİVAS'A VERİLEN ADLAR.....	1
1.1. Kabeira (Karama).....	1
1.2. Dikapolis	2
1.3. Sebas.....	2
1.4. Sibasip	2
1.5. Sipas	2
1.6. Sibir (Sivir).....	3
1.7. Sevaste.....	3
1.8. Sebasteia.....	4
1.9. Danişmend İli	5
1.10. Dâr ul-‘alâ	5
2. SİVAS ŞEHRİNİN COĞRAFI KONUMU.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSLÂM ÖNCESİ DÖNEMDE SİVAS VE YÖRESİ

1.1. Prehistorik Dönem.....	7
1.1.1. Taş Devri.....	9
1.1.1.1. Paleolitik (Eski Taş) Devir (M.Ö. 600.000-10.000).....	9
1.1.1.2. Mezolitik (Orta Taş) Devir (M.Ö. 10.000-8.000).....	9
1.1.1.3. Neolitik (Yeni Taş) Devir (M.Ö. 8000-5500/5000)	10
1.1.2. Kalkolitik Devri (M.Ö. 5000-3000).....	11
1.1.3. Tunç Devri (M.Ö.3000-1200).....	12

1.2. Hattiler ve Hititler Dönemi.....	14
1.3. Geç Hitit Beylikleri Dönemi	23
1.4. Kimmer, İskit ve Pers İstilasası Dönemi	26
1.5. Büyük İskender ve Kapadokya Krallığı Dönemi	33
1.6. Roma İmparatorluğu Dönemi.....	49
1.7. Bizans İmparatorluğu Dönemi	56

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSLÂMÎ DÖNEMDE SİVAS VE YÖRESİ

2.1. Emeviler Döneminde Sivas'a Yapılan Akınlar	60
2.2. Abbasiler Döneminde Sivas'a Yapılan Akınlar	61
2.3. Anadolu'ya Yapılan Selçuklu Akınları	63
2.3.1. Tuğrul ve Çağrı Beyler Dönemleri (1040-1063)	66
2.3.2. Sultan Alp Arslan Dönemi ve Malazgirt Savaşı (1063-1071).....	73
2.3.3. Sultan Melikşah Dönemi (1072-1092)	86
2.3.3.1. Türkiye Selçuklu Devletinin Kuruluşu (1075-1086).....	88
2.3.3.2. Danişmendli Devletinin Kuruluşu	91
2.3.4. Sultan I. Kılıç Arslan Dönemi (1086-1107)	99
2.3.5. Sultan I. İzzeddin Mes'ud Dönemi (1107-1155)	103
2.3.6. Sultan II. İzzeddin Kılıç Arslan Dönemi (1155-1192)	113
2.3.7. Kutbeddin Melikşah I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1. Saltanat 1192-1196, 2. Saltanat 1205/1211) II. Rükneddin Süleymanşah (1196-1204), III. İzzeddin Kılıç Arslan (1204-1205) ve I. İzzettin Keykavus (1211-1220) Dönemleri	119
2.3.8. Sultan I. Alâeddin Keykubad Dönemi (1220-1237).....	125
2.4. Anadolu'ya Yapılan Moğol Akınları	132
2.4.1. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi (1237-1246)	132
2.4.2. Sultan II. İzzeddin Keykavus (1246-1249), Rükneddin IV. Kılıç Arslan (1249-1266) ve III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1284) Dönemleri	137
2.4.3. Sultan II. Gıyaseddin Mes'ud Dönemi (İlk Saltanat, 1284-1296)..	143
2.4.4. Sultan III. Alâeddin Keykubad Dönemi (1298-1302)	147
2.4.5. Sultan II. Gıyaseddin Mes'ud (İkinci Saltanat, 1302-1310) ve V. Kılıç Arslan (1310-1318) Dönemleri.....	148

2.5. Eratna Beyliği Dönemi	151
2.5.1. Emir Eratna (Alâeddin) Dönemi (1341-1352).....	151
2.5.2. Gıyaseddin Mehmed Dönemi (1352-1365)	157
2.5.3. Alâeddin Ali Bey Dönemi (1365-1380)	157
2.5.4. II. Mehmed Bey Dönemi (1380-1381)	161
2.6. Kadı Burhaneddin Ahmed Dönemi (1381-1398).....	163

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. OSMANLI HAKİMİYETİNE KADAR SİVAS VE YÖRESİNDE KÜLTÜR VE MEDENİYET

3.1. Prehistorik Dönemde Kültür ve Medeniyet.....	170
3.1.1. Mimari	170
3.1.1.1. Maltepe Höyüğü Mimarisi.....	170
3.1.2. Çanak Çömlekler	172
3.1.2.1. Pılır Höyük Çanak Çömlekleri	172
3.1.2.2. Maltepe Höyüğü Çanak Çömlekleri	172
3.1.3. Çanak ve Çömlekler Dışında Günlük Hayatta Kullanılan Diğer Malzemeler	174
3.1.3.1. Pılır Höyük Buluntuları	174
3.1.3.2. Mergersen Buluntuları	175
3.2. Asur Ticaret Kolonileri Çağında Kültür ve Medeniyet.....	175
3.2.1. Ticaret ve Ekonomi.....	175
3.2.2. Sanat.....	177
3.2.3. Mimari	177
3.2.4. Din	177
3.3. Hititler Döneminde Kültür ve Medeniyet	178
3.1.1. Hititlerde Devlet Teşkilatı	178
3.3.1.1. Büyük Kral.....	178
3.3.1.2. Hititlerde Kadın	179
3.3.1.3. İdari Teşkilat ve Prensler	179
3.3.1.4. Saray Teşkilatı	180
3.3.1.5. Askeri Teşkilat.....	180
3.3.2. Hititlerde İnsan Hakları ve Hukuk.....	180

3.3.3. Hitit Cemiyeti	181
3.3.4. Hititlerde Ekonomi ve Ticaret	182
3.3.5. Hititlerde Dil ve Yazı.....	183
3.3.6. Hititlerde Din	184
3.3.7. Hititlerde Sanat	185
3.4. Geç Hitit Beylikleri Döneminde Kültür ve Medeniyet	187
3.5. Persler Döneminde Kültür ve Medeniyet.....	188
3.5.1. Askeri ve İdari Teşkilat.....	188
3.5.2. Sosyal, Ticari ve Dini Hayat.....	190
3.6. Roma ve Bizans İmparatorlukları Döneminde Kültür ve Medeniyet.....	192
3.6.1. İdari Teşkilat	192
3.6.2. Din, Dil ve Edebiyat	194
3.7. Selçuklular Döneminde Kültür ve Medeniyet.....	196
3.7.1. Sivas ve Yöresinden Geçen Ticaret Yolları.....	196
3.7.2. Sivas'ta Ticaret ve Sosyo-Ekonomik Durum	197
3.7.3. Sivas ve Yöresindeki Selçuklulara Ait Yapılar	201
3.7.3.1. Medreseler	201
3.7.3.1.1. Gök Medrese (Sahibiye Medresesi)	201
3.7.3.1.2. Çifte Minareli Medrese (Dâr-ül Hâdis)	202
3.7.3.1.3. Buruciye Medresesi	203
3.7.3.2. Camiler ve Şifahaneler.....	203
3.7.3.2.1. Sivas Ulu Cami	203
3.7.3.2.2. Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası	204
3.7.3.2.3. I. İzzeddin Keykavus Şifahanesi	205
3.7.3.3. Türbeler (Kümbetler).....	205
3.7.3.3.1. Abdü'l-Vehhâb Gazi Türbesi	205
3.7.3.3.2. Sitte Melik Türbesi	206
3.7.3.3.3. Kamerüddin Türbesi	206
3.7.3.3.4. I. İzzeddin Keykavus Türbesi	206
3.7.3.3.5. Ahmed Şah Türbesi	207
3.7.3.3.6. Şahne Künbedi.....	207

VII

3.7.3.4. Kaleler.....	207
3.7.3.4.1. Sivas Surları.....	207
3.7.3.4.2. Divriği Kalesi	208
3.7.3.5. Köprüler	208
3.7.3.5.1. Boğaz Köprüsü	208
3.7.3.5.2. Eğri Köprü	208
3.7.3.5.3. Kesik Köprü.....	208
3.7.3.5.4. Şahruh Köprüsü	208
3.8. İlhanlılar Döneminde Kültür ve Medeniyet	209
3.8.1. Ticaret ve Sosyo-Ekonomik Durum	209
3.9. Emir Eretna ve Kadı Burhaneddin Ahmed Dönemlerinde Kültür ve Medeniyet.....	212
3.9.1. Ticaret, Ahilik Müessesesi ve Zaviyeler.....	212
3.9.2. Türbeler	215
3.9.2.1. Ahi Emir Ahmet Türbesi	215
3.9.2.2. Güdük Minare (Şeyh Hasan Bey) Türbesi.....	215
3.9.2.3. Kadı Burhaneddin Türbesi.....	215
SONUÇ.....	216
BİBLİYOGRAFYA	219
EKLER.....	227
ÖZGEÇMİŞ	232

ÖNSÖZ

Orta Anadolu'nun en önemli şehirlerinden biri olan Sivas, eski çağlardan itibaren Anadolu'dan geçen önemli ticaret yollarının kavşak noktasında yer alması, binlerce yıllık tarihi ve kültürel alt yapısı ile tarihin her döneminde Anadolu'ya giren siyasi güç ve teşekküllerin hakim olmak istedikleri en önemli yerlerden biri olmuştur. Neolitik dönemden Osmanlı hakimiyetine geçinceye kadar birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Sivas ve yöresi, Selçuklular döneminde özellikle de Alaeddin Keykubad'ın gayretleriyle Anadolu'nun en kalabalık ve en güzel şehirlerinden biri haline gelmiştir.

Bu araştırmamızda Anadolu'nun en eski tarih ve kültür merkezlerinden biri olan Sivas'ın Osmanlı hakimiyetine geçinceye kadar olan tarihi gelişimini ulaşılabildiğimiz kaynaklar ölçüsünde yazmaya gayret ettik. Bugüne kadar Sivas şehri üzerine yazılmış çok az eserin olması ve bu eserlerin de belli yüzyıllar arasını kapsamaması tezimizi hazırlarken zorluklarla karşılaşmamıza neden oldu. Sivas konusunda yapılmış araştırmaların çoğu, Selçuklu ve Selçuklu sonrası dönemlere ağırlık vermiş iken, Sivas'ın eskiçağ tarihi karanlıkta kalmıştır. Bu nedenle yaptığımız bu araştırmada Sivas ve yöresinin Osmanlı öncesine kadar olan tarihi gelişimini ayrıntılı olarak vermeye çalıştık.

“Osmanlı Öncesi Sivas ve Yöresi Tarihi” adlı araştırmamız giriş ve üç bölüm halinde yazılmıştır. Giriş'te “Sivas'a Tarih İçerisinde Verilen Adlar ve Sivas'ın Coğrafi Konumu” üzerinde durduk. Araştırmamızın esasını ise birinci ve ikinci bölümler teşkil etmektedir. Birinci bölüm Sivas'ın “İslam Öncesi Dönemi” ikinci bölüm ise “İslâmi Dönemi”ni kapsamaktadır. Üçüncü bölümde ise “Osmanlı Hakimiyetine Kadar Sivas ve Yöresinde Kültür ve Medeniyet” anlatılmıştır. Eserimizdeki eksikliklerle beraber, bu araştırmamızın Sivas konusunda ileride yapılacak olan çok daha kapsamlı çalışmalara yardımcı olması en önemli dileğimizdir.

Tezimin hazırlanması sırasında kıymetli fikirleri ile beni yönlendiren, karşılaştığım güçlüklerde manevi desteğini benden esirgemeyen ve kütüphanesini bana açan Danışman Hocam Prof.Dr. Muhammet Beşir AŞAN'a şükranlarımı arz

ederim. Araştırmalarım süresince gece-gündüz demeden, maddi-manevi desteklerini benden esirgemeyen aileme ve bana destek olan arkadaşlarım Zekiye Tunç ile Ayşe Demirtaş'a da teşekkürü bir borç bilirim.

Elazığ 2007

Burhan MİLLİ

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.S.	: Aleyhisselâm
A.Ü.D.T.C.F.D.:	Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
B.O.T.A.	: Büyük Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
H.z.	: Hazreti
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi
km	: Kilometre
m	: Metre
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
ölm.	: Ölümü
s.	: Sayfa
S.A.D.	: Selçuklu Araştırmaları Dergisi
S.İ.Ç.D.R.	: Sivas İli Çevre Durum Raporu
T.D.E.K.	: Türk Dünyası El Kitabı
T.D.V.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
v.s.	: Vesaire
Y.A.	: Yurt Ansiklopedisi
Yay.Haz.	: Yayına Hazırlayan
yy.	: Yüz Yıl

KONU VE KAYNAKLAR

I. KONU

Orta Anadolu'nun en önemli şehirlerinden biri olan Sivas, binlerce yıllık tarihi, kültürel alt yapısı ve coğrafi konumu ile tarih boyunca birçok devletin mücadele ettiği bir yer olmuştur. Yapılan araştırmalara göre neolitik dönemden itibaren iskan edilmeye başlanan Sivas ve yöresi, Osmanlı yönetimine geçinceye kadar Hititler, Persler, Helenler, Romalılar, Bizanslılar, Büyük Selçuklular, Danişmentliler, Anadolu Selçuklular, İlhanlılar ve Eratnalılar devletlerinin hakimiyetinde kalmıştır.

Bu araştırmamızda özellikle coğrafi konumu ile tarih boyunca Anadolu'dan geçen önemli ticaret yollarının kavşak noktasında bulunan Sivas ve yöresinin başlangıçtan Osmanlı hakimiyetine geçinceye kadar olan tarihi gelişimini ulaşabildiğimiz kaynaklar ölçüsünde kronolojiyi esas alarak yazmaya çalıştık. Üç bölümden oluşan araştırmamızın esasını teşkil eden birinci ve ikinci bölümleri Sivas ve yöresinin Osmanlı öncesine kadar olan tarihidir. Tezimizin üçüncü ve son bölümünde ise, Osmanlı hakimiyetine kadar Sivas ve yöresindeki kültür ve medeniyet anlatılmıştır.

II. KAYNAKLAR

1. TETKİK ESERLER

1.1. TÜRKÇE ARAŞTIRMALAR

Tezimizin özellikle birinci ve üçüncü bölümlerini yazarken faydalandığımız Ekrem Akurgal'ın Anadolu Kültür Tarihi¹, Füzuan Kınal'ın Eski Anadolu Tarihi², Ekrem Memiş'in Eskiçağ Türkiye Tarihi³, Şemseddin Günaltay'ın Yakınşark II Anadolu⁴ ve Yakınşark IV I. Bölüm⁵ adlı eserleri ile Bilge Umar'ın Türkiye

¹ Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, İstanbul 2002.

² Füzuan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara 1962.

³ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Konya 2002.

⁴ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark II, Anadolu, En Eski Çağlardan Ahamenişler İstilasına Kadar*, Ankara 1987.

⁵ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, I. Bölüm, Perslerden Romalılara Kadar Selevkoslar, Nabatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Krallıkları*, Ankara 1987.

Halkı'nın İlkçağ Tarihi I⁶ adlı eseri Anadolu'nun, hem tarih öncesi devirleri, hem de Romalılar döneminde kadar olan tarihi süreci ile ilgili bilgiler ihtiva etmektedir. Bu eserin yanında Arif Müfit Mansel'in Ege ve Yunan Tarihi⁷ adlı eserinden de Anadolu'nun ve Sivas'ın Pers, Büyük İskender ve Selevkoslar hakimiyeti dönemleri ile ilgili bilgilere ulaşılmıştır.

Şemseddin Günaltay'ın Yakınşark IV, II. Bölüm⁸, Halil Demircioğlu'nun Roma Tarihi⁹, Sabahat Atlan'ın Roma Tarihi'nin Anahatları¹⁰ ve M.Ali Kaya'nın Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi¹¹ adlı eserlerinden araştırmamızın Kapadokya Krallığı ve Roma dönemleri ile ilgili bilgilere ulaşılmıştır.

Osman Turan'ın Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti¹² ve Selçuklular Zamanında Türkiye¹³ adlı eserleri araştırmamızda en çok faydalandığımız kaynaklardır. Bu eserlerden Sivas'ın Büyük Selçuklular, Danişmendliler ve Türkiye Selçuklular hakimiyetindeki dönemleri ile ilgili bilgilere ulaştık. Ayrıca Osman Turan'ın Selçuklular ve İslâmiyet¹⁴ adlı eserinden, araştırmamızın üçüncü bölümünde yararlandık. Bu eserden Selçuklular ve İlhanlılar dönemlerinde Sivas ve yöresindeki kültür ve medeniyet ile ilgili bilgilere ulaştık.

Ali Sevim'in Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi, Başlangıçtan 1086'ya Kadar¹⁵, Mükrimin Halil Yinanç'ın Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi¹⁶ ve M. Altay Köymen'in Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I¹⁷ adlı

⁶ Bilge Umar, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi I*, İzmir 1992.

⁷ Arif Müfit Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1993.

⁸ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, II. Bölüm, Romalılar Zamanında Kapadokya Pont ve Artaksiad Krallıkları*, Ankara 1987.

⁹ Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi, Menşelerden Akdeniz Havzasında Hakimiyet Kurulmasına Kadar*, Ankara 1993.

¹⁰ Sabahat Atlan, *Roma Tarihinin Anahatları*, İstanbul 1970.

¹¹ Mehmet Ali Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, İzmir 2005.

¹² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, Aralık 2003.

¹³ Osman Turan, *Selçuklar Zamanında Türkiye*, İstanbul, Eylül 2004.

¹⁴ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 2005.

¹⁵ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi, Başlangıçtan 1086'ya Kadar*, Ankara 1998.

¹⁶ Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944.

¹⁷ M.Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu I*, Ankara 1979.

eserlerinden araştırmamızın Büyük Selçuklular ve Danişmendliler ile ilgili bölümlerini (Sultan Melikşah dönemine kadar) yazarken faydalandık.

Araştırmamızın Sultan Melikşah ve Türkiye Selçukluları ile ilgili bölümlerini yazarken faydalandığımız eserler ise İbrahim Kafesoğlu'nun Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluđu¹⁸, Ali Sevim-Erdoğan Merçil'in Selçuklu Devletleri Tarihi¹⁹, Ali Sevim'in Kutalmışoğlu Süleymanřah²⁰, Ali Sevim-Yaşar Yücel'in Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi²¹ adlı eserleridir. Nejat Kaymaz'ın Pervane Muinüd-Din Süleyman²² adlı eserinden Türkiye Selçuklularının 1266-1277 yılları arasındaki hakimiyet dönemini yazarken faydalandık.

İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder)'in Sivas řehri²³ adlı eserleri özellikle araştırmamızın üçüncü bölümünü teşkil eden Sivas ve yöresinde kültür ve medeniyet ile ilgili bilgiler ihtiva etmektedir. Ayrıca bu eserden tezimizin birinci ve ikinci bölümlerini yazarken de yer yer faydalandık.

Kemal Göde'nin Eratnalılar (1327-1381)²⁴ ve İ.Hakkı Uzunçarşılı'nın Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri²⁵ adlı eserlerinden araştırmamızın Eratna Beyliği dönemini yazarken faydalandık.

İ.Hakkı Uzunçarşılı'nın Büyük Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi²⁶ adlı eserinden araştırmamızın Kadı Burhaneddin dönemini yazarken, Yaşar Yücel'in Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II²⁷ adlı eserinden ise araştırmamızın Eratna Beyliği dönemi ve Kadı Burhaneddin dönemini yazarken faydalandık.

¹⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953.

¹⁹ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara 1990.

²⁰ Ali Sevim, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, Ankara 1990.

²¹ Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989.

²² Nejat Kaymaz, *Pervane Muinüd-Din Süleyman*, Ankara 1970.

²³ İsmail Hakkı (Uzunçarşılı)-Rıdvan Nafiz (Edgüder), *Sivas şehri*, Yay.Haz. Recep Toparlı, Sivas 1997.

²⁴ Kemal Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, Ankara 1994.

²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1969.

²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, C.I, Ankara 2000.

²⁷ Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*, Ankara 1991.

1.2. YABANCI ARAŞTIRMALAR

Georg Ostrogorsky'in Bizans Devleti Tarihi²⁸, A.A. Vasilev'in Bizans İmparatorluğu Tarihi I²⁹, Paul Lemerle'nin Bizans Tarihi³⁰, August Bally'nin Bizans Tarihi II³¹ ve Charles Diehl'in Bizans İmparatorluğu Tarihi³² adlı eserlerden Sivas'ın Bizans dönemindeki tarihi ve bu dönemdeki kültür ve medeniyeti ile ilgili bilgilere ulaştık.

Gregory Abû'l-Farac'ın Abû'l-Farac Tarihi I ve II³³ adlı eserlerden araştırmamızın ikinci bölümünü özellikle de Türkiye Selçukluları ile ilgili bölümleri hazırlarken faydalandık.

Kerîmüddin Mahmud Aksarayî'nin Müsâmeretü'l-Ahbâr³⁴ adlı eserinden özellikle Türkiye Selçuklularının 1243 Köseadağ yenilgisinden yıkılışına kadar olan bölümünü yazarken faydalandık.

Urfalı Mateos'un Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)³⁵ adlı eseri araştırmamızın ikinci bölümünün önemli eserlerindedir. Bu eser Türklerin Anadolu'ya yaptıkları ilk akınlardan Sultan II. Kılıç Arslan'ın (1155-1192) hakimiyet yıllarının önemli bir dönemine kadar olan süreci ile ilgili bilgiler ihtiva etmektedir.

Steven Runciman'ın Haçlı Seferleri Tarihi II, III³⁶ adlı eserinden Haçlı Seferleri ile ilgili bilgilere ulaştık.

²⁸ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 1999.

²⁹ A.A. Vasilev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi I*, Çev. Arif Müfit Mansel, Ankara 1943.

³⁰ Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, Çev. Galip Üstün, İstanbul 2004.

³¹ August Bally, *Bizans Tarihi II*, Çev. Haluk Şaman, İstanbul

³² Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, İstanbul 1938.

³³ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I-II, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1987.

³⁴ Kerîmüddin Mahmud Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2002.

³⁵ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara 1987.

³⁶ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II-III, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 1992.

Rene Grousset'in *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*³⁷ adlı eseri araştırmamızın önemli bir bölümünde faydalandığımız diğer bir kaynaktır. Bu eserden Sivas ve yöresinin, Hititlerden itibaren Eskiçağ tarihini, Bizans İmparatorluğu dönemlerini ve Malazgirt savaşına kadar olan dönemleri yazarken faydalandık.

Ernst Honigmann'ın *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*³⁸ adlı eserinden Sivas'ın İslâmi dönemini, özellikle de Tuğrul ve Çağrı Beyler ile Alp Arslan dönemlerini yazarken faydalandık.

Aknerli Grigor'un *Moğol Tarihi*³⁹ ve Jean-Paul Roux'un *Moğol İmparatorluğu Tarihi*⁴⁰ adlı eserlerinden araştırmamızın Türkiye Selçukluları bölümünü, özellikle de Türkiye Selçuklularının son dönemini yazarken faydalandık.

Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî'nin *Bezmu Rezm*⁴¹ adlı eseri ise Kadı Burhaneddin Ahmed dönemi ile ilgili bilgiler ihtiva etmektedir. Kadı Burhaneddin'in emri ile yazılan bu eser XIV. yy'da Anadolu Türk tarihinin önemli kaynaklarından biridir.

2. MAKALELER

“Osmanlı Öncesi Sivas ve Yöresi Tarihi” adlı araştırmamızın birinci bölümünde özellikle de Hititler dönemine kadar olan sürecini hazırlarken faydalandığımız en önemli kaynaklar İ. Kılıç Kökten'in “Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma”⁴² adlı doktora tezi, yine İ.Kılıç Kökten'in “Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar”⁴³

³⁷ Rene Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, Çev. Sosi Dolanoğlu, Mart 2005.

³⁸ Ernst Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1970.

³⁹ Akner'li Grigor, *Moğol Tarihi*, Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1954.

⁴⁰ Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, İstanbul, Aralık 2001.

⁴¹ Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadi, *Bezm-u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1990.

⁴² İ.Kılıç Kökten, “Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma”, *A.Ü.D.T.C.F.D.*, C.X/3-4, Ankara 1952, s.167-204.

⁴³ İ.Kılıç Kökten, “Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar”, *Belleten*, C.VIII/32, Ankara 1944, s.659-675.

adlı makalesi ve Tahsin Özgüç'ün Maltepe kazıları hakkında geniş bilgi verdiği “Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Maltepe (Sivas Yanında) Kazısı”⁴⁴ adlı makalesidir. Bu makalelerden araştırmamızın Kültür ve Medeniyet bölümünü hazırlarken de faydalandık.

Türkler Ansiklopedisinde yer alan Abdulhaluk M.Çay-İlhami Durmuş'un “İskitler”⁴⁵ adlı makalesi ile Taner Tarhan'ın “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler”⁴⁶ adlı makalesi araştırmamızın Anadolu'ya yapılan Kimmer ve İskit akınları dönemini hazırlarken faydalandık.

Araştırmamızın Selçuklular dönemini hazırlarken öne çıkan kaynaklar İbrahim Kafesoğlu'nun “Selçuklular”⁴⁷, Erdoğan Merçil'in “Büyük Selçuklu Tarihi”⁴⁸ ve “Türkiye Selçukluları”⁴⁹, Yusuf Ayönü'nün “Selçuklu-Bizans İlişkileri”⁵⁰, İlhan Erdem'in “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İlişkilerinde Sivas”⁵¹, Mustafa Keskin'in “Gazi Süleyman Şah ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu”⁵² ve Erol Kürkçüoğlu'nun “Başlangıcından Malazgirt Savaşına Kadar Selçuklu-Bizans Münasebetleri”⁵³ adlı makalelerdir.

Araştırmamızın Danişmentliler dönemini hazırlarken faydalandığımız makaleler ise Mükrimin Halil Yinanç'ın “Danişmentliler”⁵⁴, Hüseyin Kayhan'ın

⁴⁴ Tahsin Özgüç, “Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Maltepe (Sivas Yanında) Kazısı”, *Belleten*, C.XI/41, Ankara 1947, s.641-655.

⁴⁵ Abdulhaluk M. Çay-İlhami Durmuş, “İskitler”, *Türkler*, C.I, Ankara 2002, s.576-597.

⁴⁶ Taner Tarhan, “Önasya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler”, *Türkler*, C.I, Ankara 2002, s.598-611.

⁴⁷ İbrahim Kafesoğlu, “Selçuklular”, *İslam Ansiklopedisi*, C.X, Eskişehir 1997, s.353-416.

⁴⁸ Erdoğan Merçil, “Büyük Selçuklu Tarihi”, *Türkler*, C.IV, Ankara 2002, s.597-633.

⁴⁹ Erdoğan Merçil, “Türkiye Selçukluları”, *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s.503-523.

⁵⁰ Yusuf Ayönü, “Selçuklu-Bizans İlişkileri”, *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s.598-617.

⁵¹ İlhan Erdem, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İlişkilerinde Sivas”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.65-82.

⁵² Mustafa Keskin, “Gazi Süleyman Şah ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu”, *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s.529-536.

⁵³ Erol Kürkçüoğlu, “Başlangıcından Malazgirt Savaşı'na Kadar Selçuklu-Bizans Münasebetleri”, *Türkler*, C.IV, Ankara 2002, s.694-704.

⁵⁴ Mükrimin Halil Yinanç, “Danişmentliler”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.III, Eskişehir 1997, s.468-479.

“Danişmendli-Bizans İlişkileri”⁵⁵, Muharrem Kesik’in “Türkiye Selçukluları İle Danişmendliler Arasındaki İlişkiler”⁵⁶, Abdülkerim Özaydın’ın “Danişmendliler”⁵⁷ ve Sefer Solmaz’ın “Danişmendliler”⁵⁸ adlı makaleleridir.

Araştırmamızın özellikle de üçüncü bölümü başta olmak üzere birçok yerinde faydalandığımız kaynaklardan bir diğeri de Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri’dir. Bu kaynak farklı yazarların Selçuklular Dönemindeki Sivas’ı tarih, kültür, mimari ve sanat açılarından değerlendiren makalelerden oluşmuştur. Bu makalelerden Sivas’taki kültür ve eğitim ile alakalı kısımları hazırlarken faydalandığımız makaleler Melek Dosay Gökdoğan’ın “Selçuklular Dönemindeki Bilimsel Etkinliklerde Sivas’ın Yeri”⁵⁹, Müjgan Üçer’in “Sivas’taki Selçuklu ve Beylikler Dönemi Eserleri ile İlgili Sözlü Kültür ve Halk İnançları”⁶⁰ ve İbrahim Balık’ın “Sivas Gök Medresenin Türkiye Selçuklu Eğitimindeki Yeri ve Önemi”⁶¹ adlı makalelerdir. Selçuklular döneminde Sivas’taki sosyo-ekonomik durum ve ticaret ile alakalı kısımları hazırlarken öne çıkan makaleler ise Selim Kaya’nın “Selçuklular Döneminde Sivas’taki Zanaatkarlar ve Sanatkarlar”⁶², Selahattin Döğüş’ün “Beylikler Döneminde Sivas’ın Sosyo-Ekonomik Durumu”⁶³ ve

⁵⁵ Hüseyin Kayhan, “Danişmendli-Bizans İlişkileri”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.97-107.

⁵⁶ Muharrem Kesik, “Türkiye Selçukluları ile Danişmendliler Arasındaki İlişkiler”, *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s.537-546.

⁵⁷ Abdülkerim Özaydın, “Danişmendliler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.VIII, İstanbul 1993, s.469-474.

⁵⁸ Sefer Solmaz, “Danişmendliler”, *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s.430-451.

⁵⁹ Melek Dosay Gökdoğan, “Selçuklular Dönemindeki Bilimsel Etkinliklerde Sivas’ın Yeri”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.206-210.

⁶⁰ Müjgan Üçer, “Sivas’taki Selçuklu ve Beylikler Dönemi Eserleri ile İlgili Sözlü Kültür ve Halk İnanışları”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.329-338.

⁶¹ İbrahim Balık, “Sivas Gök Medrese’nin Türkiye Selçuklu Eğitimindeki Yeri ve Önemi”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.261-268.

⁶² Selim Kaya, “Selçuklular Döneminde Sivas’taki Zanaatkarlar ve Sanatkarlar”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.414-422.

⁶³ Selahattin Döğüş, “Beylikler Döneminde Sivas’ın Sosyo-Ekonomik Durumu”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.381-388.

Adnan Mahiroğulları'nın "Ahiliğin Esasları ve Sivas'ta Ahilik"⁶⁴ adlı makaleleridir. Ayrıca Ürün Biçer Özkun'un "Selçuklu Mimarisinde Malzeme Kullanımı ve Sivas Minarelerinin Malzeme Değerlendirmesi"⁶⁵ adlı makalesinden Sivas'taki Selçuklu dönemi mimarisi hakkında bilgilere ulaştık.

Araştırmamızın Eratna dönemini hazırlarken faydalandığımız makaleler ise Salim Koca'nın "Anadolu Türk Beylikleri, Eratnalılar"⁶⁶, Faruk Sümer'in "Anadolu'da Moğollar"⁶⁷ ve İ.Hakkı Uzunçarşılı'nın "Eratna"⁶⁸ adlı makaleleridir.

Bu kaynaklar dışında "Osmanlı Öncesi Sivas ve Yöresi Tarihi" adlı araştırmamızın tamamında faydalandığımız en önemli eserlerden biri de Yurt Ansiklopedisindeki "Sivas"⁶⁹ maddesidir. Ayrıca araştırmamızda yararlandığımız ancak burada yer veremediğimiz daha birçok kaynak da bulunmaktadır.

⁶⁴ Adnan Mahiroğulları, "Ahiliğin Esasları ve Sivas'ta Ahilik", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.305-315.

⁶⁵ Ürün Biçer Özkun, "Selçuklu Mimarisinde Malzeme Kullanımı ve Sivas Minarelerinin Malzeme Değerlendirmesi", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.501-510.

⁶⁶ Salim Koca, "Anadolu Türk Beylikleri, Eratnalılar", *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s.703-755.

⁶⁷ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi (1969)*, Ankara 1970, s.1-47.

⁶⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Eratna", *İslâm Ansiklopedisi*, C.IV, Eskişehir 1997, s.309-310.

⁶⁹ "Sivas", *Yurt Ansiklopedisi, Türkiye İl İl : Dünyü, Bugünü, Yarını*, C.IX, İstanbul 1982-1983, s.6835-6964.

GİRİŞ

1. TARİH İÇERİSİNDE SİVAS'A VERİLEN ADLAR

Osmanlı hakimiyetine kadar Sivas'a tarih içerisinde değişik isimler verilmiştir. Bu isimler şunlardır:

Sebasteia, Sebas, Sipas, Sibasip, Sibir (Sivir), Sevaste, Dikapolis (Diospolis), Kabeira (Karama), Megolopolis, Danişmend ili ve Dâr ul-'alâ'dır¹.

1.1. Kabeira (Karama)

Bazı eserlere göre Sivas'ın ilk yerleşimi ve ilk ismi Kabira idi. Romalılardan önce Sivas'ın 8 km doğusunda Kabeira adında bir kale vardı. Kabeira adı verilen bu arazide Men Farnak tanrısına mahsus bir de mabet vardı. Daha sonraları ise buraya aynı adı taşıyan bir şehir kurulmuş, Pontus kralı VI. Mithridates (M.Ö. 7) bu şehre bir saray yaptırarak burasını onurlandırmıştır. Ancak son zamanlarda yapılan araştırmalarda Kabeira (Karama)'nın bugünkü Tokat iline bağlı Niksar ilçesinin bilinen en eski ismi olduğu tespit edildiğinden bu görüş geçerliliğini yitirmiştir².

¹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, Eylül 2004, s.697; Hüseyin Cevizoğlu, *Coğrafyadan Tarihe Türk Tarihi İçinde Doğu Anadolu*, İstanbul 1991, s.162; Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993, s.715-716; Bilge Umar, *Kappadokia*, İzmir 2002, s.190; Mehmet Önder, *Efsane ve Hikayeleriyle Anadolu Şehir Adları*, İstanbul 1972, s.62; İsmail Hakkı (Uzunçarşılı)-Rıdvan Nafiz (Edgüder), *Sivas Şehri*, (Yay.Haz. Recep Toparlı), Sivas 1997, s.12; Oğuz Ceylan, *Sur ve Kaleleri ile Tarihte Sivas*, Sivas 1988, s.9; İbrahim Yasak-Ahmet Kaleli, *Dünden Bugüne Sivas İli*, Sivas 1988, s.11-12; Besim Darkot, "Sivas", *İslâm Ansiklopedisi*, C.X, İstanbul 1966, s.570; "Sivas", *Yurt Ansiklopedisi, Türkiye, İl İl: Dünü, Bugünü, Yarını*, C.IX, İstanbul 1982-1983, s.6851; *Sivas*, Sivas 2002, s.51-52; "Sivas", *Türkiye Ansiklopedisi*, C.V, Ankara 1957, s.140; Mehmet Zillioğlu, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, C.III, Ankara 1976, s.847.

² İbrahim Yasak-Ahmet Kaleli, *a.g.e.*, s.11; Besim Darkot, *a.g.e.*, s.570-571; Bilge Umar, *Tarihsel Adlar*, s.357; İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.12-14; "Sivas", *Türkiye Ansiklopedisi*, C.V, s.140-141.

1.2. Dikapolis

Romalı komutan ve devlet adamı Pompeius, M.Ö. 67 yılında Pontus kralı VI. Mithridates'i yenerek, M.Ö. 63 yılında Kabeira'nın bulunduğu yerde Sivas şehrini kurmuştur³. Şehre ise Dikopolis (Diospolis) adını vermiştir. Dios, Zeus (Tanrı) demek, polis ise şehir demektir. Dolayısıyla Dios-polis=Zeus(Tanrı)-şehir anlamına gelmektedir. Ancak Bilge Umar, "Türkiye'deki Tarihsel Adlar" adlı eserinde Diospolis kentini, Karadeniz kıyısında Refken Adası ile Sakarya ağzı arasında bulunan bugünkü Akçakoca olarak belirtmiştir⁴.

1.3. Sebas

Evliya Çelebi, Sivas şehrinin Hz. Zekeriya (A.S.) zamanında Maraş kayseri Cincime'nin kardeşi Kral Sebas tarafından kurulduğunu ifade eder. Böylece zamanla "Sebas" ismi "Sivas" olmuştur⁵.

Bazı eserlerde ise "Sivas" isminin resmi dili Farsça olan Selçuklu dilinde "Üç Değirmen" manasındaki "Sebas" kelimesinden galat olduğu da söylenir⁶.

1.4. Sibasip

Bazı eserlerde "Sivas" isminin Hititlerin bir kolu olan "Sibasip" kavminin adından geldiği belirtilir⁷.

1.5. Sipas

Sivas hakkındaki söylentilere göre ise "Sivas" ismi "Sipas"tan gelmiştir. Şehrin ilk kurulduğu dönemlerde, bugünkü şehir merkezinin bulunduğu yerde

³ Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Anahatları*, İstanbul 1970, s.145-146; Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, II. Bölüm, Romalılar Zamanında Kapadokya, Pont ve Artaksiad Krallıkları*, Ankara 1987, s.526-527.

⁴ İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.12; Bilge Umar, *Tarihsel Adlar*, s.212; "Sivas", *Y.A.*, C.IX, s.6851.

⁵ Mehmet Zillioğlu, *a.g.e.*, s.847.

⁶ Oğuz Ceylan, *a.g.e.*, s.10.

⁷ *a.g.e.*, s.10.

büyük çınar ağaçlarının altında üç adet su kaynağı varmış. Bu kaynaklardan bir tanesi “Allah’a şükürü”, biri “ana-babaya saygıyı” ve diğeri de “küçüklere sevgiyi” temsil etmekte idi. Bu bölgede yaşayan insanlar, zamanla bu özelliklerini koruyamayıp yitirince, bu üç su kaynağı da kurumuş ve halk fakirliğe düşmüş. Şehrin ismine de bu üç su kaynağından dolayı “üç göz” anlamına gelen “Sipas” denmiştir. “Sipas” kelimesi zamanla bugün kullandığımız “Sivas”a dönüşmüştür⁸.

1.6. Sibir (Sivir)

Bazı kaynaklar ise, Sivas şehrinin isminin kurucusu olan “Sibir” veya (b→v ses değişimi ile) “Sivir” boyunun adından geldiğini belirtir. H. Cevizoğlu “Coğrafyadan Tarihe Türk Tarihi İçinde Doğu Anadolu” adlı eserinde, Doğu Anadolu’da Sibir (Sivir) boyundan kalma, “Sivar, Sivasar ve Sivas İlbey” gibi adlara da rastlandığını, aslında “Sibir ve Sivir” adlarının da başlangıçta “Subar”, b→v ses değişiminden sonra ise “Suvar” adıyla anılan Türk boyunun değişik bir telaffuzundan başka bir şey olmadığını, “Sivas İlbey” isminin ise bu boyu Doğu Anadolu’ya getiren “İlbey” ve büyük bir ihtimalle de “Alp Er Tunga”nın İl Beylerinden birinin ismi olduğunu belirtir⁹.

1.7. Sevaste

Oğuz Ceylan, “Sur ve Kaleleri ile Tarihte Sivas” adlı eserinde F. Amsworth’un bu konudaki görüşlerini belirtir. F. Amsworth’a göre Romalılar, Artemidanus komutasında Sivas’ı ele geçirerek, Asya’ya özgü yapılara son vermiştir. Daha sonra ise Lucullus kente girerek pek çok ganimet elde etmiş ve “Kabeira” olan kentin ismini “Diospolin” olarak değiştirmiştir. Bunun üzerine Pythodorus Lucullus’a Sivas’ın korkusunu vermiştir. Daha sonraları ise Pliny, o ismi “Sevaste” diye yazmış ve o tarihten sonra bu isim pek az değişikliğe uğrayarak “Sivas” olmuştur¹⁰.

⁸ Mehmet Önder, *a.g.e.*, s.63; İbrahim Yasak-Ahmet Kaleli, *a.g.e.*, s.11.

⁹ Hüseyin Cevizoğlu, *a.g.e.*, s.162.

¹⁰ Oğuz Ceylan, *a.g.e.*, s.10.

Sivas şehrini kuran kişinin M.Ö. 67 yılında Pontus kralı VI. Mithridates'i yenen Pompeius olduğu konusunda kaynaklarda ihtilaf olmamasına karşın, Sivas'ın ilk ismi konusunda kaynaklarda çeşitli görüşler vardır. Yukarıda sayılan isimler dışında kimi kaynaklara göre Sivas'ın eski isimleri Talaura ve Megalopolis idi. Ancak bu isimler konusunda da elde kesin deliller yoktur¹¹.

1.8. Sebasteia

Sivas şehrinin, Roma egemenliği çağından başlayarak, tüm kaynaklarda görülen ve ittifak edilen tarihsel adı Sebasteia'dır¹². Pompeius, Pontus kralı VI. Mitridates'i M.Ö. 67 yılında mağlup edip, Sivas şehrini kurduktan sonra, M.Ö. 37/36 yıllarında şehrin yönetimi bir Galat beyi olan Ateporiks'e vermişti. Ateporiks'in ölümünden sonra ise Sivas, muhtemelen Pontus'ta hüküm süren I. Polemon'un krallığının bir parçası oldu¹³.

M.Ö. 25 yılında Roma İmparatoru Augustus, Anadolu'ya geldiğinde Pontus kralı I. Polemon vefat etmişti. Kocasının ölümünden sonra onun memleketine mirasçı olan I. Polemon'un eşi Pythodoris, o zamanki adı Diospolis olan Sivas şehrini onararak, yeniden kurmuş ve Roma İmparatoru Augustus'un sevgisini kazanmak, ona bir şükran ve sadakat ifadesi olmak üzere bu şehre "Sebasteia" (Augustus Şehri) adını vermiştir¹⁴.

"Sebasteia" ismi, bu biçimiyle Grekçe, Sebastos Yurdu, Yani Augustus/Augusta yurdu demektir. Grekçe (Eski Yunanca) de Sebastos/Sebaste, Lâtince'deki Augustus/Augusta'nın tam karşılığı olarak kullanılır (alında anlamı biraz değişiktir; Augustus "görmekli, şanlı" demek iken; Sebastos, "saygı göstermek" anlamındaki sebazo fiilinden türetilmiştir ve "saygın, saygıya değer" anlamını belirtir). Bütün

¹¹ "Sivas", *Y.A.*, C.IX, s.6851; Besim Darkot, *a.g.e.*, s.570; *Sivas*, Sivas2002, s.51.

¹² Umar, *Kappadokia*, s.190.

¹³ Sabahat Atlan, *a.g.e.*, s.145-146; Mehmet Ali Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, İzmir 2005, s.124-125, 169.

¹⁴ İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.12; Besim Darkot, *a.g.e.*, s.570.

bunlara göre Sivas şehrinin isminin öz biçiminin “Sebasteia” olduğu hiç tartışmasız kabul edilir¹⁵.

1.9. Danişmend İli

Sivas, Danişmend Gazi tarafından 1085’li yıllarda ele geçirildikten sonra¹⁶, Danişmend ili olarak adlandırılmıştır¹⁷.

1.10. Dâr ul-‘alâ

Selçuklular zamanında Sivas şehri, “Dâr ul-‘alâ” yani “Yücelik Beldesi” olarak anılmaktaydı¹⁸.

2. SİVAS ŞEHRİNİN COĞRAFİ KONUMU

Sivas şehri İç Anadolu Bölgesi’nde yer alır. İl topraklarının büyük bir bölümü Kızılırmak, bir bölümü de Yeşilirmak ve Fırat havzalarına girer. 35° 50' ve 38° 14' doğu boylamlarıyla, 38° 32' ve 40° 16' kuzey enlemleri arasında kalan il, 28.488 km²'lik yüzölçümü ile Türkiye'nin toprak bakımından Konya'dan sonra ikinci büyük ilidir. Bulunduğu coğrafi konuma göre, kuzeyde Giresun'un Alucra ve Şebinkarahisar, Ordu'nun Mesudiye, Tokat'ın Reşadiye, Almus, Merkez ve Artova; doğuda Erzincan'ın Refahiye, İliç ve Kemaliye; güneyde Malatya'nın Arapgir, Arguvan, Hekimhan ve Darende, Kahramanmaraş'ın Elbistan ve Afşin, Kayseri'nin Sarız, Pınarbaşı, Sarıoğlan; batıda ise Yozgat'ın Çayıralan ve Akdağmadeni ilçeleriyle komşudur¹⁹.

2000 yılı nüfus sayımına göre Sivas'ın nüfusu 794.881 kişidir. İl merkezinin nüfusu ise 250.000 civarındadır. Nüfus yoğunluğu olarak ise Türkiye'nin en düşük

¹⁵ Bilge Umar, *Kappadokia*, s.190; Bilge Umar, *Tarihsel Adlar*, s.715-716.

¹⁶ Osman Turan, *a.g.e.*, s.142.

¹⁷ İbrahim Yasak-Ahmet Kaleli, *a.g.e.*, s.12.

¹⁸ Osman Turan, *a.g.e.*, s.142.

¹⁹ “Sivas”, *Y.A.*, C.IX, s.6836; *Sivas*, Sivas 2002, s.29.

illerinden biridir. Sivas'ın merkez ilçe ile birlikte 17 ilçesi, 46 belediyesi ve 1237 köyü vardır. Merkez ilçe dışındaki ilçeleri ise Akıncılar, Altınyayla, Divriği, Doğanşar, Gemerek, Gölova, Gürün, Hafik, İmranlı, Kangal, Koyulhisar, Suşehri, Şarkışla, Ulaş, Yıldızeli ve Zara'dır²⁰.

Genel olarak dağlık ve yüksek bir plato olan Sivas İli'nde ortalama yükselti 1000 metrenin üzerindedir. Dağlar, dağlar arasında uzanan vadiler, çukurluklarla oluşmuş ovalar ve yüksek platolar Sivas'taki başlıca yeryüzü şekilleridir. İl alanı doğuya doğru gidildikçe yükselirken; ilin batısında kalan Gemerek, Sarkışla ve Yıldızeli çevreleriyle, orta kesimdeki Merkez ve Kangal ilçeleri aşınmayla yükselteleri önemli ölçüde düşmüştür. Sivas ilindeki ağırlıklı yeryüzü şeklini platolar oluşturmaktadır. İl alanının %47.6'sı platolarla, %46.2'si dağlarla, %6.2'si ise ovalarla kaplıdır²¹.

Sivas, coğrafi konumu ile çok eski çağlardan itibaren bir cazibe merkezi olmuştur. Daha M.Ö. V. yy'da Perslerin yaptığı, Pers başkenti Susa'dan başlayarak Anadolu'dan geçip Selçuk (Efes)'ta son bulan ünlü Kral Yolu, yine Çin içlerinden başlayarak Orta Asya'yı baştan başa geçip Anadolu'dan ve Karadeniz üzerinden Avrupa'ya uzanan İpek Yolu ve özellikle Selçuklular döneminde Anadolu ticaretinin gerçekleştiği iki ana yol olan doğu-batı, kuzey-güney ticaret yolları hep Sivas şehrinden geçmekteydi²². Bu kadar önemli ticaret yollarının Sivas şehrinden geçmesi Sivas'ı siyasi, askeri ve kültürel alanlarda etkileyerek, Sivas'ın Anadolu'nun en önemli şehirlerinden biri olmasını sağlamıştır.

²⁰ *Sivas İli Çevre Durum Raporu*, Sivas 2002, s.1, 4, 5.

²¹ "Sivas", *Y.A.*, C.IX, s.6836.

²² Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I, Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine*, Ankara 2000, s.145-150; Süleyman Özbek, "Orta Çağlarda Anadolu Ticaret Yollarının Kavşağında Sivas", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.409.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSLÂM ÖNCESİ DÖNEMDE SİVAS VE YÖRESİ

1.1. Prehistorik Dönem

Tarihçiler, yazının icadıyla başlayan devirlere Tarihsel Çağlar, yazının bilinmediği devirlere de Tarih Öncesi (Prehistorik) Çağlar adını vermektedirler¹. İlk yazı Mezopotamya'da ve Mısır'da yaklaşık olarak aynı sıralarda M.Ö. III. Binin başlarında kullanılmaya başlanmıştır. Böylece Tarih Öncesi Devirler, büyük uygarlık merkezlerinde M.Ö. 3000 tarihinden eski olan çağlardır. Tarih öncesi uygarlıklar, Taş dönemi, Bakır dönemi, Tunç dönemi ve Demir dönemi olarak dört bölümde incelenir².

Anadolu'nun prehistoryası için yapılan taksimata göre taş devri kültürleri Paleolitik (Eski Taş) Devir, Mezolitik (Orta Taş) Devir ve Neolitik (Yeni Taş) Devir olmak üzere üç büyük kısma ayrılmıştır³.

Anadolu'daki Taş Çağı uygarlıklarının incelenmesi Şevket Aziz Kansu'nun Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde kurduğu Antropoloji Enstitüsü üyeleri tarafından ele alınmıştır. Bu araştırmada Muzaffer Şenyürek, Enver Bostancı ve İ. Kılıç Kökten öncü olmuşlardır⁴.

Anadolu insanının paleolitik çağı üzerine en ayrıntılı araştırmaları İ. Kılıç kökten yapmış ve Anadolu'nun çeşitli yörelerinde paleolitik çağ insanının kullandığı mağaraların, doğal barınakların birçoğunu saptamış, buralarda buluntular ele geçirmiştir⁵.

¹ Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, İstanbul 2002, s.2; Füzuan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara 1962, s.9.

² Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.2.

³ Füzuan Kınal, *a.g.e.*, s.9.

⁴ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.2.

⁵ Bilge Umar, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*, C.I, İzmir 1992, s.1.

İ. Kılıç Kökten, 1952 yılında hazırladığı “Anadolu’da Prehistorik Yerleşme Yerleri’nin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma” adlı doçentlik tezine Anadolu’daki Prehistorik yerleşme yerlerini kaya sığınakları (mağaralar), düz yerleşme yerleri (örenler) ve höyükler olmak üzere üçe ayırmıştır⁶:

a- Kayaşığınakları (Kayaaltı sığınakları, mağaralar) : İ.Kılıç Kökten, Sivas ve çevresinde 18’i tabii, 4’ü yapay olmak üzere toplam 22 mağara tespit etmiştir⁷. Bu mağaralarda Kalkolitik, Bakır ve Bronz çağlarına ait eşyalar ve çok zayıf yerleşme katları belirlenmiştir⁸.

b- Düz Yerleşme Yerleri (Örenler) : Düz yerleşme tâbiri ile çoğunlukla yüksekliği olmayan veya az olan, bir veya birkaç kültür katını ihtiva eden iskân yerleri kastedilmiştir⁹. Bu tip yerleşmeleri Anadolu’nun her yerinde ormanlık alanlarda, höyükleri bulunan ovalarda ve hatta höyüklerin hemen yanlarında bile görmek mümkündür¹⁰. İ. Kılıç Kökten, 1940 yılına kadar yaptığı çalışmalarda Anadolu’da 46 tane düz yerleşim yeri (ören) tespit etmiştir. Bunlardan dört tanesi Bayburt, Sivas, Isparta ve Antalya dolaylarındadır¹¹.

c- Höyükler : Höyüklere “tepe, höyük, yığma, tel, til, bulur, pılır, yüğücek, çeçtepe ve yöğücek tepe” gibi adlar da verilmiştir. Bunlardan en çok kullanılan isim “höyük” ve “tepe”dir. Höyükler, deniz, göl, nehir kıyılarında, adalar ve dağlar üzerinde, fakat daima ziraat yapılan sahalar çevresinde görülür¹². İ.Kılıç Kökten, Anadolu’da 829 höyük tespit etmiştir¹³.

İ. Kılıç Kökten, Prehistorik devirlerin taş aletlerinin çoğunlukla çakmak taşından ve pek azanın da andezit, bazalt ve obsidyenden yapıldığını belirterek;

⁶ İ.Kılıç Kökten, “Anadolu’da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma”, *A.Ü.D.T.C.F.D.*, C.X/3-4, Ankara 1952, s.189.

⁷ *a.g.e.*, s.204.

⁸ *a.g.e.*, s.190.

⁹ *a.g.e.*, s.192.

¹⁰ *a.g.e.*, s.193.

¹¹ *a.g.e.*, s.193.

¹² *a.g.e.*, s.194.

¹³ *a.g.e.*, s.194.

Sivas ve çevresindeki çakmaktaşı yumru tarlalarının prehistorik devirlerde birer kaynak ve açık atölye olduklarını tespit etmiştir¹⁴.

1.1.1. Taş Devri

1.1.1.1. Paleolitik (Eski Taş) Devir (M.Ö. 600.000-10.000)

Paleolitik Devir, tarihten önceki devirlerin en eski safhası olup, “Yontma Taş Devri” olarak da bilinir¹⁵. Bu ilk uygarlık çağı Buzul devrine rastlar ve onun dört bölümü ile orantılı olarak dört devreye ayrılır. Yarım milyon yılı aşan bu uzun süreç boyunca insan, henüz üretime geçmemiş olup, doğada buldukları ile geçinir. Erkek, hayvan avlayarak, kadın da bitki, böğürtlenler ile küçük hayvanlar toplayarak geçimi sağlar. Alet olarak taştan tek ya da iki taraflı el baltası, uzun yaprak biçiminde bıçaklar kullanılıyordu. Eski Taş Devri sonlarına doğru, kemikten iğneler, mızrak uçları da kullanılmıştır. Üçüncü Buzul Devri’nde, insanın uygarlık yolunda en büyük aşaması iki çakmak taşının birbiriyle sürtülmesinden meydana gelen ateşin keşfidir. Üçüncü ve dördüncü buzul devrinde, taştan, fildişinden heykelcikler ve mağaralarda da çok başarılı duvar resimleri yapılmıştır. Buzul çağında bazı bölgelerde, mezarlarda ölünün yanında bulunan yiyeceklerden de, hayatın ölümünden sonra devam ettiğine inanıldığı anlaşılmıştır¹⁶.

1.1.1.2. Mezolitik (Orta Taş) Devir (M.Ö. 10.000-8.000)

Orta taş devrine ait muhtelif buluntular göstermiştir ki, bu devirde insanların yaşayış tarzı eski taş devrine nazaran pek az değişmiştir. Yine mağaralarda yaşıyorlar ve bütün gün yiyecek bir şey bulabilmek için dolaşıyorlar, avlarını taşlarla kovalıyorlardı¹⁷. Taştan aletler bu devirde daha çeşitli ve daha kullanışlı şekiller gösterir. Köpek ilk evcil hayvan olarak görülür¹⁸. Bu devirde Anadolu’da büyük bir kuraklık hüküm sürdüğünden, bu devirden itibaren insanlar suda yaşayan

¹⁴ a.g.e., s.197.

¹⁵ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Konya, Mart 2002, s.7.

¹⁶ Ekrem Akurgal, a.g.e., s.3.

¹⁷ Füzüzan Kınal, a.g.e., s.12.

¹⁸ Ekrem Akurgal, a.g.e., s.3.

hayvanları yakalamağa ve gıdalarını nehir ve göllerden temin etmeğe başlamışlardı. Yine killi toprakların suyu geçirmediği anlaşılmış ve yerde açılan çukurların içi killi toprakla sıvanarak sular depo edilmeğe başlanmıştır¹⁹. Devrin sonuna doğru da gıda birikimine başlanmıştır²⁰.

1.1.1.3. Neolitik (Yeni Taş) Devir (M.Ö. 8000-5500/5000)

Orta taş devrinden sonra insanlığın eriştiği kültür merhalesine Yeni taş (Neolitik) devri denilir²¹. Neolitik devir, taş devri kültürleri içerisinde bir inkılap devri olarak kabul edilir. Çünkü bu devirde birtakım yeni keşif ve icatlarla karşılaşmaktadır. Neolitik devir seramikleri tek renkli olup, bu devirde yapılan araç ve gereçlerin tümü, yine taştan ve kemikten imal edilmiştir. Ancak insanlar yaptıkları taş aletleri, kum taşlarına sürterek perdahlandıkları için²², bu devre “Cilalı Taş Devri” de denilmektedir²³.

Neolitik devrin en önemli buluşları ziraatin keşfi ve domuz, öküz, koyun ve keçi gibi hayvanların ehlileştirilmesidir. Yine ziraatle birlikte yerleşik hayata geçilmesi ve köylerin teşekkül etmesi de bu devrin önemli yeniliklerindendir²⁴.

Sivas ve çevresindeki Neolitik dönem buluntu yerleri ise şunlardır:

a- Sivas'ın Hafik ilçesinin kuzeyindeki Hafik Gölü'nün, kuzey sahiline yakın bir yerinde yer alan Pılır Höyük'tür. Pılır höyükteki kazıları İ.Kılıç Kökten ve ekibi yapmıştır. Höyüğün kuzeyinde yapılan kazılarda yukarıdan aşağıya doğru Klasik, Hitik, Bakır (İlk Tunç) ve Kalkolitik çağlara ait malzemeler ele geçirilmiştir²⁵.

b- Sivas'ın Şarkışla ilçesi çevresindeki Mergersen'dir.

¹⁹ Füzuan Kınal, *a.g.e.*, s.12.

²⁰ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.3.

²¹ Füzuan Kınal, *a.g.e.*, s.13.

²² *a.g.e.*, s.13,

²³ Ekrem Memiş, *a.g.e.*, s.8, 10.

²⁴ Füzuan Kınal, *a.g.e.*, s.13.

²⁵ İ.Kılıç Kökten, “Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu’da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar”, *Belleten*, C.VIII/32, Ankara 1944, s.663-664.

1.1.2. Kalkolitik Devri (M.Ö. 5000-3000)

Anadolu'da Neolitik devirden sonra başlayan ve taş aletler yanında az miktarda madenin de kullanıldığı devre kalkolitik devir denilir²⁶. Kalkolitik tabiri, Hellen dilinde “bakır” anlamına gelen khalkos ve “taş” anlamına gelen lithos’dan türeme khalkolithikos (bakırla taşa ilişkin, özgü) sıfatının Fransızcaştırılması chalcolithique’den alınmalıdır. Dolayısıyla kalkolitik çağ tabiri yerine bakır-taş çağı da diyebiliriz²⁷.

Anadolu’da yaklaşık olarak M.Ö. 5000-3000 yılları arasında tarihlenen Kalkolitik devir²⁸, beşer tarihinde Taş devri ile Tunç devri arasında bir geçiş safhası olmuştur²⁹. Başlangıçta maden ancak ziynet eşyası, iğne ve silah gibi eserlerin imalinde kullanılacak kadar nadirdi. Fakat madenin keşfi ile artık silahlar madenden yapılmaya başlandı. Bununla beraber eski devrin cilalanmış taş baltaları, obsidyen aletleri de kullanılmaya devam etmiştir³⁰.

Uygarlıkta yaşama biçiminde; neolitik çağa göre önemli bir değişiklik olmamış ise de, bazı gelişmeler vardır. Tarım daha ilerlemiş, araçlar daha gelişmiştir. Dokumacılığın da bu çağda başladığı sanılmaktadır. Çömlekçi çarkı henüz bilinmediğinden, çömlekler yine elde yapılmaktaydı. Birçok yerde ölümler ağzı geniş bir küpün içine konularak gömülmekte, küplere ölünün silahları vb. öteberi de bırakılmaktaydı³¹.

Kalkolitik devrin bir başka önemli özelliği de, bu devirdeki yerleşim merkezlerinin biraz daha büyümüş olup, bunların etrafının surlarla çevrilmiş olmasıdır³².

²⁶ Ekrem Memiş, *a.g.e.*, s.10.

²⁷ Bilge Umar, *a.g.e.*, s.6.

²⁸ Ekrem Memiş, *a.g.e.*, s.11.

²⁹ Füzün Kınal, *a.g.e.*, s.19.

³⁰ *a.g.e.*, s.18.

³¹ Bilge Umar, *a.g.e.*, s.6.

³² Ekrem Memiş, *a.g.e.*, s.11.

İ. Kılıç Kökten ve ekibinin yaptığı araştırmalara göre Sivas ve yöresindeki Kalkolitik döneme ait buluntu yerleri ise şunlardır:

- a- Tödürge Gölü'nün kuzeyinde Çi-Hasan mevkisindeki Kültepe höyüğü,
- b- Tödürge Gölü'nün batısındaki Bitli Gölü'nün kuzeyindeki Tepecik höyük³³,
- c- Kangal ilçesinin güneybatısındaki Çukurtarla höyüğü,
- d- Kangal ilçesinin Kavak bucağındaki Höyükdeğirmeni³⁴,
- e- Hafik Gölü içerisindeki Neolitik dönem buluntu yerlerinden olan Pıdır Höyük'tür³⁵.

1.1.3. Tunç Devri (M.Ö.3000-1200)

Anadolu'da Tunç Çağı, Erken Tunç Çağı (M.Ö. 3000-2500), Orta Tunç Çağı (M.Ö: 2500-2000) ve Geç Tunç Çağı (M.Ö. 2000-1200) olmak üzere üç evre gösterir³⁶.

Anadolu'da M.Ö. 3000 dolaylarından başlayarak, madenlerden yararlanılması yaygınlaşmış ise de, gerçek bir maden çağı, ancak M.Ö. 2500 dolaylarında doğmuştur. Araç/gereç, süs öteberisi ve diğer eşya yapımında kullanılan madenler altın, gümüş, bakır ve kurşundur. Bakır pek yumuşak olduğundan, katışıksız olarak araç yapımında kullanmaya elverişli olmadığından daha çok alaşımları ile kullanılıyordu. En çok kullanılan bakırla kalayın alaşımı yani tunç idi. Tunç çağı adı da buradan geliyordu. Ayrıca süs eşyası yapımında altınla gümüşün alaşımı olan elektronun kullanılması da yaygındı³⁷.

Eski tunç çağında çanak çömlek, hâlâ elde yapılmaktaydı ve genellikle de boyasızdı. Boyalı olanın üstünde süsleme varsa, bu süsleme geometrik biçimli

³³ İ.Kılıç Kökten, "Orta, Doğu...", C.VIII/32, s.662-663.

³⁴ *a.g.e.*, s.667.

³⁵ *a.g.e.*, s.664.

³⁶ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.11.

³⁷ Bilge Umar, *a.g.e.*, s.9.

çizgilerden oluşurdu. Bu dönemde küçük heykellerin yapımında oldukça ileri bir ustalık düzeyine ulaşmıştır. Eski tunç çağının en önemli özelliklerinden biri de Anadolu kentlerinin surla çevrili yerel beyin yönetiminde bir devletçik durumunda olmaları idi³⁸.

Sivas ve yöresindeki İlk Tunç (Bakır) çağa ait buluntu yerleri şunlardır:

a- Kalkolitik dönemde yerleşme yerlerinden olan Tödürge Gölü'nün kuzeyindeki Kültepe höyüğü,

b- Tödürge Gölü'nün batısındaki Bitli Gölü'nün kuzeyindeki Tepecik höyük,

c- Kangal ilçesinin güneybatısındaki Çukurtarla höyüğü,

d- Kangal ilçesi Kavak bucağındaki Höyük değirmeni'dir³⁹.

Özellikle Höyükdeğirmen'de Mezopotamya'nın Prehistorik dönemine ait çanak çömlek ele geçirilmiştir. Ayrıca höyüğün yanında, Prehistorik devirlerden beri işletildiği, höyükte ele geçen belgelerden anlaşılan bir de çakmaktaşı ocağı tespit edilmiştir⁴⁰.

e- Neolitik dönem ve Kalkolitik dönemlerin yerleşme yerinden olan Hafik Gölü'nde Pılır höyük⁴¹,

f- Sivas'ın Uzunyayla ilçesindeki Sıçan höyük⁴²,

g- Sivas'ın batısındaki Kelhıdık (Uzun Tepe) köyünün 500 m batısındaki Maltepe höyüğü'dür⁴³.

³⁸ a.g.e., s.10.

³⁹ İ.Kılıç Kökten, "Orta, Doğu...", C.VIII/32, s.662.

⁴⁰ a.g.e., s.667.

⁴¹ a.g.e., s.664.

⁴² "Sivas", *Yurt Ansiklopedisi, Türkiye, İl İl: Dünü, Bugünü, Yarını*, C.IX, İstanbul 1982-1983, s.6851.

⁴³ Tahsin Özgüç, "Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Maltepe (Sivas Yanında) Kazısı", *Belleten*, XI/41, Ankara 1941, s.641-642.

Maltepe höyüğü bu dönemin ayrıntılı olarak araştırılmış yerlerinden biridir. 1947 yılında Tahsin Özgüç başkanlığında yapılan kazılarda İlk Tunç çağına ilişkin buluntular ele geçirilmiştir⁴⁴.

1.2. Hattiler ve Hititler Dönemi

Yapılan araştırmalardan Anadolu'nun Kalkolitik devrinde, Anadolu halkı arasında büyük bir değişiklik olduğu, buraya kültür itibariyle daha yüksek yeni insan dalgalarının geldiği anlaşılmıştır. Anadolu'ya gelen bu insanlar hayvanları evcilleştirmeyi, ekip biçmeyi, köy ve kent kurmağı biliyor ve Anadolu'nun yerli insanlarından daha üstün silahlara sahip bulunuyorlardı. Bu sayede yerli halkı hakimiyetleri altına alan bu insanlar, özellikle Kızılırmak bölgesinde olmak üzere birtakım küçük beylikler kurmuşlardı. Anadolu'nun ilk simasını değiştiren bu insanların, bıraktıkları kültür eşyalarına, maden aletlere ve süslü keramiklerine bakıldığında, Önasya'nın Sümer, İslâm ve Subar'larıyla alakalı bir ırka bağlı oldukları anlaşılmaktadır. Buna göre İran'daki Zağros dağlarının kuzeyindeki bölgeye yayılmış olan brakisefal kitlelerden ayrılan akıncı boylar, kuzeyde Kars ve Erzurum, güneyde ise Erbil üzerinden Anadolu'ya yayılmışlardır. Kars ve Erzurum üzerinden gelenler Kızılırmak boylarına Kapadokya civarına yerleşmişlerdir. Bunlara Proto-Hattiler (Ön Hattiler) denilmiştir⁴⁵. Ord.Prof.Dr. Ekrem Akurgal'a göre ise bu kavimlerin asıl ismi Hatti'dir ve bunları Proto-Hatti diye anmak manasızdır⁴⁶. Erbil üzerinden gelen ve Hurri ismini alan halklar ise Habur-Fırat arasına yerleşmişlerdir⁴⁷.

Anadolu'ya gelen bu halklar, daha sonra başlıca merkezleri Kızılırmak boyları olmak üzere muhtelif bölgelerde boy boy yerleşerek, tanrıları ve prensleri ayrı olan birçok site kurmuşlardır. Kapadokya bölgesinde ve başka bölgelerde ele

⁴⁴ *a.g.e.*, s.641-642.

⁴⁵ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark II, Anadolu, En Eski Çağlardan Ahamenişler İstilâsına Kadar*, Ankara 1987, s.66.

⁴⁶ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.15.

⁴⁷ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark II, Anadolu*, s.66.

geçen tabletlerden anlaşıldığına göre, bu sitelerden en önemlileri başta Hattuşuş, Kuşşar ve Erciyes ovasındaki Kaneş olmak üzere, kuzeybatıya doğru Turhumit, Tuhiya, Tuvanuva, Zalpa, Orta Anadolu'nun güneyinde Kilikya'ya doğru Puruşhanda, Salatıvara, Nenaşşar, Paduatum ve Sizan siteleridir⁴⁸.

M.Ö. II. bin başlarında Orta Anadolu doğudan yeni bir istilaya uğramıştır. Bu kavimlerin hangi yönden geldikleri mevzu tartışmalı olmakla beraber, araştırmacıların çoğu bu yeni dalgaların Kuzey Mezopotamya batısından ve Toroslar üzerinden gelmiş olduklarını belirtmektedir. Bu göçlere sebep olarak da M.Ö. III. bin sonlarına doğru Zağros dağları ötesinde vukubulmuş olan büyük kaynaşmalar gösterilir. Eski Subarular ve Hurrilerin yurdundan gelen bu yeni dalgalar ihtimal ki Hazar denizi ötelerinden Hattiler (Proto-Hattiler), Luwiler, Hurriler ve Kas'lar ile aynı zamanda batıya göç eden gruplar içinde bulunuyorlardı. Hattiler (Proto-Hattiler) erkenden Kapadokya'ya girmiş oldukları halde, bunlar İran'da Zağros bölgesinde, Kuzey Mezopotamya batısında kalmışlardı. Anadolu'ya giren bu dalgalar, Kızılıрмаğın kuzeyindeki Hattilerle (Proto-Hattiler) Frigya-Psidya arasında oturan Luviler arasında boy boy yerleşmişlerdir. İlk yerleşme bölgelerinin Arinna, Karsavra veya Kursavra (Aksaray civarı) ve Nesi olduğu anlaşılmıştır. Yazılı vesikalara göre bunlardan Nesi'de yerleşmiş olanlar, sonraları üstün bir durum kazanmış olduklarından bütün bu yeni istilacılara Nesili'ler ya da diğer bir deyişle Hititler⁴⁹ denilerek, Hattilerden (Proto-Hattiler) ayırt edilmişlerdir⁵⁰.

Nesililer (Hititler) denilen halklar Anadolu'nun eski halkını teşkil eden Hattilerle aynı soydan oldukları halde, kuzey Mezopotamya kültüründen çok faydalanmışlardır. İhtimaldir ki çivi yazısını, hatta hiyeroglif yazıyı burada öğrenmişlerdir. Bu sayededir ki Nesi Hattileri (Hititler) sayıca yerli halka nisbetle pek az oldukları halde, kültür ve silah üstünlüğü ile bunlara kolayca hakim olarak, ya Hattilerden ele geçirdikleri şehirlere veya yeniden kurdukları sitelere boy boy yerleşmiş, birbirlerine ve Hattilere rakip birtakım beylikler kurmuşlardı⁵¹.

⁴⁸ *a.g.e.*, s.66-67.

⁴⁹ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.15.

⁵⁰ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark II, Anadolu*, s.75-76.

⁵¹ *a.g.e.*, s.76-77.

Anadolu Yarımadasının bugün için bilinen en eski adı “Hatti Ülkesi” idi. İlk defa Mezopotamya yazılı kaynaklarında Akkad sülalesi döneminde (M.Ö. 2350-2150) kullanılan bu adlandırma, M.Ö. VII. yy. Asur yıllıklarında da görüldüğü üzere, M.Ö.630 tarihlerine kadar süregelmiştir. Böylece Anadolu en aşağı 1500 yıl boyunca Hatti ülkesi olarak tanındı⁵². M.Ö. III. binin ortalarından beri Anadolu’ya yerleşmiş olan Hattiler, küçük krallıklar ve beylikler halinde idare ediliyorlarken, M.Ö. 2200’den sonra teker teker Hititlerin eline geçmeye başladılar. Bununla beraber Hattiler, Hitit döneminde de nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturuyorlardı⁵³.

Anadolu eski coğrafi bilgilere göre Pont, Kapadokya, Paflagonya, Galatya, Frigya ve Lidya gibi isimler altında birtakım bölgelere ayrılmıştır. İlk çağlarda bu bölgeler belirli sınırlara sahip değillerdi. Bunlar tarihin akışına egemen ulusların yönetim ve askeri çıkarlarına bağlı olarak, bazen genişlemişler ve bazen de daralmış ve parçalanmışlardır. Kızılırmak havzasının Sivas’ı, içine alan ve ardı ardına istilalara uğrayan kısmı, Kuzey Anadolu’nun çeşitli zamanlara ait bölüşümünde bazen Pont ve bazen de Kapadokya’ya katılmış idi. Kapadokya’nın tarihçe bilinen ilk sahipleri Hititler ise de, Hititlerin Kapadokya’ya yerleşmesinden önce burası güneyden gelen Sami kitlelerinin akınlarına uğramış, fakat bu akınlar sürekli bir egemenliğin ve yerleşimin kurulmasıyla sonuçlanmamıştır⁵⁴.

Sivas bölgesinde son yıllarda yapılan kazılar, yüzey araştırmaları ve dağınık buluntular, burasının kesinlikle Hitit kültürü ve siyasi hakimiyeti içinde olduğunu göstermiştir⁵⁵.

Sivas’ın yazılı tarihi M.Ö. 2000 yılı başlarında Hititlerle başlamakta olup merkez Tatlıcak köyü ile Uzuntepe köylerinde bulunan höyük ve Gürün Suğul vadisindeki Hititçe yazılar başlıca Hitit yerleşim alanlarıdır⁵⁶.

⁵² Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.15; Füzuran Kınal, *a.g.e.*, s.65.

⁵³ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.17.

⁵⁴ İsmail Hakkı (Uzunçarşılı)-Rıdvan Nafiz (Edgüder), *Sivas Şehri*, Yay.Haz. Recep Toparlı, Sivas 1997, s.4.

⁵⁵ Ahmet Ünal, *Hitit Devrinde Anadolu*, C.II, İstanbul 2003, s.55.

⁵⁶ Savaş Eğilmez, “Malazgirt Öncesi Sivas’ın Tarihi Coğrafyası”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.389.

Hititlerin M.Ö. II. bin başlarında faydalandıkları yerleşim alanlarından biri de tabii bir tepe olan Topraktepe'dir⁵⁷. Yapılan araştırmalara göre Topraktepe'de Roma ve Bizans dönemlerine ait kalıntılara rastlanmamıştır. Hitit yerleşmesinin hemen üstünde Selçuklulara ait bir kale kalıntısına rastlanmıştır⁵⁸. Osman Turan, Selçuklular ve İslamiyet adlı eserinde, Sivas'ta Selçuklulardan önceki devirlere ait bir iz veya eserin mevcut bulunmamasının Bizans Sivas'ının, istilanın bir neticesi olarak tamamen yıkılmış olması ile izah edilebileceğini belirtir⁵⁹. Sivas'ın bilinen ilk sekencesi olan Hititlere⁶⁰ ait buluntular yalnızca keramiktir. Koyu, açık al, kahverengi devetüyü astarlı çeşitli biçimlerdeki keramik Alişar, Boğazköy ve Alacahöyük örneklerine benzer⁶¹.

Hititlerin en eski beyi olan Pithana'dan sonra yerine geçen oğlu Anitta, başarılı savaşlardan sonra Zalpa ve Hattuşuş şehirlerini ele geçirip, Nesaş'ta kendini büyük kral ilan etti. Kilikya Luvileri de kendisini büyük kral ilan etti. Böylece Nesaş, Karadeniz'den Akdeniz'e kadar uzayan bir krallığın başkenti oldu. Bu suretle M.Ö. 1900'lerde Nesaş merkez olmak üzere Orta Anadolu'da siyasi bir birlik oluştu. Anitta, Hattuşuş prensi ile müttefiklerini mağlup ve şehirlerini ele geçirmesine rağmen, bu beylikleri tamamıyla ortadan kaldırmadı, bunları kendisine tâbi kılarak yerlerinde bıraktı⁶².

Anitta'nın fütihat siyasetini halefi Tuthaliya I ile oğulları Pasarma ve Pavehtalma başarı ile takip ettirmişlerdir. Bu çalışmalar eski Hatti krallığının kudretli devrini hazırlamıştır⁶³.

Yazılı kaynaklardan anlaşıldığına göre, daha sonraları Labarna adlı bir kral Kussara'da hükümdar olduktan sonra yerine yeğeni Labarna ya da Tabarna adlı bir

⁵⁷ Oğuz Ceylan, *Sur ve Kaleleri ile Tarihte Sivas*, Sivas 1988, s.11.

⁵⁸ "Sivas", *Y.A.*, s.6945.

⁵⁹ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 2005, s.130.

⁶⁰ İsmail Hakkı (Uzunçarşılı)-Rıdvan Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.4.

⁶¹ "Sivas", *Y.A.*, s.6945.

⁶² Şemseddin Günaltay, *Yakınşark II, Anadolu*, s.77-78.

⁶³ *a.g.e.*, s.79.

kişi kral olur. Ancak bu II. Labarna bir süre sonra belki de kuzeydeki Kaskalarla daha iyi mücadele edebilmek için idare merkezini, başkent olmaya her yönden elverişli olan Hattuşa'ya nakleder ve o yüzden de Hattuşili yani Hattuşlu anlamına gelen bir ad alır. Hitit İmparatorluğu'nun kurucusu sayılan I. Hattuşili (II. Labarna) M.Ö. 1660-1630 arasında hüküm sürmüştür. I. Hattuşili, Arzawa (Güneybatı Anadolu) üzerine sefere çıktığı sırada Hurriler, Güneydoğu Anadolu'ya saldırırlar. Bunun üzerine Arzawa seferini yarıda bırakan I. Hattuşili, Hurriler üzerine bir sefer düzenleyerek birçok Hurri kentini ele geçirir⁶⁴.

I. Hattuşili'den sonra oğlu I. Murşili (M.Ö. 1630-1600) kral oldu. I. Murşili, Hitit egemenliğini Bâbil'e kadar yaydı. I. Murşili'den sonra başa geçen ve taht kavgalarına girişen I. Hantili (M.Ö. 1600-1570), I. Zidanta (M.Ö. 1570-1560), Ammuna (M.Ö. 1560-1540), I. Huzziya (M.Ö. 1540-1535) yeteneksiz krallardı. Bu dönemde Hitit Devleti güçsüzleşti. Hurriler, Anadolu'ya saldırarak Ovalık Kilikya (Çukurova) denen yöreyi ele geçirerek orada bir Hurri krallığı kurdular⁶⁵.

Hitit krallarından Telepinu (M.Ö. 1535-1510), tahta çıkma usulünü belirleyen yasalar düzenleyerek, ülkeyi zayıflatan iç kavgaları önledi. Arzawa krallığı ile anlaşma yaparak, Hitit Devletinin yabancı bir krallıkla gerçekleştirdiği ilk anlaşmayı imzaladı⁶⁶.

Telepinu'dan sonra Hitit tahtına sırasıyla Alluwamna (M.Ö.1510-1500), II. Hantili (M.Ö. 1500-1490), II. Zidanta (M.Ö. 1490-1480) ve II. Huzziya (M.Ö. 1480-1460) geçtiler. I. Hattuşili ve I. Murşili'nin 60 yıllık parlak döneminden sonra gelen 9 kralın 100 yılı aşan egemenliği boyunca Hitit devleti gücünü yetirmiş ve özellikle de güney ve güneydoğudaki Hitit etkisi büyük ölçüde azalmıştır. Bu durumdan yararlanan Hurriler, Mitanni Devletini kurarak⁶⁷, Hitit krallığında I.

⁶⁴ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.55-56; Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, İstanbul 2000, s.57; Bilge Umar, *a.g.e.*, s.51-52.

⁶⁵ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.65-66; Şemseddin Günaltay, *Yakınşark II, Anadolu*, s.89-82; Bilge Umar, *a.g.e.*, s.51-52.

⁶⁶ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.66-67; Güngör Karuğuz, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Bölgelere Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Konya, Ocak 2002, s.70-71.

⁶⁷ Mittani krallığı, Edessa (Urfa), Harran ve Nisibis (Nusaybin) yöresindedir, bk. Rene Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul, Mart 2005, s.44.

Şuppilulima'nın tahta çıkışına kadar, Mısır'dan sonra dönemin II. büyük siyasal gücü olmuştur⁶⁸.

Hititlerin Büyük Krallık dönemi ise, II. Tuthaliya (M.Ö. 1460-1440) ile başlar. II. Tuthaliya Hitit Krallığına yeniden güçlü bir dönem yaşattı. II. Tuthaliya önce Arzawa, sonra da Assuwa ülkelerine boyun eğdirdi. Kuzey Suriye'deki Mitanni ülkesine akınlar düzenleyerek, Hitit devletinin bu bölgedeki çıkarlarını emniyet altına aldı⁶⁹.

II. Tuthaliya'dan sonra başa geçen I. Arnuwanda (M.ö.1440-1420), II. Hattuşili (M.Ö.1420-1400) ve II. Tuthaliya (M.Ö. 1400-1381) dönemlerinde Hitit Devleti çok güçsüzleşti⁷⁰.

II. Hattuşili (M.Ö.1420-1400) zamanında, Kaska (Gaksa)lar kuzeyden saldırıp Hitit başkenti Hattuşa ve Nenassa şehirlerini ele geçirdiler. Hitit kralı II. Hattuşili bu saldırılar esnasında doğuya kaçarak bugünkü Sivas yakınlarında bir yerde olduğu sanılan Samuha'ya sığınmıştı. Yine bu dönemde Arzawa ordusu da Güneybatı Anadolu'dan gelip alçak ülkeyi⁷¹ geçerek Tuvanuva⁷² ve Uda⁷³ şehirlerini ele geçirip Hatti yurduna girmişlerdi⁷⁴.

Bu dönemde Sivas'ın bulunduğu yöre olan Kaskai (Kaşka) yöresi bir yandan Köküsüs (Göksun), diğer yandan da Tegarama/Tilgarimmu (Gürün) geçitlerine egemen olmak itibariyle askeri bir öneme sahipti⁷⁵.

II. Hattuşili'den sonra başa geçen III. Tuthaliya (M.Ö.1400-1381) zamanında da Hitit Devleti'ndeki zafiyet devam ediyordu. Bundan yararlanmak

⁶⁸ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.68-69; Ekrem Memiş, *a.g.e.*, s.90-91; Bilge Umar, *a.g.e.*, s.53.

⁶⁹ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.69-70; Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu I*, İstanbul 2002, s.73-75, Bilge Umar, *a.g.e.*, s.54.

⁷⁰ Bilge Umar, *a.g.e.*, s.55.

⁷¹ Alçak ülke, Çukurova veya Konya Ovası olabilir, bk. Bilge Umar, *a.g.e.*, s.58.

⁷² Tuvanuva, Niğde iline bağlı bucak merkezi Kemerhisardır, bk. Bilge Umar, *a.g.e.*, s.58.

⁷³ Uda ya da Hyde, Konya-Ereğli arasındaki Karapınar ilçesidir, bk. Bilge Umar, *a.g.e.*, s.58.

⁷⁴ Bilge Umar, *a.g.e.*, s.63-65; Füzuran Kınal, *a.g.e.*, s.97; Şemseddin Günaltay, *Yakınşark II, Anadolu*, s.85.

⁷⁵ İsmail Hakkı (Uzunçarşılı)-Rıdvan Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.5.

isteyen komşu düşman devletler dört bir yandan Hitit Devleti'ne saldırdılar. Bu dönemde Hatti yurduna batıda Arzawalılar ve kuzeyden Kaksalar dışında, kuzeydoğudan Azzililer⁷⁶ saldırıp, yüksek ülke diye anılan Azzi-Haiasa ülkesini istila edip Sivas yakınlarındaki Samuha şehrini hudut yapmışlardı. Yine doğudan saldıran İşuvalılar⁷⁷, Sivas'ın en güneydeki ilçesi olan Tegarama'yı ele geçirdiler. Ayrıca Armatanalılar Kizzuwatna (Çukurova)'yı, Masa (Sonraki Mysia?) halkı, Kamala halkı ve Arawanna halkı da Hitit ülkesinin kuzeybatısındaki Kassiya ili ve Hulana ırmağı yöresini ele geçirdiler⁷⁸.

Kuzey Suriye'yi iki defa hakimiyeti altına alan ve büyük bir imparatorluk durumuna gelen Hitit Devleti'nin böyle bir çıkmaza düşmesinin nedeni I. Murşili (M.Ö.1630-1600)'den sonra başlayan iç kargaşa ve Hint-Ari göçlerinin meydana getirdiği karışıklıktı⁷⁹.

III. Tuthaliya'dan sonra Hitit tahtına I. Şuppiluliuma (M.Ö.1380-1345) geçti. I. Şuppiluliuma Hitit İmparatorluğu'nun en güçlü ordu komutanı ve en başarılı devlet adamı idi. I. Şuppiluliuma'nın Anadolu'da en çok savaştığı kavim Kaska (Gaksa)lardı. Hitit devletinin kuzeybatısında bugünkü Kastamonu havalisinde (Paflagonya) oturdukları zannedilen Kaskalar sadece I. Şuppiluliuma'nın devrinde değil bütün imparatorluk devri boyunca Hititleri uğraştırmıştır. I. Şuppiluliuma önce bütün Kapadokya'yı hakimiyeti altına alarak, nüfuzunu batıya doğru deniz kıyısına kadar ilerletmiştir. Kuzey Suriye'ye birçok sefer düzenleyen I. Şuppiluliuma, Kargamış ve Halpa (Halep)'yı ele geçirerek buraları oğullarının yönetimine verdi. Akılcı bir siyaset uygulayarak Hurri bölgesinde Mitanni ve Güney Suriye'deki Amurru krallıklarını Hattuşuş'a dostlukla bağladı. Onun döneminde Hitit İmparatorluğu, Yakındoğu'nun egemenliğini Mısır ve Babil ile paylaşıyordu⁸⁰.

⁷⁶ Azzi ülkesi, Erzurum'un kuzeyinde Yukarı Çoruh Irmağı tarafında, Hayasa ülkesi ise Trabzon tarafındadır, bk. Rene Grousset, *a.g.e.*, s.44.

⁷⁷ İssuwa (İşuva) ülkesi, Kemah, Dersim ve Harput yöresindedir, bk. Rene Grousset, s.44.

⁷⁸ Bilge Umar, *a.g.e.*, s.64; Füzuzan Kınal, *a.g.e.*, s.97; "Sivas", *Y.A.*, s.6852-6853.

⁷⁹ Füzuzan Kınal, *a.g.e.*, s.98.

⁸⁰ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.79-81; Şemseddin Günaltay, *Yakınşark II, Anadolu*, s.86-92; Güngör Karauğuz, *a.g.e.*, s.204-211.

Büyük Hitit Krallığı, I. Şuppiluliuma'dan itibaren yıkılana kadar bu gücünü korumuştur. I. Şuppiluliuma'dan sonra Hitit tahtına geçen krallardan özellikle II. Murşili (M.Ö. 1345-1315), Muvatalli (M.Ö.1315-1282), III. Hattuşili (M.Ö.1275-1250) ve IV. Tuthaliya (M.Ö.1250-1220) başarılı Hitit kralları idi. Hititler bu dönemlerde yani 100 yılı aşkın bir süre boyunca Yakındoğunun ve dünyanın egemenliğini Mısır ile birlikte paylaşıyorlardı⁸¹.

Hitit kralı II. Murşili (M.Ö.1345-1315), Anniya adlı bir Azzi kralı ile savaşarak onu vasak haline getirmiştir. Bu savaş sırasında Azzi ve Havasa orduları bir ara Kapadokya'nın ortasına kadar bir karşı saldırıda bulunmuşlardır⁸².

II. Murşili'den sonra tahta geçen Muvatalli (M.Ö.1315-1282), Hitit İmparatorluğunun en büyük ve en başarılı krallarından biriydi. Bu dönemde Suriye hakimiyeti nedeniyle insanlık tarihinin iki büyük devleti (Mısır ve Hitit) arasındaki en eski savaşı olan Kadeş Savaşı yapıldı (M.Ö.1285). Savaş iki taraf için de bir felaket oldu. Ancak bu savaştan Hitit İmparatoru Muvatalli kazançlı çıktı. Çünkü savaştan sonra Mısır kralı II. Ramses (M.Ö.1290-1224) geri çekilmiş, Hititler Şam'a kadar gelerek bölgeyi talan etmişlerdi. Yine Mısır'ın komşusu olan Amurru Krallığı da tekrar Hitit hakimiyetine girmişti⁸³. Mısır ordusu geri çekildikten sonra, Muvatalli'nin ordusunda isyan çıktı ve Muvatalli öldürüldü. Bunun üzerine Muvatalli zamanında başkomutan olan Hattuşili (III. Hattuşili), Muvatalli'nin oğlu Urhi-Teşup (III. Murşili)'u kral ilan etti. Ancak III. Murşil, III. Hattuşili'ye güvenemeyip onun elinde sadece iki şehir bırakıp, diğer bütün şehirleri alınca III. Hattuşili harekete geçti ve III. Murşili'yi esir ederek, Hitit kralı oldu (M.Ö.1275)⁸⁴.

III. Hattuşili (M.Ö.1275-1250), tahta geçtiği sıralarda Asur krallığı, I. Salmanassar (M.Ö.1280-1260)'ın idaresi altında her gün biraz daha büyüyordu.

⁸¹ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.112.

⁸² Rene Grousset, *a.g.e.*, s.46; Ekrem Memiş, *a.g.e.*, s.108.

⁸³ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.91-92; Ahmet Ünal, *a.g.e.*, s.79-80.

⁸⁴ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.94-96; Şemseddin Günaltay, *Yakınşark II, Anadolu*, s.100-102; Ahmet Ünal, *a.g.e.*, s.82.

Mitanni ülkesinin kesin olarak Asur krallığı hükmü altına girmesi ile Mısır firavununu II. Ramses ve Hitit kralı III. Hattuşili tehlikenin büyüklüğünü anladılar ve Kadeş Savaşı sonrası geciken Kadeş Antlaşmasını M.Ö.1269'da yaparak, insanlık tarihinin iki süper devleti arasındaki ilk barış antlaşmasını gerçekleştirdiler. Buna göre Mısır, Hitit devletini müstakil ve büyük bir devlet olarak tanıyor, Kuzey Suriye'yi Hitit devletine bırakarak, Fırat'tan Akdeniz'e kadar uzayan alanda kayıtsız şartsız Hitit hakimiyetini kabul ediyordu. Ayrıca iki taraftan biri düşmanın tecavüzüne uğradığı ve diğerinden yardım istediği zaman, karşı taraf hemen yardıma koşacaktı⁸⁵.

III. Hattuşili'den sonra tahta geçen IV. Tuthaliya (M.Ö.1250-1220) döneminde de Hitit devleti, elinde bulundurduğu toprakları koruyordu. Amurru devleti, yine eskisi gibi Hattuşa'ya bağlı bir krallık ve Mısır'la Hitit arasında bir tampon devlet idi⁸⁶. Ancak bu sıralarda Asur tahtına geçen Tukulti-Ninurta (M.Ö.1260-1232), daha önce babası tarafından istila edilmiş olan Subaru'yu ve Hurrilerin ülkesini baştan başa işgal etti. Bunun üzerine Hitit devleti, Hurrilere yardıma gitti, ancak Asur orduları tarafından bozguna uğratılarak Fırat'ın doğu bölgesini (Mittani ülkesi) tamamıyla kaybetti. Hurriler de böylece tarihe karıştı, artık analler (Yıllıklar)de onlardan bahsedilmiyordu. Mittani adı yerine de Hanigalbat denilmeye başlanmıştır. IV. Tuthaliya, Hurri-Mitanni ülkelerini zaptederek Fırat'a kadar genişlemiş olan Asur Krallığı karşısında ülkesinin sınırlarını takviye etmekten başka bir şey yapamadı⁸⁷. Bu dönemde Issuwa (İşuva) ülkesi Hitit devletinin etkisindeyken Azzi ülkesi Hititlere kafa tutuyor, diğer komşu devlet olan Alşe⁸⁸ ise, Asur devletinden yanaydı⁸⁹.

⁸⁵ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.96-99; Şemseddin Günaltay, *Yakınşark II, Anadolu*, s.106-113.

⁸⁶ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.102.

⁸⁷ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark II, Anadolu*, s.115-117.

⁸⁸ Alşe ülkesi Ergani-Maden civarından Muş'a kadar olan yöreyi kapsıyordu, bk. Rene Grousset, *a.g.e.*, s.44.

⁸⁹ Rene Grousset, *a.g.e.*, s.46.

IV. Tuthaliya'dan sonra Hitit tahtına III. Arnuwanda (M.Ö.1220-1200) geçmiştir. Bu dönemde Hitit devleti iyice güçsüzleşti. Hitit federal devletine karşı birleşerek bir koalisyon bile kurmuşlardı. Yine doğuda Pakhuva ülkesindeki Mita adlı bir kralcık da Hitit devletini kaygılandırıyordu⁹⁰.

Hititlerin son kralı II. Şuppilulima döneminde (M.Ö.1200-1190), Hitit devletinde içte birçok sorunlar yaşanırken, bu soranlara bir de dışarıdan gelen düşmanlar eklenince 500 yıldır süren bu büyük siyasi düzen birden çöktü. Çünkü karadan ve denizden gelen bu yeni düşman öyle anlaşılıyor ki gerçekten güçlü idi. Mısır yazıtlarının “Deniz kavimleri” ya da “Kuzey kavimleri” diye adlandırdıkları, Thrak kökenli yabancı kavimler, özellikle Çanakkale Boğazı üzerinden Anadolu'ya akın akın gelmeye başladılar. Bu kavimler, başta Troia ve Hitit İmparatorluğu ülkeleri olmak üzere karadan ve denizden bütün Yakındoğu'ya ve Mısır'a saldırdılar. Medinet Habu'daki mabedin duvarlarındaki yazıtta Mısır Kralı III. Ramses (1197-1165)'in bu kavimler hakkında Hatti ülkesinin hiçbir krallığının bu saldırıya karşı koyamadığını Kode, Kargamış, Arzawa ve Alasia'nın tahrip edilerek, Amurru Krallığının bir yerinde karargah kurduklarını ve önlerinde bir ateşle Mısır'a doğru gelmeye başladıklarını ifade ettiği belirtilmiştir. Medinet Habu Tapınağındaki bu yazı ve resimlerden anlaşıldığına göre öküz arabaları ve gemilerle ilerleyip geçtikleri her yerde insanları son ferdine kadar yok eden bu “Kuzey kavimleri”ni Mısır kralı III. Ramses durdurmuştur. M.Ö.1190/1180 tarihlerinde Nil ülkesinde yapılan savaşta Mısır Kralı III. Ramses, bu kavimleri mağlup etmiştir⁹¹.

1.3. Geç Hitit Beylikleri Dönemi

M.Ö. 1180'lerdeki Kuzey kavimlerinin akınlarıyla Büyük Hitit Devleti yıkılınca Trako-Friglerin öncü boyları olan Muşkilerin tazyiki, Kapadokya'da, Toros kuzeyinde kaynaşmalara sebep oldu. Bu nedenle bir kısım Hititler, Fırat ile Amanos arasındaki bölgeye çekilerek buradaki yerli halkla kaynaşıp birçok küçük,

⁹⁰ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.107.

⁹¹ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.107-108; Şemseddin Günaltay, *Yakınşark II, Anadolu*, s.285-286; Füzuran Kınal, *a.g.e.*, s.125-126.

büyük prenslikler kurdular. Bu yeni Hitit prensliklerinin en kuvvetlisi ise Kargamış prensliği idi. Asur kitabelerinde Büyük Hatti Krallığı denilen Kargamış prensliği zamanında sınırlarını genişletip Hama, Halep, Tel-Ahmer, Yodi (Sakçagözü), Unki veya Sam'al (Zincirli), Gurgum (Maraş) ve Meliddu (Malatya) Prensliklerini de etkisi altına almıştır⁹².

Asur kaynaklarından edinilen bilgilere göre Asur kralı I. Tiglatpileser (M.Ö.1116-1090) M.Ö.1115'ten itibaren Issuwa (İşuva) yöresini (Kemah, Dersim, Harput) egemenliğine alır. Yine Murat nehrinden Van Gölü'ne kadar olan bölgedeki 23 krallığa egemen olarak Nayiri (Van Gölü)'ye ulaşır, dönüşünde de Malatya'ya hakim olur. Ancak Asur devleti I. Tiglatpileser'den sonra uzun bir gerileme dönemine girer⁹³.

Asur kralı II. Asurnasirpal (M.Ö.880-844), M.Ö.879'da Matiati ülkesini (Midyat, Tur ve Abdin yöresi) ve Arkania ülkesini (Ergani), kısaca Diyarbakır'ın ve Kommagene'nin büyük bir kısmını ele geçirdi⁹⁴.

M.Ö. XII. yy. başlarında Trak kabilelerinden olan Frigler, başlarında Muşkiler olmak üzere boğazları aşarak Anadolu'ya girmişler ve burada yeni bir kargaşalık çıkarmışlardır. Bu kargaşalar sırasında esasen zayıflamış olan Hatti devleti bütün varlığıyla tarih sahnesinden kaybolmuştu⁹⁵. Frigler daha sonra iktidarlarını güneydoğuda Kilikya'ya, kuzeydoğuda ise Hitit başkenti Hattuş (Boğazköy)'un kuzeyindeki Höyük'e kadar genişlettiler. Asur kaynaklarında "Muşki" adıyla anılan Frigler, M.Ö. 882'de Harput yöresine kadar ilerleyerek burada Asur kralı II. Asurnasirpal ile savaştılar⁹⁶.

Asur kralı II. Asurnasirpal'ın çağdaşı olan Kral Aram (M.Ö.880-844), Nayiri (Van Gölü) prensliklerini tek bir egemenlik altında birleştirip Urartu krallığını kurdu⁹⁷.

⁹² Şemseddin Günaltay, *Yakınşark II, Anadolu*, s.288, 294-297.

⁹³ Rene Grousset, *a.g.e.*, s.47.

⁹⁴ *a.g.e.*, s.48.

⁹⁵ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark II, Anadolu*, s.283.

⁹⁶ Rene Grousset, *a.g.e.*, s.66-67.

⁹⁷ *a.g.e.*, s.48.

Asur kralı III. Salmanassar (M.Ö.858-824), babası II. Asurnasirpal'ın fetihlerini Urartu sınırlarına dayandırdı⁹⁸. M.Ö. I. binin sonunda kurulan Geç Hitit Kent Devletleri (Prenslükleri) döneminde özellikle de Asur kralı III. Salmanassar'ın egemenliği yıllarında doğuda Malatya, batıda Karaman, kuzeyde Kızılırmak ve güneyde Çukurova arasındaki yörede (Güney Kapadokya) 24 Beylikten oluşan Tabal devletleri birliği (Tabal ülkesi) bulunuyordu. Bu birliğin üye sayısı ve sınırları zaman zaman değişmiştir. Anadolu'daki şehir devletlerinin en batıda bulunanı olan Tabal ülkesi batıda Frigya, güneyde ise Hilakku (Kilikya) ile sınır komşusu idi. Tabal ülkesinin doğu sınırı ise Tilgarimmu/Tegarama (Gürün) şehrine kadar uzanıyordu⁹⁹. Tilgarimmu, Milid (Malatya) kent devleti sınırları içinde idi¹⁰⁰.

Urartular en geniş sınırlarına I. Argistis döneminde (M.Ö.785-753) ulaştı¹⁰¹. I. Argistis'ten sonra ise Urartu tahtına II. Sardur geçti. II. Sardur, Khate (Melitalki) yani Malatya kralı Hilavarda, Kumukh (Kommagene) kralı Kuştaşpi Gurgum (Maraş) kralı ve Sam'al (Amanos'ta Zincirli) krallarına boyun eğdirdi¹⁰².

Asur kralı III. Tiglatpilaser (M.Ö.745-727) tahta geçtiği zaman, Asur devletine tâbi şehirlerde ayaklanmalar baş göstermişti. III. Tiglatpilaser, Halep'in kuzeyindeki Arpad (Rıfad) prensliğine saldırınca, Urartu Kralı II. Sardur, vasalları Melitene, Kommagene ve Maraş krallarıyla birlikte M.Ö.743'te Fırat kıyısındaki Rumkale'de Asur kralına saldırdı. Ancak bu savaşı Asur kralı kazandı ve Urartu kralını da kaçmağa mecbur etti. Asur kralı III. Tiglatpileser, bu galibiyetten sonra, Urartularla ittifak eden ya da Asur'a isyan etmiş olan devletler üzerine bir sefer yaptı. Bu sefer sonucunda Geç Hitit şehir devletlerinden Melitene (Malatya), Kommagene/Kumukh (Samsat), Gurgum (Maraş), Que, Tabal, Tuhana ve Kargamış krallarını haraca bağladı. M.Ö.735'te ise Urartu'yu istila etti. Ancak Urartu başkenti Tuşpa'yı ele geçiremedi¹⁰³.

⁹⁸ *a.g.e.*, s.49.

⁹⁹ Füzuran Kınal, *a.g.e.*, s.238-239; Bilge Umar, *a.g.e.*, s.192.

¹⁰⁰ Füzuran Kınal, *a.g.e.*, s.241; "Sivas", *Y.A.*, s.6853.

¹⁰¹ Rene Grousset, *a.g.e.*, s.53.

¹⁰² *a.g.e.*, s.54-56; Şemseddin Günaltay, *Yakınşark II, Anadolu*, s.307.

¹⁰³ Füzuran Kınal, *a.g.e.*, s.253; Rene Grousset, *a.g.e.*, s.56-57.

Asur Kralı II. Sargon (M.Ö.722-705) başa geçtiği sıralarda, Güneydoğu Anadolu Asur devletine baş kaldırmıştı. Sargon, M.Ö. 718'lerde ayaklanan bu beylikler üzerine yürüdü. Önce Kargamış'a sefer düzenledi ve halkını sürgün etti. M.Ö.715 yılında Tabal ülkesi krallarından Ambaris'e sefer yaparak Tabal ülkesini ele geçirdi. M.Ö.714 yılında ise VIII. Urartu seferini yapan Sargon, M.Ö.713 yılında da Kıbrıs seferini yaparak bu devletlere boyun eğdirdi. Kıbrıs seferinin hemen ardından Geç Hitit beyliklerinin en güçlülerinden biri olan Malatya Arslantepe Beyliği üzerine yürüdü. Bu devletçiğin kralı Tarkhunazi, kaçtığı Tilgarimmu (Gürün) kentinde yakalanarak esir edildi. Sargon, ele geçirdiği Malatya kentinin yönetimini ise kendine bağlı bir devletçik olan Kumukh (Kommagene) devletçiğinin beyine verdi. Tilgarimmu (Gürün) kalesi ise, bu bölgede yeni teşkil eden vilayetin merkezi oldu. Böylece, M.Ö.VIII. yy.'ın sonunda Hitit beyliklerinin tümü Asur devletine bağlı birer eyalet haline geldiler¹⁰⁴.

Asur kralı Sanherip döneminde (M.Ö.705-681) ise, Tabal ülkesi, Asur hakimiyetinden kurtulurken, Malatya, Hilakku (Kilikya) ve Que hâlâ Asur eyaleti idiler¹⁰⁵.

M.Ö.695'lerde Muşkiler (belki Frigler)'in başında Asur metinlerinde Gurdi, Helen kaynaklarında ise Gordios adıyla anılan bir kral vardı. Bu kral Asur kaynaklarında Tilgarimmu, Hitit kaynaklarında ise Tegarama olarak geçen ülkenin, yani Gürün'ün hakimi idi. Asur kralı Sanherip, bu dönemde Gürün'ü ele geçirmek için bir sefer kolu göndermiş ancak orada kalmaya niyetlenmemiştir¹⁰⁶.

1.4. Kimmer, İskit ve Pers İstilas Dönemi

Asur kralı Asarhaddon zamanında (M.Ö.681-669), Malatya ve Kilikya kent devletleri Asur hakimiyetinden kurtulurken, Que kent devleti ise hâlâ Asur eyaleti idi¹⁰⁷.

¹⁰⁴ Rene Grousset, *a.g.e.*, s.58-59; Şemseddin Günaltay, *Yakınşark II, Anadolu*, s.309-312; Bilge Umar, *a.g.e.*, s.195.

¹⁰⁵ Füzüzan Kınal, *a.g.e.*, s.257.

¹⁰⁶ Rene Grousset, *a.g.e.*, s.67.

¹⁰⁷ Füzüzan Kınal, *a.g.e.*, s.257.

Asur kralı Asarhaddon devrinde Anadolu tarihi için çok önemli bir hadise olan Kimmer istilası başlamıştır. M.Ö. VII. yy.'ın başlarında, özellikle Doğu Anadolu yeni bir kavimler göçüne maruz kalmıştır¹⁰⁸. M.Ö. VIII. yy.'ın başlarında Çin'in baskısı sonucu Orta Asya'daki kavimler, doğudan batıya doğru birbirlerini sıkıştırarak, göç etmek zorunda bırakmışlardı. İskitler de M.Ö. VIII. yy.'ın ortalarında bu baskı sonucunda Orta Asya'dan batıya doğru göç ederek, Karadeniz'in kuzeyindeki Hazar Denizi ile Tuna nehri arasındaki bölgede yaşayan Kimmer yurduna gelmişler ve burada Kimmerlerle mücadele ederek, onları yurtlarından kovmuşlardı. Bu baskı sonucunda Kimmerler, Kafkasya üzerinden gelip, Urartu topraklarına yayılmış ve Anadolu'yu istila etmeye başlamışlardı¹⁰⁹.

Asur vesikalarında Kimmerlerin ilk olarak ortaya çıkışı Kral II. Sargon (M.Ö.722-705) zamanına rastlamaktadır¹¹⁰. O dönemde Asur casusluk örgütünün başında bulunan Sanherib, babası II. Sargon'a raporlar göndererek, Kimmerlerin Urartu topraklarına yayıldıklarını ve Urartuların Kral I. Rusa (M.Ö.735-713) yönetiminde Kimmerler karşısında ağır bir yenilgi aldıklarını bildirmiştir. Urartular, kralları II. Argistis (Ağrişti) döneminde (M.Ö.714-680) yaklaşık M.Ö.707'lerde de Kimmerlere mağlup olmuşlardır¹¹¹.

Asur kralı Sanherib zamanına (M.Ö.705-681) ait Asur vesikalarında ise Kimmer adı hiç zikredilmemiştir. Demek ki bu süre zarfında Kimmerler, Aras nehri civarındaki Urartularla savaşmaya devam etmişler ve onları güneye sürdükten sonra Asur hudutlarını tehdite başlamışlardır. Kimmerler, Asur kralı Asarhaddon zamanında (M.Ö.681-669) ise Diyarbakır civarına kadar gelmişlerdir¹¹². Kimmerler, daha sonra batıya doğru yönelmiş ve Frig devleti egemenliğindeki

¹⁰⁸ *a.g.e.*, s.258.

¹⁰⁹ Abdulhaluk M. Çay-İlhami Durmuş, "İskitler", *Türkler*, C.I, Ankara 2002, s.587-588; Ekrem Memiş, *İskitlerin Tarihi*, Konya 1987, s.25.

¹¹⁰ Abdulhaluk M. Çay-İlhami Durmuş, *a.g.e.*, s.588; Ekrem Memiş, *İskitlerin Tarihi*, s.25.

¹¹¹ Taner Tarhan, "Önasya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler", *Türkler*, C.I, Ankara 2002, s.603-604.

¹¹² Füzuzan Kınal, *a.g.e.*, s.258.

topraklara doğru ilerlemeye başlamıştır. M.Ö.677'lerde ise Urartu kralı II. Rusa (M.Ö.680-646), Kimmerlerin lideri Teuşpa ile ittifak kurarak Asur topraklarına saldırdı. Asur kralı Asarhaddon, Kimmer akıncılarını Konya Ereğlisi dolaylarındaki Hubuşna yöresinde yenilgiye uğrattı. Asur'un bu başarısı muhtemelen Kimmerlerin Toros geçitlerini aşarak, Çukurova bölgesine yayılmalarını önlemiştir. Asur kralı Asarhaddon daha sonra Kimmerlerle işbirliği yapan Toroslar ve Çukurova yöresindeki Hilakku (Kilikya) devletini de cezalandırmıştır¹¹³.

Kimmerlerin Hubusna yöresindeki yenilgiden fazla etkilenmedikleri anlaşılmaktadır. Zira Kimmerlerin Doğu Göç koluna mensup boyları, M.Ö.7. yy. başlarında Firigya egemenliğindeki toprakları istila etmişlerdir. (Eusebios'a göre M.Ö. 696/695; Julius Africanus'a göre ise M.Ö. 676'da) Frig başkenti ünlü Gordion kuşatılarak ele geçirilmiş ve efsanevi Kral Midas (Asur kaynaklarında: Mita) boğa kanı içerek intihar etmiştir¹¹⁴. Bu arada bazı Kimmer boyları Orta Anadolu'dan kuzeye Amasya yöresindeki Paflagonya bölgesine yönelmişler ve Karadeniz bölgesinde doğuda Trapezus (Trabzon), batıda da Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğlisi)'ya kadar yayılmışlardır¹¹⁵.

İskitler ise, Kimmerlerin ardından Kafkasları doğrudan dolaşarak Hazar denizi kıyısını takiben Derbent-Demirkapı geçitleri üzerinden Azerbaycan'a ve İran'a daha genel bir ifade ile Ön Asya dünyasına dalgalar halinde akmaya başlamışlardır¹¹⁶.

Urartu Kralı II. Rusa (M.Ö.680-646) bu göç dalgası karşısında Kimmerlerle olduğu gibi akıllıca bir politika izleyerek İskitlerle de anlaşma yapmış ve İskit akınlarını doğrudan Asur sınırlarına yönlendirmiştir. M.Ö. 674 yılı dolaylarında yapılan bir savaşta Asur kralı Asarhaddon (M.Ö. 681-669), İskitleri mağlup etmesine rağmen, onlarla anlaşarak İskit hakanı Bartatua'nın isteği üzerine

¹¹³ Taner Tarhan, *a.g.e.*, s.604; Rene Grousset, *a.g.e.*, s.60; Ekrem Memiş, *a.g.e.*, s.26.

¹¹⁴ Taner Tarhan, *a.g.e.*, s.604; Rene Grousset, *a.g.e.*, s.68; Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.269.

¹¹⁵ Taner Tarhan, *a.g.e.*, s.605.

¹¹⁶ Abdulhaluk M. Çay-İlhami Durmuş, *a.g.e.*, s.588.

kızlarından birini ona eş olarak vermiştir¹¹⁷. Bazı tarihçiler ise eserlerinde, İskit Kralı ile Asur Kralı arasındaki bu anlaşmanın Asur ile Kimmer arasında M.Ö. 677'de Hubuşna (Konya Ereğlisi)'da meydana gelen ve Kimmerlerin yenilgisi ile sonuçlanan savaştan önce olduğunu belirtmişlerdir¹¹⁸. Asur kralının İskitlerle kan bağına dayanan böyle bir antlaşma yapması, Asur devletinin Urartu'ya ve Kimmerlerin dolaylı desteği ile kurulan Med devletine karşı bir önlemdi. Zira Medler, Asur kralı Asarhaddon'a karşı Kimmer, Mannai ve diğer bazı toplumlarla birlikte güç birliği yapmışlardı¹¹⁹.

Friglerin bir zamanlar hakim oldukları topraklara yayılan ve gittikçe güçlenen Kimmer boyları, bir süre sonra batı komşuları Lidya devletinin sınırlarına dayanırlar. Lidya'ya gönderilen ilk Kimmer akını Lidya Kralı Gyges döneminde yapılır. Kral Gyges, M.Ö. 660/657 dolaylarındaki bu ilk Kimmer akınlarını Asur Kralı Asurbanipal (M.Ö. 668-626)'ın da desteği ile geri püskürtür. Ancak Kimmerler, M.Ö. 652 yılında ikinci defa Lidya topraklarına saldırır ve başkent Sardes'i ele geçirerek, Lidya Kralı Gyges'i öldürürler. Bu olaylar zinciri Anadolu'daki Kimmer siyasi tarihi bakımından büyük bir önem taşır. Zira yakın geçmişte en parlak dönemini yaşayan Urartu kralı I. Rusa (M.Ö.735-713), ünlü Asur kralı II. Sargon (M.Ö.722-705), Frig kralı ünlü Midas (Mita) (M.Ö.717-696 veya 677) gibi Lidya kralı Gyges (M.Ö.680-652)'te Kimmerler karşısında aynı kaçınılmaz sonu paylaşmıştır. Çok geçmeden İyonya kentleri de aynı yazgıyı paylaşırlar. Kimmerler M.Ö. 644/643 yıllarında ünlü Efes şehrini kuşatmışlar, Magnesia kentini ele geçirerek yağmalamışlardır. Ancak Kimmerlerin bu bölgedeki akınları geçici olmuştur. Kimmerler, büyük ganimetler elde ettikten sonra geri dönmüşlerdir¹²⁰.

Kimmerlerin bilinen en son ve güçlü akınları ise Çukurova bölgesi üzerine olmuştur. Kimmerler M.Ö. 630 dolaylarında Çukurova'ya inerek, Tarsos (Tarsus)

¹¹⁷ Taner Tarhan, *a.g.e.*, s.605; Rene Grousset, *a.g.e.*, s.61.

¹¹⁸ Abdulhaluk M. Çay-İlhami Durmuş, *a.g.e.*, s.589; Füzün Kınal, *a.g.e.*, s.258.

¹¹⁹ Taner Tarhan, *a.g.e.*, s.605.

¹²⁰ *a.g.e.*, s.606-607.

ve Anchiale'ye kadar ilerlemişler. Ancak Kilikya Kralı Syennesis tarafından dağıtılarak mağlup edilmişlerdir. Güçlü Lidya kralı Alyattes (M.Ö. 609-563) de Kimmerleri mağlup ederek, doğuya doğru Kızılırmak'ın ötesine sürmüştür¹²¹.

Önasya'daki güç dengeleri bozulunca İran'daki Med devletinin kralı Kyaxares, Kimmer ve İskitlerin Anadolu'ya ve Önasya'ya yaptıkları akınları değerlendirerek Anadolu'ya girmiş ve bölgedeki siyasal boşluktan yararlanmaya çalışmıştır. Bu amaçla önce güney komşusu olan Babil kralı ile bir anlaşma yapan Kyaxares, daha sonra İskitlerin ve bazı halkların da desteğini alarak M.Ö. 612 yılında Asur başkenti Ninuwa (Ninova, Ninive) üzerine ani bir baskın yaparak asırların verdiği kin ve intikam hisleriyle bütün Asur şehirlerini yakıp yıkmıştır. Böylece Büyük Asur İmparatorluğu birkaç gün içinde çökmüştür. Daha sonra Urartu devletini de yıkan Med devleti Kızılırmak nehrine kadar bütün Doğu Anadolu'ya hakim olmuştur. Gerçekte Urartu Devleti, İskit akınlarıyla yıkılmış, son darbe ise Medler tarafından vurulmuştur. İran'daki bu Med devletinin güçlenmesi de Herodotos'un 28 yıl olarak belirttiği Önasya'daki İskit hakimiyeti de sona ermiştir. Böylece Kızılırmak nehrinin doğusuna Med devleti, batısına ise Lidya devleti hakim olmuştur. Kızılırmak'ın iki tarafındaki bu iki büyük devletin er geç çarpışması ise kaçınılmaz olmuştur¹²².

Lidya devleti ile Med devleti arasındaki savaş yaklaşık M.Ö.590'larda başladı. Savaş beş yıl sürdü. Savaşın 6. yılında ise Miletos'lu büyük bilgin Tales'in o yıl içinde olacağını önceden bildirmiş olduğu güneş tutulması gerçekleşir (M.Ö. 28 Mayıs 585). Güneş tutulması sonucu gündüz geceye dönünce iki ordu, bu olayı savaşın bırakılması için tanrısal bir buyruk sandılar. İran yanlısı olan Kilikya kralı ve Lidya yanlısı olan Babil Kralının da gayretleri ile iki ordu arasında M.Ö. 585'te barış antlaşması imzalandı. Lidya ve Med devletleri bu anlaşmaya göre Anadolu'yu paylaştılar. Kızılırmak (Halys) nehri, bu iki devlet arasında sınır oldu. Böylece Kızılırmak nehrinin doğu yakası dolayısıyla Sivas ve yöresi, Med devletinin

¹²¹ *a.g.e.*, s.607.

¹²² *a.g.e.*, s.607; Füzûzan Kınal, *a.g.e.*, s.261-262.

idaresinde kalırken batı yakasının kontrolü Lidya devletinde kaldı. Bu süre zarfında Lidya ve Med devletleri arasında kalan Kimmer boyları da Anadolu'daki etkinliklerini yitirerek tarih sahnesinden çekildiler¹²³.

Med devletinin bölgedeki üstünlüğü ise fazla sürmedi, Pers Ahameniş soyundan gelen II. Kiros, Med soyundan Astyages'i yenerek Med devletine son verdi ve Pers devletini kurdu (M.Ö. 550). Böylece Sivas yöresindeki Med egemenliği yerini Anadolu'ya giren Pers üstünlüğüne bıraktı¹²⁴.

M.Ö. 539 yılında Kiros, Babil'i ele geçirerek, Babil devletini Pers krallığına kattı. Oğlu ve halefi Kambizes (M.Ö. 528-522), M.Ö. 525 yılında Mısır krallığını ele geçirerek babası tarafından başlanmış olan eseri tamamladı. M.Ö. 522 yılında Pers tahtına geçen Dareios I, Balkanlardan gelebilecek bir tehlikeyi önleyebilmek için M.Ö. 513 yılında İstanbul boğazından Trakya'ya geçerek Makedonya bölgesini ele geçirdi. M.Ö. 511 yılında ise Hindistan'a karşı bir sefer yaptı ve İndos (Sind) yöresinde bir eyalet kurduktan sonra İran'a geri döndü¹²⁵.

M.Ö. 518 yılından sonra Dareios, devletini yeni baştan teşkilatlandırdı¹²⁶. Dareios I, Anadolu'yu da İran'da olduğu gibi birtakım satraplıklara (eyaletlere) ayırdı. Anadolu'da kurulan dört büyük satraplıktan birincisi eski Urartular ülkesinde, ikincisi bunun batısında Karadeniz'e kadar uzayan sahada, üçüncüsü ise Herodot'a göre, küçük Pontus kavimleri yurdunda kurulmuştu. Hitit Krallığı ile Friglerin merkezlerinde kurulan dördüncü büyük satraplık ise Kapadokya'yı içine alıyordu¹²⁷.

Sivas şehri, bu büyük satraplıklardan, Kapadokya (Katpatukya=Güzel Atlar Ülkesi) satraplığının sınırları içinde yer alıyordu¹²⁸.

¹²³ Taner Tarhan, *a.g.e.*, s.607; Füzuran Kınal, *a.g.e.*, s.262; İsmail Hakkı (Uzunçarşılı)-Rıdvan Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.6.

¹²⁴ Füzuran Kınal, *a.g.e.*, s.262; "Sivas", *Y.A.*, s.6853.

¹²⁵ Arif Müfit Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1995, s.254, 256.

¹²⁶ *a.g.e.*, s.256.

¹²⁷ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark II, Anadolu*, s.362.

¹²⁸ "Sivas", *Y.A.*, s.6853.

Dareios'un M.Ö. 513 yılında yaptığı İskit seferinden sonra Boğazlar, Trakya'nın bir kısmı, Propontis'in (Marmara) kuzey ve Karadeniz'in batı kıyılarının Pers devletine katılması, İyonların Karadeniz kolonileriyle olan ticaret ilişkileri sekteye uğruyordu. Bu nedenle M.Ö. 499 yılında İyonlar, Yunanlıların da desteği ile Milet'te isyan çıkardılar. Ancak Persler bu isyanı M.Ö. 494 yılında kanlı bir şekilde bastırdı. Persler daha sonra M.Ö. 490'da Yunanistan'a bir sefer yaptılar. Ancak önce M.Ö. 490 Maraton savaşında, daha sonra da M.Ö. 480 yılında Salamis deniz muharebesi ve M.Ö. 479 Plataia muharebesinde Yunanlılara mağlup olup geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu savaşlar Pers-Yunan harplerinde bir dönüm noktası olmuş, bu savaşlardan sonra Persler Yunanlılara değil, Yunanlılar Perslere taarruza başlamışlar ve bu taarruzlarını V. yy.'ın ortalarına kadar sürdürmüşlerdir¹²⁹.

Pers ordularınının Ege komutanı ve aynı zamanda da Kapadokya satrabı olan Datames, M.Ö. 375 yılında Kapadokya'da isyan ederek bağımsızlığını ilan ette. Amacı Pont bölgesini alarak Karadeniz kıyılarındaki Yunan kolonilerini, malikânesi saydığı Kapadokya'ya katmak idi. Maraş bölgesindeki Kataonların prensi olan Aspîs'i kendine bağlayan Datames, daha sonra Paflagonya'daki yerel prenslikler ile Sinop ve Amisos (Samsun) şehirlerini ele geçirdi. Ancak Pers kökenli olan Kios (Gemlik) tiranı Mithridates II, M.Ö. 362 yılında bu isyanı bastırarak Kapadokya'nın Pers imparatorluğundan koparılmasına engel oldu. Datames'in bu ayaklanma girişiminden sonra Kapadokya Kuzey Kapadokya ve Güney Kapadokya olmak üzere ikiye ayrıldı. Persler, Kuzey Kapadokya'nın sınırları içinde kalan Sivas ve çevresindeki büyük toprakları işletme hakkını, savaşta yararlılık gösteren askerlere verdiler. Bu üretim birimlerinde askerler yerel halktan asker devşirmek ve kendilerine ayırdıkları pay dışında, ürünü merkeze göndermekle yükümlüydüler. Bu topraklar, zamanla saray adamlarına da dağıtılmaya başlandı¹³⁰.

¹²⁹ Arif Müfit Mansel, *a.g.e.*, s.266-294.

¹³⁰ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, I. Bölüm, Perslerden Romalılara Kadar, Selevkoslar, Nabatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Krallıkları*, Ankara 1987, s.29, 47; "Sivas", *Y.A.*, s.6853.

1.5. Büyük İskender ve Kapadokya Krallığı Dönemi

M.Ö. 334 yılında Anadolu'ya gelen Makedonya kralı Büyük İskender, aynı yıl Granikos (Bigaçay) dolaylarında Pers kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğrattı¹³¹. M.Ö.334/333 kışını Frigya şehirlerinden Gordion (Sakarya üzerinde Yassihöyük)'da geçiren Büyük İskender, M.Ö. 333 yılı ilkbaharında buradan hareket ederek, Ankira (Ankara) üzerinden güneye inerek Toroslari aşmış ve İssos yöresinde (Amanos Dağları civarı) Pinaros Çayı (Deliçay?) kenarında Dareios yönetimindeki Pers kuvvetlerini ikinci defa ağır bir yenilgiye uğratmıştır¹³². Bu savaşta Kapadokyalılar, Dareios III'e sadakatten ayrılmayarak Ariakes idaresinde bir kıta ile yardım etmişlerdi¹³³.

Büyük İskender'in Perslere karşı kazanmış olduğu bu zaferden sonra Karadeniz kıyılarındaki Yunan kolonileri İskender'in hegemonyasını kabul ettiler. Pers İmparatorluğu'nun Anadolu'daki üstünlüğü sona erince, Sivas ve yöresi de Makedonyalı subayların denetimine girmiş oldu. Ancak Makedonyalı komutan Sabistes, askerlerinin yaptığı yağma ve yıkıma göz yumunca yerel halk Makedonyalı güçlere karşı ayaklandı ve eski Pers yöneticilerinin I. Ariarathes'i M.Ö.332 yılında kral ilan ettiler¹³⁴.

I. Ariarathes'in kurduğu Kapadokya krallığı, kısa sürede İris (Yeşilirmak) ve Zela (Zile) yörelerine egemen oldu. I. Ariarathes, Gaziura (Turhal) kalesini başkent yaptı ve Sinop'tan Trabzon'a kadar uzanan kıyı şeridini denetimi altına aldı. I. Arrarathes'in ordusunda 15 bin atlı ve 30 bin yaya asker vardı. Bu askerlerin bir kısmı yerli halktan, bir kısmı da yabancı ücretli askerlerden oluşuyordu. İskender'in hassa alay komutanlarından Perdikkas, Anadolu'daki Makedonya

¹³¹ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, I. Bölüm*, s.49-50; Arif Müfit Mansel, *a.g.e.*, s.437; Siegfried Lauffer, *Büyük İskender*, Çev. Nilgün Sorguç, İzmir 2004, s.64-65.

¹³² Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, I. Bölüm*, s.50, Arif Müfit Mansel, *a.g.e.*, s.439-440; Siegfried Lauffer, *a.g.e.*, s.74-82.

¹³³ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, II. Bölüm, Romalılar Zamanında Kapadokya, Pont ve Artaksiad Krallıkları*, Ankara 1987, s.258.

¹³⁴ *a.g.e.*, s.259.

eyaletleri arasında zengin ve kuvvetli bir orduya sahip müstakil bir krallığın yaşamasını imparatorluk için tehlikeli gördüğünden, M.Ö. 332 yılında büyük bir ordu ile Kapadokya üzerine yürüdü. Perdikkas, I. Arirathes'in güçlerini bozguna uğrattı, 80 yaşını geçmiş olan I. Ariarathes ve ailesi ise ele geçirilen komutanlarla beraber çarmla gerilerek öldürüldü. Perdikkas, geride kalan Kapadokya halkının ise hayatlarını bağışladı. Kapadokya'nın idaresini de İskender'in eski satrap komutanlarından Evmenes'e verdi. Bu suretle İskender istilası sırasında kurulan Kapadokya krallığı, on yıl yaşadıktan sonra tarihe gömüldü. Kapadokya da Makedonyalıların boyunduruğu altına girmiş oldu (M.Ö.322). Ancak İskender ailesinin samimi tek dostu olan Kapadokya satrapı Evmenes, İskenderin ölümünden sonra M.Ö.321'de ordular başkomutanlığına atanmış olan Antigonos ile yaptığı mücadeleyi kaybederek M.Ö.315 yılında öldürüldü¹³⁵.

Makedonyalılar devrinde Kapadokya, önce Evmenes'in sonra kral naibliğine atanan Antipatros'un, daha sonra Nikefor'un ve en sonunda da Antigonos tarafından tayin edilen subayların idaresine geçmişti. Ahamenişler devrinde huzur ve sulh içinde yaşamağa alışan Kapadokyalılara Makedonyalılar zamanındaki bitip tükenmeyen ihtiras kavgaları ile sık sık efendi değişikliği çok ağır geldi. Bu nedenle herkes Makedonya boyunduruğunun parçalanmasını diliyordu. M.Ö. 303 yılında Makedonyalı Kassandros, Trakya'daki Lysimakhos, Mısır'daki Ptolemaios ve Babil'deki Selevkos, Antigonos'a karşı bir koalisyon kurdular. Bu koalisyon Kapadokyalılar için beklenen fırsatın geldiği bir olay olarak kabul edildi. Perdikkas tarafından 322 yılındaki savaşta vahşice öldürülen I. Ariarathes'in o savaşta dağlara kaçarak kurtulmuş olan yeğeni ve veliahdı genç Arirathes gizlendiği yerden çıktı. Aşağı Murat ile yukarı Kelkit arasındaki bölgenin Pers kökenli satrapı olan Ardoates'in yardımı ve isyana hazır olan Kapadokya halkının da desteği ile genç Ariarathes isyan etti. Antigonos, Kapadokya ihtilalini süratle bastırmak için Amintas komutasında bir orduyu, Ariarathes üzerine gönderdi. Ancak Amintas yönetimindeki bu ordu ağır bir mağlubiyet aldı. Aşağı

¹³⁵ a.g.e., s.259-261; Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, I. Bölüm*, s.62-63.

Halys (Kızılırmak) vadisine hakim olan genç ihtilalci Ariarathes II unvanıyla M.Ö.301 yılında Kapadokya kralı ilan edildi. Bu sıralarda Paflagonya ve Yukarı Pont dolaylarında ırkdaşı olan Mitridates Ktistes de ayrı bir krallık kuruyordu. Mitridates de özellikle Amnias (Gökırmak) ve İris (Kızılırmak) dolaylarına hakim oldu. Karşılıklı iyi niyet ile iki kral, Kapodokya'yı aralarında taksim ettiler. Bu arada Antigonos ile Antigonos'a karşı birleşen diğer komutanlar arasında M.Ö.301 yılında meydana gelen İpsos savaşında 80 yaşındaki Antigonos ve ordusu ağır bir mağlubiyet aldı. Antigonos bu savaşta öldü. Böylece İskender monarşisini tekrar diriltmek isteyen son büyük general de ortadan kalkmış oldu. Bu zafer sonucunda Lysimakhos, Trakya'dan başka Toroslara kadar uzanan Anadolu'yu; Selevkos, doğu ülkeleri ve Mezopotamya'dan başka Suriye'yi; Kassandros ise Makedonya'yı ve Yunanistan işlerinde hareket serbestliğini ele geçirdi. Ptolemaios'a ise bu harbe katılmadığı için hiçbir şey verilmedi, hatta ondan güney Suriye'yi Selevkos'a bırakması istendi¹³⁶.

Antigonos'a galebe eden mirasından büyük hisseyi alan Selevkos, Kapadokya'ya hakim olmak için bir ordu gönderdi, ancak bu ordu ağır bir mağlubiyet ile geri döndü¹³⁷.

Ariarathes II'dan sonra başa geçen Ariaramnes (M.Ö.280-230) zamanında, Selevkos'un ölümüyle imparatorluğunda kargaşalık ortaya çıkmıştı. Artık Suriye Selevkosları ile Mısır Ptolemaiosları arasında şiddetli mücadeleler oluyordu. Bu yıllarda ise Anadolu ve Kapadokya için ayrı bir tehlike ise Trakya'dan gelen Galat akıncıları idi¹³⁸.

Ariaramnes'ten sonra Kapadokya tahtına III. Ariarathes geçti. Ariaramnes, Selevkoslar ile dost geçinmek siyasetini takip ettiği için daha çocuk iken krallığa iştirak ettirdiği oğlu Ariarathes III'ü Antakya kralı Antiokhos Theos'un kızı ile

¹³⁶ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, II. Bölüm*, s.262-263; Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, I. Bölüm*, s.65, 81; Arif Müfit Mansel, *a.g.e.*, s.465-466.

¹³⁷ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, II. Bölüm*, s.263.

¹³⁸ *a.g.e.*, s.263.

evlendirmişti. III. Ariarathes 10 yıl kadar babasının saltanatına iştirak etmiş ve onun ölümünden sonra da kısa bir süre Kapadokya kralı olarak hüküm sürmüştü¹³⁹.

M.Ö. 280 yılında Avrupa'nın batı bölgelerinde oturan Keltler ya da Galatlar denilen gruplar kavimler göçü şeklinde doğuya doğru göç ederek Balkan yarımadasını istila ettiler. M.Ö. 278/277 yıllarında ise büyük Kelt kâfileleri Boğazlar üzerinden Anadolu'ya geçtiler ve Anadolu'nun ortasında Sakarya ile Kızılırmak nehirleri arasındaki bölgeye yerleştiler. Bu bölgenin adı daha sonra Galatya adını aldı. Galatlar, bu bölgede Trokim, Tektosag ve Tolistoag adlarında üç büyük kabile halinde yaşamaya başladılar. Komşu ülkelere akınlar yapmaktan hiçbir zaman vazgeçmeyen bu cesur ve atılgan insanlar tam teşkilatlı bir devlet meydana getiremediler. Sadece komşu krallıklarda ve sonraları da Roma ordularında paralı asker olarak çalıştılar¹⁴⁰.

Kelt istilasını izleyen yıllarda Anadolu'da birtakım ulusal devletler ortaya çıkmaya ve Selevkoslar krallığının hegemonyasını tanımamağa başladılar¹⁴¹. Merkezi Suriye'de olan Selevkos krallığının toprakları başlangıçta Trakya'dan Hindistan'a uzanıyor ve çeşitli milletleri içine alıyordu. Fakat M.Ö. III. yy. içerisinde bu krallıktan ayrılan topraklar üzerinde yeni krallıklar kurulmuş ve böylece Anadolu'da Bergama, Galatya, Pontus, Kapadokya ve Bitinya; doğuda Hazar denizinin güneyinde Parthia; biraz daha doğuda Hind, Baktria devleti Selevkoslar krallığından ayrılmışlardı. Böylece İskender'in ölümünden sonra teşekkül etmiş devletlerin en büyüğü olan Selevkoslar devleti bir hayli küçülmüştür¹⁴².

Halkı Anadolu, İran ve Yunanlılardan meydana gelen Pontos devleti, M.Ö.301 yılındaki İpsos savaşından birkaç yıl sonra Mithridates adında, sülâlesini

¹³⁹ *a.g.e.*, s.264.

¹⁴⁰ Arif Müfit Mansel, *a.g.e.*, s.470-471; Mehmet Ali Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, İzmir 2005, s.41-67; Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, I. Bölüm*, s.82-84.

¹⁴¹ Arif Müfit Mansel, *a.g.e.*, s.472.

¹⁴² Sabahat Altan, *Roma Tarihinin Anahatları*, İstanbul 1970, s.87; Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, I. Bölüm*, s.101.

İran'a bağlayan bir prens tarafından Karadeniz'in güney kıyılarında kuruldu. Kısa sürede büyük bir hızla büyüyen Pontos devleti sınırlarını İris (Yeşilirmak)'e kadar genişletti¹⁴³.

Kuzeyde Karadeniz kıyısı boyunca gelişmeye başlayan genç Pontus devleti ile güneyde Doğu Akdeniz çevresinde yayılan Selevkoslar krallığı arasına sıkışıp kalan ve bir kara devleti olmaktan kurtulamayan Kapadokya kralları, bir yandan savaştı komşusu Galat oymaklarından paralı asker toplayarak, diğer yandan da Selevkoslarla yaptıkları ittifak ile memleketlerinin emniyetini ve gelişmesini temin etmişlerdir¹⁴⁴.

Suriye Selevkoslar kralı Antiokhos III (M.Ö.223-189), Roma tehlikesinin büyüklüğü karşısında M.Ö. 194-193 yıllarında kızı Kleopatra'yı Mısır kralına, diğer kızını da Kapadokya kralı IV. Ariarathes (M.Ö.220-163)'e vererek bu devletlerin dostluğunu kazanmıştır¹⁴⁵. M.Ö. 189 yılında ise Suriye kralı Antiokhos III'ün komutasındaki Asya, Anadolu, İran, Arabistan ve Hint kavimlerinden oluşan bir ordu ile Pergamon (Bergama) krallığı destekli Roma ordusu arasında Magnesia (Manisa) civarında meydana gelen savaşta Antiokhos III ve ona bağlı kuvvetler ağır bir mağlubiyet aldılar. Savaşın hemen ardından iki taraf Sardes (Sard)'te bir ön antlaşma imzaladılar¹⁴⁶. M.Ö. 188 baharında Apameia (Dinar)'da imzalanan asıl antlaşma ile Suriye kralı Antiokhos III, Toroslar, Anadolu ve Ege havzası ile kati olarak ilgisini kesmiş ve geriye çekilmeyi kabul etmiştir¹⁴⁷.

Apameia konferansında diğer Anadolu devletleri hakkında da kararlar alınmıştır. Bunlardan Kuzeybatı Anadolu'daki Bitinya kralı I. Prusias, bu savaşta tarafsız kaldığı ve Roma'ya yardım etmediği için krallığın başında bırakıldı, ancak

¹⁴³ Arif Müfit Mansel, *a.g.e.*, s.472.

¹⁴⁴ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, II. Bölüm*, s.265; "Sivas", *Y.A.*, s.6853.

¹⁴⁵ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, I. Bölüm*, s.113-114.

¹⁴⁶ *a.g.e.*, s.114-120; Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi (Menşelerden Akdeniz Havzasında Hakimiyet Kurulmasına Kadar)*, Ankara 1993, s.337-338; Arif Müfit Mansel, *a.g.e.*, s.484.

¹⁴⁷ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, I. Bölüm*, s.120-122; Halil Demircioğlu, *a.g.e.*, s.343; Arif Müfit Mansel, *a.g.e.*, s.389.

Bitinya'nın daha önce ele geçirdiği Epiktetos Frigyası arazisi Pergamon'a verildi. Roma, bu savaşta Suriye kralı Antiokhos III'e ve Galatlara yardım eden Kapadokya kralı IV. Ariarathes (M.Ö.220-163)'i de krallığının başında bırakmış, ancak Kapadokya'dan savaş tazminatı almıştır¹⁴⁸. Bu savaş sonucunda en kârlı devlet ise, Bergama krallığı olmuştur. Bu savaşta Roma'ya yardım eden Bergama kralı II. Evmenes (M.Ö.197-159), krallığının sınırlarını on kat artırarak Anadolu'nun en büyük Hellenistik devleti haline gelmiştir¹⁴⁹.

Kapadokya krallığı, IV. Ariarathes döneminde (M.Ö. 220-163) özellikle de M.Ö. 189 yılındaki Magnesia (Manisa) savaşından sonra Roma ile münasebetlere başladı. IV. Ariarathes, önce Antiokhos III'ü, sonra da Galatları ezen Roma'ya ve Roma'nın himayesini kabul etmiş olan Bergama krallığına sadakat ve dürüstlikle bağlandı. IV. Ariarathes, Bergama krallığı ile Galatlar aleyhine anlaşınca, Galatlar intikam almak üzere Kapadokya'ya bir saldırı düzenlediler. IV. Ariarathes Kapadokya'ya giren Galatları perişan ederek sınırları dışına attı¹⁵⁰.

IV. Ariarathes M.Ö. 163 yılında öldükten sonra yerine V. Ariarathes Evsebes Filopator (M.Ö.163-130) geçti. Bu dönemde Selevkoslar devletinin başında ise Demetrius Soter (M.Ö.162-150) bulunuyordu. Selevkos kralı, V. Ariarathes'in kız kardeşi Laodike ile evlenmek istedi, ancak V. Ariarathes bu evliliğe karşı çıktı. Bu cevabı haysiyetine bir tecavüz sayan Demetrius, Kapadokya tahtına IV. Ariarathes'in oğlu diye Orofern (Oropherne) adında sahte bir adamı oturtmağa teşebbüs etti (M.Ö.158). Roma'nın sadakatli dostu olan V. Ariarathes, İtalya'ya giderek senatonun yardımını istedi. Fakat senato Kapadokya krallığının Orofen ile Ariarathes arasında taksim edilmesine karar verdi (M.Ö.157). Ancak Bergama kralı Attalos II, senatorun bu kararına ehemmiyet vermeyerek maiyetindeki ordusuyla V. Ariarathes'i tekrar Kapadokya tahtına oturttu¹⁵¹.

¹⁴⁸ Halil Demircioğlu, *a.g.e.*, s.389.

¹⁴⁹ *a.g.e.*, s.346-347.

¹⁵⁰ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, II. Bölüm*, s.265.

¹⁵¹ *a.g.e.*, s.266.

Demetrius Soter'in Selevkoslar devletini yeniden canlandırma yolundaki bu hareketleri Roma, Mısır ve Bergama'da endişe uyandırdı. Bunun üzerine Kapadokya kralının teşebbüsü ve ihtimal ki Roma'nın da teşviki ile Kapadokya kralı V. Ariarathes, Bergama kralı Attalos II (M.Ö. 159-138) ve Mısır kralı Ptolemaios Filometor aralarında, Demetrius'a karşı üçlü bir ittifak yaparak Aleksander Bala adındaki bir gencin Selevkoslar kralı olarak ilan edilmesine destek verdiler. M.Ö. 150'de Demetrius Soter, Aleksander Bala ile yaptığı savaşta kaybederek öldürüldü¹⁵².

Kapadokya krallığı V. Ariarathes zamanında Dicle kıyılarından Marmara sahillerine kadar her yerde ağırlığını hissettiriyordu. Kapadokya krallığının iki önemli şehri olan Mazaka (Kayseri) ve Tiyana (Kilisehisar) iki Helen sitesi haline geldi. Fakat Kapadokya'ya Yunan medeniyeti ile birlikte Yunan ahlaksızlıkları da girdi¹⁵³.

Bergama kralı III. Attalos (M.Ö. 138-133) öldükten sonra, vasiyeti gereğince Bergama krallığının bütün mülkleri ve hazinesi Roma halkına miras olarak kaldı. Roma, bunun üzerine bu işleri düzenleyerek ve teferruatı tespit etmek üzere Anadolu'ya beş kişilik bir senatorlar heyeti gönderdi (M.Ö.133). Bu arada kendisinin II. Evmenes'in gayri meşru oğlu olduğunu ve dolayısıyla III. Attalos'un da kardeşi olduğunu söyleyen Aristonikos adında biri Bergama tahtına veraset iddiasıyla M.Ö. 132'de İzmir civarında Levkai'da isyan etti. İsyân zamanla büyüdü ve Aristonikos kendisine birçok taraftar buldu¹⁵⁴. Roma, isyanı bastırmakta zorlandı, sonunda M.Ö. 130 yılında iyi bir asker olan Marcius Perperna idaresinde daha kuvvetli bir orduyu Anadolu'ya göndererek Aristonikos yakalandı ve idam edildi. M.Ö. 129 yılında ise Bergama kralı Attalos III'ün vasiyeti üzerine Bergama devlet arazisi Anadolu'daki ilk Roma eyaleti olarak Roma'ya ilhak edildi. Ancak Bergama arazisinin iktisaden önemi az olan ve idari bakımdan da güçlük çıkarması muhtemel olan doğu kısımları harpte yardım eden müttefiklere dağıtıldı. Büyük

¹⁵² Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, I. Bölüm*, s.132-135.

¹⁵³ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, II. Bölüm*, s.266-268.

¹⁵⁴ Halil Demircioğlu, *a.g.e.*, s.415-416; Arif Müfit Mansel, *a.g.e.*, s.488.

Frigya Pontus Kralı, VI. Mithridates (M.Ö.120-63)'e verilirken; Lykonıa, Aristonıkos isyanının bastırılması esnasında savaşırken ölen (M.Ö.130) Kapadokya kralı V. Ariarathes'in oğullarına verildi. Ancak daha sonra bu yerler bazı sebeplerle alınarak tekrar Roma eyaletine katılmıřtır¹⁵⁵.

V. Ariarathes'in ölümünden sonra geriye altı erkek çocuğu kalmıştı. Fakat bunların hiğbiri krallığa geçebilecek yaşta olmadığı için anneleri Nisa (M.Ö.130-128), oğullarına vekaleten devlet idaresini eline aldı. Ancak Nisa, devlet idaresini kaybetmek istemediği için bu altı çocuğun beşini zehirlemek suretiyle öldürttü. Dadı ve lalaları tarafından kaçıırılarak kurtarılan altıncı oğlu ise, bir halk isyanı neticesinde VI. Ariarathes Epifan (M.Ö. 125-111) ünvanıyla tahta çıkarıldı ve evlat katili olan Nisa ihtilalciler tarafından öldürüldü. Ancak VI. Ariarathes de M.Ö. 111 yılında Gordios adında Kapadokya asilzadelerinden biri tarafından öldürüldü. Tahtı elde etmek isteyen Gordios bunu başaramayınca Pont krallığına kaçı. VI. Ariarathes'in katlinde o sıralarda Pont krallığını elinde bulunduran VI. Methridates Evpator (M.Ö.120-63)'un rolü olduğu, Gordios'un Pont krallığına sığınmasıyla kuvvet kazanmıřtır¹⁵⁶.

Anadolu'daki birçok prenslik M.Ö. 189'daki Apameia sulhundan sonra Selevkoslar idaresinden çıkararak Roma himayesine girmişlerdi. Fakat zamanla Roma hakimiyeti de bunlara ağır gelmeye başlamıştı. Anadolu'da Roma hakimiyetine ayaklanan ilk devlet Pontos Krallığı olmuştu. Çok zengin topraklara ve ormanlara sahip olan bu devletin başına VI. Mithridates Evpator (M.Ö. 120-63) geçmişti. Kuvvetli ve akıllı bir kral olan Mithridates, kendisini bütün Anadolu'yu idaresi altında toplayarak büyük bir devlet kurmakla vazifeli addediyordu. Saltanatının ilk yıllarında Kırım yarımadası ve Kerç boğazı üzerindeki Grek şehirlerini, Doğu Karadeniz kıyısındaki Kalkis'i, M.Ö. 104'te ise Bitinya kralı Nikomedes III ile birlikte Paflagonya'yı ele geçirmişti. Birçok defalar da Orta Anadolu'daki Kapadokya'ya hücumlar yapmıştı¹⁵⁷.

¹⁵⁵ Halil Demircioğlu, *a.g.e.*, s.417-418; şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, I. Bölüm*, s.247.

¹⁵⁶ şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, II. Bölüm*, s.268-269.

¹⁵⁷ Sabahat Atlan, *a.g.e.*, s.126.

VI. Ariarathes'in M.Ö. 111 yılında öldürülmesinden sonra, onun yerine henüz çocuk yaştaki oğlu VII. Ariarathes Filometor kral ilan edildi. VII. Ariarathes'in annesi Laodike ise Pontus kralı VI. Mithridates Eupator'un kızkardeşi idi. Laodike de kral naibi oldu. Kapadokya tahtı, Pontlu bir kadının eline düşüncü Pontus kralı da, Pontus kralı ile birleşerek Paflagonya ve Galatya'yı ele geçirip paylaşmış olan Bitinya kralı Nikomedes de bu memleketi istila etmenin bir yolunu arıyorlardı. Nikomedes ile evlenerek onunla anlaşmak zorunda kaldı. Pontus kralı bunu öğrenince yeğenlerinin hukukunu korumak davasıyla Kapadokya'yı işgal etti. Nikomedes ve karısı Bitinya'ya çekilmek zorunda kaldılar. Pont kralı yeğeni VII. Ariarathes'i Mazaka (Kayseri)'da tekrar tahta oturttu. Pont kralının asıl amacı Kapadokya'nın Pontus hakimiyetine girmesi idi. Bu amacını gerçekleştirmek için VI. Ariarathes'in katili Gordios'un memleketi olan Kapadokya'ya dönmesine müsaade edilmesini istedi. Bunun üzerine VII. Ariarathes komşu prensliklerle anlaştı ve 90 bin kişilik bir ordu hazırladı. Kapadokya'ya giren VI. Mithridates, bu önemli kuvvetten çekindi ve bir hileye başvurdu. Yeğenini iki ordu arasında tayin edilen bir yerde görüşmeye davet etti ve bir fırsatını yakalayarak yanında taşıdığı hançeri yeğenin kalbine saplayarak onu öldürdü. VI. Ariarathes'in ölümü üzerine Kapadokya ordusu dağıldı ve VI. Mithridates kolaylıkla Kapadokya'yı ele geçirdi¹⁵⁸.

VI. Mithridates, Roma ve komşu devletlerden çekindiği için Kapadokya'yı birden bire krallığa ilhak etmedi. V. Ariarathes'in mucize olarak Nisa'nın zehrinden kurtulmuş oğlu ve Kapadokya tahtında meşru varisi diyerek, sekiz yaşındaki oğlunu da Kapadokya tahtına geçirdi. Genç prens VIII. Ariarathes Evsebes Filopator ismini vererek, Gordios'u kendisine vasi ve vezir tayin etti. Bütün bunlar Kapadokya'nın fiilen Pont krallığına bağlanması demekti. Ancak VI. Mithridates'in oğlu olan VIII. Ariarathes, Kapadokya tahtında beş veya altı ay kalabildi. Gordios'un idaresi halkı memnun etmedi ve halk isyan etti. VI. Mithridates, hemen bu isyanı bastırdı, ancak VIII. Ariarathes hastalanarak vefat

¹⁵⁸ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, II. Bölüm*, s.269-272.

etti. VIII. Ariarathes'in ölümünden sonra Ariaratlardan erkek olarak kimse kalmadığından hanedan sönmüş oldu. VI. Mithridates'in Kapadokya'daki hakimiyetinden çekinen Nikomedes, VI. Mithridates'in kızkardeşi olan karısı Laodike'yi Roma'ya gönderdi. Laodike senatoya bir erkek çocuğu sunarak bunun VI. Ariarathes'in üçüncü oğlu olduğunu iddia etti. VI. Mithridates de hemen Gordios'u Roma'ya göndererek senatoya Mazaka tahtında oturmakta olan prensin Roma'nın şanlı müttefiki olan V. Ariarathes'in oğlu olduğunu söylemesini istedi. Roma senatosu ise VI. Mithridates'in Kapadokya'yı ve Paflagonya'yı, Bitinya kralı Nikomedes'in de yine Paflagonya'da işgal ettiği yerleri hemen boşaltmalarını istedi. Roma'nın kararına göre Kapadokya, Paflagonya ve Galatya artık hür cumhuriyet olacaklardı. Paflagonya bu karardan memnun olurken, Kapadokya bu kararın Roma'ya ilhakın bir planı olduğunu sezdikleri için, Roma'dan gelen bir heyet huzurunda kendi krallarını seçmek istediklerini Roma'ya bildirdiler. Roma, bu isteği kabul etti. Önce Gordios Kapadokya'dan gönderildi ve M.Ö. 95 yılında seçim yapılarak Kapadokya tahtına eski Pers asilzadelerinden Ariobarzanes (M.Ö.95-63) getirildi. Ariobarzanes, Philoromeus (Roma dostu) ünvanını aldı¹⁵⁹.

İran, 200 yıllık bir gerilemeden sonra, Arsakid (Arşaguni) Partlarının şahsında tekrar yükselişe geçti. Selevkos Hellenizminin elinden Media'yı ve Persia'yı, ardından Babil'i ve eski Asur'u alan (M.Ö. 140-129) Partlar, Akamanış Perslerinin büyük imparatorluğunu yeniden kurmak istiyorlardı. Kralları Büyük Mithridates (M.Ö.123-88) Yakındoğu'nun mutlak hakimi gibiydi. Bu yıllarda Ermenilerin başında ise Ardavatz (Ardaşez) (M.Ö. 123-95) bulunuyordu. Mithridates'in saltanatının sonunda Partlar, Ermenilere saldırarak ileride Ardaşez'den sonra Ermeni tahtına geçecek olan Büyük tigran (Dikran)'ı rehin olarak aldılar. Ermeni kralı Ardaşez M.Ö. 95/94'lerde ölünce, Tigran özgürlüğünü elde etmek için 70 vadiyi Partlara bırakmaya razı oldu. Bu taviz karşılığında Tigran Ermenistan tahtına geçti¹⁶⁰.

¹⁵⁹ *a.g.e.*, s.272-274.

¹⁶⁰ Rene Grousset, *a.g.e.*, s.81-82.

Pontus kralı VI. Mithridates, Kapadokya tahtını Romalılara tabi olan kral Ariobarzanes (M.Ö.95-63)'in elinden alıp, kendi adamı olan Gordios'u Kapadokya tahtına oturtmak istiyordu. Amacına ulaşmak için Ermeni kral Tigran'ın desteğini istedi ve kızı Kleopatra'yı da onunla evlendirdi. İki hükümdar arasında varılan ittifakta Mithridates biraz Tigran'a tabiymiş gibi görünüyordu. Tigran mutlak hâkim gibi davranarak M.Ö.93 yılında Kapadokya'ya bir ordu göndererek Ariobarzanes'i tahttan indirip, kovdu ve Kapadokya tahtına Mithridates'in adayı Gordios'u oturttu. Bunun üzerine kral I. Ariobarzanes Roma'ya sığındı. Roma, o sıralarda Kilikya eyaletinden sorumlu olan Romalı komutan Sula vasıtasıyla olaya müdahale etti. Sula, M.Ö.92 yılında ordusuyla Kapadokya'ya girerek Gordios'u kaçırttı ve I. Ariobarzanes'i tekrar Kapadokya tahtına oturttu. Sula, hemen sonra M.Ö.92'de Partlarla, Fırat nehri sınır olmak üzere bir anlaşma imzalayarak Ermeni kralı Tigran'ın elini kolunu bağladı. Zira İran imparatorluğunun Roma sistemine bağlanması Tigran'ın Roma senatosunun siyasetine karşı doğrudan bir tepki göstermesini engelliyordu¹⁶¹.

M.Ö. 90 yılında, Mithraas ve Bagoas adlı komutanlar yönetimindeki bir Ermeni ordusu Kapadokya'yı ikinci kez istila ederek, Ariobarzanes'i tekrar kovdu ve Kapadokya tahtına, Pontos kralı VI. Mithridates'in oğlu Ariarathes Philopator'u oturttu. Bunun üzerine Roma, VI. Mithridates'e bir ultiatom gönderdi. VI. Mithridates ise bu uyarı üzerine M.Ö. 89'da ordusunun yetersiz olduğuna hükmederek oğlunu Kapadokya'ya çağırdı. Böylece Kapadokya bir kez daha Roma'ya tabi oldu¹⁶².

M.Ö. 88 yılında ise Roma ile Pontus krallığı arasındaki büyük savaş başladı. Mithridates'in elinde İskit birlikleri ile kuvvetlenen büyük bir kara ordusu ve 300 harp gemisinden müteşekkil bir donanması vardı. Savaşın başında VI. Mithridates, ordusunun bir kısmı ile Bitinya'ya doğru ilerlerken, diğer bir Pontus ordusu da

¹⁶¹ Rene Grousset, *a.g.e.*, s.82-83; Sabahat Atlan, *a.g.e.*, s.126; Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, İstanbul 1998, s.20.

¹⁶² Rene Grousset, *a.g.e.*, s.83; Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, II. Bölüm*, s.275.

Kapadokya üzerine yürüyordu. Anadolu'daki Roma orduları VI. Mithridates'i durduracak kudrette olmadığı için, Pontus kralının batıya doğru ilerlemesi her geçen gün artıyordu. VI. Mithridates, Efes'e kadar geldi ve buradaki bütün İtaliklerin öldürülmesi emrini verince, bir günde 80.000 İtalik öldürülmüştür. Pontus kralı daha sonra Bergama'yı yeni devletine başkent yapmış ve burada ele geçirdiği Romalı komutan M. Akilius'u öldürmüştür. VI. Mithridates daha sonra Trakya ve Makedonya üzerinden Yunanistan'a doğru ilerleyip Atina'ya kadar gelmiştir. Bunun üzerine M.Ö. 86 yılında Roma konsülü L.C. Sulla, emrindeki ordu ile Atina'yı kuşatarak, burayı tekrar ele geçirmiştir. Sulla, yine M.Ö. 86'da Khaironeia mevkinde ve daha sonra da Orchomenos mevkinde VI. Mithridates'in ordularını yerince, Pontus kralı geri çekilmek zorunda kalmış, M.Ö.85 yılında barış istemiştir ve Roma ile Pontus arasında Dardanos mevkiinde bir barış antlaşması imzalanmıştır¹⁶³.

Pontus kralı VI. Mithridates, M.Ö. 85'teki Dardanos antlaşmasına rağmen yine de kendi idaresi altında bir devlet kurma iddiasından vazgeçmiyordu. Bu nedenle antlaşma hükümlerinden olan Kapadokya'yı boşaltmak şartına uymadı. Bunun üzerine M.Ö. 83 yılında Roma'nın Asya eyalet valisi L.L. Murena, Pontus Kralı VI. Mithridates'e harp ilan etti. Bu savaş Romalı komutan Sulla'nın müdahalesi ile M.Ö. 81'de sona erdi. Sulla'nın M.Ö.78 yılında ölümünden sonra VI. Mithridates tekrar harekete geçti. Pontus kralının müttefiği ve damadı olan Ermeni kral Tigran ise krallığını büyük bir devlet haline getirmişti¹⁶⁴.

Part devleti, kralları II. Artabanos devrinde (M.Ö. 88-77) kuzeydoğudan İskit (Saka)'ların ve Orta Asya'dan gelen Toharların istilasına uğradı. Daha sonraki krallar Sanatrukes (M.Ö. 77-70) ve III. Phraates (M.Ö.70-57) dönemlerinde de Part İran'ı hep Türkistan bozkırlarından gelen milletlerin tehdidi altında kaldı. Ermeni kral Tigranes (Dikran) ise bu tarihi fırsatı kaçırmayıp eski Asur'u işgal etti. Partlar M.Ö. 95 yılında 70 vadiyi Tigran'a vermek zorunda kaldı. Ermeni kral daha sonra

¹⁶³ Rene Grousset, *a.g.e.*, s.83; Sabahat Atlan, *a.g.e.*, s.127-128; Arif Müfit Mansel, *a.g.e.*, s.488-489.

¹⁶⁴ Sabahat Atlan, *a.g.e.*, s.142.

akınlarına devam ederek Nusaybin, Urfa, Azerbaycan, Tebriz, Media, Hemedan, İberyaya (Gürcüler), Karabağ, Kommagane ve Antakya yörelerine hikimiyetini kabul ettirdi. M.Ö. 84 yılında ise Suriye'ye giren Tigran, M.Ö.83'de Kilikya ovasını imparatorluğuna kattı¹⁶⁵.

Ermeni kral Tigran M.Ö. 83'ten itibaren artık Selevkos devletinin büyük bir kısmına sahip bulunuyordu. Kendisine "krallar kralı" ünvanını veren Tigran, M.Ö.77 yılında ise Van Gölü'nün güneybatısında yeni başkent Tigranokerta (Diyarbakır'ın kuzeydoğusunda, Farkin, Silvan)'yı kurdu ve VI. Mithridates ile birlikte M.Ö. 77'lerde Kapadokya'yı istila ettiği zaman bura halkının büyük bir kısmını getirip yeni başkente yerleştirdi. Tigran yeni başkente çeşitli eyaletlerden yaklaşık 300.000 kişi yerleştirmiştir¹⁶⁶.

M.Ö. 74 yılında Bitinya Kralı Nikomedes IV (M.Ö. 94-74) öldü. Bitinya kralı da Bergama (Pergamon) kralı III. Attalos gibi vasiyetnamesinde devletini Roma'ya bırakmıştı. Ancak Pontos kralı VI. Mithridates bundan faydalanmak istedi. Bitinya'yı Nikomedes'in kendisine iltica etmiş olan bir oğlu namına ele geçirmek istemiş ve ordularını Bitinya, Asya ve Kapadokya üzerine sevk etmiştir. Bunun üzerine Roma M.Ö. 74'te konsüllerden M.A. Cotta ile L.L.Lucullus'u görevlendirmiş ve yapılan savaşlar sonucunda Romalı komutan Lucullus M.Ö. 71'de Pontos kralı VI. Mithridates'i mağlup etmiştir. Bu yenilgi üzerine VI. Mithridates Ermenistan'a kaçmıştır. Roma orduları daha sonra Pontos'un önemli şehirlerinden Amisos, Heraklera, Sinop ve Amasya'yı M.Ö. 71/70'lerde ele geçirerek kısa sürede Pontos ve Bitinya'ya hakim olmuşlardır¹⁶⁷.

Roma daha sonra Ermeni kral Tigran'dan, kaçak VI. Mithridates'i istedi. Tigran bunu reddedince savaş kaçınılmaz oldu. Tigran, VI. Mithridates ile toplantılar yaptı. VI. Mithridates Pontos'u tekrar fethetmeye giderken, Tigran da Lykaonia'dan Anadolu'ya girecekti. Ancak Romalı komutan Lucullus onlardan

¹⁶⁵ Rene Grousset, *a.g.e.*, s.84-85..

¹⁶⁶ *a.g.e.*, s.86; Sabahat Atlan, *a.g.e.*, s.142-143.

¹⁶⁷ Sabahat Atlan, *a.g.e.*, s.143-144; Arif Müfit Mansel, *a.g.e.*, s.489-490.

önce davrandı, Kapadokya kralı Ariobarzanes'in de yardımıyla Melitane (Malatya) üzerinden Fırat'ı aştı, Tomisa ve Dzopk'u ele geçirerek M.Ö. 69 yılında Ermeni başkenti Tigranokerta (Dikranagerd) üzerine yürüdü. Ermeni kral Tigran'ı mağlup eden Lucullus, Ermeni başkentini ele geçirdi ve daha önce Tigran'ın Kapadokya'dan getirip buraya yerleştirdiği ahaliyi de tekrar vatanlarına gönderdi. Lucullus, Tigranokerta zaferinden sonra M.Ö. 68'de Yukarı Ermenistan'da bulunan VI. Mithridates ve ona iltihak etmiş olan Tigran'ı ele geçirmek için hareket etti ve Van Gölü'nün kuzeybatısında, Arsemias mevkiinde yapılan muharebede onları yine yenilgiye uğrattı. Lucullus bununla da yetinmeyip, Ermenistan'ın eski başkenti Artaxata (bugünkü Erivan civarında)'yı ele geçirmek istemiş ancak ordusunun artık gitmek istememesi üzerine bundan vazgeçmiştir¹⁶⁸.

VI. Mithridates, M.Ö. 68/67 yıllarında Ermeni kral Tigran'ın kendisine emaneten verdiği 4000 askeri komuta ederek, Pontos krallığını Romalılardan geri almak üzere harekete geçmiş ve birkaç ay içerisinde Lucullus'un komutan vekillerini oradan kovmuştur. Ermeni kral Tigran ise damadı ve vasalı olan Atropatene kralını M.Ö. 67 yılında Kapadokya üzerine göndermiştir. Atropatene Kapadokya'yı işgal ederek, Roma garnizonlarını oradan kovmuştur. Kapadokya'nın bir kısmı böylece yeniden Tigran'ın eline geçmiştir¹⁶⁹.

M.Ö. 67 ilkbaharında Romalı komutan ve devlet adamı Pompeius, kuvvetli bir ordu ve donanma ile Anadolu'ya gelerek, Pontos kralı VI. Mithridates'i ağır bir yenilgiye uğrattı ve Pontos'dan çıkarmıştır. VI. Mithridates bunun üzerine Kırım adasındaki topraklarına kaçmıştır. Pompeius daha sonra Ermeni kral Tigran'ı mağlup ederek Ermenistan'ın eski başkenti olan Artaxata'yı ele geçirmiştir. Pompeius, Tigran'ın Partlarından aldığı toprakları yine Partlara iade etmesi ve Selevkoslardan aldığı toprakları da Roma'ya vermesi şartı ile Tigran'ı Ermeni tahtında bırakmıştır¹⁷⁰.

¹⁶⁸ Sabahat Atlan, *a.g.e.*, s.144; Rene Grousset, *a.g.e.*, s.91-94.

¹⁶⁹ Rene Grousset, *a.g.e.*, s.95.

¹⁷⁰ Sabahat Atlan, *a.g.e.*, s.145-146.

Pompeius, VI. Mithridates'in bir kere daha Pontos'a dönebileceğine ihtimal vermediği için M.Ö. 64 yılında Anadolu'yu tanzime başlamıştır. Önce VI. Mithridates'ten yeni ele geçirdiği Pontos devletinin batı parçasını bir eyalet haline getirmiş ve M.Ö. 74 yılında eyalet haline getirilen Bitinya ile birleştirerek Bitinya-Pontos çift eyaletini oluşturmuştur. Pontos krallığının önemli yerlerini etrafındaki krallara ve vasallara dağıttıktan sonra, M.Ö. 63 yılında Pontos krallığının geriye kalan kısımlarını dört grupta on bir siteye ayırdı. Bazıları eskiden mevcut, bazıları da yeni kurulmuş olan bu şehirlerin idari sorumluluğu ise Bitinya-Pontos valisine aitti. Birinci grupta Pompeiopolis, ikinci grupta Neopolis (eski Fazemon), Amasis, Zela (Zile), Megalopolis (Sivas), Kolupen ve Kamisen, üçüncü grupta ise Amisos (Samsun), Sinop, Amastris gibi kentler bulunuyordu. Pomperus'un kurduğu on bir kentten birisi olan Megalopolis kenti, şimdiki Sivas'ın bulunduğu yerde kuruldu. M.Ö. 63 yılından itibaren de Megapolis kentine eski Yunanlılar ve Romalılar gelip yerleşmeye başladılar. Bu tarihlerde Megalopolis (yani Sivas) şehri Kapadokya krallığının sınır komşusu idi. Yeni kurulan Bitinya-Pontos ile Asya ve Kilikya eyaletleri arasındaki birçok prenslik ve mabed toprakları Roma himayesi altında kalmaya devam etmiştir. Galatya prenslik ve mabed toprakları Roma himayesi altında kalmaya devam etmiştir. Galatya Prensi Diotaros'a kral ünvanı ve yeni topraklar verilmiş; ayrıca I. Ariobarzanes (M.Ö. 93-92)'in Kapadokya krallığı da tanınmıştır¹⁷¹.

Pompeius, daha sonra Suriye ve Filistin topraklarını da Anadolu gibi tanzim etmiştir. Suriye bir eyalet olmuş ve içindeki şehirler müstakil olarak kalmıştır. Suriye'nin kuzeydoğusundaki Kommagene (Adıyaman) krallığı ile Orshoene (Urfa) krallığı Roma'ya tâbi krallıklar olarak tanınmışlardır. Bu iki krallık Roma'nın doğu sınırında Fırat üzerinden geçiti sağlayan Samosata (Samsat) ile Zeugma şehirlerini, Kapadokya krallığı ise Melitene (Malatya)'yi koruyacaktı¹⁷².

¹⁷¹ *a.g.e.*, s.146; Mehmet Ali Kaya, *a.g.e.*, s.235-236; Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, II. Bölüm*, s.526-527.

¹⁷² Sabahat Atlan, *a.g.e.*, s.147.

Kapadokya kralı I. Ariobarzanes'in M.Ö. 62 yılında ölümünden sonra, tahta II. Ariobarzanes (M.Ö. 62-52) geçti. II. Ariobarzanes, Roma imparatoru Sezar döneminde topraklarını genişletti, ancak Sezar'ın Brütüs ve Cassius tarafından öldürülmesinden sonra, kendisi de M.Ö. 52 yılında öldürüldü. II. Ariobarzanes'ten sonra Kapadokya tahtına III. Ariobarzanes (M.Ö. 52-42) geçti, ancak o da M.Ö. 42 yılında Antonius tarafından öldürülünce yerine X. Ariarathes geçti¹⁷³. Kapadokya kralı X. Ariarathes (M.Ö. 42-36), M.Ö. 38 yılında Roma'nın Venditus komutasında Partlar ile yaptığı savaşta, Kapadokya'dan asker göndererek Roma'ya yardım etmiş ve Partlar mağlup edilerek Anadolu ve Suriye Partlardan temizlenmiştir¹⁷⁴.

Romalı komutan Antonius, M.Ö. 37/36 yılında Anadolu'da siyasi düzenlemeler yapmış ve Sivas'ın yönetimini bir Galat beyi olan Ateporiks'e vermiştir. Ateporiks'in ölümünden sonra ise Sivas, muhtemelen Pontus'ta hüküm süren I. Polemon'un krallığının bir parçası oldu¹⁷⁵.

M.Ö. 25 yılında Roma imparatoru Augustus, Anadolu'ya geldiğinde, o zamanki Pontus kralı I. Polemon da vefat etmişti. Polemon'un eşi Pitodoris ise, adı "Diopolis/Megalapolis" olan Sivas şehrini onarıp yeniden kurarak, Roma imparatoru Augustus'un sevgisini kazanmak, ona bir şükran ve sadakat ifadesi olmak üzere bu şehre "Sebasteia" adını vermiştir. Kent adı olarak kullanıldığında "Sebasteia", Latince Augustus (Ogüst Şehri)'un Grekçesidir¹⁷⁶.

Kapadokya krallığı, Antonius'un M.Ö. 35 yılında Partlar ve Ermeniler üzerine yapacağı seferde önce göreve getirdiği Arkhelaos Filopatris Ktistes (M.Ö. 36-M.S.17)'in ölümünden sonra, M.S. 17 yılında Roma imparatoru Tiberius tarafından bir Roma eyaleti olarak ilan edildi¹⁷⁷.

¹⁷³ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, II. Bölüm*, s.276; İsmail Hakkı (Uzunçarşılı)-Rıdvan Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.10.

¹⁷⁴ Sabahat Atlan, *a.g.e.*, s.189.

¹⁷⁵ Mehmet Ali Kaya, *a.g.e.*, s.124-125, 169.

¹⁷⁶ İsmail Hakkı (Uzunçarşılı)-Rıdvan Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.12; Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993, s.715-716.

¹⁷⁷ Sabahat Atlan, *a.g.e.*, s.190-191; Mehmet Ali Kaya, *a.g.e.*, s.172-173; "Sivas", *Y.A.*, s.6854.

1.6. Roma İmparatorluğu Dönemi

Roma imparatoru Tiberius (M.S.17-37), M.S. 17 yılında Kapadokya'yı bir Roma eyaleti yaptıktan sonra, halka ağır vergiler yükledi. Bu vergiler, M.S. 18 yılında böygeye yeni bir Roma valisinin atanmasından sonra biraz hafifledi. Bu arada Part kralı III. Artabanus, Roma imparatoru Augustus'un ölmüş olduğu yılda Armenia'yı oğlu Orodes'e verdi. Orodes, Armenia'yı istila ederek, bu ülkenin kralı Vonoses'i tahttan indirdi. Orodes Armenia'da iki yıl hüküm sürdü. Roma imparatoru Tiberius, bu gelişmeler üzerine doğuda zayıflayan Roma otoritesini yeniden güçlendirmek için M.S. 17 yılında Germanicus'u geniş yetkilerle Doğu'ya gönderdi. Germanicus, M.S. 17/18 yılında Kilikya'ya geldi ve bu eyaleti küçük olduğu için Suriye Eyaletine bağladı. Daha sonra Kapadokya eyaletini kurdu. Germanicus, Armenia'yı da ele geçirerek, Pontos kralı II. Polemo'nun oğlu Zenon'u buraya kral olarak atadı. Zenon M.S. 34 yılına kadar Armenia'da hüküm sürdü. Germanicus, bu savaşlar sırasında gerekli olan asker ve diğer gereksinmelerin karşılanmasında Galatya Eyaleti'nden de yararlandı. Ayrıca Komana Pontika toprakları da M.S. 34 yılında ele geçirilerek Galatya eyaletine bağlanmıştı¹⁷⁸.

Roma imparatoru Tiberius'un M.S. 37 yılında ölümünden sonra, yerine Caligula (çizmecik) lakaplı Gaius Caesar Germanicus geçti. Gaius'un M.S. 41 yılında Roma'da öldürülmesinden sonra ise imparatorluk tahtına Cladius (M.S. 41-54) geçti. Cladius, Armenia'daki karışıklıklar üzerine buraya bir ordu göndererek İberia'lı Mithridates'i Armenia tahtına oturttu. Ancak Mithridates M.S. 51 yılında yeğeni Radamistus tarafından tahttan indirilerek öldürüldü. Mithridates'in Armenia tahtından indirilerek katledilmiş olduğu haberi hem Parthların yeni kralı Vologases'i, hem de Roma'nın Suriye ve Kapadokya valilerini aynı anda harekete geçirdi. Ancak en hızlı davranan Part kralı Vologases oldu. Vologases M.S. 52 yılında Armenia'nın iki başkentini yani Artaksata ve Tigranokerta'yı hiçbir

¹⁷⁸ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, II. Bölüm*, s.258; Mehmet Ali Kaya, *a.g.e.*, s.172-174; Rene Grousset, *a.g.e.*, s.103; "Sivas", *Y.A.*, s.6854.

direnişle karşılaşmadan ele geçirdi. Böylece Roma'nın Armenia politikası ters yüz olmuş, Armenia kralı ilk kez Roma'ya rağmen Partlar tarafından atanmış ve Roma buna seyirci kalmıştı¹⁷⁹.

Roma imparatoru Neron (M.S. 54-68), tahta geçtiğinde henüz onyediydi yaşındaydı. Bu sıralarda büyük Armenia, Partlar tarafından ele geçirilmişti. Partlarla savaşmaya karar veren genç imparator, Suriye valisi Quadratus'a, Kommagene (Adıyaman) kralı IV. Antiokhos'a ve Kolkhis (Ardahan) kralı II. Herod Agrippa'ya savaş için hazırlanmaları emrini verdi. Ayrıca M.S. 39 yılında konsüllük yapmış olan Domitius Corbulo'yu da tam yetkiyle donatarak Parthlara karşı yapılacak olan savaşın komutanlığına atadı. Corbula aynı zamanda Galatya Eyaletinin de valisiydi. Kapadokya Eyaleti ise bu yıllarda Galatya Eyaletine bağlıydı. Corbula M.S. 56 yılı başlarında Kapadokya'ya gelerek Melitene (Eski Malatya, şimdiki Battalgasi)'de karargahını kurdu. M.S. 58 yılında ise hazırlıklarını bitirerek Kapadokya sınırını aşip Armenia'ya girdi ve başkent Artaksata'yı ele geçirdi. M.S. 60 yılında da Armenia'nın ikinci başkenti olan Tigranokerta'yı ele geçirdi. Böylece Armenia tekrar Roma'nın kontrolüne geçti. Tigranokerta'nın ele geçirilmiş olduğu yılda Suriye Eyaletinin yaşlı valisi Quadratus öldü ve Roma imparatoru Nero da Armenia'daki başarılarının bir ödülü olarak bu eyaletin yönetimini Corbulo'ya verdi. Artık Corbulo, yalnızca Kapadokya'nın da bağlı olduğu Galatya Eyaleti'nin değil, aynı zamanda Suriye Eyaletinin de valisiydi¹⁸⁰.

Parth kralı Vologases M.S. 61 yılında Armenia'yı istila ederek başkent Tigranokerta'yı kuşattı. Corbulo bu olayı öğrenir öğrenmez elçileri aracılığıyla Parth kralından bu kuşatmayı kaldırmasını aksi takdirde Mezopotamya'yı istila edeceğini bildirdi. Bunun üzerine Parth ordusu Armenia'dan çekilmek zorunda kaldı. Bu olaylar sonucunda İmparator Nero, Corbulo'nun da isteği ile Caesennius Paetus'u Galatya valisi olarak atadı. Paetus, Kapadokya, Galatya, Pontos ve Corbulo'dan aldığı birliklerle Kapadokya'dan hareket ederek Parthlar üzerine

¹⁷⁹ Mehmet Ali Kaya, *a.g.e.*, s.174-175; Rene Grousset, *a.g.e.*, s.104-105.

¹⁸⁰ Mehmet Ali Kaya, *a.g.e.*, s.175-178; Rene Grousset, *a.g.e.*, s.105.

sefere çıktı. Ancak M.S. 62 yılında Arsanias (Murat Çayı) kıyısındaki Rhandeia'da karşılaştığı Parth ordusu karşısında ağır bir yenilgi alarak, geri çekildi. Bu yenilgi üzerine Nero, Paetus'u M.S. 63 yılında Roma'ya çağırdı ve Corbulo'ya geniş yetkiler vererek, onu Doğu ordularının tek komutanı yaptı. Corbulo, II. Polemo'nun ülkesi Pontus'u Roma toprağı yaparak burayı Galatya Eyaletine bağıladı. Bu dönemde Pontus Polemoniacus (Polemo'nun Pontus'u)'un sınırları içerisinde Sebaste (Niksar), Zela (Zile), Kerasos (Giresun), Trapezos (Trabzon) şehirleri ile beraber Sebasteia (Sivas) şehri de bulunuyordu. Corbulo M.S. 64 yılında Armenia'ya bir sefer düzenleyerek burasını tekrar Roma'nın kontrolü altına aldı. M.S. 66 yılında ise Roma, Parthlar ile bir antlaşma imzaladı. Buna göre Armenia'nın kralını Roma'nın onayını almak şartıyla Parthlar belirleyecekti¹⁸¹.

Corbulo'nun M.S. 66 yılındaki barış antlaşmasından sonra Roma'ya çağırılması ile Galatya ve Kapadokya Eyaletleri yeniden birbirlerinden ayrılarak ayrı eyaletler olarak düzenlendiler. Kapadokya'daki lejyonlar Yahudi isyanları dolayısıyla Suriye Eyaleti'ne aktarılınca Anadolu'daki iki büyük Roma eyaleti, yani Galatya ve Kapadokya Eyaletleri silahsız ve savunmasız kaldı. Bu yıllarda Aşağı Don Irmağı ile Aşağı Volga Irmağı arasında yaşayan Alanlar, Kafkasya (Dariel) ve Hazar (Derbent) geçitlerini aşarak Roma'nın nüfuzu altındaki ülkelere ve Kapadokya'ya alanlar yapmaya başladılar. M.S. 70'li yıllarda Alanların saldırıları artınca Roma İmparatoru Vespasianus (69-79), bu akınları durdurmak için Traianus'a emir vererek tekrar Galatya-Kapadokya birleşik eyaletini kurdu ve Küçük Armenia'yı da Roma toprağı yaparak birleşik eyaletin sınırları içerisine kattı. Sivas şehri de bu eyaletin sınırları içerisindeydi. Galatya-Kapadokya birleşik Eyalet dönemi M.S. 72 yılından M.S. 113 yılına kadar devam etti¹⁸².

¹⁸¹ Mehmet Ali Kaya, *a.g.e.*, s.178-182; Rene Grousset, *a.g.e.*, s.106-107.

¹⁸² Mehmet Ali Kaya, *a.g.e.*, s.180, 183-184, 188; Rene Grousset, *a.g.e.*, s.107; Mehmet Tezcan, "XI. Yüzyıl Başlarında Ermenilerin Doğu Roma Tarafından Bölgeye Göçürülmesi ve Selçuklu Fethi Döneminde Sivas", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.121.

Roma İmparatoru Traianus (M.S. 98-117) zamanında Galatya-Kapadokya Eyaleti yeniden iki ayrı eyalet olarak düzenlendi. Pontus Galaticus ve Pontus Polemoniacus (Polemo'nun Pontusu) bölgeleri ile, dört asır Galatların yurdu olan Tavion¹⁸³ ve Kolopenea Sebasteia¹⁸⁴ da Kapadokya Eyaleti sınırları içerisinde kaldı¹⁸⁵.

Roma İmparatoru Traianus, önce Ermenistan (Armenia)'ı ele geçirdi. 116 yılında ise Parthların elinden Orta Mezopotamya'yı, Asur'u ve Babil'i aldı¹⁸⁶. Böylece Traianus, bütün Doğu Anadolu, Doğu Suriye, Mezopotamya ve Güney Kafkasya'yı Hazar Denizine kadar fethetti. Bu dönemde Karadeniz, Roma İmparatorluğu'nun bir iç denizi haline gelmişti. Ancak Roma, bu doğu fütuhatını muhafaza edemedi¹⁸⁷.

161 yılında Part hükümdarı III. Vologases, Roma'nın Ermenistan tahtına çıkardığı kralı kovdu ve onun yerine kendi seçtiği Pakaros adlı birisini getirdi. Bunun üzerine Elegera (Erzurum-Ilıca)'da Partlara yenilerek ölünce, Parthlar Kapadokya'yı istila etti. Roma imparatoru Marcus Aurelius (161-180), iki yıl içerisinde orduyu bir araya getirerek Kapadokya'yı Partlardan geri aldı. Komutanlarından Statius Priscus da Ermenistan'a girerek Pakoros'u kaçmak zorunda bıraktı. Roma İmparatoru, 164 yılında Ermeni tahtına kendi adamı olan Sohaemos'u oturttu¹⁸⁸.

Roma ile Partlar arasındaki mücadele Roma İmparatoru Septimus Severus devrinde de devam etti. 220'li yılların ortalarında Ardeşir (Artaksarkses),

¹⁸³ Latince Tavium, Grekçe Taovion (Tavion) şehri, Yozgat batısında, bucak merkezi Musa Beyli'nin batı ilerisindeki Büyük Nefes köyündedir, bk. Bilge Umar, *Tarihsel Adlar*, s.765.

¹⁸⁴ Kolopene Bölgesi, Pontos ile Kapadokya sınırında, Sebastopolis (Sulusaray) ve Sebasteia (Sivas) kentlerini kapsayan yöredir, belki de Sivas dolaylarında Kızılırmak'ın kuzey kıyılarına yayıldığı için bu adı almıştır. Kolo-pa-wana (Kıyının-su-ülkesi), bk. Bilge Umar, *Tarihsel Adlar*, s.455-456.

¹⁸⁵ Mehmet Ali Kaya, *a.g.e.*, s.192-193.

¹⁸⁶ Rene Grousset, *a.g.e.*, s.108.

¹⁸⁷ Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi I*, İstanbul 1983, s.305; Mehmet Ali Kaya, *a.g.e.*, s.207.

¹⁸⁸ Rene Grousset, *a.g.e.*, s.109; "Sivas", *Y.A.*, s.6854.

Parth tahtındaki V. Artabanus'a isyan ederek, 227 yılında Arşaguni Part Krallığını (63-227) yıktı ve onun yerine Sasani Krallığını kurdu. Ardeşir üç yıl içerisinde Sasani Krallığının topraklarını genişleterek Mezopotamya, Nisibis (Nusaybin) ve Karrhai (Harran)'yi ele geçirdi ve kendisini Pers İmparatorluğu'nun meşru varisi ilan ederek tüm Anadolu topraklarının Romalılar tarafından boşaltılmasını istedi. 230'lu yıllarda ise Kapadokya'ya akınlar yaptı. Bunun üzerine Roma, Kapadokya Eyaleti ile Pontus'u birleştirerek yeni bir sınır düzenlemesi yaptı¹⁸⁹.

240 yılında Sasani tahtına Ardeşir'in oğlu I. Sapur çıktı. Sapur, 240'lı yılların sonlarına doğru Fırat Irmağını aşır Kapadokya'yı istila ederek Mazaka (Kayseri) ve Tyana (Kemerhisar) kentlerini ele geçirdi. Böylece Roma'nın Doğu sınır savunma sistemi delinmiş oldu. Sasani akınları 251/252 yılından itibaren daha da arttı. Bunun üzerine Roma İmparatoru Valerianus, 259 yılında emrindeki 70 bin kişilik bir ordu ile Sasaniler üzerine sefere çıktı. Ancak Harran ile Urfa arasında meydana gelen savaşta Roma ordusu ağır bir mağlubiyet aldı. Sasani kralı I. Sapur, bu zaferden sonra Anadolu'yu istila etti. Özellikle Kapadokya'nın büyük kentleri ve Kilikya kentleri Sasanilerin hakimiyeti altına girdi. 269 yılında ise Sasani saldırıları bitti. Sasani kralı I. Sapur'un ölümünden sonra kral olan oğulları Hormizd (272-273) ve I. Vahran (273-276) zamanında Anadolu yeni bir Sasani istilası yaşamadı¹⁹⁰.

Anadolu'da felaket yıllarını yaşatanlar yalnızca Sasani saldırıları değildi. Kuzey ve kuzeybatıdan Gotlar, güneydoğudan Palmyra Krallığı'nın istilalarıyla gelen felaketler, çok daha geniş çaplı ve uzun süreli oldu. Gotların Anadolu'ya ilk saldırısı 250'li yılların başında Karadeniz kıyılarına yönelik oldu. Gotların Anadolu'ya yaptıkları sonraki iki saldırı, Orta ve Batı Anadolu'yu hedef almıştı. Gotlar, bu saldırıları sonucunda Bitinya, Asia ve Lidya'yı istila ettiler; Frigya, Galatya ve Kapadokya'ya saldırdılar¹⁹¹.

¹⁸⁹ Rene Grousset, *a.g.e.*, s.110-111; Mehmet Ali Kaya, *a.g.e.*, s.204.

¹⁹⁰ Mehmet Ali Kaya, *a.g.e.*, s.204-207.

¹⁹¹ *a.g.e.*, s.207-208.

259 yılında Roma İmparatorluğu'nun doğudaki en önemli politik kozu haline gelmiş olan Palmyra prensi Odenatus bağımsızlığını ilan etti. Odenatus egemenlik sahasını Arabistan körfezinden kuzeyde Toros dağlarına kadar genişletti. Odenatus'un ölümünden sonra Palmyra tahtına kraliçe Zenobia geçti. Kraliçe Zenobia 270'li yılların başında Kapadokya'yı ele geçirerek Galatya Eyaletine girdi ve bu eyaletin başkenti Ankyra (Ankara)'yı sınırları içerisine kattı. Ancak Zenobia'nın Anadolu istilası Sasani ve Goth istilaları kadar büyük olmadı. 271 yılında Tuna Irmağı kıyılarında Gothları yenilgiye uğratan İmparator L. Domitius Avrelianus, İstanbul'dan Ankara'ya oradan da Kapadokya'ya geçerek, Kapadokya'da kendisine direnen Tyana (Kemerhisar) şehrini ele geçirdi. Avrelianus 273 yılında da kraliçe Zenobia'yı Suriye'de yakalayarak esir etti. Böylece Palmyra devletinin gücü de yok oldu¹⁹².

İmparator Diokletianus zamanında Sivas şehri, Büyük Kapadokya'nın bir alt birimi olarak Roma'nın "Armenia Minor" bölgesinin merkezi durumundaydı¹⁹³. Bu dönemde Roma, Ermenistan ve İberya üzerinde kesin olarak hakimiyet kurdu ve Sasani Persleri de bunu tanımak zorunda kaldı¹⁹⁴.

Roma ordusunun sel gibi kan döktüğü dini mücadeleler ve sık sık vuku bulan iç savaşlar yüzünden devletin kudretli durumu dışa doğru sarsılmıştı. Daha Konstantios (337-361) devrinde, Mezopotamya bölgesinde İranlıların güçlü ağırlığı kendini göstermişti. Julianos (361-363) seferinin feci bir şekilde sona ermesinden sonra¹⁹⁵, İmparator Jovianos (363-364), İranlılar ile bir antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre Roma, Armenia (Ermenistan)'daki bazı imtiyazlarını ve Mezopotamya'daki büyük çapta topraklarını kaybetmişti¹⁹⁶. Zaten Armenia ve İberia (Gürcistan) bölgeleri doğrudan doğruya Roma arazisi olmayıp, sadece Romalıların askeri himayesinde olan topraklardı¹⁹⁷.

¹⁹² *a.g.e.*, s.209.

¹⁹³ Mehmet Tezcan, *a.g.e.*, s.121.

¹⁹⁴ Rene Grousset, *a.g.e.*, s.112.

¹⁹⁵ Nezahat Baydur, *İmparator Julianus*, İstanbul 1982, s.116-117.

¹⁹⁶ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 1999, s.47.

¹⁹⁷ Ernst Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1970, s.4.

Roma İmparatoru Valens (364-378) zamanında, Sasani Kralı II. Şahpur, Roma'nın Batı Anadolu'ya baskın yapan Gotlarla uğraşmasından yararlanarak yaklaşık 370'lerde Sivas yakınlarına kadar gelmişse de Roma İmparatoru Valens, bu akını geri püskürtmüştür¹⁹⁸.

İmparator Valens 371 yılında Kapadokya'yı Kapadokya I ve Kapadokya II diye ikiye ayırdı. Sivas ve çevresi de Kapadokya II'nin sınırları içerisinde kaldı¹⁹⁹.

Roma İmparatoru Theodosios I (379-395), devletin batı yarısında uzun süren bir iç savaşa rağmen sonunda bütün bir imparatorluğu tekrar hakimiyeti altında birleştirmiş idi. Fakat ölüm döşeginde, bu kadar zorlukla birliği sağlanmış olan devletin yeniden taksimini emretti ve 395 yılında büyük oğlu Arkadios'u tayin etti. Bu taksimden sonra, Batı Roma İmparatorluğunun yıkılışına kadar Roma İmparatorluğu iki kısma ayrılmış olarak devam etti. Bununla beraber devletin birliği düşüncesi devam ediyordu. Ortada iki devlet değil, ancak bir devletin iki imparator idaresinde bulunan iki parçası vardı. Çoğu zaman kanunlar her iki imparator namına çıkarılıyordu ve bir imparator tarafından çıkarılan kanun, her iki devlet yarısında geçerli oluyordu. Bir imparatorun vefatı halinde onun yerine bir diğerini tayin etmek de hayatta kalan diğer imparatorun hakkı idi. Buna rağmen fiili olarak imparatorluğun iki yarısı arasındaki bağlantı gittikçe gevşemekte idi²⁰⁰.

Doğu Roma ve Batı Roma İmparatorluğu arasındaki ihtilafları fırsat bilen Avrupa Hunları 390'lı yıllarda Bizans İmparatorluğu'na karşı ilk hücumlarına başladılar. Önce Batı'da Tuna'yı geçerek Alplere kadar varan akınlar yapan Avrupa Hunları hemen arkasından Kafkasları aşarak Anadolu ve Suriye'ye girdiler²⁰¹. Doğu Anadolu'yu baştan başa geçen Hun akıncı ordusu, Dicle'yi, Fırat'ı ve Kızılırmak'ı aşarak Kapadokya'ya kadar geldiler. Buradan Çukurova (Kilikya) ve

¹⁹⁸ "Sivas", *Y.A.*, s.6854.

¹⁹⁹ Savaş Eğilmez, *a.g.e.*, s.395.

²⁰⁰ Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, .50.

²⁰¹ Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Ankara 2001, s.43; Şerif Baştav, "Avrupa Hunları", *Türkler*, C.I, Ankara 2002, s.855-856.

Antiokhera (Antakya)'ya da akınlar yapan Hunlar, pek çok ganimet ve tutsak elde ederek yurtlarına dönmüşlerdir²⁰².

1.7. Bizans İmparatorluğu Dönemi

Bizans imparatorluğu Justinianos (527-565) döneminde, Bizans İmparatorluğu batıda büyük başarılarla imza atarken, doğuda ise İran'a karşı savunma gücü zayıflamıştı. Bizans İmparatoru Anastasios I (491-518) devrinde Martyropolis (Meyyafarkin, şimdi Silvan), Theodosiopolis (Erzurum), Amida (Diyarbakır) ve Nisibis (Nusaybin) geçici olarak İranlıların eline geçmişti. 532 yılında ise İmparator Justinianos, İran hükümdarı Hüsrev I Anuşirvan (531-579)'a haraç ödemeyi kabul ederek onunla ebedi bir barış antlaşması yaparak batıda hareket serbestliği kazanmıştı. Ancak daha 540 yılında Hüsrev I, ebedi barışı bozarak Suriye'ye girdi, Antakya'yı tahrip ederek Akdeniz kıyısına kadar ilerledi. İran, kuzeyde ise Armenia ve İberia'yı tahrip ederek Karadeniz'in doğu kıyısındaki Lazika bölgesini ele geçirdi²⁰³.

542 yılında Sivas yakınlarına kadar gelen İran, Malatya ve Samsat civarındaki Kommagene Krallığını tahrip etti. 543'te Grekleri Ermenistan'da mağlup eden İran 544'te ise Mezopotamya'yı tahrip etti. Bu akınlar karşısında Bizans İmparatoru Justinianos, 562'de İran şahı ile 50 yıllık bir barış antlaşması imzaladı. Bu antlaşmaya göre Justinianos, İran şahına haraç vermeyi ve İran topraklarında din propagandası yapmamayı taahhüt ediyordu²⁰⁴.

Justinianos döneminde, imparatorluğun Anadolu'daki can damarı olan askeri bir yol da onarılmıştı. Bu askeri ana yol, İznik, Eskişehir, Sivrihisar üzerinden geçip, Kızılırmak'ı aşar aşmaz ikiye ayrılıyor ve bir kolu doğuya Sivas'a doğru uzanırken; diğer kolu ise güneybatıya yönelip Kırşehir ve Kayseri üzerinden Malatya'ya gidiyordu²⁰⁵.

²⁰² Bilge Umar, *Ortaçağ Tarihi*, s.28-29; Ali Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.*, s.44.

²⁰³ Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.32.

²⁰⁴ Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tefik Bıyıklıoğlu, İstanbul 1938, s.35.

²⁰⁵ Bilge Umar, *Ortaçağ Tarihi*, s.37.

Justinianos, yeni surlar ile tahkim ettiği Sivas'ı, Armenia II eyaletine merkez seçmişti²⁰⁶.

Justinianos döneminin en önemli özelliklerinden biri de büyük arazi sahipleri ile yapılan mücadelelerdi. Bu dönemde Bizans İmparatorluğu sınırları içerisinde Kapadokya asilzadeleri de dahil olmak üzere, birçok bölgenin asilzadeleri kendi şahıslarına ait kıtalar, silahlı adamlar ve muhafızlar bulundurarak, gerek devlet ve gerekse de şahıslara ait arazileri ellerine geçirmişlerdi. Justinianos, bu büyük arazi sahiplerine karşı amansız bir mücadele vererek, bu büyük arazi rejimini ortadan kaldırmak istemişti. Ancak yine de bunları tamamen ortadan kaldırmaya muvaffak olamadı²⁰⁷.

Bizans imparatoru Justinus II (565-578), Tiberius I. Konstantinos (578-582) ve Mavrikios (582-602) dönemlerinde İran ile 20 yıl boyunca savaşlar yapılmıştır²⁰⁸.

İmparator Justinus II (565-578) döneminde, İran kralı II. Hüsrev Anuşirvan (531-579) yaklaşık 575 yıllarında Bizans Armeniasına bir sefer düzenleyerek Kapadokya, Sebasteia (Sivas) ve Melitene (Malatya)'yi tahrip etmiştir²⁰⁹. Bizans İmparatoru Mavrikos (582-602) döneminde Ermeni eyaletlerinde ve bunlara komşu olan Kapadokya veya Pontos bölgelerinde yeni bir idari dağılım yapıldı. O zamana kadar Theodosiopolis (Erzurum) yöresine ve Pontus şehirlerine (Trabzon vs.) verilen "I. Ermenistan" ismi, Melitene (Malatya) diyarına geçti. Kapadokya'da bulunan Sebasteia (Sivas) diyarına ise "II. Ermenistan" dendi²¹⁰.

Bizans imparatoru Herakleios (610-641) tahta çıktığı esnada imparatorluğun durumu son derece vahimdi. Doğuda İranlılar, kuzeyde Avarlar ve Slavlar tehlike arz ediyorlardı. Dahilde ise, imparator Phokas (602-610)'ın bedbaht idaresinden sonra imparatorluk topraklarında tam bir anarşi hüküm sürüyordu. Herakleios ise

²⁰⁶ Rene Grousset, *a.g.e.*, s.231; Besim Darkot, "Sivas", *İ.A.*, C.X, İstanbul 1966, s.570.

²⁰⁷ A.A.Vasilev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi I*, Çev. Arif Müfit Mansel, Ankara 1943, s.200-201.

²⁰⁸ Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.73.

²⁰⁹ Ernst Honigmann, *a.g.e.*, s.18-19.

²¹⁰ Rene Grousset, *a.g.e.*, s.49.

ne kâfi miktar paraya ve ne de askeri kuvvete malikti²¹¹. Bu yıllarda İran, Ön Asya'yı işgal etmişti. Bizans kuvvetleri, kısa bir süre de olsa Kayseri'yi ele geçiren İran kuvvetlerini 611 yılında bu şehirden çıkarmışlardı. Ancak Armenia bölgesinde ve Suriye'de İran üzerine karşı bir taarruz yapamadılar. İran, 613'te Antakya yakınlarında Bizans kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğratarak buraları ele geçirdiler. Güneye doğru ilerleyen İran kuvvetleri Domaskos (Dimaşk, Şam)'u işgal ettiler. Kuzeyde ise Tarsos (Tarsus) kalesini ele geçirdiler. İran kuvvetleri daha sonra Armenia'yı işgal ederek, Bizans kuvvetlerini buradan çıkardılar²¹². Sivas ve yöresi, bu yıllarda kısa bir süre de olsa, İran Sasani ordularının egemenliğine girdi²¹³. İran, 614 yılında, Bizans imparatorluğunun başşehri olan İstanbul, doğudan İran, kuzeyden ise Avar ve Slav kuvvetleri tarafından kuşatıldı ise de bir sonuç alınamadı. İran orduları 619 yılında Bizans'ın en zengin eyaleti olan ve Bizans'ın hububat ihtiyacının çoğunun karşılandığı Mısır'ı ele geçirdiler²¹⁴.

Bizans imparatoru Herakleios, 622 yılında İran üzerine sefere çıkmak için anadolu'ya geçti. Yeni birliklerle takviye edilmiş ordusu ile Armenia arazisi üzerinde Şahrbaraz yönetimindeki İran ordusunu bozguna uğrattı²¹⁵. Bu zaferle yüreklenen Bizans ordusu, hemen Torosları aşır Kapadokya üzerine yürüdü ve Kızılırmak kıyısında güvenli bir yerde konakladı²¹⁶. İmparator Herakleios, Avar Kağanının tehditkâr tavırları nedeniyle, Avarlara verilen haracın miktarını artırarak bir nebze de olsa Avar tehlikesini önleyip, 623 yılında Armenia üzerine yürüdü. İran'ın önemli şehirlerinden olan Ganzak (Gence) ile Dvin ele geçirildi. Herakleios, daha sonra ordusunu Lâz, Abasg (Abaza) ve İberia (Gürcü)liler ile takviye ederek Armenia bölgesinde İran ile savaşa tutuştu, ancak İran'a girmeye muvaffak olamadı. Kışın bastırması üzerine de 625 yılı içerisinde Sebasteia (Sivas) üzerinden Karadeniz bölgesine çekildi²¹⁷.

²¹¹ A.A.Vasilev, *a.g.e.*, s.248.

²¹² Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.88.

²¹³ Besim Darkot, *a.g.e.*, s.570; *Sivas*, Sivas Valiliği, Sivas 2002, s.56.

²¹⁴ Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.88-89.

²¹⁵ *a.g.e.*, s.94-95.

²¹⁶ Bilge Umar, *Ortaçağ Tarihi*, s.47.

²¹⁷ Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.

626 yılı içerisinde, İran ve Avar kuvvetleri iki taraftan İstanbul'a taarruz ettiler. Ancak Bizans donanmasının denizdeki başarısı sonucunda İran ve Avar kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu esnada imparator Herakleios, ise ordusu ile Lazika'da idi. Herakleios, burada Hazar Kağanı ile bir anlaşma imzaladı. Buna göre Bizans ve Hazar kuvvetleri artık Kafkaslar ve Armenia bölgelerinde İranlılara karşı birlikte mücadele edeceklerdi. Bu mücadeleler sonucunda İran geri çekilmek zorunda kaldı. Bizans kuvvetleri 627 yılı sonunda Ninive önlerinde İran kuvvetlerini bozguna uğrattılar. Bu bozgunun sonu İran devletinin başındaki Hüsrev, 628 yılında öldürülerek yerine oğlu Kovrad-Şiruye geçti. Kovrad-Şiruye, Bizans ile bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşmaya göre Armenia, Roma Mezopotamyası, Suriye, Filistin ve Mısır Bizans İmparatorluğu'na iade edildi²¹⁸.

Bizans İmparatorluğu'nun, Hazar Türklerinin de yardımıyla İran kuvvetlerini bozguna uğrattığı 627 yılı civarındaki savaş, Kur'an-ı Kerim'de Rum suresi birinci ve beşinci ayetler arasında şöyle bildirilmiştir:

1. Elif, lâm, mîm

2. Bizanslılar yenilgiye uğradılar

3. Yakın bir yerde; ama bu yenilgiye rağmen (yeniden) üstünlük sağlayacaklar.

4. Birkaç yıl içinde: [çünkü] karar yetkisi, eninde sonunda Allah'a aittir. İşte o gün inananlar sevineceklerdir.

5. Allah'ın yardımına: [çünkü] O, dilediğine yardım eder. O kudret ve merhamet sahibidir²¹⁹.

²¹⁸ a.g.e., s.95-96.

²¹⁹ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, C.II, İstanbul 1999, s.820-821; A.A.Vasilev, a.g.e., s.252.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSLÂMÎ DÖNEMDE SİVAS VE YÖRESİ

2.1. Emeviler Döneminde Sivas'a Yapılan Akınlar

Bizans İmparatoru Konstans II (641-668) döneminde, yaklaşık olarak 658'lerde Sivas, Emevi ordularının akınlarına uğramıştır. Emevi orduları Malatya, Sivas ve Amasya'ya kadar seferler düzenleyerek buraları fethetmiştir. Fethettiği yerlerde sürekli kalmayan Emevi ordusu dönüşünde Sivas'a komutan olarak Abdulvahab-ı Gazi'yi bırakmıştır. Kısa bir süre Sivas'ta uçbeyi olarak kalan Abdulvahab-ı Gazi, halkın Müslüman olması ve Sivas'ın imarı hususunda çalışmıştır. Bizans desteğindeki Pont devleti akınlarının bastırılması üzerine fazla direnemeyen Gazi, "Soğuk Çermik" mevkiinde medfun bulunan Ahmet Turan Gazi ile birlikte şehit olmuşlardır. Bizans'ın bu akınından sonra, Sivas, tekrar Bizans yönetimine girmiştir¹.

Bizans İmparatoru Justinianos II (685-695) devrinde, Kıbrıs ahalisinin bir kısmı Kyzikos bölgesine yerleştirildi. Kıbrıslıların bu tehciri, halifeliğin menfaatine dokunmuştu. Justinianos II, halifeliğin bu husustaki müracaatını hakaretle reddedince 691/692 yıllarında Bizans ve Abbasi devletleri arasında savaş çıktı. Bizans ordusu ile Emevi ordusu, Armenia'da Sivas yakınlarındaki Sebastopolis² civarında karşılaştılar. Savaş esnasında İslâm birliklerinin İslâm ordularının safına geçmesi ile Bizans orduları ağır bir yenilgi aldılar. Böylece Armenia bölgesinin Bizans'ta kalmış olan kısmı da yeniden hilafetin emrine girmiş oldu³.

¹ İbrahim Yasak-Ahmet Kaleli, *Dünden Bugüne Sivas İli*, Sivas 1988, s.14; *Sivas*, Sivas 2002, s.56; Besim Darkot, "Sivas", *İ.A.*, C.X, İstanbul 1966, s.570.

² Bugünkü Tokat İli Artova İlçesi Güneybatısındaki Sulusaray, bk. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993, s.716.

³ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 1999, s.123.

2.2. Abbasiler Döneminde Sivas'a Yapılan Akınlar

Bizans İmparatoru Mikail III (842-867) döneminde, yaklaşık 856 yılında Bizans kuvvetleri Thrakesion teması komutanı Petronas önderliğinde, Samsat (Samsun) civarına sefer ederek Amida (Diyarbakır)'ya kadar ilerlediler. Petronas, buradan Tephrike (Divriği) üzerine yürüyerek aldığı çok sayıda esir ile bölgesine döndü. 863 yılında ise, Malatya emiri Ömer, Armeniakon teması arazisini geçerek Karadeniz sahilinde önemli bir liman şehri olan Amisos (Samsun)'u ele geçirdi. Ancak Petronas önderliğindeki Bizans kuvvetleri, Paphlagonia teması sınırında, emir Ömer ve askerlerine karşı kesin bir zafer elde etti. Bu büyük zafer Arap-Bizans mücadelesinde bir dönüm noktası oldu. Bu tarihe kadar Bizans, Araplar karşısında hep savunmada kalıp canını kurtarmaya çalışmışken, bu tarihten sonra, artık taarruz etmeye başladı⁴.

Bizans İmparatoru Mikhail III'ün uğraştığı önemli sorunlardan biri de Tephrike (Divriği)'yi merkez seçip buradan Anadolu'nun çeşitli yerlerine akınlarda bulunan Pavlikanlar (Paulosçular) ile yapılan mücadelelerdir. Paulosçuluk, Mani'nin kurduğu İran Zerdüşti dini ile Hıristiyanlığı birleştirmeye çalışan bir inanç idi. Paulos inancı geniş ölçüde Mani inancından etkilenmiş ancak Hıristiyanlığa daha yakın olan ve Hıristiyanlığın gerçek özünü yansıtmak iddiasında olan bir inanç idi. Paulosçuluk, VII. yy.'ın ortasından az sonra ortaya çıkmış ve kısa sürede Anadolu'nun İç, Doğu, Güneydoğu ve Kuzeydoğu bölgelerinde hızla yayılmıştı. Paulosçularla uzun süre mücadele edildi, ancak bu inanç Anadolu'da canlılığını yitirmedi ve IX. yy.'da Paulosçular ayaklandılar. Divriği'den etrafa akınlarda bulunan Pavlikanların üzerine yürüyen daha sonra Arapların da desteği ile İznik, İzmit, Ankara ve Ephesos (Selçuk) yörelerini yağma ettiler. Bunun üzerine Bizans'ın yeni imparatoru Basileios I (867-886), Pavlikanlara haraç vermeyi kabul ederek barış önerdi, ancak Pavlikanların lideri Khrysokheiros, Basileios I'den

⁴ *a.g.e.e.*, s.212; Rene Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, Çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul, Mart 2005, s.355; Gregory Abû'l Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, C.I, Ankara 1987, s.236.

imparatorluk ülkesinin Anadolu bölümünün kendisine verilmesini istedi⁵. Bunun üzerine Basileios I, kayınbiraderi Khristophoros önderliğindeki bir orduyu 872 yılında Pavlikanlar üzerine gönderdi. Pavlikanların merkezi durumundaki Divriği ve diğer birçok kale Bizans ordusu tarafından ele geçirilerek, Pavlikanların reisi öldürüldü. Bizans ordusu bu zaferden sonra doğuda daha fazla ilerledi. 873 yılında İmparator Basileios I, Fırat bölgesine doğru ilerleyerek Zapetra (Zibatra, Doğanşehir) ve Samosata (Samsat)'yı ele geçirdi. Ancak İmparator önemli bir kale olan Melitene (Malatya) kalesini almak teşebbüsünde bulunurken, ağır bir mağlubiyet aldı. Bu dönemde Arap devletinin zayıflaması ile Armenia (Ermenistan) güçlenme imkanı buldu. Ermeni kral Aşot I (885-887), gerek İslâm halifesi ve gerekse de Bizans İmparatoru tarafından kral olarak tanındı. Böylece yerli Bagratuni kral hanedanı idaresinde Ermenilerin yükseliş devri başladı⁶. Kısa sürede Ermeni devletçiklerinin sayısı dörde çıkmıştı. Bunlar hem iç karışıklıklarla hem birbirleriyle, hem de Gürcüler, Rumlar ve Araplarla uğraşılıyor, zaman zaman Rum imparatorluğunun ya da Abbasilerin bağımlılığını tanıyarak varlıklarını sürdürüyorlardı. Devletin en güçlüsü Ani'yi başkent edinmiş olanıydı. Ani X. yy.'da Bagratlı Krallar yönetiminde altın çağını yaşadı⁷. Bagratuni hanedanı Ani'den Kars'ta, Lore'de ve Gürcistan'da hüküm sürmekte olan dört kola ayrılmıştı⁸.

İmparator Leon VI (886-912) devrinde, Halys (Kızılırmak)'ın güneyinde bulunan Sebasteia (Sivas) temasının doğusu Bizans İmparatorluğunun hudut bölgesi olmaya devam etmiştir. Bu dönemde Malatya'daki Müslüman emirlik ile çatışmalar sürmüştür. 10. yy.'ın ortalarından itibaren ise yöreye Ermeniler yerleşmeye başlamıştır. Bu dönemde artık Sivas sınır bölgesi olmadığı için ekonomik ve kültürel bir hareketlenme ortaya çıkmıştır. 934 yılında Malatya'nın ve 935 yılında da Erzurum'un ele geçmesi de Sivas'a bir rahatlık ve huzur getirmiştir.

⁵ Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, İstanbul 1998, s.70-71; Rene Grousset, *a.g.e.*, s.358.

⁶ Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.221; Rene Grousset, *a.g.e.*, s.465-466.

⁷ Bilge Umar, *Ortaçağ Tarihi*, s.152.

⁸ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1132) Ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyon, Ankara 1987, s.14.

Bununla birlikte Bizans'a karşı Müslümanlar adına Halep'teki Hamdaniler harekete geçmiş ve Emir Seyfu'd-Devle 936 ve 939 yılları arasında Sivas yöresini kısa süreli de olsa ele geçirmiştir⁹.

X. yy. ortalarında fetihler ve miras mukaveleleri yoluyla Suriye, Mezopotamya ve Ermenistan'da geniş arazi parçalarının Bizans İmparatorluğu'nun eline geçtiği bir devre başladı¹⁰. Ancak X. yy.'ın sonlarından itibaren Sivas ve yöresinde yeni dini ve etnik gerginlikler yaşanmaya başladı. Sorunun kaynağı Rum Ortodoks kilisesi ile Ermeni Gregorien kiliseleriydi. Sivas'ın Bizans metropoliti kentteki Ermenilere baskı yaparak onların ibadet ve törenlerini yerine getirmelerini engellemeye başlamış, karşı çıkanları da Sivas'tan sürdürerek, bütün Ermenileri Ortodoks olmaya zorlamıştı. Bu baskılarında kısmen de olsa başarılı olmuştu. İmparator Basileios II (976-1025) zamanında yaşanan bu olaylar sırasında Ermeniler de Bizans'a karşı ayaklanan Bardas Phokas isyanına (987-989) destek verdiler. Ancak Bardas Phokas, Abydos (Çanakkale)'ta yakalanarak öldürüldü. İsyanı savuşturan imparator asileri yok etmek için doğu'ya yöneldi ve Bizans orduları yeni bin yıla girerken Van Gölü havzasına kadar geldi. Sivas ve yöresi ise bu hareketten olumsuz yönde etkilendi¹¹.

İmparator Basileios II döneminde her ikisi de Ermenistan'da patlak vermiş olan Bardas Skleros isyanı (976-979) ve Bardas Phokas isyanı (987-989) bu bölgedeki Bizans hakimiyetinin büyük ölçüde çökmesine neden oldu¹².

2.3. Anadolu'ya Yapılan Selçuklu Akınları

Selçuklu komutanlarından Çağrı Bey, 1016-1021 yılları arasında Doğu Anadolu'ya seferler düzenledi¹³. Çağrı Bey, 1018 yılında 3000 süvari ve Horasan,

⁹ Ernst Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1970, s.62-68; *Abû'l-Farac*, C.I, s.263; Rene Grousset, *a.g.e.*, s.466-468.

¹⁰ Ernst Honigmann, *a.g.e.*, s.92.

¹¹ *a.g.e.*, s.154; Rene Grousset, *a.g.e.*, s.499.

¹² A.A. Vasilev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi I*, Çev. Arif Müfit Mansel, Ankara 1943, s.393; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.36-37; Ernst Honigmann, *a.g.e.*, s.148.

¹³ Yusuf Ayönü, "Selçuklu-Bizans İlişkileri", *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s.598; Ernst Honigmann, *a.g.e.*, s.175-176.

Rey ve Azerbaycan yolu ile Anadolu seferine çıktı. Azerbaycan'a vardığı zaman oraya, daha önce gelmiş olan Türkmenler ile karşılaştı ve onları da yanına alarak Van havzası (Vasपुरagan)'nda bulunan küçük Ermeni krallığı topraklarını işgal etti ve bazı önemli kaleleri ele geçirdi¹⁴.

Çağrı Bey'in Doğu Anadolu akını sıralarında, Doğu Anadolu'daki Ermeni ve Gürcü prenslikleri birbirleriyle sürekli çatışıyorlar ve bu bölgedeki Müslüman beyliklerle işbirliği yapıyorlardı. Bu nedenle vasal statülerine rağmen Bizans İmparatorluğu ile ciddi bir anlaşmazlık içerisinde idiler¹⁵. Bu durum Bizans imparatoru Basileios II'ye başarılı bir müdahale fırsatı oldu¹⁶. Basileios II, Bulgar Harbi biter bitmez ordunun başında bizzat sefere çıktı¹⁷. Bizans İmparatoru, bu doğu seferinde Gürcü prensliklerini kendisine bağlayıp 40.000 Ermeni'yi Bizans'ın geleneksel siyaseti gereğince Orta Anadolu'ya göç ettirerek, özellikle Sivas ve Kayseri yörelerine yerleştirdi¹⁸. Bu göç ettirilen Ermeni gruplarından biri de Ermenistan prenslerinden Johan Senekerim-Hovhannes ve halkı idi. Senekerim, artan Türk akınları ve II. Basileios'un Gürcistan seferi sonrasında yaptığı baskı sonucunda, 1021 yılında, bazı kaynaklara göre kendisi Basileios II'ye başvurarak, bazı kaynaklara göre ise Basileios II'nin teklifi ile Van Gölü'nün batısındaki toprakları olan Vasपुरagan bölgesini Bizans İmparatoru'na terk ederek hanedanı ve onu izleyen 14.000 vatandaşı ile Sivas yöresine gelip buraya yerleşmişti. Senekerim, topraklarını Bizans İmparatorluğu'na terk etmesi karşılığında magistros

¹⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul Aralık 2003, s.89; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, I Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s.36; Rene Grousset, *a.g.e.*, s.539-540.

¹⁵ Ahmet Toksay, "Malazgirt Zaferinden Önce Doğu Anadolu'ya Yapılan Türk Akınları", *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s.679.

¹⁶ Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.291.

¹⁷ A.A.Vasilev, *a.g.e.*, s.398.

¹⁸ Osman Turan, *a.g.e.*, s.120; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, Ankara 1988, s.20; Mehmet Tezcan, "XI. Yy. Başlarında Ermenilerin Doğu Roma Tarafından Bölgeye Göçürülmesi ve Selçuklu Fethi Döneminde Sivas", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.126-127.

payesini, Fırat'a kadar olan Sebasteia (Sivas) yöresini, Larissa¹⁹ ve Abara²⁰,yı almıştır²¹.

Bizans imparatoru II. Basileios, daha sonra Senekerim-Hovannes'in oğlu David (Tavit)'in 1022'de Bizans'a isyan eden Bizanslı memur Nikaphoros Phokas'ı yakalayıp kalesini uçurması üzerine, ona Doğu Kapadokya'daki Cesareia (Kayseri), Tzamandos (Ermenilerde Dzamındav, Türklerde Samantı veya Zamantı) ve Gabadonia (Gavadanek, Türkleri de Develi)'yi verdi²².

Selçuklu akınları öncesi Vaspurakan ve Ani, Bizans'ın tasarrufunda idi. Ermeni asilzadeleri ve askerler bölgenin Bizans'a terk edilmesine karşı çıkarak 1040 yılında isyan ettiler. Ermeniler ile Bizans arasında yapılan dört ayrı savaşta özellikle Ermeni halkı ağır zayıyat verdi. Ermeniler bu yıllarda Selçuklu akınlarından çok Bizans'ın paralı askerlerinden oluşan orduları tarafından hırpalanmışlardı²³.

1045 yılında Bizans İmparatoru Konstantinos IX. Monomakhos (1042-1055), Basileios II döneminde yapılan anlaşmaya göre Ermeni Ani krallığı topraklarını ilhak etti²⁴. Basileios II, II. Gagik ve halkını ise Kapadokya, Lycandus ve Kharsianon themalarına yerleştirdi. II. Gagik, bütün Ermeni prensleri arasında saygıdeğer bir yere sahipti ve onlar üzerinde de bir otoritesi vardı. II. Gagik, daha sonra Sebasteia kralı David'in kızıyla evlenmiş ve çeyiz olarak Cesareia (Kayseri) ve Tzamandos (Samantı)'u almıştır²⁵.

¹⁹ Kapadokya'da Kayseri-Komana yolu üzerindedir, bk. Bilge Umar, *Tarihsel Adlar*, s.58.

²⁰ Sivas-Hekimhan-Malatya yoluna yakın Divriği (Tephrike) ile Darende (Taranta) arasında ve Kuruçay üzerindedir, bugünkü Emirköy olabilir, bk. Bilge Umar, *Tarihsel Adlar*, s.58.

²¹ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.12; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.36; Rene Grousset, *a.g.e.*, s.540-542; Besim Darkot, *a.g.e.*, s.570; Mehmet Tezcan, *a.g.e.*, s.127.

²² Mehmet Tezcan, *a.g.e.*, s.129; Rene Grousset, *a.g.e.*, s.541.

²³ Erdoğan Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", *Türkler*, C.IV, Ankara 2002, s.603.

²⁴ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.79-81; Ernst Honigmann, *a.g.e.*, s.172-173; A.A.Vasilev, *a.g.e.*, s.398; Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.309.

²⁵ Mehmet Tezcan, *a.g.e.*, s.129-130.

Ermeni topraklarının Bizans'a katılmasıyla, Bizans İmparatorluğu ile Büyük Selçuklu Devleti arasında herhangi bir tampon bölge kalmamış oldu²⁶. Armenia'nın ilhaki ile Selçuklulara yeni bir taarruz alanı sağlanmış oldu. Bizans devletinin iç kudretsizliği ve savunma gücünün inhitatı ise Selçuklulara kısa zamanda Bizans'ın asıl çekirdek arazisine giden yolu da açmış oldu²⁷.

2.3.1. Tuğrul ve Çağrı Beyler Dönemleri (1040-1063)

Selçuklu hanedanı kurucusu olan Selçuk Bey'in ölümünden sonra Arslan Yabgu idaresinde Cend şehrinde ayrılarak Maverünnehir'e gelen Selçuklular, uzun bir süre bu bölgede Gazneli ve Karahanlı devletlerinin yoğun baskısı ve takibi altında ayakta durmaya çalıştı. Arslan Yabgu'nun 1025 yılında Gazneli Mahmud tarafından Hindistan'daki Kalincar kalesine hapsedilmesinden sonra, ailenin başına geçen Tuğrul ve Çağrı Beylerin önderliğinde 24 Mayıs 1040 tarihinde Gaznelilere karşı elde ettikleri kesin zaferin ardından Horasan'da bağımsız bir devlet kuran Selçuklular, bu tarihten kısa bir süre sonra Bizans ile komşu durumuna gelmişlerdi²⁸.

Türk tarihi bakımından önemli bir dönüm noktasını oluşturan 1040 Dandanakan zaferinden sonra Selçuklular, Merv kentinde toplanan Büyük Kurultayda tespit edilip kararlaştırılan fetih planları gereğince, başta ilk Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey olmak üzere, Çağrı Bey, Musa İnanç Yabgu, İbrahim Yinal ve Kutalmış gibi Selçuklu başbuğları devletin gerek doğu ve gerekse batı yönlerindeki çeşitli ülkelerde geniş fatih hareketlerinde bulundular. Devletin doğu ve güney bölgelerinde bulunan Karahanlı ve Gazneli devletlerine ait toprakların büyük bir bölümü, kısa sürede fethedilerek Selçuklu sınırları içine alınmış ve bu devletler, birer küçük prenslik halinde devlete tâbi bir duruma getirilmişlerdir. Özellikle Sultan Tuğrul Bey önderliğinde yürütülen batı yönündeki fetihler Türk ve dünya tarihi bakımından daha büyük bir önem kazanmıştır²⁹. Sultan Tuğrul devrinde bir

²⁶ Yusuf Ayönü, *a.g.e.*, s.598.

²⁷ Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.318.

²⁸ Yusuf Ayönü, *a.g.e.*, s.598.

²⁹ Ali Sevim, *a.g.e.*, s.1-2.

süre devam eden Türkmen akınlarından sonra artık düzenli Selçuklu orduları, Anadolu'nun istila ve fethine girişmişlerdir. Dandanakan zaferini müteakip Büyük Selçuklu devletinin kurulmasından bir süre sonra, batı yönündeki fetihleri yürütme görevini bizzat üstlenen Tuğrul Bey, 1043 yılında devletin başkentini Nişabur'dan Rey şehrine nakletti. Tuğrul Bey, amcası Yusuf Yinal'ın oğlu İbrahim Yinal'ı Hemedan ve İsfahan, diğer amcası Arslan Yabgu'nun oğulları Kutalmış ve Resultekin'i Hazar denizi civarı, öteki amcası Musa Yabgu (İnanç Bey)'nin oğlu Hasan ile kardeşi Çağrı Bey'in oğlu Yakuti'yi de Azerbaycan fethiyle görevlendirdi. Bu Selçuklu prenslerinin buyrukları altına, kalabalık Türkmen kuvvetlerini de verdi³⁰.

Selçukluların Ermenistan bölgesine ilk akını Mart 1045-1046'da gerçekleşti. Yukarı Mezopotamya'da faaliyet gösteren Kutalmış, Oğuz Türkmenlerinden oluşan birlikleriyle Musul hudutları içindeki Arian nehri yakınlarına gelerek karargah kurdular. Bunun üzerine buradaki Musul emiri Khureş, Arap askerleriyle Türklere hücum ederek onları geri püskürttü. Bu saldırı üzerine Kutalmış Argana (Ergani) yöresinde kendisine bir yol açtı ve oradan geçerek Van Gölü tarafındaki Tilkhum (Dilkhum) ve Bagin'i istila etti. Gölün kuzeydoğusundaki Arceş (Erciş)'e çıkarak, Vaspuragan bölgesinden sorumlu olan Bizans komutanı İstafan Katapan (Stephanos Likhaudes)'dan geçiş hakkı istediler. İstafan bu isteği reddedince iki taraf arasında muharebe başladı. Yapılan bu muharebede İstafan esir edildi ve savaşı Selçuklular kazandı³¹. Bu zaferden sonra Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in yanına giden Kutalmış Bey, ona Vaspuragan bölgesinin zengin ve bereketli toprakları olduğunu ve askeri açıdan da savunulmadığını belirtmiştir³².

Selçuklu istilasına karşı yeni Bizans sınırının direniş noktaları Van gölü kıyısındaki Vaspuragan kaleleri, Manangerd (Mantzikierte veya Malazgirt), Dayk'ın kaleleri ve Ani şehriydi. İki Müslüman emirliği olan Divin ve Khalat

³⁰ *a.g.e.*, s.29.

³¹ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.82-84; Rene Grousset, *a.g.e.*, s.571.

³² Osman Turan, *a.g.e.*, s.121.

(Ahlat) emirlikleri de hâlâ içeride varlığını sürdürüyordu. Bu ise Bizans için tehlike idi. Bu sınırın zayıflığı Bizanslı komutanların elini kolunu bağıyordu. Aras vadisinden çıkan veya batı yönünde Vaspuragan'ı kat eden Türk birliklerinin geçmesine izin veriliyor, ancak Pasian (Pasinler) veya Pakrevant'tan dönüşlerinde bu birliklere saldırılıyordu³³.

İnanç Yabgu'nun oğlu Selçuklu şehzadesi Hasan (Asan) Bey, 20.000 kişi ile Pasin ve Erzurum ovalarını istila edip, Van yöresindeki Vaspuragan bölgesine girince, bu bölgenin Bizans valisi Aaron, Gürcistan Bizans valisi Kekavmenos'tan yardım sağlayıp, Hasan Bey ve ordusunu 1047-1048 yılında Stranga (Büyük Zap) suyu üzerinde kurulan bir pusuya düşürdü. Başta Hasan Bey olmak üzere pek çok Türk şehit edildi³⁴. Hasan Bey ve arkadaşlarının şehit edilmelerine son derece üzülen Tuğrul Bey, Azerbaycan genel valiliğine atadığı İbrahim Yınal'ı, Erran bölgesinde başarılı fetihlerde bulunan Kutalmış ile birlikte, Anadolu'da fetihler yapmak ve bozguna uğratılan Selçuklu ordusunun öcünü almak amacıyla sefere gönderdi. İbrahim Yınal, Kutalmış'la birlikte büyük bir Selçuklu ordusuyla harekete geçerek, 1048 yılında Anadolu'ya girerek Garin (Theodosiopolis, Erzurum) eyaletine yayıldılar. Simbat kalesini ele geçiren Selçuklu ordusu, oradan Erzurum'un 15 km kuzeybatısındaki Arzdın (Bizanslıların Artze, muhtemelen daha sonraki Kara-Erz) ticaret şehrine yöneldiler. Bu şehirde çok şiddetli çarpışmalar oldu. Mateos'a göre burada 150.000 kişi can verdi. Savaş esnasında çıkan bir yangın sonucunda şehir harabeye dönünce halk Bizans'ın surlar ile tahkim ettiği Theodosiopolis (Karin, Kalikala) şehrine sığındı. Gürcü prens Liparit kumandasındaki Gürcü, Ermeni ve Rumlardan oluşan Bizans ordusu ile Katalon kumandasındaki 50.000 kişilik asıl Bizans ordusu Kaputru (Hasan-kale) önünde bulunan Kastro-okomi (bugünkü Ügümi) köyünde birleşip burada karargah

³³ Rene Grousset, *a.g.e.*, s.573.

³⁴ M.Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I*, Ankara 1979, s.245; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İ.A.*, C.X, Eskişehir 1977, s.365; Osman Turan, *a.g.e.*, s.121; Ernst Honigmann, *a.g.e.*, s.177.

kurdular. İbrahim Yınal komutasındaki Türk ordusu Eylül 1048’de hücumu geçerek Bizans ordusunu perişan etti. Başta Liparit olmak üzere pek çok komutan esir edildi. Bazı komutanlar ise Van (İbane) ve Ani kalelerine kaçıp kurtuldu³⁵.

Bizans İmparatoru IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055), Balkanlarda Turak idaresinde başlayan Peçenek istilası dolayısıyla, şarkta Selçuklularla anlaşmak zorunda kaldı. Tuğrul Bey, Bizans’la imzalanacak olan barış antlaşması için Şerif Ebu’l-Fazl Nasr başkanlığında bir heyeti Bizans elçisiyle birlikte 1049-1050’de İstanbul’a gönderdi. Yapılan müzakereler sonucunda, Emeviler devrinde Mesleme bn. Abdülmelik tarafından yaptırılmış olan cami ve medresenin tamir ettirilmesi, Şii Fatimi halifeliği adına okutulan hutbenin bundan böyle Abbasi halifesi ve Selçuklu sultanı adına okutulması, cami mihrabına eski Türk hakimiyet alameti olan “ok ve yay” işaretlerinin işlenmesi şartıyla anlaşma imzalandı. Gürcü kral Liparit serbest bırakıldı. Anlaşma maddelerinden birisi de Bizans’ın Abbasi halifeliğine ödediği yıllık verginin, bundan sonra Selçuklu devletine ödenmesi konusuydu. Ancak Bizans İmparatoru bunu kabul etmedi. Bizans İmparatoru Selçukluların bu önerisini kabul etmemesinden dolayı, Selçukluların Anadolu’da yeniden istila hareketlerine başlayabileceklerini düşünerek özellikle Doğu Anadolu’daki Bizans kale ve müstahkem yerlerin kuvvetlendirilmesini ve askeri birliklerin artırılmasını emretmiştir³⁶.

Bu savaş, Selçuklu İmparatorluğu ile Bizans İmparatorluğu’nun yaptıkları ilk ciddi savaştır. Savaşın asıl önemli tarafı, Bizans’a karşı büyük çapta bir zaferin kazanılmış olmasıdır. Türk orduları bu savaşla Erzincan bölgesine kadar uzanmışlardır³⁷. Ayrıca bu zafer ile Selçuklulardaki Bizans İmparatorluğu’na karşı

³⁵ Osman Turan, *a.g.e.*, s.121-122; M.Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.46-47; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.85-90; Rene Grousset, *a.g.e.*, s.573-576.

³⁶ Osman Turan, *a.g.e.*, s.123-124; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.48; M.Altay Köymen, *a.g.e.*, s.247-248; Ali Sevim, *a.g.e.*, s.32-33.

³⁷ Ahmet Toksoy, *a.g.e.*, s.684.

duyulan çekingenlik ve Bizans İmparatorluğu'nun mağlup edilemeyeceği telakkisi sona ermiştir³⁸.

Tuğrul Bey, başkent Hamedan olmak üzere kendine ayrı bir hakimiyet bölgesi sağlamak amacıyla harekete geçen kardeşi İbrahim Yınal'ın isyanını bastırdıktan ve böylece devletin merkezîyetçi kudretini sağlamlaştırdıktan sonra Anadolu seferine girişti. Tuğrul Bey 1054 yılında kuvvetli bir ordu ile harekete geçerek Anadolu sınırlarını aşp, Van Gölü'nün kuzeydoğusundaki Muradiye (Bergiri)'yi daha sonra da Erciş'i fethetti. Van Gölü'nün kuzeyindeki ilerleyişine devam eden Sultan Tuğrul, sağlam surlarla çevrili olan Malazgirt'i kuşattı. Tuğrul Bey, Bizanslı komutan Vasil'in savunduğu Malazgirt kalesini bir aylık muhasaradan sonra terk etmek zorunda kaldı. Tuğrul Bey bir kısım kuvvetlerini üçe ayırıp diğer bölgelere akına göndererek, kendisi Kuzey Doğu Anadolu seferine çıktı. Bu sefer dönüşünde ise tekrar Malazgirt'i kuşatan Sultan Tuğrul kışın da yaklaşmasıyla bu kuşatmadan da sonuç alamadı. Giriştiği bu seferler esnasında pek çok ganimet elde eden Tuğrul Bey, yolu üzerindeki Adilcevaz'ı fethettikten sonra Anadolu'dan ayrıldı³⁹.

Tuğrul Bey, İbrahim Yınal isyanını bastırdığı sıralarda Bizans'ın doğu orduları komutanı Kekavmenos da Konstantin Dukas'ı tahta çıkarmak maksadı ile İstanbul'a hareket etti. Bu suretle Bizans'ın Anadolu müdafaası sarsıldı. Bu sıralarda Balkanlarda Şamani Türk baskısı da devam ediyordu. Bundan başka Anadolu'nun Ermeni ve Süryani Hıristiyanları Rumlara düşman oldukları için Anadolu'nun müdafaasına iştirak etmiyor ve hatta bazen de Türkleri destekleyerek Anadolu fethini kolaylaştırıyorlardı⁴⁰. Bizans imparatorları XI. asır başlarında Şarki Anadolu'da bulunan Ermeni prensliklerini yıkıp onları büyük bir nüfus ile Orta Anadolu'ya sürdüğü ve Ortodoksluğu kendilerine ve diğer Hıristiyanlara zorla

³⁸ M.Altay Köymen, *a.g.e.*, s.247.

³⁹ Osman Turan, *a.g.e.*, s.131; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.100-102; Ernst Honigmann, *a.g.e.*, s.179-180; Rene Grousset, *a.g.e.*, s.582-586.

⁴⁰ Osman Turan, *a.g.e.*, s.152.

kabul ettirmeye çalıştıkları için, bu kavimlerin Rum düşmanlığı çok derindi. Nitekim Ermeni vekayinamecisi Urfalı Mathieu ve Süryani âlimi tarihçi Mihael Rumların Ermenilere yaptıkları zulümlerden bahsetmişlerdir⁴¹.

Sultan Tuğrul, özellikle Bağdad askeri valisi Şii inançlı Arslan Besasiri'nin Abbasi halifeliğine karşı giriştiği isyankar hareketler ve imparatorluk içinde ortaya çıkan çeşitli buhranlar sebebiyle, Anadolu feth hareketini bizzat yönetememekle birlikte, görevlendirdiği Selçuklu prens, emir ve Türkmen beyleri, Anadolu'da Bizans'a karşı askeri hareketi sürdürmekte idiler. Beraberinde kalabalık bir Türkmen kuvveti ile Azerbaycan ve Anadolu sınır boylarına gelen Çağrı Bey'in oğlu Yakuti, Anadolu'ya birçok akın yaptı. Yakuti'nin emirlerinden olan Sabuk (Belki Sunduk veya Saltuk) 1057 yılında, Doğu Anadolu'ya sürekli ve başarılı akınlar yaptı. Yine Yakuti'nin sevkettiği diğer Selçuklu birlikleri 1058 yılında Kars yörelerine akınlarda bulundular ve Ügümi'yi fethettiler. Başka bir Selçuklu birliği, Malazgirt ve Muş taraflarına akınlarda bulunurken, aynı yıl Yakuti'nin Azerbaycan ve Erran'dan sevkettiği başka bir Selçuklu birliği, Anadolu sınırını aşarak Erzurum yörelerine, daha sonra da Erzincan ve Kemah'a kadar ilerleyip buraları ele geçirdi. Yine bu birlikler Harput yörelerine akınlarda bulunarak Şebinkarahisar (Şarki Karahisar)'ı ele geçirdi⁴². Emir Dinar, 3000 kişilik bir kuvvetle az sayıdaki Bizans atlı birliğinin savunmaya çalıştığı Malatya'yı 1058 yılında fethetti⁴³.

1059 yılında Sultan Tuğrul'un emriyle Anadolu'ya Selçuklu akınları yeniden başladı. Prens Yakuti, beraberinde Horasan Sâlârı, Kapar (Emir-i Kebir ya da Kicaciç) ve Sabuk adlı Selçuklu emirleriyle beraber Van Gölü'nün kuzeyinden Anadolu topraklarına girdi. Horasan Sâlârı, Urfa'yı kuşattıysa da Antakya dökü Khaçotor'un müdahalesi üzerine başarılı olamadı. Bununla birlikte Anadolu'nun kuzey bölgelerinde emir Sabuk'un kumandasında ileri hareketine devam eden

⁴¹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, Eylül 2004, s.49; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.111-113.

⁴² Ali Sevim, *a.g.e.*, s.35-36.

⁴³ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.107-108.

Selçuklu birlikleri, Bizans'ın kumandanları Adom ve Ebû Sehl'in yönetimindeki Sivas üzerine yürüdüler. Şehrin kilise ve kulelerini, Bizans ordularının çadırları zanneden ve bu nedenle bir süre duraklayan Selçuklu kuvvetleri, Temmuz 1059 yılında her iki komutanın da Develi'ye kaçmaları sebebiyle şehri ve kalesini hiçbir direnişle karşılaşmaksızın ele geçirdiler⁴⁴. Hammer, Türk akınları sırasında Sivas'ın 100.000'den fazla nüfusu olan müstahkem bir şehir olduğunu yazmıştır⁴⁵.

Urfalı Mateos, vekayinamesinde Sivas'ın işgalini anlatırken, Selçuklu komutanlar için Sultan Tuğrul'un divanından gelen üç zalim emir diye bahsederek, Selçuklu ordularının birçok eyaleti talan ve tahrip ederek, halkın çoğunu kılıçtan geçirip, bir kısmını da esir ettiklerini, daha sonra ise nüfusu bol ve çok güzel bir şehir olan Sivas üzerine yürüdüklerini, ancak şehrin kiliselerini Bizans ordu çadırları zannettikleri için şehre girmekte bir süre tereddüt ettiklerini, aldandıklarını anladıktan sonra ise şehre girip pek çok kişiyi öldürerek, birçok ganimetle beraber, binlerce esir aldıklarını, şehirden geçen ırmağın ve şehir etrafındaki ovaların işe, işgalden sonra baştan başa kan deryasına döndüğünü belirtmiştir⁴⁶.

Sivas'ın işgalini anlatan başka bir kaynak, Türk ordularının denizdeki kumlar gibi Hıristiyan memleketlerine aldıklarını, gök gürültüsü gibi haykırarak ilerleyen bu orduların birçok eyaleti işgal ettiklerini belirtmiştir⁴⁷.

Selçuklu kuvvetleri Sivas'ta ancak sekiz gün kalabildiler. Selçuklu ordularının çekilmesinden sonra ise, Adom ve Ebû Sehl tekrar şehre hakim olmuşlardır. Bu iki komutanın Sivas hakimiyeti 1080 yılına kadar sürmüştür. İmparator Konstantinos X. Dukas (1059-1067), bu süre içerisinde Bizansla Türklere karşı işbirliğine giren bu iki komutanı İstanbul'a çağırarak onurlandırmıştır⁴⁸.

⁴⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.153; Osman Turan, *Türkiye*, s.49; M.Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.54; M.Altay Köymen, *a.g.e.*, s.254; Ernst Honigmann, *a.g.e.*, s.183; Rene Grousset, *a.g.e.*, s.593-594.

⁴⁵ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.II, İstanbul 1993, s.342.

⁴⁶ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.110-113.

⁴⁷ Oğuz Ceylan, *Sur ve Kaleleri ile Tarihte Sivas*, Sivas 1988, s.15.

⁴⁸ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.110-113, 128; Rene Grousset, *a.g.e.*, s.603-605.

İsaakios Komnenos'tan sonra Bizans imparatoru olan X. Konstantin Dukas (1059-1067), söz konusu Selçuklu askeri hareketini durdurmak amacıyla, general Pankaras'ı görevlendirmiştir. Pankaras, Anadolu'dan ele geçirdiği tutsak ve ganimetlerle Erran ve Azerbaycan'daki kışlaklarına dönmekte olan Selçuklu kuvvetlerine birtakım saldırılarda bulundu, ancak giriştiği bütün çarpışmalarda mağlup oldu (1061). Bütün bu mağlubiyetler üzerine imparator Dukas, başta Sivas ve Malatya olmak üzere Anadolu'daki önemli Bizans şehirlerinin sur ve kalelerinin onarılması için Doğu eyaletleri valilerine emirler göndermekten başka bir önlem alamadı⁴⁹.

İlk Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey devrinde, Selçuklu devletinin fetih planları uyarınca, Anadolu'da ırmak vadileri boyunca düzenli bir şekilde sürdürülen Selçuklu askeri hareketleri, Kızılırmak'a kadar uzatıldı. Bu hareketler, tam anlamıyla bir fetih ve yerleşme hareketlerine uygun bir zemin hazırlanması bakımından önemlidir. Gerçekten bu akın ve istilalar sonucunda, batıda Sivas'a kadar olan Bizans kale ve müstahkem mevkileri, büyük çoğunlukla tahrip edilmiş, böylece bu bölgelerdeki Bizans savunma gücüne ağır darbeler indirilmiştir. Esasen Selçuklu sultanı Tuğrul, gerek devlet içinde ortaya çıkan huzursuzluk (özellikle İbrahim Yınal ve Kutalmış isyanları), gerekse Bağdad Abbasi halifeliğini ciddi şekilde sarsan olaylar (Arslan Besasiri isyanı) sebebiyle, Anadolu'nun fethiyle bizzat ilgilenememiş, ancak görevlendirdiği Selçuklu prens ve emirlerinin gerçekleştirdikleri askeri hareketler, genellikle bir akın ve istila faaliyetlerinden ibaret kalmıştır⁵⁰.

2.3.2. Sultan Alp Arslan Dönemi ve Malazgirt Savaşı (1063-1071)

Büyük Selçuklu devletinin ilk sultanı Tuğrul Bey'in Eylül 1063 yılında ölümü üzerine o sıralarda Horasan Genel Valisi bulunan Alp Arslan, kardeşi Süleyman'ın, Vezir Kündüri vasıtasıyla Selçuklu tahtına geçme teşebbüsünü

⁴⁹ M.Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.54-55; Ali Sevim, *a.g.e.*, s.36-37.

⁵⁰ Ali Sevim, *a.g.e.*, s.38; M.Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.56; M.Altay Köymen, *a.g.e.*, s.255.

süratle bertaraf edip Büyük Selçuklu Devleti sultanı olmayı başarmış idi. Alp Arslan, amcası Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış'ın sultan olma girişimini de 1064 yılında bertaraf ettikten sonra, ülke içinde huzur ve sükuneti sağladı⁵¹.

Alp Arslan, Anadolu'yu Türk milletine ebediyen vatan yapmak düşüncesi ile 22 Şubat 1064'te Kafkasya seferine çıktı. Surları ve şehrin etrafını çeviren Arpaçayı ile meşhur Ani şehrini kuşatan Selçuklu orduları şiddetli hücumlar neticesinde 16 Ağustos 1064'te Bizans'ın doğusundaki bu ünlü kalesini fethetti⁵². Ani'nin fethi, İslâm dünyasında büyük bir sevinçle karşılanmış, her tarafa fetihnameler gönderilmiş, bizzat İslâm halifesi Alp Arslan'ın başarısından dolayı Sultan'a "Ebu'l Feth" ünvanını vermiştir. Bu büyük zafer, Bizans İmparatorluğu'nu Alp Arslan ile anlaşma teşebbüsüne mecbur etmişti. 1064 Ağustos ayında Ani'yi fetheden Sultan Alp Arslan, Anadolu fethinin başlangıcını ve Türkiye'nin temelini, Malazgirt Zaferi öncesi bu tarihi şehirde atmıştır⁵³.

Alp Arslan, Kars'ta hüküm süren Ermeni Prensi Gagik-Abbas'a bir elçi göndererek, huzuruna gelmesini ve itaat etmesini bildirdi. Prens Gagik de Sultan Alp Arslan'a tâbiyetini bildirip, onu Kars'a davet etti⁵⁴. Prens Gagik, Selçuklu İmparatorluğu'nun vassalı olarak bir müddet tahtını muhafaza etmişse de, Alp Arslan İran'a dönünce, Kars şehrini ve Vanand eyaletini, daha önce Vaspurakan ve Ani krallarının yaptığı gibi, Kapadokya'da bazı şehirler (Zamanti, Larissa, Amasya, Komana) mukabilinde Bizans imparatoru Konstantin Dukas'a teslim etmiştir⁵⁵. Sultan Alp Arslan, gerçekleştirdiği bu sefer sonucunda fethettiği Ermeni ve Gürcülerin oturdukları çeşitli Bizans memleketlerinin yönetimlerini beraberinde

⁵¹ M.Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.57; Ali Sevim, *a.g.e.*, s.39.

⁵² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.155-156; M.Altay Köymen, *a.g.e.*, s.257-258; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.119-120; Abû'l-Farac, C.I, s.316.

⁵³ M.Altay Köymen, *a.g.e.*, s.258; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.368; Erol Kürkçüoğlu, "Başlangıcından Malazgirt Savaşı'na Kadar Selçuklu-Bizans Münasebetleri", *Türkler*, C.IV, Ankara 2002, s.697.

⁵⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.256; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.121-122; Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s.608.

⁵⁵ M.Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.59; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.122; Ernst Honigmann, *a.g.e.*, s.186-187.

sefere vasal emirlere bıraktı. Van Gölü bölgesini Nahçıvan Emiri Sakaroğlu Ebu Dülef'e; Ani ve yörelerini Dübeyl Emiri Ebulesvaroğlu Menuçehr'e; Gürcistan'ın bir kısmını Gence valisi Fadlun'a ve diğer bir kısmını da Tiflis emirliğine bıraktı⁵⁶.

Alp Arslan, Doğu Anadolu ve Gürcistan seferlerinden sonra, ülke içinde ortaya çıkan birtakım huzursuzlukları önlemek ve ülkenin doğu sınırlarında fetihler yapmak amacıyla Anadolu'dan ayrıldı⁵⁷. Alp Arslan'ın Anadolu'da olmadığı bu iki yıl süresinde Selçuklu emirleri ve Türkmen beyleri Anadolu'da akınlara devam ettiler. 1065-1066 yıllarında Horasan sâlârı, Diyarbakır'ın kuzeyindeki Telhum kalesine, Siverek (Süveyda), Nasibin ve Urfa yörelerine akınlarda bulundu⁵⁸. Hanoğlu Harun, Diyarbakır yörelerine ve Halep'teki Selçuklu vasalı Arap Mirsadoğulları emirleri Atiye ve Mahmud ile birlikte Artah ve İmm kalelerini fethederek, Kuzey Suriye'ye bir sefer yapan Bizans İmparatoru Romanos Diogenes (1068-1071)'e karşı başarılı savaşlar yapmışlardır⁵⁹.

1066 yılında, Selçuklu devlet adamlarından hacip Gümüştekin, sultan Alp Arslan'ın emriyle, beraberinde Afşin, Ahmetşah ve daha bazı Selçuklu emir ve Türkmen beyleri olduğu halde Elcezire bölgesine inip, Ergani ve Nizip yörelerindeki birtakım kaleleri ele geçirdi. Nusaybin ve Adıyaman yörelerine akınlarda bulundu. Bunun üzerine, Bizans uç kumandanlarından Urfa dukası Arvandos (Arvantos), Selçuklu kuvvetlerinin karşısına çıktı. Hoşin Kalesi civarında yapılan mücadelede Bizanslılar ağır bir yenilgiye uğradılar ve Aruandos da esir edildi. Daha sonra ise Arvandos 40.000 dinar fidye karşılığında serbest bırakıldı. Bu başarılı hareketlerden sonra Gümüştekin ve diğer emirler, büyük ganimet ve tutsaklarla birlikte Ahlat'a döndüler. Fakat burada emir Afşin, Gümüştekin ile bozuşup, yaptıkları bir kavga esnasında onu öldürdü. Sultan Alparslan'ın kendisini cezalandıracağı korku ve endişesi ile buyruğu altındaki çok

⁵⁶ M.Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.59.

⁵⁷ Ali Sevim, *a.g.e.*, s.42.

⁵⁸ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.161; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.125-127; M.Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.59-60; M.Altay Köymen, *a.g.e.*, s.259.

⁵⁹ Ali Sevim, *a.g.e.*, s.43.

sayıdaki Türkmen atlılarıyla batı yönüne hareket eden Afşin Bey, Anadolu'da akınlara başladı. Afşin Bey karargahını Amanos dağlarındaki Karadağ'da kurdu. Afşin'e bağlı birliklerin bir kısmı Dülük'ü ele geçirirken diğer bir kısmı da Antakya yörelerine akınlarda bulundu (Ağustos 1067). Emir Afşin daha sonra kuzeye Malatya'ya yöneldi ve burada karşısına çıkan bir Bizans birliğini bozguna uğrattı. Orada Kayseri'ye gelip kenti geçici olarak işgal etti. Daha sonra Karaman yörelerine de akınlarda bulunan Afşin pek çok ganimet ile tekrar Halep'e döndü. Emir Afşin 1068'de beraberinde Hanoğlu Harun ile birlikte tekrar Antakya bölgesine girdi ve Bizans'ın Antakya üssünü çökertti. Çok geçmeden sultan Alp Arslan, Afşin'in Bizans'a karşı giriştiği bu çok başarılı akınlar sebebiyle, ona bir mektup yollayıp kendisini affettiğini bildirdi. Afşin de Nisan 1068'de Alp Arslan'ın huzuruna çıkmak üzere atlı kuvvetleriyle birlikte Antakya bölgesinden ayrıldı⁶⁰. Bu Selçuklu akınları esnasında, Bizans'ın çöküşünden faydalanan Ermeniler ve özellikle de Bazrigoğulları Bizans'a isyan ederek Rum ve Süryani köylerini ve kiliselerini yağmaladılar. Türklerin gelişi ile Ermeniler sahneden çekildiler. Ermeni Bogusag ailesi özellikle de mal varlıklarını korumak için Sultandan ve halifeden ferman aldı ve Siverek'e hakim olup mevkilerini muhafaza ettiler⁶¹.

Anadolu'daki bu Selçuklu akınlarını durdurmak ve özellikle doğu ve güney Anadolu'da tahrip edilen kaleleri onartmak amacıyla, doğu orduları başkomutanlığına atanan Nikephoros Botaniates, Sivas, Malatya, Divriği ve diğer kent ve ilçelerin kalelerini tamir ettirip kuvvetlendirdi, fakat hiç durmaksızın sürüp giden Selçuklu akınlarını önlemeyi başaramadı⁶². Çünkü bu yıllarda Balkanlarda Peçenekler Bizans'ı çok sıkıştırıyorlardı. Böylece Anadolu'da Müslüman Oğuzlar, Balkanlarda da Samani Uzlar ve Peçenekler, birbirinden habersiz ve irtibatsız olarak Bizans'ı iki taraftan kuşatma altına almışlardı⁶³. Konstantinos X. Dukas'ın

⁶⁰ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.161-162; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.133-136; M.Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.60-61; M.Altay Köymen, *a.g.e.*, s.259-260; Ernst Honigmann, *a.g.e.*, s.117.

⁶¹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.162-163; Abû'l-Farac, C.I, s.318.

⁶² M.Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.61.

⁶³ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.156.

Mayıs 1067'de ölümü ile Bizans tahtına, hükümranlığı genç yaştaki oğulları Mikhail, Andronikos ve Konstantinos adına üzerine alan, Konstantinos X. Dukas'ın karısı Eudokia geçti. Ancak Eudokia'nın yedi aylık saltanatı esnasında Selçuklu akınları iyice artmıştı. Sonunda askeri partinin de baskıları ile Eudokia, Kappadokia asilzadelerinden general Romanos Diogenes ile evlendi. Romanos Diogenes 1 Ocak 1068'de Bizans imparatoru oldu⁶⁴.

Sultan Alp Arslan, kuzeyden inen gayri Müslim Türk Alan, Komuk, Sarir ve bir kısım Hazarların, Selçuklu vasalı Şeddadoğulları ve Şirvanşahların memleketlerini istila etmeleri (1065) sebebiyle 1067/1068 yılında, Horasan'dan büyük bir orduyla hareket ederek İkinci Kafkasya seferini gerçekleştirdi. Gürcistan ülkesine giren Alp Arslan, Şeki bölgesini, Tiflis ve Rustov olmak üzere birçok kent ve kaleleri fethetti. Ancak Karahanlı hükümdarının ölümü üzerine, imparatorluğun doğu sınırlarında ortaya çıkan karışıklıklar sebebiyle fetih planlarını tam anlamıyla gerçekleştiremeyen Alp Arslan geri dönmek zorunda kaldı⁶⁵.

Yeni Bizans İmparatoru Romanos Diogenes, gittikçe artan Selçuklu akınlarını durdurmak amacıyla, Anadolu'dan özellikle de Kayseri yörelerinden çok sayıda asker topladığı gibi, Rumeli'deki Uz (Hıristiyan Oğuzlar) ve Peçenek Türklerinden de kuvvetler sağladı. Ayrıca Frank, Alman, İskandinav ve İtalya Normanlarından ücretli askerler tuttu. Romanos Diogenes, Mart 1068'de Suriye yönüne hareket etti. Kayseri'ye gelmeden önce, Selçuklu kuvvetlerinin Niksar'ı alarak yağma ettiklerini haber alınca yolunu değiştirip Sivas'a, oradan da Divriği yönüne yürüyüşüne devamla bu bölgelerde kendisine saldıran Selçuklu kuvvetlerini geri çekilmek zorunda bıraktı. Daha sonra Halep ve yörelerine akınlarda bulunan Romanos Diogenes, bu yörelerde Türkmen ve Arap kuvvetleri ile şiddetli çarpışmalar yaptı. Bu savaşlar sonucunda menbic, Artah ve İmm kalelerini ele geçiren Romanos Diogenes Çukurova'ya indi. Bu sıralarda Selçuklu emiri Afşin, Ahmetşah'la birlikte Orta-Anadolu yönünde akınlara başlamışlar ve Sakarya ırmağı

⁶⁴ Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.318; A.A.Vasilev, *a.g.e.*, s.450; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.136-137.

⁶⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.163-164.

vadisine kadar ilerlemişlerdi. Selçuklu kuvvetlerinin İstanbul-Çukurova yolu üzerinde önemli bir konuma sahip olan Emirdağ yörelerindeki ünlü Amuriyye (Amorion) şehrini ele geçirdiklerini haber alan Bizans İmparatoru buna son derece üzüldü. Romanos Diogenes, Afşin'in yolunu kesmek için harekete geçti ise de bunu başaramadı ve kış mevsiminin de yaklaşması nedeniyle İstanbul'a geri dönmek zorunda kaldı⁶⁶.

Romanos Diognes'in İstanbul'a dönmesinden bir süre sonra 1069 yılında Afşin, Sunduk, Ahmetşah, Türkman, Demleçoğlu Mehmet, Duduoğlu, Serhenkoğlu ve Arslantaş komutasındaki Selçuklu kuvvetleri, doğu, güney-doğu ve güney bölgelerinden Anadolu'ya akınlara başladılar. Bu akınları önlemek üzere imparatorun gönderdiği kuvvetler, Türk atlı birlikleri tarafından tamamen bozguna uğrattıldılar. Bunun üzerine Bizans İmparatoru Diogenes, Manuel Komnenos komutasında Sivas'a, Philaretos Brachamios komutasında da Malatya'ya iki ordu sevketti. Ayrıca üçüncü bir ordunun başına da kendisi geçerek Kayseri'ye kadar geldi. Bu yöredeki bir Selçuklu birliğini geri püskürttü ve Fırat ırmağına kadar ilerledi. Onun esas amacı, Anadolu'ya yapılan akınlarda, Selçuklu hareket üssü olan Ahlat'ı almak, doğu ve güney Anadolu'daki Selçuklular tarafından fethedilen belli başlı kaleleri yeniden ele geçirmek ve dolayısıyla Selçuklu kuvvetlerini Anadolu'dan çıkarmak idi. İmparator bu planını gerçekleştirmek üzere Harput yörelerine geldiği zaman Selçuklu kuvvetleri de Malatya'ya saldırarak kenti savunan Philaretos'u yenilgiye uğrattı ve perişan ettiler. Philaretos güçlüğüle kaçıp imparatora sığındı. Bizans İmparatoru Palu'ya geldiği zaman ise, Selçuklu kuvvetleri başta Karaman ve Konya olmak üzere birçok il ve ilçeleri ele geçirmişlerdi. Orta Anadolu'nun önemli kenti olan Konya'nın fethini haber alan imparator, daha fazla ileri gitmeyip Sivas üzerinden Kayseri'ye geldi. İmparatorun bu planını tespit eden Selçuklu kuvvetleri ise, Kilikya geçitleri Kataturias tarafından tutulmasına rağmen güney yolu ile, Kuzey Suriye'deki hareket üsleri olan Haleb'e ulaşmayı başarmışlardı⁶⁷.

⁶⁶ *a.g.e.*, s.167-168; M.Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.65-66; M.Altay Köymen, *a.g.e.*, s.260-261.

⁶⁷ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.168; M.Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.66-67; M.Altay Köymen, *a.g.e.*, s.261-262.

İmparator Romanos Diogenes'in zaman zaman giriştiği bu karşı askeri hareketlere rağmen Selçuklu akınları hiç duraklamadan devam ediyordu. Bu sebepten imparator 1070 yılında kendi yerine Manuel Komnenos'u kuvvetli bir orduyla Anadolu'ya gönderdi. Bu sırada Sultan Alparslan'a arası açılmış olan eniştesi (Sultanının kızkardeşi Gevher Hatun'un eşi) Er-basgan çok sayıda bir Türkmen kitlesinin başında Anadolu'ya girdi. Sultan Alp Arslan onu takip etmek ve yakalamak için Emir Afşin'i görevlendirmişti. Er-basgan onun önünden kaçarak batı yönünde Kızılırmak kıyılarına kadar ulaştı. Bizans'ın doğu orduları komutanı Manuel Komnenos ise bu durumdan habersiz olarak Sivas'ta onun karşısına çıktı. Erbasgan, yolunu kesmeğe çalışan Manuel Komnenos'u bu savaşta mağlup ve esir etti. Selçuklu şehzadesi, Bizanslı esirine Alp Arslan ile anlaşmazlığı ve Afşin tarafından takip edilmesi nedeniyle buralara geldiğini söyledi. Manuel buna güçlülkle inandı ve sonradan Erbasgan'ı Bizans'a sığınmak hususunda iknaya muvaffak oldu. Er-basgan ve maiyyeti Manuel ile birlikte İstanbul'a gittiler. İmparator Romanos Diogenes, onu sanki bir müttefik devlet başkanı imiş gibi, çok parlak bir törenle karşılayıp kabul etti. Böylece tarihte ilk defa bir Selçuklu prensi Bizans'a sığınmış oluyordu. Öte yandan Erbasgan'ı izlemekte olan emir Afşin, batı yönünde ilerleyerek Kayseri-Sivas bölgesindeki kent, kale ve ilçeleri bir yıldırım hızıyla çığneyip istila ettikten sonra, Afyon-Uşak Denizli bölgesine girip Honas ve Laodicea kentlerini ele geçirdikten sonra Marmara denizi kıyılarına kadar ileri hareketini sürdürdü. Çok geçmeden Kadıköy'e kadar gelen Afşin, İstanbul'a imparator'a bir elçi göndererek sultana isyan halinde olan Erbasgan'ı teslim etmesini istedi. İmparator bu teklifi reddedince, Afşin 1070 yılı sonbaharında, gidişinde olduğu gibi, dönüşünde de Bizans kent ve kalelerini âdeta yerle bir etti. Sonra da kış bastırıldığı için "Meryem Derbendi" denilen yerde konakladı. Karların erimesi ile Afşin, Ahlat'a hareket ederek durumu bir mektupla Halep'de bulunan sultana bildirdi⁶⁸.

⁶⁸ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.176; Ali Sevim, *a.g.e.e*, s.50-51; Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s.611-612.

XI. yy. Orta Doğusunun büyük devletlerinden birisi de Mısır'daki Şii Fatımî Devleti idi. Fakat özellikle Halife el-Mustansır devrinde (1036-1094), mülki yönetimin bozulması ve devlet hazinesinin boşalması, askeri unsurların yetki çatışmalarına girişmelerine sebep olmuştu. Halifelik veziri Nâsıruddevle Hasan, Şii halifeliğin yerine Sünni bir devlet kurulması amacıyla, bu sıralarda Horasan'da bulunan Sultan Alp Arslan'a, Buharalı fakih Ebu Câfer Muhammed'i elçi olarak gönderdi ve "ordusuyla Mısır'a gelmesini, ülkeyi kendisine teslim edeceğini ve Şii hutbesini kaldırıp yerine Sünni hutbesini okutacağımı" bildirdi. Bu çağrı üzerine Alp Arslan, Mısır'da Selçuklu hakimiyetini kurmak amacıyla 1070 yılında kuvvetli bir orduyla Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu'ya girdi. Daha önce amcası Tuğrul Bey'in ilk kez kuşattığı halde alamadığı Malazgirt kalesini ele geçirdi. Daha sonra Erciş'i, Tulhum ve Siverek kalelerini de ele geçiren Alp Arslan Urfa'yı kuşattı ancak ele geçiremedi⁶⁹. Alp Arslan daha sonra Nisan 1071 başlarında Haleb'i kuşattı. Nihayet Haleb emiri Mahmud'un annesi ile birlikte Sultan'ın huzuruna gelip, Selçuklu'ya tabiyeti kabul etmesi ile Sultan, Haleb'i tekrar Mahmud'un idaresine bırakıp Mısır'a gitmek üzere Dımaşk (Şam)'a hareket etti. Bu esnada Bizans imparatorunun gönderdiği elçi Alp Arslan'a gelerek Membic, Ahlat ve Malazgirt'in Bizans'a geri verilmesini istedi. Bu isteğin yerine getirilmemesi halinde imparatorun kuvvetli bir orduyla harekete geçeceğini de bildirdi. Alp Arslan, elçiyi red cevabıyla geri yolladıktan sonra imparatorun hakikaten büyük bir ordu ile Erzurum'a doğru ilerlemekte olduğunu haber alınca, Mısır'ın fethine emir Aytekin ve Mahmud'u görevlendirdi ve kendisi vakit kaybetmeden Doğu Anadolu yönüne hareket etti. Yolda yiyecek sıkıntısı sebebiyle ordudaki Irak askerlerini terhis etmek zorunda kalan Alp Arslan, Horasan, Erran ve Azerbaycan kuvvetleri ile beraber Selçuklu hareket üssü olan Ahlat'a geldi⁷⁰.

⁶⁹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.170; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.139-140; Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s.612.

⁷⁰ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.171; M.Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.69-70; M.Altay Köymen, *a.g.e.*, s.263-264.

Suriye seferinden sonra durumun daha da kötüleştiğini gören Bizans imparatoru Romanos Diogenes, 1070-1071 kışında Anadolu'yu Türklerden kurtarmak ve İslâm ülkelerini istila etmek amacıyla Bizans tarihinin en büyük ordularından birini, belki de birincisini oluşturmuştu. Bu ordu Balkan vilayetlerinden Bitinya, Kapadokya, Kilikya ve Trabzon bölgelerinden ve Ermeni halkından başka Slav (Rus), Bulgar, Alman (Got), Frank, Ermeni, Gürcü, Hazar, Peçenek, Uz (Oğuz) ve Kıpçak (Kuman) ücretli askerlerinden oluşuyordu. Bizans imparatoru, 200.000 ile 600.000 arasında gösterilen bu muazzam ordu ile 13 Mart 1071 günü İstanbul'dan hareketten önce Ayasofya'ya giderek büyük bir dini ayinde dua ettikten sonra yola çıkmıştır. Bu ordu Eskişehir'i geçip Kızılırmak vadisini tâkip ile Sivas'a vardı. Orada El-basan'ın zaferi dolayısıyla Rumların: "Ermeniler bize Türklerden daha fazla taşkınlık ve merhametsizlik gösterdiler" şikayetleri ile karşılaşan Diogenes Sivas şehrini tahrip ederek birçok Ermeni'yi öldürdü. Ermeni prensleri Adom ve Abusahl'ı da Sivas'tan sürdü. Kumandanlardan Tarkhaniotes (Tarhan) ile Bryennios imparatora Sivas'ta veya Erzurum'da kalmayı, köyleri tahrip ederek Türkleri açlığa mahkum etmeği tavsiye edecek kadar ileri gidiyorlar ve Anadolu'yu viran eylemekten çekinmiyorlardı⁷¹.

Sivas üzerinden Erzurum'a gelerek burada karargah kuran İmparator, İran içlerine yürüyüşü esnasında arkasını emniyete almak için Erzurum'da bir kısım kuvvet ayırarak (20.000 zırhlı) Gürcistan'a gönderdi. Yine Sicilya'da Araplara karşı savaşlarda şöhret kazanan Ursel ile Tarkhaniotes'i de 30.000 kişilik Uz ve Franklardan oluşan bir ordu ile Malazgirt ve Ahlat üzerine gönderdi⁷².

Alp Arslan, Ahlat'a vardığı zaman Ursel ve Tarkhaniotes kumandasındaki Bizans öncü kuvvetleri de bu şehre doğru ilerliyordu. Ahlat'a dönmüş bulunan Sanduk kumandasındaki Selçuk öncü kuvvetleri, bu Bizans kuvvetlerini baskına

⁷¹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.176-177; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.140-141; Rene Grousset, *a.g.e.*, s.610-611.

⁷² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.177-178; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.142; Rene Grousset, *a.g.e.*, s.612; M.Altay Köymen, *a.g.e.*, s.265.

uğrattılar ve Malatya istikametine doğru kaçmağa zorladılar. Romanos Diogenes Malazgirt'i tahrip ve halkın bir kısmını katlederken, Alp Arslan da Ahlat'tan yukarı ilerliyordu. İki ordu Malazgirt-Ahlat arasında Rahva ovasında yerlerini almışlardı. Kaynaklara göre Selçuklu ordusunun 50.000 civarında olduğuna ve Bizanslıların da 200.000'den aşağı bulunmadığına hükmetmek yerinde olur. Bizans ordusunun sağ kanadını Aliates, sol kanadını ise Bryennios kumanda ediyordu. Alp Arslan'ın yanında ise Sav-tekın, Afşin, Gevher-âyin, Tarang (İbn al-Adim'de Tarankoğlu), Sanduk, Samuk veya Saltuk, Ay-tekın, Ahmet-şâh, Dilmaç oğlu Mehmed, Tutu oğlu, Artuk, Ahmed Danişmend, Mengüçik, Çavlı ve Porsuk gibi bu devir Anadolu gazalarında tecrübe görmüş ve başarı kazanmış Türkmen Beyleri vardı⁷³.

26 Ağustos 1071 Cuma günü savaş başladı. Savaşın ilk anlarından itibaren Bizans ordusu dağılmaya başladı. Bizans ordusundaki Uz ve Peçenekler kendi soydaşları olan Selçuklular tarafına geçtiler. Bizans ordusunun ihtiyat kuvvetleri komutanı Andronikos Bizans ordusunun bozulup tam bir çember içine düştüğünü ve hatta imparatorun da öldüğünü ilan etmiş ve çarışmalara katılmaksızın daha da gerilere çekilmişti. Aynı şekilde Bizans'ın özellikle mezhep ayrılığı ve baskıları sebebiyle hoşlanmadıkları Ermeni birlikleri de savaş alanından çekilmişlerdi. Akşam olduğu zaman savaş, Bizans ordusunun tam bir mağlubiyeti ve imhası ile sonuçlanmış, imparator da yaralı olarak esir edilmişti⁷⁴.

Bizans imparatorluğuna karşı kazanılan bu zafer öylesine büyük bir başarıydı ki istese Alp Arslan fazla bir engelle karşılaşmadan Anadolu'nun önemli bir bölümünü ele geçirebilirdi. Bu gerçeğin ışığında, Alp Arslan'ın olağanüstü ölçülülüğü, daha dü büyük hayranlık uyandırıyor⁷⁵.

⁷³ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.179-180; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.143; M.Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.73-74.

⁷⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.183-184; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.143; M.Altay Köymen, *a.g.e.*, s.272-273; August Baly, *Bizans Tarihi II*, Çev.Haluk Şaman, İstanbul, s.274-275; A.A.Vasilev, *a.g.e.*, s.451; Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.319.

⁷⁵ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, İstanbul 1979, s.47.

İslam, Bizan, Ermeni ve Süryani kaynaklarının özellikle belirttiklerine göre, Sultan Alp Arslan, imparatora, bir savaş tutsağı değil, bir konuk hükümdar muamelesi yapmıştır⁷⁶. Sultan, Bizans imparatoru ile bir antlaşma da yapmıştır. Buna göre imparator kendisi için 100.000, Bizans'ın da yıllık haraç olarak 360.000 dinar ödemeyi evvelce İslamlara ait bulunan Antakya, Urfa, Membic, Ahlat ve Malazgirt beldelerinin Selçuklulara terkini, İslâm esirlerinin iadesini, talep halinde askeri kuvvet göndermeyi ve kızını da sultanın oğluna vermeği taahhüt etmiştir⁷⁷. Antlaşmadan sonra Sultan ile imparator dostça ayrıldılar. Sultan, imparatorun yanına muhafız olarak 100 Türk askeri verdi. Bu arada Malazgirt yenilgi ve bozgunundan bir fırsat bulup kaçarak İstanbul'a gelebilen bazı askerlerin, durumu bildirmeleri üzerine toplanan Bizans senatosu, Romanos Diogenes'i tahttan indirip yerine VII. Mihael Dukas'ı (1071-1078) imparator ilan etti. Öte yandan Erzurum ve Şebinkarahisar üzerinden Amasya (veya Tokat)'ya geldiği zaman durumu haber alan Romanos Diognes, durumunu ve yaptığı antlaşmayı yeni imparatora bildirdi. Mihael Dukas ise ona kurtuluş akçesinin bir kısmını gönderdi. Romanos Diogenes, bu paralarla birlikte Amasya (veya Tokat)'dan topladığı 200 bin altın ve 70 bin altın değerinde mücevheratı, kendisine eşlik eden Selçuklu askerlerine teslim ederek, bunları Sultan Alp Arslan'a gönderdi. Daha sonra Romanos Diogenes, etrafına topladığı 3000 kişilik bir Ermeni birliği ile Bizans tahtı için mücadeleye girişti. Amasya'yı ele geçirse de Mihael Dukas karşısında mağlubiyete uğramaktan kurtulamadı. Romanos daha sonra Kilikya'ya gitti ise de, İmparator Mihael Dukas'ın emri ile harekete geçen Andronikos Dukas'ın yönettiği orduyla Tarsus yakınlarında giriştiği savaşı kaybetti. Andronikos, Romanos'u bir hile ile ele geçirdi. Daha sonra getirildiği Kütahya'da gözlerine mil çekilen Romanos Diognes

⁷⁶ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.184; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953; s.59; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.143.

⁷⁷ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.183; M.Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.76-77; M.Altay Köymen, *a.g.e.*, s.276-277.

bu durumu, bu sıralarda İsfahan'da bulunan Alp Arslan'a gönderdiği bir mektup ile bildirdi. Romanos Ağustos 1072'de sevkedildiği Kınalı adada ölmüştür⁷⁸.

Sultan Alp Arslan ise Malazgirt zaferinden sonra, Karahanlı hükümdarı Sems'ül mülk Nasr Han ile o sırada Harezm'de bulunan melik İlyas arasındaki savaş sebebi ile düzenlediği Maverâünnehir seferi esnasında esir edilen bir kale kumandanı tarafından hançerlendi. Böylece şecaati ile meşhur ve Türk ve İslam tarihinin en seçkin simalarından biri olan bu büyük hükümdar 25 Kasım 1072'de vefat etmiştir⁷⁹.

Babasından miras kalan Horasan ile, amcasından miras kalan İran ve Mezopotamya'yı birleştiren Alp Arslan'ın dönemi, tarihte öncelikle yüce bir kumandanın çağı olarak bilinir. Doğu'da, Orta Asya hudutlarında, Karahanlılar ve Gazneliler karşısında da Alp Arslan bu yönünü ortaya koymuştur, ama asıl Batı'da, ne denli büyük bir kumandan olduğunu göstermiştir. Alp Arslan'ın izlediği siyasette Tuğrul Bey'in güttüğü çifte amaç da bulunmakla beraber, o bir adım daha da öteye gitmiştir⁸⁰.

Malazgirt Zaferi, Türk ve dünya tarihinin dönüm noktalarından birisini oluşturan önemli bir olaydır. Bu zafer sonunda Bizans'ın bütün maddi imkanları kullanarak hazırlamış olduğu büyük ordu, darmadağın edildiğinden zaferi izleyen yıllarda, Türk akıncı kuvvetleri kendilerine karşı hiçbir direnişle karşılaşmadan Anadolu içlerine akarak kısa bir zamanda, Adalar Denizi ve Marmara kıyılarına kadar kolayca ilerlediler. Artık bir millet halinde, sel gibi akmakta olan Türkler bu kez bir istila ve yağma amacıyla değil, artık fethettikleri bölge ve yörelerde yerleşmeye başlamışlardır. İslâm kaynaklarından başka, çeşitli Bizans, Gürcü ve Ermeni vekayinâmeleri, bu Türk göçlerinin nasıl sürekli ve çok büyük ölçüde yapılmış olduğunu özellikle ifade etmişlerdir. Böylece Anadolu'nun başta Rumlar

⁷⁸ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.188; Ali Sevim, *a.g.e.*, s.72-73; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.144; Abû'l-Farac, C.I, s.324.

⁷⁹ İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İ.A.*, C.X, s.370; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.144-146.

⁸⁰ Claude Cahen, *a.g.e.*, s.44.

olmak üzere Ermeni ve Gürcü nüfusu, Türk nüfus yoğunluğu karşısında çok azınlıkta kalmıştır⁸¹. Malazgirt zaferinden sonra, Yukarı Fırat'ta Erzurum merkez olmak üzere Saltuklular (1072-1202), Aşağı Fırat'ta Erzincan-Şebinkarahisar şehirleri arasında Mengüçükler (1080-1228), Orta Anadolu'da Sivas başkent olmak üzere Dânişmendliler (1080-1178), Bitlis ve Erzen'de Demleçoğulları (1084-1183), Van Gölü havzasında Sökmenliler (Ahlatşahlar) (1110-1207), Diyarbakır'da Yıvaloğulları (1098-1183), Harput'ta Çubukoğulları (1085-1113) ve Hasankeyf, Mardin ve Harput merkez olmak üzere Güneydoğu Anadolu'da Artuklular (1102-1409) adlarında Türk devletleri kurulmuş ve bu devletler, Anadolu'nun bir Türk yurdu haline gelmesinde önemli tarihi rollerini oynamışlardır⁸².

Sultan Alp Arslan'ın Malazgirt zaferine ve Anadolu'yu açışına kadar geçen yarım asır zarfında Anadolu'ya sayısız akınlar yapılmış; Selçuklu imparatorluğunun kuruluşundan sonra bu akınlar artmış, göçebe kitleler otuz yıl (1040-1071) zarfında devamlı olarak Azerbaycan'dan doğu, orta ve batı Anadolu'ya, Kuzey Suriye ve Irak taraflarına doğru yayılmışlardı. Ancak bu Türkmenler Malazgirt zaferine kadar yine de Anadolu'yu kendileri için emniyetle oturulacak bir yer olarak göremiyorlardı. Zira Bizans ordularının Türkmenler üzerine çok sık sefer yapmaları, Türkmenlerin yer değiştirmelerine ve bu aşırı tazyik karşısında tekrar Azerbaycan'a ve Gürcü illerine dönmelerine sebep oluyordu. Malazgirt zaferinden sonra ise, Bizans'ın artık güçlü bir ordusu ve ciddi bir müdafaası kalmayınca Türkmenler sel halinde Anadolu'ya dolmaya başladılar. Öyle ki, tarihinde birçok kavim, din ve kültürlerle sahne olan Anadolu; ilk defa 1071'den sonra etnik simasını süratle ve külli olarak değiştiriyordu⁸³.

⁸¹ Osman Turan, *Türkiye*, s.68-69; Ali Sevim, *a.g.e.*, s.75-76; M.Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.78-79; A.A.Vasilev, *a.g.e.*, s.451-452.

⁸² Ali Sevim, *a.g.e.*, s.75.

⁸³ Osman Turan, *Türkiye*, s.66.

2.3.3. Sultan Melikşah Dönemi (1072-1092)

Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in 1072'de ölmesi üzerine, Malazgirt savaşı sonrası yapılan Bizans-Selçuklu antlaşması bozulmuş ve Sultan Alp Arslan da Selçuklu şehzade ve beylerine Anadolu'daki gazalara devam etmelerini buyurmuştu. Bu gazalar Sultan Melikşah devrinde de devam etti⁸⁴.

Büyük Selçuklu tarihinin en büyük hükümdarı olan ve muazzam fütuhatından dolayı "Ebû'l Feth" lakabını alan Sultan Melikşah, Türk milletinin yetiştirdiği ender simalardan biridir⁸⁵. Alp Arslan'ın büyük mirasına sahip olan Melikşah zamanında Selçuklu imparatorluğu en geniş ve en kudretli seviyeye erişmiş, İslâm dünyası da en mes'ud devirlerinden birini yaşamıştır⁸⁶. Bir taraftan Kutalmışoğulları Mansur, Süleyman, Alp Yuluk, Dolat (yahut Devlet) mahiyetindeki Türkmen boyları, Anadolu'nun Bizans elinde kalan yerlerini açarlarken, diğer taraftan fütuhata memur edilen Artuk, Tutuk, Afşin, Dilmaçoğlu Mehmet, Tarank oğlu, Davdav oğlu⁸⁷ gibi emirler de muhtelif taraflarda fetihler yapmakta idiler⁸⁸.

Muahhar İslâm kaynakları, Anadolu'da birer beylik kuran Saltuk (Erzurum), Gümüştekin Ahmed (Danişmend) Gazi (Sivas-Amasya), Mengüçik Gazi (Erzincan-Divriği) ve Artuk (Doğu Anadolu) beyleri Anadolu'nun ilk fatihleri arasında saymalarına rağmen, bunlar arasında kesin olarak sadece Artuk Bey'in mevcut bulunduğu sabittir⁸⁹.

Alp Arslan, Türk beylerine ve boylarına Anadolu'yu istila emrini verince Artuk Bey, merkezi kuvvetlerin başında fetihlere girişmiş; büyük bir ordu ile Anadolu'ya giren bu mühim kumandan Kızılırmak ve Yeşilirmak havzalarını süratle açmıştır⁹⁰.

⁸⁴ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara 1995, s.88; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s.61.

⁸⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s.213.

⁸⁶ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.197.

⁸⁷ Osman Turan'a göre Tutioğlu, bk. Osman Turan, *Türkiye*, s.87.

⁸⁸ M.Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.86.

⁸⁹ Osman Turan, *Türkiye*, s.80.

⁹⁰ *a.g.e.*, s.66.

İmparator Romanos Diogenes'in yerine Bizans tahtına çıkan Mihael VII Dukas (1071-1078), 1072 yılında İsaakios Komnenos'u kardeşi Alexis ve Norman reisi Russel (Ursel) ile birlikte bir ordunun başında Türk akınlarına karşı Anadolu'nun müdafaasına gönderdi. Ordu Kayseriye vardığında Malazgirt'te R. Diogenes'e ihanet eden Russel, Bizans'ın perişanlığından faydalanarak Anadolu'da bir devlet kurmak teşebbüsünde bulundu ve kuvvetlerini alıp ordudan ayrılarak Sivas'a doğru ilerledi. Bu esnada Türkler de Kayseri'ye doğru ilerliyordu. İsaakios komutasındaki Bizans ordusu ile Artuk Bey emrindeki Selçuklu ordusu Kayseri civarında karşılaştılar. Bizans ordusu bu savaşta yenildi. İsaakios esir edildi, kardeşi Alexis ise Ankara'ya kaçtı. İsaakios, yakın şehirlerin zenginlerinden, vergi olarak topladığı parayı vererek hürriyetini satın aldı ve kardeşi ile Ankara'da buluşup güçlkle İstanbul'a döndüler⁹¹.

Sivas tarafına gitmiş olan russel'in birden bire buradan dönüp Sakarya ve İzmit havalisine vararak, bu bölgede hakimiyet kurmaya çalışması Artuk Bey'in baskısı ve Orta Anadolu'da fetihlere girişmesiyle alakalıdır. Zira Bizans kaynaklarının ancak Orta Anadolu'dan geçişinden sonra bahsettikleri Artuk beyin daha önce Sivas ve Amasya taraflarında fetihlerde bulunduğu muhakkaktır. Artuk Bey Danişmend-ili'nden Orta Anadolu'ya geçerken, Norman reisi Ursel de, İmparator Mikhail VII. Dukas'ın, Yuannis (İoannes) komutasında gönderdiği Bizans ordusunu mağlup ederek, Yuannis'i esir almış ve Yuannis'i Bizans İmparatoru ilan etmişti. Bu durumda zor durumda kalan imparator Mikhail, bu sırada İzmit yörelerinde fetihler yapan Artuk Bey'den yardım istemek zorunda kaldı. Bunun üzerine Artuk Bey idaresindeki Selçuklu kuvvetleri Sakarya ırmağını geçip, Ursel (Russel) ile birlikte Yuannes'i yenilgiye uğratarak, onları esir aldı. Artuk Bey, Ursel'i fidye karşılığında Franklara ve Yuannis'i de imparatora teslim etti. Bu sayede Türkler hiçbir engel ile karşılaşmadan İzmit'e ve Marmara sahillerine kadar ilerlediler⁹².

⁹¹ *a.g.e.*, s.80-81; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s.88; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s.63-64.

⁹² Osman Turan, *Türkiye*, s.81; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s.88-89.

Zahirüddeve Artuk Malazgirt zaferini müteakip Anadolu'da bu süratli fetihleri yaparken Melikşah'ın amcası Kirman Hakimi Kavurt Bey de, saltanatı elde etmek maksadıyla Rey üzerine yürüyordu. Bu nazik durum dolayısıyla Melikşah Artuk Bey'i 1073 yılında⁹³ merkeze çağırarak zorunda kaldı ve Melikşah ile Kavurt arasındaki mücadelede Melikşah'a yardımcı oldu⁹⁴. Artuk Bey'in Anadolu'dan ayrılışından sonra Norman reisi Ursel, tekrar fırsat bularak Amasya ve Niksar taraflarına hakim oldu. Bu arada Tutak büyük bir ordu ile Orta Anadolu'ya girdi. Ursel derhal bu Türk Beyi ile dostluk kurdu. Yine İmparatorun emri ile Alexis'de Tutak'a, imparator ile Melikşah'ın dost olduğunu ve Ursel'i teslim ettiği takdirde, bunun karşılığında İmparatorun büyük bir meblağ ödeyeceğini belirtti. Tutak'ta Ursel'i rehin alıp, Alexis'e teslim etti. Alexis, Ursel'i yanına alarak İstanbul'a hareket etti ve Tutak'a söz verdiği parayı gönderdi⁹⁵.

2.3.3.1. Türkiye Selçuklu Devletinin Kuruluşu (1075-1086)

Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış, 1064 yılında Alp Arslan'a karşı isyan etmiş, ancak mağlup olarak hayatını kaybetmişti. Kutalmış'ın ölümünden sonra bir hadiseye meydan vermemeleri için Vezir Nizamül-Mülk'ün de tavsiyesi üzerine Kutalmışoğulları Süleyman, Mansur, Alp Yülek ve Devlet ya gaza yaparak hizmette bulunmaları veya şehit olarak bertaraf edilmeleri için Bizans sınırlarına sürülmüştür. İlk geldikleri yer Diyarbakır, Urfa ve Birecik çevresidir. İlk faaliyet alanları da Fırat boyları, Urfa-Halep-Antakya üçgenidir⁹⁶.

Alp Arslan tarafından Anadolu fetihlerine memur edilen Artuk Bey, Kavurt hareketi dolayısıyla Melikşah tarafından merkeze çağrılınca Anadolu Türkmenleri Kutalmışoğulları etrafında birleşmekte; Alp Arslan önünde Suriye'ye kaçan

⁹³ M.H.Yinanç'a göre Artuk Bey, 1076'ya kadar Anadolu'da fetihlerde bulunmuştur, bk. M.Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.89.

⁹⁴ Osman Turan, *Türkiye*, s.82.

⁹⁵ *a.g.e.*, s.82; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s.67-68.

⁹⁶ Mustafa Keskin, "Gazi Süleyman Şah ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s.529-530; Erdoğan Merçil, "Türkiye Selçukluları", *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s.503.

Yavgulular da Kınık boyundan Atsız Beg'in idaresinde 1070'den itibaren Kudüs'ü Mısırlılardan fethederek orada bir Türkmen beyliği kurmakta idiler⁹⁷.

Alp Yülek ile Devlet, Bizans arazisinde fetihlerle meşgul oldukları sırada Türkmen Beylerinden olan Şökli, Alp Yülek ile devlet'e bir mektup göndererek Suriye hakimi olan Atsız'ın Selçuklu soyundan olmadığını, kendisine hizmette bulunmak istemediğini, gelecek olurlarsa onların hizmetine gireceğini bildirmiştir. İki kardeş bu çağrıya uyarak Suriye'ye gitmişler, ancak Atsız ile yapılan savaşta yenilerek esir düşmüşlerdir⁹⁸. Süleyman ise Horasan Türkmenlerinin de yardımıyla önce Antakya üzerine yürüdü, fakat fethedemedi. Artuk Bey'in Kavurt hareketi dolayısıyla, Melikşah tarafından İran'a çağrılması sonucu Anadolu'da bir Selçuklu şehzadesi veya büyük bir Türkmen Bey'inin bulunmaması Süleyman ile kardeşi Mansur'un Anadolu'ya geçmelerine sebep oldu. Süleyman Anadolu'ya geçtikten sonra ilk olarak Martavkusta'dan Konya'yı ve Rûmânûs Makri'den de Gâvele (Gevâle) kalesini aldı⁹⁹. 1075 yılında ise İznik'i fethederek kendisine payitaht yaptı. O sıralar bu havalide bulunan Tutak'ın veya ona mensup Oğuzların da kendisine iltihak ettikleri sanılmaktadır¹⁰⁰.

Süleyman 1075'te İznik'e yerleştikten sonra Bizans'ın uğradığı buhrandan ve zayıf imparator Mihael VII. Dukas'a karşı, çıkan isyanlardan faydalanarak ayaklanmış ve bu ordunun kumandanı N. Bryennios Edirne'de 1077 yılında kendi imparatorluğunu ilan ederek İstanbul üzerine yürüdü. İmparator, bu tehlikeli durumda hapisten çıkardığı Ursel (Russel)'i Alexis ile birlikte, N. Bryennios'a karşı gönderdi. Ancak bu esnada Bizans ordusunun Anadolu'daki askerlerinin komutanı olan N. Botaniates, Alp Arslan'dan kaçıp Bizans'a sığınmış olan Selçuk'un torunu El-basan (Khrysoskül) ile birleşerek, Kütahya'dan İzmit'e doğru ilerledi. Sakarya ırmağı yakınlarında (Atzula mevkiinde) Selçuklu kuvvetleri

⁹⁷ Osman Turan, *Selçuklular*, s.199-200.

⁹⁸ Mustafa Keskin, *a.g.e.*, s.531; Ali Sevim, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*, Ankara 1990, s.24.

⁹⁹ Osman Turan, *Türkiye*, s.83-84.

¹⁰⁰ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.281; Ali Sevim, *Süleymanşah*, s.26.

tarafından sarılmak tehlikesine maruz kalan N. Botaniates, El-basan'ı amcazadesi Süleyman'a anlaşmak için gönderdi. Süleyman daha müsait şartlar dolayısıyla müttefiki bulunan İmparator yerine N. Botaniates ile anlaşmayı tercih etti. Bu sayede imparatorluğunu ilan eden N. Botaniates, Mansûr (Masur)'dan ve Bitinia'da İznik hükümdarı olan Kutalmış oğlu Süleyman'dan 2000 kişilik kuvvet ve askeri yardım sözü alarak İstanbul'a doğru hareket etti. 1078'de ise Bizans tahtını ele geçirmeyi başardı. Türk askerleri de yeni imparator ile birlikte İstanbul'a gelmişlerdi. Bizans imparatoru olan Nikephoros III. Botaniates (1078-1081), bu Türkleri Rumeli'de Peçenek ve Bulgarlara dayanan N. Bryennios'a karşı gönderdi. Türkler Bizans'ın iç mücadelelerine karışarak bu sayede hakimiyetlerini Karadeniz, Marmara ve Akdeniz sahillerine kadar her tarafa genişlettiler. Süleyman, Malazgirt zaferinden birkaç yıl sonra, Anadolu'da yeni bir devlet kurarken bu eski ve yeni Türkmenlere dayanıyor ve onları yanında topluyordu. Onun bu muvaffakiyetleri arttıkça Türkistan ve İran'dan ilerleyen Türkmen akınları süratlendi ve büyüdü. Süleyman'ın kurduğu devlet ve kazandığı muvaffakiyetler, Anadolu'da Türk kesafetini artırarak, kuvvetlenmesine sebep olduğu gibi, Bizans'ın kötü idaresi, savaşlar ve isyanlar dolayısıyla perişan olan yerli halklar da Süleyman'ın idaresinde huzura ve sukuna kavuşuyor ve bu sayede Türkiye Selçuklu Devleti sağlam bir temele kavuşmuş oluyordu¹⁰¹.

Melikşah 1078'de kardeşi Tutuş'u Suriye'ye (Şam'a) ve emir Porsuk'u da Anadolu'ya göndererek Kutalmışoğulları ve Atsız tarafından kurulan Türkmen Kınık devletlerini itaate almak istemiştir. Melikşah, Azerbaycan'da Berdeo'da oturan Tutuş'u endisine ikna ettiği Suriye'ye gönderirken, Anadolu gazalarında şöhret kazanan Afşin, Sanduk (Saltuk), Dilmaçoğlu Mehmed, Tutu oğlu ve Tarank oğlu gibi Türkmen Beyleri ile Ay-tekın ve Musul Arap emiri Şerefüd-devle Müslim'e de ona iltihak etmelerini emretmiştir¹⁰².

¹⁰¹ Osman Turan, *Türkiye*, s.84-85.

¹⁰² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.200-201; M.Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.105-106.

Melikşah, Kutalmıšoğulları üzerine Porsuk bey kumandasında bir ordu gönderdiği zaman Bizans ile Süleyman arasında dostluk devam ediyordu. Porsuk, Süleyman'ın kardeşi Kutalmıšoğlu Mansur'u yapılan savaşta bozguna uğrattı ve onu öldürdü. Porsuk'un dönüşünden sonra ise İmparatorla Süleyman'ın arası açıldı. Bu sefer taht iddiasında bulunan N. Melissenos'u destekleyen Süleyman Şah bu sayede Frigya ve Batı Anadolu'da henüz ele geçmeyen yerleri fethetti. Bu sebeple imparator 1080 yılında İznik üzerine bir ordu gönderdi. Süleyman Şah bu orduyu bertaraf ederek Anadolu sahillerini işgal edip orada gümrük dairesi kurarak gemilere kontrol başlattı. Türklerin donanması olmadığı için deniz İstanbul'u ve Bizans İmparatorluğunu koruyordu. 1081 yılında Aleksios I. Komnenos (1081-1118) Bizans imparatoru olunca ilk iş olarak Süleyman ile bir anlaşma yapıp Balkanlardaki Türklerin istilalarına karşı hareket etti. Zira İstanbul için Şamani Türkler daha büyük bir tehlike oldu, bu anlaşma sayesinde Anadolu Selçuklu Sultanı da hakimiyetini doğuda daha da genişletme imkanı buldu¹⁰³.

2.3.3.2. Danişmendli Devletinin Kuruluşu

Süleymanşah Marmara sahillerinde Selçuklu devletini kurduğu ve doğuda nüfuz ve hakimiyetini genişleterek Kilikya bölgesini fethettiği sıralarda onunla siyasi münasebetleri müphem kalan Danişmend Gazi de Kızılırmak ve Yeşilirmak bölgelerini Türklere acıyor; Sivas, Amasya, Tokat, Niksar, Kayseri ve Çorum şehir ve vilayetlerinde hakimiyetini kuruyordu. Kaynakların kifayetsizliği ve Anadolu'nun ortasında meydana gelen vakaların uzak yerlerde yazılmaları dolayısıyla bu devletin kuruluşu ve kurucusunun şahsiyeti karanlıklar içinde kalmış; ancak I. Haçlı seferindeki rolü münasebetiyle Danişmend bahis mevzuu olmuş, bu yüzden Selçuk-nâme Malazgirt zaferini müteakip Alp Arslan'ın Erzurum bölgesini Saltuk havalisini Danişmend Gazi'ye, Erzincan, Kemah ve Köğanya (Şebin-Karahisar) vilayetlerini Mengüçik Gaziye, Maraş ve Sarûs (Sarız) bölgesini

¹⁰³ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.282-283; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s.76-77; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989, s.102.

de Emir Çavuldur Bege verdiğini (ikta ettiğini) söylerken, şüphesiz devrinden intikal eden bir vesikaya değil, şifahi rivayetlere dayanır. Daha sağlam bir müellif olan İbn Bibi, Emir Artuk ve Emir Danişmend gibi büyük beğlerin ahvalini tahkik edemediğini, bu ülkelerin tahirçileri arasında, uzun zaman geçtiği için ihtilafli rivayetler mevcut bulunduğunu ve bu sebeple eski devri eserine almadığını beyan etmekle karanlık durumunu güzelce aksettirir¹⁰⁴.

Kaynaklarda ve tedkiklerde adı, şahsiyeti ve siyasi faaliyetleri bir türlü anlaşılmasına rağmen Taylu Danişmend'in oğlu Gümüştekin Ahmet Gazi Anadolu Selçuklu Sultanı olan Süleyman Şah'ın dayısı olarak ve ona tâbiî olarak Danişmendli beyliğini kurmuştur¹⁰⁵.

Danişmendliler, Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'da kurulan ilk Türk devletlerinden birisidir (1071-1178). Danişmendlilerin Anadolu'da takip ettikleri siyasi ve kültürel faaliyetler göz önüne alındığında Türk-İslâm tarihinde önemli rollerinin bulunduğu ve bundan dolayı Anadolu'da kurulan önemli Türk devletlerinden birisi olduğu ortaya çıkmaktadır¹⁰⁶.

Danişmend Gazi'nin babası olan Danişmend Ali Taylu¹⁰⁷ Harezm'den gelip Büyük Selçuklulara muallim, müşavir¹⁰⁸, diplomat ve atabey olarak hizmet etmiş, onlarla akrabalık ilişkileri kurmuştur¹⁰⁹.

Danişmend Gazi, babasının İsfahan'da Selçuklu şehzadelerine Atabeylik yaparken muhtemelen 1051-1063 yılları arasında vefat etmesi üzerine merkezden ayrılarak önce Azerbaycan'a gelmiş ve burada bir taraftan muallimlik yaparken diğer taraftan da Azerbaycan bölgesindeki gaza faaliyetlerini devam ettirmiştir. Daha sonra Sultan Alp Arslan'ın 1064 ve 1068 yıllarındaki Kafkasya seferlerine

¹⁰⁴ Osman Turan, *Türkiye*, s.141; İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *Sivas Şehri*, Yay.Haz.Recep Toparlı, Sivas 1997, s.23; M.Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.80-81.

¹⁰⁵ Osman Turan, *Türkiye*, s.96; İsmail Hakkı (Uzunçarşılı)-Rıdvan Nafiz (Edgüder), s.24-25.

¹⁰⁶ Sefer Solmaz, "Danişmendliler", *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s.430.

¹⁰⁷ Osman Turan, *Türkiye*, s.146.

¹⁰⁸ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s.197.

¹⁰⁹ Sefer Solmaz, *a.g.e.*, s.430.

katılarak Selçuklu ordusuna kılavuzluk yapan Danişment Gazi, bilgisi, görgüsü ve kişiliği ile Sultan Alp Arslan'ın dikkatini çekmiştir. 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı esnasında yaptığı konuşmalar ve tavsiyelerle Sultan Alp Arslan'ın moralinin yükselmesini sağlayan Danişmend Gazi, Malazgirt Zaferinin mimarları arasında yer almıştır¹¹⁰.

Birçok kaynak Danişmend Gazi'nin Malazgirt zaferinden sonra 1071 yılında Danişmendli devletini kurduğunu belirtirken¹¹¹; Osman Turan, bu devletin kuruluşunu Süryani Mihail'in "1085 yılında Tanuşman adlı bir emir Kapadokya'yı istila etti; Sivas, Kayseri ve şimal beldeleri üzerinde hüküm sürdü ve böylece Dânişmend hânedanı devleti başladı" ifadesine dayanarak 1085 olarak belirler¹¹². M.H.Yinanç ise, 1074 senesinden itibaren Yeşilırmak ve Kelkit havzasının fütuhatinin başladığının tahmin edilebileceğini¹¹³, Danişmendname ile diğer kaynaklarda Emir Danişmend'in fütuhât mıntıkası olarak gösterilen bölgelerin, Emir Artuk Bey tarafından açıldığını ancak Melikşah'ın 1076 yılında Artuk Bey'i Anadolu'dan alması üzerine¹¹⁴, onun yerine Emir Danişmend'i atadığını, Emir Danişmend'in de Artuk Bey'in fütuhâtını tamamladığını ve Kelkit havzasının bir kısmı ile yani Niksar havalisi ile Aşağı Yeşilırmak mıntikasını yani Amasya ve çevresini sahile kadar açtığını belirtir¹¹⁵.

Danişmendname'ye göre ise; Danişmend Gazi, Hz. Peygamber'in bir işareti ile Rum gazasına memur olduktan sonra, Halifeden aldığı izin ile Turasan, Çavuldur, Çaka, Kara-Tonga, Kara-Tekin, Hasan, Süleyman, Eyüp ve Abdurrahman ile birlikte Malatya'dan Sivas'a gelirler. Şehir ve kaleyi harap

¹¹⁰ *a.g.e.*, s.430-431.

¹¹¹ *a.g.e.*, s.431-432; Z.Velidi Togan, *a.g.e.*, s.201; İlhan Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s.392-393; Abdülkerim Özaydın, "Danişmendliler", *T.D.V.İ.A.*, C.VIII, İstanbul 1993, s.469.

¹¹² Osman Turan, *Türkiye*, s.142.

¹¹³ M.Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.87.

¹¹⁴ *a.g.e.*, s.89.

¹¹⁵ *a.g.e.*, s.103.

bulurlar. Sivas'ı savunurken şehit edilmiş olan Abdülvehhab Gazi ve arkadaşlarının kemikleri ile karşılaşılır. Danişmend Gazi, hiçbir düşmanla karşılaşmadan Sivas'a gelerek, şehri ve kaleyi imar eder, mescitleri yapar ve bu beldeyi gazilerin üssü haline getirir. Gaziler, buradan iki yönde fetihlere girişirler. Turasan, Çavuldur Caka ve Kara-Tonga Kayseri ile İstanbul istikametinde fetihlere başlarken, henüz sefere çıkmayan Danişmend Gazi, Artuk (Artuhi) ile karşılaşır ve gaza arkadaşı olurlar. Danişmend Gazi, daha sonra Süleyman, Nu'man, Eyyüp ve Kara Hasan ile birleşerek Yeşilirmak havzasını fethederek başlarlar. Sırasıyla Tokat, Amasya, Sunisa, Turhal, Gömenek ve Çorum fethedilir. Kara tekim, Osman ve Süleyman Çankırı, Kastamonu ve Sinop'u fethederler. Danişmend Gazi ise, Gavras'ın elinde olan Niksar üzerine yürür. Uzun mücadelelerden sonra Niksar da fethedilir. Bulgar (Parhar dağı) hududuna kadar ülkelerin fethi için Artuhi, Süleyman ve Abdurrahman'ı görevlendirir. Ancak Trabzon, Gürcü ve Ermeni beyleri büyük bir ordu ile onları Niksar'a kadar çekilmeye zorlarlar. Danişmend Gazi, Niksar'ı tekrar ele geçirir ve Canik seferine girişir. Ancak bu seferde yaralanır ve Niksar'da vefat ederek, oraya defnedilir. Bundan faydalanan Kir Aleksis, hücumu geçerek Danişmend Gazi'nin fethetmiş olduğu beldeleri; Amasya, Tokat ve Sivas şehirlerini işgal eder. Artuhi, Afrumiye ve Danişmend'in oğlu Gazi, Tokat'tan Sivas'a kaçarlar ve oradan da Malatya'ya sığınır. Malatya halkı üçünü de Bağdat'a Halife'ye gönderir. Halife, Horasan Sultanından yardım ister. Sultan da Süleyman-Şah'ı Anadolu'nun fethine memur eder. Ancak Rum serverleri Kir Aleksis ve Kaloyan, Müslümanların elindeki bütün memleketleri ve hatta Malatya'yı harap eder ve Artuhi bu esnada hastalanarak ölür, Süleyman-Şah, Anadolu'ya gelince Melik Gazi Bey ve Halifet Gazi'yi ordusuna kumandan tayin ederek, Danişmend Gazi'nin fethetmiş olduğu bütün ülkeleri tekrar kurtarır¹¹⁶.

M.H. Yinanç, Danişmendname'yi bir masal kitabı olarak kabul ederken¹¹⁷, Osman Turan, Danişmend-nâme'nin bir tarih olmadığını ancak uydurma bir masal

¹¹⁶ Osman Turan, *Türkiye*, s.152-155.

¹¹⁷ M.Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.87.

ve hurafe de olmadığını Danişmend-nâme'nin tarihi bir menkibe veya destan olduğunu ve sıkı bir ilmi tenkide tâbi tutulursa, bu destani eserde birçok tarihi hadiselerin akislerini bulmanın mümkün olacağını belirtmiştir¹¹⁸.

Danişmend lakabıyla şöhret kazanan Gümüştekin Ahmet Gazi, Sivas'a geldiğinde şehir harap bir halde idi. İmparator R. Diogenes, Malazgirt seferine giderken şehri yıkarak Ermeni halkını, reisleri Adom ve Abusahl ile birlikte oradan çıkarmış ve bir kısmını öldürmüştü. Bizanslılar XI. yy. başlarında Doğu Anadolu'da küçük Ermeni krallıklarına son vermiş ve kralları halklarıyla birlikte Sivas'a ve Orta Anadolu'ya sürmüşlerdi. 1080 yılında Philateros'un kuvvetlenmesiyle Bizanslılar, Orta Anadolu'dan uzaklaşmış bulunduğu gibi Ermeni prensleri de sükut etmiş idi. Rum ve Ermeni düşmanlığı Türk fetihlerini kolaylaştırmış ve destanın da belirttiği üzere, Gümüştekin Ahmet Gazi, bir mukavemetle karşılaşmadan Sivas'a yerleşmişti. Esasen Bizans'ın mukavemeti 1071-1080 arası tamamiyle kırılmış ve Orta Anadolu'da hiçbir tesiri kalmamıştı. Destana göre Gümüştekin Ahmed Gazi, Sivas'tan sonra ilk fetihlerini Yeşilirmak havzasında yaparak Selçuk kaynaklarının Danişmend ili adıyla belirttiği bölgelerde devletini kurmuştur¹¹⁹.

O. Turan, Danişmend-ili hudutları içinde yaşayan Süryani Mihael'in, 1085 yılında Tanuşman adlı bir emirin Kapadokya'yı istila ederek, Sivas, Kayseri ve kuzey beldeleri üzerinde hüküm sürdüğünü ve böylece Danişmend hanedanı devletinin başladığını belirttiğini söyler¹²⁰.

Claude Cahen de Haçlı seferlerinin hemen öncesinde, Toroslardan Suriye'ye, öte yandan da Boğazlara kadar uzanan güney yolunun kontrolünün Selçuklu Sultanının elinde olmasına rağmen, Danişmend Gazi'nin Kayseri ve

¹¹⁸ Osman Turan, *Türkiye*, s.150-151.

¹¹⁹ *a.g.e.*, s.161; Sefer Solmaz, *a.g.e.*, s.431; İlhan Erdem, *a.g.e.*, s.393; Abdülkerim Özeydin, *a.g.e.*, s.469.

¹²⁰ Osman Turan, *Türkiye*, s.142.

Sivas'ı ele geçirerek kuzey yolunu özellikle de Orta Anadolu ve Kapadokya'yı kontrolü altına aldığını belirtir¹²¹.

Danişmend Gazi, Sivas ve Kayseri dışında Tokat, Amasya, Niksar¹²², Zamantı, Develi, Elbistan, Gümenek (Komanat), Turhal, Zile ve Çorum'u da fethetti. Gaza arkadaşlarından Karatekin, Osman ve Süleyman ise Çankırı, Kastamonu ve Sinop'u ele geçirdiler¹²³.

Danişmendliler dönemini içine alan yaklaşık bir asırlık dönemde (1080-1176) istikrar ve huzura kavuşan Sivas gelişmeye başladı ve kısa sürede beyliğin idare, ticaret ve kültür merkezi haline geldi. İlk dönemlerde kent Haçlılar ve Ermenilerle mücadelenin merkeziydi. Bu yüzden yörede "gaza ruhu" çok canlıydı. Seyyid Battal Gazi'nin menkibeleri halkın zihniyetine yerleşmiş liderleri olan Danişmend Gazi'nin kişiliğine bürünmüştür. Danişmend Gazi de o ruha uygun hareket ediyor, hedef olarak Malatya'yı gösteriyordu. Malatya'nın ele geçirilmesi ticari olduğu kadar, kültürel açıdan da çok önemliydi. Kenti ele geçirmek için yapılan tüm faaliyetler ise Sivas üzerinden gerçekleştiriliyordu¹²⁴.

Malazgirt savaşından sonra genişleyen Türk istila ve fetihleri karşısında, Anadolu'daki Bizans hakimiyetinin süratle çökmesinden istifade eden Ermeni asıllı Bizans generali Philateros Brachamios, Bizans'a tâbi olmayarak önce Maraş'a, daha sonra da Malatya, Harput, Palu, Elbistan, Tarsus ve Urfa'ya hakim olarak, Çukurova'dan Güneydoğu Anadolu bölgesine kadar uzanan bir Ermeni Prenslüğü kurmuştu. Ancak bu Ermeni Prenslüğü, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Türkiye Selçuklu Devleti'nin diğer Türk ülkeleriyle olan ilişkilerini keser bir durumdaydı¹²⁵. Kilikya bölgesinde kurulan ve Türkmen kıtalarının da kaynaştığı bu

¹²¹ Claude Cahen, *a.g.e.*, s.97.

¹²² Tuncer Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul, Eylül 2004, s.243.

¹²³ Sefer Solmaz, *a.g.e.*, s.431; İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.26.

¹²⁴ İlhan Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İlişkilerinde Sivas", *Selçuklu Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.68; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, C.II, Ankara 1987, s.341-345.

¹²⁵ Ali Sevim, *Süleyman Şah*, s.28-29; M.Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.120-121.

memlekette karışıklıklar hüküm sürüyordu. Hakimiyet uğruna, sadece düşmanlarına karşı değil, teb'asından olan Greklere, hatta soydaşı Ermenilere bile en bayağı ve zalimane muameleleri reva gören Philateros, hiç kimse tarafından sevilmiyordu. Philateros, elindeki toprakları muhafaza edebilmek için bir taraftan Bizans imparatoru Botaniates'e tâbiyet arzı ile Antakya düklüğü vazifesi ve Sebastos gibi unvanlar alırken, diğer taraftan Musul ve Halep hükümdarı Şerefüd-Devle Müslim'e Anadolu hakimi Süleyman Şah'a, Suriye Meliki Tâcûd-Devle Tutuş'a vergiler ve hediyeler veriyor, Büyük Sultan Melikşah'a da ayrıca hediyeler ve ubudiyet-nâmeler gönderiyordu¹²⁶.

1084 yılında Philateros'un Urfa valisi olan oğlu Barsam ile arası açılmış ve Barsam yakalanarak hapsedilmişti. Barsam, bunun üzerine hapisten kaçarak İznik'e Selçuklu Sultanı Süleyman Şah'ın yanına gidip, onu Antakya'yı fethetme davet etti. Bunun üzerine Süleyman Şah, harekete geçerek iki gün içerisinde Antakya'ya geldi ve Aralık 1084'te burasını ele geçirdi. Ocak 1085 yılında da Antakya'ya tâbi olan Ayıntab, Artah, Bagras, Raban, İskenderun, Söveydiye ile diğer kasaba ve kaleleri birer birer ele geçirdi¹²⁷.

Süleyman Şah, Philateros'a karşı Kilikya ve daha sonra da Antakya seferini yaparken, Gümüştekin Ahmed Gazi, herhalde sultanın tâbii olarak 1085 yılında Gabriel'in elinde bulunan Malatya'yı fethetme girişiyordu. Ancak Danişmend Gazi burasını fethedemedi. Danişmend Gazi'nin muvaffakiyetsizliğe uğramasında Melikşah'ın Anadolu'yu itaate almak teşebbüslerinin de tesiri vardır. Danişmend Gazi'nin Malatya seferi esnasında gaza arkadaşlarından Kara-tekin de Sinopu fethetmiş; ancak Melikşah'ın Porsuk ve Bozan kumandasında gönderdiği ordular ve müdahaleler dolayısıyla, o da Sinop'tan çekilmiş ve fethettiği Çankırı'da vefat edip oraya defnolunmuştur. Bu müsait durumda Gabriel de 1090 yılında Bağdat'a

¹²⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s.83.

¹²⁷ *a.g.e.*, s.84; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.161-162; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.104-105; M.Halil Yinanç, *a.g.e.*, s.122-124.

giderek Melikşah'ın himayesini kazanmış ve Malatya havalisinin hakimiyetini kendisine veren bir menşur elde etmiştir¹²⁸.

Bu arada Anadolu Selçuklu Sultanı Süleymanşah, 1086 yılında Suriye Selçuklu Sultanı Tutuş ile Halep hakimiyeti nedeniyle bir savaş yaptı. Bu savaşta Tutuş'un yanında Artuk Bey de vardı. Savaş tekniğini son derece iyi bilen Artuk Bey'in, Tutuş'un ordusunu mahirane yönetmesi ve yiğitçe çarpışması sebebiyle Süleyman Şah, hayatında ilk defa yenilgiye uğradı. Bu yenilgiden sonra Süleymanşah Haziran 1086'da vefat etti¹²⁹.

Anadolu'daki ilk Türk Devletini yani Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurma şerefine sahip olan Kutalmışoğlu Nâsiruddevle Ebulfevâris Rükneddin Süleymanşah, başta kurduğu Türkiye Selçuklu Devleti olmak üzere ve daha sonra da Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde kurulan diğer irili ufaklı Türk devletlerinin de etkisiyle Anadolu'da milli birlik ve beraberliğin sağlanmasında ve Anadolu'nun tam manasıyla Türk hakimiyetine geçmesine vesile olmuş bir hükümdardır. Bu büyük Türk hükümdarı ilgili kaynakların belirttikleri üzere, Anadolu Fatihi ve Gazi ünvanlarını almıştır¹³⁰.

Malazgirt zaferinden sonra, Trabzon bir süre Türklerin eline geçmişse de Theodore Gabras, bu sahilleri 1075'te kurtarmıştı. 1080 yılında vuku bulan büyük göçler ve Anadolu fetihleri sırasında, Rum'da gaza yapan bir fırkanın tamamıyla imha edildiğine ve Türklerden hiç kimsenin kurtulmadığına dair kısa bir kayıt da Rumların giriştiği bu taarruzla ilgilidir. Danişmendname'de geçen Ahmet Gazi'nin Sivas'a gelişinden önce T. Gabras'ın Türkleri mağlup ederek, Abdülvehhab Gazi'yi ve arkadaşlarını şehit ettiğine dair kayıt da bu tarihi hadiseyi hem teyid, hem de tafsil etmiştir. 1081 yılında Bizans tahtına geçen Aleksios I Komnenos (1081-1118), rekabetinden çekindiği Theodora Gabras'ı Trabzon dükalığına tayin etmişti.

¹²⁸ Osman Turan, *Türkiye*, s.161-162.

¹²⁹ Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşri Tarihi*, Haz. M.Altay Köymen-Faik Reşit Unat, C.I, Ankara 1987, s.27; Ali Sevim, *Süleymanşah*, s.37-38; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İ.A.*, C.X, s.370.

¹³⁰ Ali Sevim, *Süleymanşah*, s.40-41.

Gabras, burada yarı müstakil bir beylik kurduktan sonra Türklerle çetin savaşlar yapmış Bayburt¹³¹ ve Şebinkarahisar'ı da Danişmendlilerden almıştır. Destanda adı geçen Artuhi, Süleyman ve Abdurrahman komutasında Bulgar Dağı hududuna kadar fethetilen bir ordunun Trabzon, Gürcü ve Ermeni askerleri tarafından bozguna uğratılması ve Danişmend Gazi'nin Canik Rumlarına karşı yapılan bir seferde şehit edilmesine dair kayıtlar da Gabras karşısında alınan mağlubiyetin akislerini, tarihe yakın olarak verir¹³².

2.3.4. Sultan I. Kılıç Arslan Dönemi (1086-1107)

1092 yılında Melikşah'ın ölümü ile İznik'te Türkiye Selçuklu tahtına oturan I. Kılıç Arslan (1086-1107), süratle devleti toparlamış, kaybedilen toprakları yeniden ele geçirmeye başlamıştı. Onu 1095'ten itibaren Malatya üzerinde Danişmendlilerle rekabet halinde görüyoruz. Ancak Haçlıların Anadolu'ya girerek İznik'i kuşatmaları her şeyi değiştirdi ve Anadolu'da yeni bir sürecin başlamasına yol açtı¹³³.

I. Haçlı ordusu, Eskişehir'den geçtikten sonra I. Kılıç Arslan, Dânişmend Ahmet Gazi (Sultan Tanıman) ve Kapadokya Emiri Hasan'ın da desteği ile 1097 yılında Ereğli'de Haçlıların karşısına çıktılar. Emir Hasan, kuzeye yönelip Kayseri'ye doğru ilerleyen çok sayıdaki bir Haçlı ordusuna karşı yiğitçe savaştı. Ancak Selçuklu ordusu geri çekilmek zorunda kaldı¹³⁴.

I. Haçlı seferi sonucunda Urfa Haçlı Kontluğu (1098), Antakya Prinkepsliği (1098) ve Kudüs Krallığı (1099) kurulmuştur¹³⁵.

Haçlı seferleri nedeniyle Türkiye Selçuklu Devletinin büyük çapta zafiyete uğramasından faydalanan Bizanslılar, bütün Adalar Denizi kıyılarına hâkim

¹³¹ Sefer Solmaz, *a.g.e.*, s.431.

¹³² Osman Turan, *Türkiye*, s.162.

¹³³ İlhan Erdem, "Türk Devletleri", *Türkler*, C.VI, s.393.

¹³⁴ Osman Turan, *Türkiye*, s.164; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s.430-431; Abdülkerim Özaydın, *a.g.e.*, s.469-470.

¹³⁵ Abdülkerim Özaydın, *a.g.e.*, s.470; Sefer Solmaz, *a.g.e.*, s.431.

oldukları gibi, Selçuklu yönetimindeki Karadeniz'in bazı kıyı yörelerini de ele geçirmede pek güçlük çekmediler; ayrıca Çukurova yöresinde, Haçlıların eline geçen kent ve kalelere de sahip oldular. Sultan Kılıç Arslan ise Türkiye Selçuklu Devletini ciddi olarak sarsan Haçlı hareketinin sona ermesi ve başkent İznik'in de Bizans'ın eline geçmesinden sonra Konya'yı başkent yaparak Türkleri Orta Anadolu'da toplamaya başladı¹³⁶.

I. Kılıç Arslan, Haçlı seferinden sonra, Bizanslılara karşı müdafaa ve taarruza başlarken, Gümüştekin Ahmed Gazi de Rumlara karşı harekete geçti. Oğlu İsmail komutasında bir orduyu Bayburt'u işgal eden Trabzon Rumları üzerine gönderdi. İsmail, 1098 yılında, Trabzon dukası Th. Gabras yönetimindeki Rum ordusunu yenerek, Bayburt'u tekrar ele geçirdi. Gabras ise bu savaşta öldürüldü¹³⁷.

Danişmend Gazi, Haçlıların ilerleyerek Malatya hakimi Gabriel ile münasebete geçmeleri üzerine 1098'de Sivas'tan Malatya üzerine yürüdü ve şehri kuşattı. Gümüştekin üç yıl boyunca yazları gelip, şehrin yolları ve civarı ile bağlarını keserek, şehri muhasara edip, kışları Sivas'a dönüyordu. Bunun üzerine Gabriel, Antakya prensi Bohemond'a elçiler göndererek anlaşma teklif etti ve yardım istedi. Bohemond, birçok Haçlı reisleri ve Ermeni prensleri ile beraber Malatya'ya hareket etti. Ancak Danişmend Gazi, ordusunu Malatya yakınlarında pusulara yerleştirdi ve ani bir baskınla Haçlı ordusunu bozguna uğrattı. Frank reislerinden Bohemond ve Richard esir alınarak, önce Sivas'a oradan da 1097'de fethedilen Niksar'a¹³⁸ sevk edilerek hapse atıldılar. 1100 yılında kazanılan bu zafer üzerine Gümüştekin Danişmend, Sivas'a döndü¹³⁹.

Frankların Malatya civarında mağlubiyetleri ve meşhur Haçlı reislerinin Niksar'da esir bulunmaları ve buna mukabil Kudüs'ün zaptı Avrupa'da heyecanlara ve yeni seferlerin hazırlanmasına sebep oldu. Haçlılar 1101 yılında harekete

¹³⁶ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s.431.

¹³⁷ Osman Turan, *Türkiye*, s.164.

¹³⁸ *a.g.e.*, s.163.

¹³⁹ Osman Turan, *Türkiye*, s.165-166; Abû'l-Farac, C.II, s.341-342; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 1996, s.33-34; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.204-205.

geçerek önce Selçukluların elindeki Ankara'yı ele geçirip, Niksar'a gitmek üzere Çankırı'ya doğru hareket ettiler. Bunun üzerine I. Kılıç Arslan, Niksar'da bulunan Danişmend'e ve diğer Türk beylerine mektuplar yazarak, onları imdada çağırdı. Danişmend Gazi de aynı şekilde doğudaki Türk hükümdarlarının yardımına başvurdu. Haçlılar, Kastamonu'dan Amasya'ya doğru, birçok kayıp vererek ilerliyorlardı. Amasya, o sıralarda Danişmend Gazi'nin oğlu İsmail idaresinde bulunuyordu. I. Kılıç Arslan, Danişmend Gazi, Artuk oğlu meşhur Belek, Halep Selçuklu Meliki Rıdvan ve Harran Emiri Karaca yönetimindeki ordular, Haçlıları Ağustos 1101'de Merzifon-Amasya arasındaki Kızılırmak yakınında bozguna uğrattı¹⁴⁰.

Danişmend Gazi ile I. Kılıç Arslan, Fransızlardan oluşan ikinci Haçlı ordusunun Anadolu'ya geldiğini ve Konya'ya doğru ilerlediğini öğrendikten sonra, kurdukları ittifak ordusuyla bu Haçlı ordusunu da Eylül 1101'de Ereğli ırmağı yakınlarında bozguna uğrattılar. Böylece 1101 yılında ard arda Anadolu'ya gelen Haçlı orduları, Danişmend Gazi, I. Kılıç Arslan ve diğer Türk beylerinin oluşturduğu müttefik Türk kuvvetleri tarafından mağlup edilerek Türk-İslâm dünyası Haçlı tehlikesinden korunmuştur¹⁴¹. Ayrıca bu başarı bundan sonra Anadolu'nun yabancılar tarafından değil işgalini, bu topraklardan geçmek imkanını bile ortadan kaldıran yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bundan böyle İstanbul'dan Suriye'ye, Anadolu'nun kuzeybatısından güneydoğusuna doğru uzanan çapraz yol, hem Bizans hem de Batı dünyasının Haçlı orduları için kesinlikle kapanmıştır¹⁴².

Gümüştekin Ahmet Gazi bu zaferlerden sonra hasretini çektiği Malatya'yı almak için Sivas'tan harekete geçti. Malatya civarında Haçlı prenslerini esir aldıktan sonra Malatya hakimi Ermeni Gabriel'e şehri teslim etmesini bildirdi. Gabriel ise Urfa kontu Baudouin'e güveniyordu. Danişmend Gazi şehri muhasara

¹⁴⁰ Osman Turan, *Türkiye*, s.167-168; Abdülkerim Özeydin, *a.g.e.*, s.470.

¹⁴¹ M.Halil Yinanç, "Danişmendliler", *İ.A.*, C.III, Eskişehir 1997, s.469; Sefer Solmaz, *a.g.e.*, s.432; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İ.A.*, s.380; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.216-219.

¹⁴² Işın Demirkent, *a.g.e.*, s.47.

altına alınca, şehirde kıtlık başladı. Zaten şehrin Süryani ve Ermeni halkı Türk taraftarı idiler ve Gabriel'in zulümlerinden dolayı ondan hoşnut değillerdi. Şehir bu kuşatmaya daha fazla dayanamadı ve Danişmend Gazi Eylül 1101'de Malatya'yı ele geçirdi. Bununla beraber kimseye dokunmadı. Ermeni Gabriel ve ailesi ise yerli Hıristiyanlar tarafından işkence ile öldürüldü¹⁴³.

Danişmend Gazi'nin Malatya'yı fethetmesi ve esir aldığı Bohemond'u kılıç Arslan'a danışmadan 1103'te serbest bırakması gibi olaylar, I. Kılıç Arslan ile aralarının açılmasına sebep oldu. Özellikle de Danişmend Gazi'nin Bohemond'u kendisine danışmadan salıvermesi ve alınan fidyeden de pay ayrılmamasına içerleyen I. Kılıç Arslan, Danişmend Gazi üzerine yürüyerek onu Ağustos 1103'te Maraş yakınlarında hezimete uğrattı ve Maraş'ı ele geçirdi¹⁴⁴.

Danişmend Gazi, I. Kılıç Arslan karşısında aldığı bu mağlubiyetten sonra nüfûz ve kudreti sarsıldı. Bu durum onun daimi mücadele halinde bulunduğu Trabzon dukalığına ve sahil Rumlarına karşı da zaafını meydana koydu. Haçlılara karşı zaferler kazandığı cihetle esirlerin kurtuluşunda imparator namına müzakerelerde bulunan Gregoire Taronite, bu mağlubiyet üzerine Danişmend Gazi'ye karşı harekete geçmiştir. Danişmend-nâme'ye göre de Danişmend Gazi son mücadelesini Rumlara karşı vermiştir. Bunlardan birini kaybeder ve sonuncusunu kazanır ancak kendisi de aldığı ok yarısından şehit olur. Tarihe göre de Taronite imparator ile savaşa tutuşmuş, mağlup olunca, Danişmend Gazi'nin yardımını almak için Şebin-karahisar (Kolonea)'a hareket etmiş. Ancak 1105 yılında Danişmend Gazi'nin yardımını alamadan imparatorun gönderdiği orduya mağlup olup ölmüştür. Danişmend Gazi de bu yıl içerisinde ölmüştür¹⁴⁵.

Danişmend Gazi, Malazgirt zaferi sonrasında başlayan Anadolu'nun fethi ve Türkleşmesi mücadelesine hizmetleri olan şahsiyetlerin en önemlilerindendir¹⁴⁶.

¹⁴³ Osman Turan, *Türkiye*, s.170; Abû'l-Farac, C.II, s.342-343; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.204-206; Sefer Solmaz, *a.g.e.*, s.432.

¹⁴⁴ Işın Demirkent, *a.g.e.*, s.50-51; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.221; Abdülkerim Özyayın, *a.g.e.*, s.470.

¹⁴⁵ Osman Turan, *Türkiye*, s.173-174.

¹⁴⁶ İlhan Erdem, "Türk Devletleri", *Türkler*, C.VI, s.394.

Dönemin Hıristiyan kaynakları bile Danişmend Gazi'den övgüyle söz etmektedirler¹⁴⁷.

Danişmend Gazi'nin 1105'te ölmesi üzerine Sultan I. Kılıç Arslan Malatya'yı ele geçirme fırsatını yakaladı. Aynı yıl içerisinde Malatya'yı kuşatınca Danişmend Gazi'nin oğlu Yağlıbasan, mukavemet edemeyerek şehri teslim etmiştir¹⁴⁸.

Danişmend Gazi'nin ölümünden sonra hanedan üyeleri arasında taht kavgaları meydana geldi. Danişmend Gazi'nin 12 oğlu vardı ve hanedanın başına da diğer kardeşlerini gizlice öldürten büyük kardeş Emir Gazi geçti¹⁴⁹.

2.3.5. Sultan I. İzzeddin Mes'ud Dönemi (1107-1155)

Emir Gazi (1105-1134), başlangıçta Selçukluları metbu tanıdıysa da I. Kılıç Arslan'ın 1107 yılında ölümü üzerine meydana gelen iktidar boşluğundan ve oğulları arasında başlayan taht kavgalarından faydalanarak hakimiyet sahasını genişletmeye ve Danişmendlileri eski gücüne kavuşturmaya çalıştı. I. Kılıç Arslan'ın oğulları arasındaki taht mücadeleleri sırasında aynı zamanda damadı olan Mesut'u destekledi. Mesud onun sayesinde 1116 yılında Anadolu Selçuklu tahtına çıktı¹⁵⁰.

Emir Gazi'nin 1116 yılında damadı Mesud'u Konya'da Selçuklu tahtına oturtmayı başarması ile Danişmendlilerin yükselişi başladı. Kayınpederinin gücü karşısında son derece uysal davranan Sultan Mesud bütün siyasi ve askeri faaliyetlerinde onun gölgesinde kalmıştır. Emir Gazi, Halep'in Franklar tarafından tehdit edilmesi üzerine 1119 yılında Antakya üzerine sefere çıktı. Haçlı Prensi Roger'le savaştı ve yöreyi yağmalayarak geri döndü. Ardından gelen Mardin emiri İlgazi, Roger'i mağlup ederek Halep'i kurtarmıştır¹⁵¹.

¹⁴⁷ Sefer Solmaz, *a.g.e.*, s.433; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.225.

¹⁴⁸ Ernst Honigmann, "Malatya", C.VII, İstanbul 1961, s.236; M.Halil Yinanç, "Danişmendliler", *İ.A.*, s.469.

¹⁴⁹ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.225.

¹⁵⁰ Abdülkerim Özaydın, *a.g.e.*, s.470; M.Halil Yinanç, "Danişmendliler", *İ.A.*, C.III, s.469.

¹⁵¹ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.264-265; Abû'l-Farac, C.II, s.356; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, C.II, Ankara 1992, s.123-127.

Malazgirt zaferinden Anadolu'da kurulan beyliklerden biri de Mengüçik Beyliğidir (1071-1277). Rivayetlere göre zafer kazanılınca Alp Arslan, 1071 senesinde Kara-su (yukarı Fırat) ve Çaltı nehirleri vadilerininin fethine Mengüçik Ahmet Gazi'yi memur etmiştir. Ahmet Gazi de Erzincan, Kemah, Divriği ve Şebinkarahisar (Kolonca) şehir ve bölgeleri üzerinde hakimiyetini kurmuştur. Ancak bu havalinin Ahmet Gazi tarafından feth edildiği ve Mengüçik hanedanının bu suretle meydana çıktığı kesin ise de onun Alp Arslan tarafından gönderildiğine dair kesin kanıtlar yoktur¹⁵².

Mengüçik Gazi'nin ölümünden sonra yerine oğlu İshak geçmiştir. 1118 yılında Erzincan, Kemah ve Divriği'ye hakim olan Mengüçeklerin başında İshak görülmektedir¹⁵³. Bu sıralarda I. Kılıç Arslan'ın oğlu Tuğrul Arslan adına Malatya'yı idare eden anası Hatun, Artuklu Belek Gazi ile evli olarak, Mengüçiklere ait bulunduğu anlaşılan Dersim ve Palu havalisini işgal ettiler. Mengüçik oğlu İshak, Belek Gazi'nin Haçlılara karşı cihada gitmesinden faydalanarak, 1118 yılında buraları kurtardı. Fakat Haçlı savaşından dönen Belek 1119'da Mengüçik oğlu üzerine yürüdü. İshak, Artuklu ordusuna mukavemet edemeyeceğini anlayınca Trabzon'a giderek bu bölgenin dükası bulunan Konstantin Gabras'ın yardımını istedi. Türk hükümdarlarının birbirleri ile mücadelesini fırsat sayan Gabras, Mengüçik oğlu ile birlikte harekete geçti. Belek, bu ittifak karşısında Trabzon ve Canik Hıristiyanlarına karşı Danişmend oğlu Emir (Melik) Gazi ile anlaşma yaptı. Bu suretle ileryelen Bizanslılar ve Mengüçikler karşısında Artuklular ve Danişmendliler de onlara doğru harekete geçtiler. İki taraf askerleri 1120 yılında Erzincan'ın kuzeyinde Şiran bölgesinde karşılaştılar. Savaş sonunda Mengüçikler ile birlikte Gabras'ın ordusu tamamiyle imha edildi. 5000 Rum öldürüldü ve esir edildi. Bu esirler arasında bizzat Gabras ve Melik İshak da vardı. Trabzon dükası 30.000 dinar (altın) karşılığında Trabzon'a gönderildi. Melik İshak, Danişmendli Melik Gazi'nin damadı olduğu için karşılıksız serbest bırakıldı.

¹⁵² Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, Kasım 1998, s.55.

¹⁵³ Ali Öngül, "Mengüçekler", *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s.452.

Fakat buna kızan Belek ile Danişmendlilerin arası da bozuldu. Mengüçik oğlu İshak, bu mağlubiyetten sonra uzun müddet sakin kalmış ve bu zamanda Anadolu'nun en kudretli hükümdarı olan kayın-pederi Emir (Melik) Gazi'nin nüfuzunda yaşamıştır¹⁵⁴.

Emir Gazi, Şubat 1120-1121'de 130.000 kişilik bir ordu ile Urfa'ya Haçlılar üzerine bir sefer düzenleyip, daha sonra Malatya'ya dönmüştür¹⁵⁵.

Artuklu Belek Gazi, 1124 yılında Haçlılar ile yaptığı savaşta şehit edilince onun hakimiyeti altındaki bazı yerler, bazı emirler tarafından paylaşıldı. Bunlardan Artuklu Hüsameddin Timurtaş, Halep'i; onun kardeşi Süleyman, Hısn-ı Ziyad (Harpüt)'i; Malatya Sultanı Tuğrul Arslan, Masara (Minşar) ve Gerger (Gargar)'i aldı¹⁵⁶.

Malatya Sultanı Tuğrul Arslan, babalığı Belek'e ait Masara ve Gerger'i alınca Harput begi olan Artuklu Süleyman ile aralarında mücadele başladı. Sivas hükümdarı Danişmendli Emir Gazi, damadı Sultan Mes'ud ile bu durumdan faydalanarak, Haziran 1124'te Malatya'ya hücum etti. Emir Gazi, şehri bir ay muhasara etti ve oğlu Muhammed'e şehre yakın Samanköyü'nde karargah kurdurup şehri muhasaraya devam emrini vererek döndü. Muhasara altı ay daha devam etti, şehirde kıtlık baş gösterince, Ayşe Hatun ve Sultan Tuğrul-Arslan Masara kalesine çekilerek şehri Emir Gazi'ye teslim ettiler. Emir Gazi şehrin ve halkın durumunu görünce hemen şehre ve halka gereken yardımları yaptı. Böylece Kılıç Arslan'ın Danişmendli Gümüştekin'in elinden aldığı Malatya, tekrar Danişmendlilerin eline geçmiş oldu¹⁵⁷.

Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud, kardeşi Tuğrul Arslan'a ait Malatya'yı Danişmendli Emir Gazi'ye terk edince, Ankara ve Kastamonu taraflarına hâkim

¹⁵⁴ Osman Turan, *Türk Devletleri*, s.59-60.

¹⁵⁵ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.267-268.

¹⁵⁶ *a.g.e.*, s.277-278; Muharrem Kesik, "Türkiye Selçukluları ile Danişmendliler Arasındaki İlişkiler", *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s.537.

¹⁵⁷ Osman Turan, *Türkiye*, s.193-194; Abû'l-Farac, C.II, s.359; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.282.

bulunan kardeşi Melik Arap, babasına ait bu beldenin terkine kızdı ve Emir Gazi'nin de Artuklular ile meşgul olmasından faydalanarak, topladığı 30.000 kişilik bir kuvvet ile 1126 yılında kardeşi Mes'ud üzerine yürüdü, Mesud, kardeşine yenilince Bizans imparatoru Ioannes (yuannis) II. Komnenos (1118-1143) ve Emir Gazi'den aldığı destek ile Melik Arap üstüne yürüdü. Müttefiklere karşı koyamayan Arap, daha sonra Türk ve Ermenilerden topladığı bir ordu ile 1127 yılında Emir Gazi'nin oğlu Muhammed'i ve Masara (Malatya Bölgesinde) emiri Muhammed'in oğlu Yunus (Yaunnas)'u esir ederek, Emir Gazi ve Mes'ud üzerine yürüdü. Emir Gazi, önce yenilmişse de daha sonra toplarlanıp düşmanı kaçırmaya muvaffak olmuştur. Emir Gazi, daha sonra Çankırı (Komana) ve Ankara'ya kadar ilerleyerek buraları ele geçirmiş ve oğlu Muhammed'i kurtarmıştır. Bundan sonra Arap, birkaç defa daha Danişmendlilerin karşısına çıkmışsa da her defasında bozguna uğramıştır. Arap, sonunda Bizans'a kaçmak zorunda kalmış ve bir daha meydana çıkmamıştır¹⁵⁸.

Sultan Mes'ud kayınpederi Emir Gazi ile birlikte, kardeşleri Şahinşah, Arap ve Malatya Sultanı Tuğrul Arslan'a karşı verdiği mücadeleyi kazanarak onlardan kurtuldu. Danişmendli hükümdarı da bu sayede damadı Sultan Mes'ud'a bıraktığı Konya havalisi müstesna Malatya, Elbistan, Kayseri, Ankara, Çankırı ve Kastamonu gibi Malatya'dan Sakarya boylarına kadar bütün Selçuklu beldelerini Danişmendli devletine bağladı. Böylece babasının miras bıraktığı emanet arazisini iki-üç kat genişleterek, Anadolu'daki devletlerin en büyüğü ve en kuvvetlisi haline geldi¹⁵⁹.

Danişmendli hükümdarı Emir Gazi, fetihlerini Karadeniz sahillerine götürdü. Bu bölgelerde çalışan Kasianus adlı bir hakim 1129 yılında Emir Gazi'ye gelip bütün sahil kalelerini teslim etti. Aynı yıl Ermeni prensi Thoros'un ölümünden faydalanan Haçlılar, II. Bohemond kumandasında Kilikya'ya girdiler.

¹⁵⁸ Osman Turan, *Türkiye*, s.195-196; Abû'l-Farac, C.II, s.360-361; M.Halil Yinanç, "Danişmendliler", *İ.A.*, C.III, s.469-470.

¹⁵⁹ Osman Turan, *Türkiye*, s.196; M.Halil Yinanç, "Danişmendliler", *İ.A.*, C.III, s.470.

Thoros'un yerine geçen Ermeni kral I. Leon'un yardım istemesi üzerine Emir Gazi 1130'da Çukurova'ya inip Anazarba (Aynizerba, Dilekkaya Kalesi) civarında Haçlıları mağlup ederek Antakya Prinkepsi II. Bohemond'u öldürdü. 1131'de I. Leon, Emir Gazi'nin kızkardeşine ait olan Zamantı (Symnada)'ya saldırınca, Emir Gazi tekrar Kilikya seferine çıkarak, birçok kaleyi ele geçirdi ve I. Leon'u yıllık vergiye bağladı. Aynı yıl Emir Gazi'nin şarkta meşguliyetinden istifade eden Bizans İmparatoru sefere çıkarak Kastamonu'yu ele geçirdi. Ancak Emir Gazi 1132'de Kastamonu'yu geri aldığı gibi İmparator'a isyan eden İsaak Kamnenos'u da himaye etmiştir¹⁶⁰.

Danişmendlilerin Anadolu'daki Bizans ve Franklara karşı aldığı başarılı sonuçlar sahip oldukları siyasi ve askeri üstünlük neticesinde Abbasi halifesi Müsterşid ile Büyük Selçuklu hükümdarı Sencer tarafından Emir Gazi'ye Melik ünvanı tevcih edildi. Malatya'ya gelen elçiler Meliklik menşuru ile beraber altın asa, dört siyah sancak ve boynuna asılmak üzere bir altın gerdanlık sundular. Ancak Emir Gazi'nin birkaç gün sonra 1134'te ölümü üzerine yerine geçen oğlu Muhammed babasının emanetlerini aldı ve melik ünvanını kullandı¹⁶¹.

Melik Gazi'nin dört oğlu vardı. Bunlar Melik Muhammed, Yağı-basan, Yağan ve Ayn ud-devle idi. Muhammed 1134'te tahta çıktıktan sonra kardeşleri Ayn üd-devle ve Yağan isyan ettiler. Melik Muhammed hükümdarlığının ilk yıllarında bir yandan kardeşleriyle, bir yandan da Bizans saldırılarıyla uğraşmak zorunda kaldı. Bizans İmparatoru Ioannes (Yuannis) II Danişmendliler arasındaki taht kavgalarından faydalanarak 1135 yılında Kastamonu ve Çankırı'yı işgal etti¹⁶². Ancak Sultan I. Mes'ud ile ittifak yapan Muhammed, Bizans kuvvetlerinin çekilmesi üzerine bu yöreyi tekrar topraklarına kattığı gibi 1135'te isyan eden kardeşi Yağan'ı da öldürdü. Ayn üd-devle ise Malatya'ya kaçtı¹⁶³. Melik

¹⁶⁰ Osman Turan, *Türkiye*, s.196-197; Abû'l-Farac, C.II, s.362-363; Claude Cahen, *a.g.e.*, s.107.

¹⁶¹ Osman Turan, *Türkiye*, s.198; Abû'l-Farac, C.II, s.367; Claude Cahen, *a.g.e.*, s.107-108.

¹⁶² Osman Turan, *Türkiye*, s.199; Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, İstanbul 1938, s.131; Abdülkerim Özyayın, *a.g.e.*, s.470-471.

¹⁶³ Osman Turan, *Türkiye*, s.200; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.124.

Muhammed 1136'da Rumen Ermeni hanedanının elinde bulunan Çukurova'yı topraklarına katmak istediye de geri çekilmek zorunda kaldı¹⁶⁴.

Küçük Ermeni hükümdarı Leon, 1129'dan beri Haçlı devletlerinin yardımı ile Kilikya'nın en önemli müstahkem mevkiilerini ele geçirmiş ve böylece Anadolu'daki Bizans toprakları ile Antakya devleti arasında bunları ayıran bir kama olmuştu. Bu nedenle Bizans imparatoru Ioannes II, 1137 ilkbaharında küçük Ermeni Kilikyasına bir sefer yaparak Tarsus, Adana, Mamistra (Misis) ele geçirdi. Ermeni hükümdarı kaçtı ise de daha sonra iki oğlu ile birlikte esir edildi. Ioannes II, 1137 Ağustos'unda ise Antakya'ya sefer yaptı ve buranın hükümdarı Raymond imparatora sadakat yemini ederek, surlara imparatorluk bayraklarını çekti¹⁶⁵. Bizans İmparatoru Ioannes II, Kilikya seferini yaparken, Sultan Mesud da Bizans ordusunu takiple Çukurova'ya inmişti. Sultan Mes'ud Bizanslılarla meşgul iken Melik Muhammed, Malatya'ya yerleşmiş olan kardeşi Ayn üd-devle ile mücadele halinde idi ve onu mağlup ettikten sonra elinden Elbistan'ı aldı ve Ceyhan bölgesini zaptetti. Ayn üd-devle önce Malatya yakınındaki Hanzit'e çekildi, oradan Amid (Diyarbakir)'e ve böylece memleket memleket dolaşarak sonunda Urfa'ya Jocelin'e iltica etmek mecburiyetinde kaldı. Melik Muhammed, daha sonra Göksun'a kadar ilerledi ve 1138'de Maraş bölgesine girerek düşman köylerini yaktı ve halkını esir etti. 1139'da ise tekrar Kilikya'ya girip Feke (Bahgai) ve Keban (Gabripert) kalelerini ele geçirdi¹⁶⁶.

Danişmendli hükümdarı, 1140 yılında Karadeniz sahillerini ve Kasianus bölgesini tekrar fethetti. Bizans İmparatoru Ioannes II'nin Kilikya seferi münasebetiyle Danişmendli Melik Muhammed ve Selçuklu Sultanı Mes'ud Bizans tarafında istila ve fetihlerini genişletmişler; Karadeniz sahillerine ve Sakarya

¹⁶⁴ M.Halil Yinanç, "Danişmendliler", *İ.A.*, C.III, s.471; Abdülkerim Özeydn, *a.g.e.*, s.471.

¹⁶⁵ Bilge Umar, *Ortaçağ Tarihi*, s.106; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.124; Abû'l-Farac, C.II, s.374; Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.350.

¹⁶⁶ Osman Turan, *Türkiye*, s.201-202; Abû'l-Farac, C.II, s.374-375; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.293-295.

boylarına kadar ilerlemişlerdi. Trabzon dukası Konstantin Gabras da imparatorluk aleyhinde Türklerle ittifak yaparak müstakil bir devlet kurmuş bulunuyordu¹⁶⁷.

Bizans imparatoru Ioannis II, Türkleri tamamiyle ezmek ve Anadolu'dan atmak maksadıyla 1140 yılında, büyük bir ordu ile bizzat Danişmendliler'in merkezi Niksar üzerine yürüdü. Zaferinden emin olarak, oradan ileri gidip Trabzon dükalığını ortadan kaldırmak, Theodore Gabras'ı yakalamak kararında idi. Ancak Niksar muhasarası uzun sürdü ve İmparator, ordusunu alarak Karadeniz yoluyla, 1141'de İstanbul'a dönmek zorunda kaldı¹⁶⁸.

Sultan Mes'ud, Pamfilya bölgesini (Güneybatı Anadolu) fethetmeye başlayarak Uluborlu'yu kuşatıp sıkıştırmakta idi. Bu arada diğer Selçuklu kuvvetleri de Antakya yörelerine saldırılarda bulunmakta idiler. Bu askeri hareketleri durdurmak amacıyla imparator Ioannes II, 1142 yılında harekete başlayıp Beyşehir'e kadar ilerledi. Daha sonra Çukurova'ya inen Ioannes II, 1143 yılında burada öldü¹⁶⁹.

Danişmendli hükümdarı Melik Muhammed, Aralık 1143'te Kayseri'de vefat etti. Melik Muhammed'in Zünnun, Yunus ve İbrahim olmak üzere üç oğlu vardı. Bunlardan Zünnûn'u yerine veliaht tayin etmişti. Ancak bu durumu kardeşleri Sivas valisi Nizameddin Yağlıbasan ve Aynü'd-devle kabul etmediler. Böylece Melik Muhammed'in ölümünden sonra ülkede taht mücadeleleri başladı. Bu durum ise Danişmendlilerin bir fetret devri yaşamasına ve devletin bölünmesine yol açtı. Sivas meliki Yağlıbasan kardeşi Melik Muhammed'in karısı ile evlenerek kendisini Sivas'ta hükümdar ilan etti. Bunun üzerine onlara karşı tutunamayan resmi veliaht Zünnûn, Zamantı (Simnada)'ya kaçmak zorunda kaldı. Ancak ilk fırsatta da geri dönerek, Kayseri'yi ele geçirerek buraya tekrar hakim oldu. Melik Muhammed ile mücadele edemeyerek Haçlılara sığınmış olan diğer kardeşi Aynü'd-devle, onun ölümü üzerine Elbistan ve Malatya'ya hakim oldu. Zünnûn Kayseri'de,

¹⁶⁷ Osman Turan, *Türkiye*, s.202; Abû'l-Farac, C.II, s.375; İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s. 34.

¹⁶⁸ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.289; M.Halil Yinanç, "Danişmendliler", *İ.A.*, C.III, s.471.

¹⁶⁹ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s.439; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İ.A.*, C.X, s.380.

kardeşlerinden Yağıbasan'ın Sivas'ta ve Ayn üd-devle'nin de Malatya'da müstakil olarak hüküm sürmeye başlamasıyla birlikte Danişmendli ülkesi üç parçaya bölünmüş oldu¹⁷⁰.

Danişmendlilerin üçe ayrılması ile hanedan mensupları arasında başlayan taht kavgalarına müdahale eden Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mes'ud, hakimiyet sahasını genişletme imkanı buldu. Sultan Mes'ud, Zünnun'u destekleyince, Melik Muhammed'in kardeşlerinden Malatya Meliki Aynüddeve ve Sivas Meliki Yağıbasan aralarında ittifak kurdular. Aynüddeve, Yağıbasan'ın da desteğiyle Elbistan ve Ceyhan yöresini istila etti. Bunun üzerine Sultan Mesud, Sivas üzerine yürüyerek şehri ele geçirdi ve küçük oğlu Şahin Şah'ı 1142 yılında Ankara, Çankırı ve Kastamonu valiliğine getirdi. 1143 yılında Malatya üzerine yürüyen Sultan Mesud üç aylık bir kuşatmaya rağmen bir sonuç elde edemedi¹⁷¹. Çünkü Bizans imparatoru Ioannes II 1143 yılında bir av esnasında yaralanıp ölmüş¹⁷² onun yerine tahta geçmek için Çukurova seferinden dönüp İstanbul'a giden Manuel I Komnenos (1143-1180)'un Selçuklu topraklarına girmesi üzerine Sultan Mesud, Malatya kuşatmasını kaldırdı. Sultan Mes'ud, Malatya Meliki Aynüddeve'nin yönetiminde bulunan Ceyhan ve Elbistan yörelerini 1144 yılında ele geçirerek oğlu Kılıç Arslan'ı bu bölgelere Melik olarak atadı ve tekrar Malatya'ya yönelerek kenti kuşattı. Fakat yeni Bizans imparatoru Manuel I'in kuvvetli bir orduyla Selçuklu ülkesine yönelmesi üzerine, kuşatmayı tekrar kaldırmak zorunda kaldı¹⁷³.

Suçluklu Sultanı Mesud, Danişmendil topraklarına saldırınca Aynüddeve ve Yağıbasan sultana cephe almakla kalmayıp Bizanslılarla da bir ittifak yaptılar. Bu ittifak üzerine harekete geçen imparator Manuel I, Çukurova'ya kadar ilerledi, ancak hastalanması sebebiyle buradaki Ermenilerle Selçuklular aleyhine bir

¹⁷⁰ Abû'l-Farac, C.II, s.376-377; İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.35-37; Abdülkerim Özeydin, *a.g.e.*, s.471.

¹⁷¹ Abû'l-Farac, C.II, s.377; İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.38; Abdülkerim Özeydin, *a.g.e.*, s.472; M.Halil Yinanç, "Danişmendliler", *İ.A.*, C.III, s.471.

¹⁷² Abû'l-Farac, C.II, s.377; Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.351.

¹⁷³ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s.439-440.

anlaşma imzalayıp İstanbul'a geri dönmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Selçuklu Sultanı Mes'ud, Bizanslıların Ermenilerle ve Haçlılarla olan ilişkilerine engel olmak için 1146'da Brakena kalesini fethetti¹⁷⁴.

Türkler batıda Ephesus (Selçuk) yakınlarına, Sakarya vadilerine ve İznik yakınlarına kadar ilerlemişlerdi. Bizans'a karşı gittikçe artan baskı ve fetihler üzerine İmparator Manuel I, Türkleri Anadolu'dan çıkarmak için büyük bir ordu ile Konya'ya doğru harekete geçti. Selçuklu Sultanı Mes'ud ise kuvvetlerini Aksaray'da toplayarak Konya civarında bir meydan muharebesine hazırlandı¹⁷⁵. 1146 yılında Konya önünde yapılan bu savaşta Bizans ordusu ağır kayıplar verdi ve İmparator, Avrupa'da II. Büyük Haçlı seferinin başladığına dair haberler üzerine İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. Selçuklu ordusu Bizans ordusuna geri dönüşlerinde de birçok kayıp verdirdi. Haçlı ordusunun Anadolu'ya doğru gelme haberi iki hükümdarı da anlaşmaya zorladı. Bu anlaşmaya göre Sultan Mes'ud, Bizanslılara Antalya ve İç-il bölgelerinde aldığı bazı yerleri ve Brakena kalesini terk etmiştir¹⁷⁶.

Kuzey Suriye'de güçlenen İmadeddin Zengi'nin Urfa Haçlı Kontluğunu 1144'te ortadan kaldırması, Avrupa'da büyük yankılar uyandırdı ve 1147 yılında II. Haçlı Seferi başlatıldı¹⁷⁷.

Haçlıların Alman imparatoru III. Konrad idaresindeki bölümü, I. Haçlı seferindeki yolu takip ederek İznik-Eskişehir istikametinde ilerlemeye başlayınca, Sultan Mes'ud da bütün kuvvetlerini topladı. Almanlar, Eskişehir (Dorylaron) civarına geldiklerinde ise Sultan Mesud onları ani bir baskına uğrattı. 1147 yılında meydana gelen bu muharebede Alman ordusu bozguna uğradı ve imha edildi. Öyle ki bu muazzam Alman ordusunun ancak onda biri kalmıştı¹⁷⁸. Haçlıların Fransız

¹⁷⁴ a.g.e., s.440; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri*, C.II, s.219-220.

¹⁷⁵ Osman Turan, *Türkiye*, s.206-207; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri*, C.II, s.220.

¹⁷⁶ Osman Turan, *Türkiye*, s.207-208; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri*, C.II, s.220; Claude Cahen, a.g.e, s.109-110.

¹⁷⁷ Abû'l-Farac, C.II, s.384; Bilge Umar, *Ortaçağ Tarihi*, s.108.

¹⁷⁸ Osman Turan, *Türkiye*, s.209-219; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri*, C.II, s.222.

orduları ise Denizli-Antalya arasındaki yolda Türkmenlerin hücumu ile ağır kayıplar verdiler. Neticede güçlkle Antalya'ya ulaşabilen Fransız Kral St. Louis ordusundan geriye kalanlarla birlikte gemilere binerek 1148'de Suriye'ye geçti¹⁷⁹.

Anadolu Selçuklu Sultanı Mesud, 1149 yılında oğlu II. Kılıç Arslan ile beraber Haçlılar tarafından işgal edilen Maraş'ı¹⁸⁰, 1150 yılında ise Göksun, Behinsi, Göynük, Gaziantep, Dülük ve Raban'ı fethetti. Fethedilen bu yerlerin idaresini oğlu Kılıçarslan'a bıraktı¹⁸¹.

Aynüddeve, Artuklu Kara Arslan ile beraber Haçlı topraklarına saldırarak 1150 yılında Gerger, Kahta, Adıyaman ve Palu'yu ele geçirdi. Sivas-Amasya Meliki Yağıbasan da aynı yıl Karadeniz bölgesinde fetihlerde bulunarak Ünye, Samsun ve Bafra¹⁸² 'yi ele geçirdi. Bu sıralarda yeğeni Zünnun b. Melik Muhammed ise Kayseri'ye hakimdi¹⁸³.

Malatya Danişmendli begi Ayn üd-devle 1152 yılında ölünce yerine oğlu Zulkarneyn geçti. Yağıbasan, kardeşi Aynüddeve'nin yasını tuttuktan sonra annesi ve yeğeni Zulkarneyn'le, Sultan Mesud aleyhine bir anlaşma yaptı. Bunu duyan Mesud, Yağıbasan'a karşı harekete geçti. Mukavemet edemeyeceğini anlayan Yağıbasan, Sultan Mesud'a itaatini arz etti. Sultan Mesud daha sonra büyük bir ordu ile Malatya üzerine yürüyerek şehri üçüncü defa kuşattı. Sonunda Zulkarneyn ve annesi Sultan'a itaatlerini arz etmek zorunda kaldılar. Sultan Mesud ise kendisine tâbi olmak şartıyla Malatya beyliğini Zulkarneyn'e bıraktı. Böylece Sultan Mesud, Kayseri'de hüküm süren müttefiki ve aynı zamanda kendisine itaat etmiş olan damadı Zünnun'dan sonra, şimdi de Sivas ve Malatya kollarını da tâbi bir duruma getirerek bütün Danişmendlileri hakimiyeti altına almış oldu¹⁸⁴.

¹⁷⁹ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri*, C.II, s.224-226.

¹⁸⁰ Abû'l-Farac, C.II, s.386; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.301.

¹⁸¹ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s.441; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri*, C.II, s.276; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.303-304.

¹⁸² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.291.

¹⁸³ Abû'l-Farac, C.I, s.387-388; Claude Cahen, *a.g.e.*, s.111-112; Abdülkerim Özeydin, *a.g.e.*, s.471.

¹⁸⁴ Osman Turan, *Türkiye*, s.215; Abû'l-Farac, C.II, s.390.

Sivas ve Malatya Danişmendlilerini tâbiyeti altında bulunduran Sultan Mes'ud onlarla birlikte Kilikya'yı yani Ermeni Krallığını istilaya başladı. Bu bölgede fetihlerine devam ederken ordusunda ve hayvanlarında çıkan veba hastalığı nedeniyle 1054'te çekilmeye mecbur kaldı¹⁸⁵. Çok geçmeden Sultan hastalandı, öleceğini hissederek Türkiye Selçuklu Devleti'ni üç oğlu Kılıç Arslan, Şahinşah ve Dolat (Devlet) arasında bölüştürdü ise de seferlerinde daima beraber götürdüğü Elbistan meliki Kılıç Arslan'ı Selçuklu tahtına oturttu ve diğer iki oğlunu ona tâbi kıldı. Sultan Mesud 1155 yılında hayata gözlerini yumdu. Türkiye Selçuklu Devleti'ni Danişmendlilerin hakimiyetinden kurtararak devleti adeta yeniden ihya eden Sultan İzzeddin Mesud, gerek Bizanslılara, gerekse Haçlılara karşı büyük başarılar elde ederek devletin sınırlarını genişletmeyi başarmıştır¹⁸⁶. Romania (Romalılar ülkesi) adıyla anılan Anadolu, Sultan Mes'ud'dan itibaren Turkia (Türkiye)¹⁸⁷ olarak söylenip yazılmaya başlanmıştır¹⁸⁸.

2.3.6. Sultan II. İzzeddin Kılıç Arslan Dönemi (1155-1192)

Sultan Mes'ud'un ölümü üzerine yerine geçen büyük oğlu Kılıç Arslan (1155-1192) Elbistan meliki ve babasının veliahdı idi. Mesud'un küçük oğlu Şahinşah'a Ankara ve Çankırı bölgeleri düşerken, damadları olan iki Danişmendli melikinden biri Zünnûn Kayseri'de, diğeri Yağı-basan'da Sivas'ta melik olarak kendi ülkelerinde kalıyorlardı. Ancak kısa bir süre sonra kardeşler arasında taht mücadeleleri başladı. Şahinşah kendisine ait Ankara ve Çankırı taraflarında harekete geçti¹⁸⁹. Sivas Meliki Yağıbasan (Yakup-Arslan) hiç vakit kaybetmeyerek, yeğenleri Zünnûn ve İbrahim, II. Kılıç Arslan'ın kardeşi Şahinşah ve Malatya Emiri Zülkarneyn'in de desteğini alarak Kayseri üzerine yürüdü. Bunun üzerine II. Kılıç Arslan da onun üzerine yürüdü. İki ordu tam savaşa girmek üzereyken

¹⁸⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.291; Abû'l-Farac, C.II, s.391-392; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.312.

¹⁸⁶ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s.441.

¹⁸⁷ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi I*, İstanbul, Eylül 1999, s.21.

¹⁸⁸ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s.441.

¹⁸⁹ Osman Turan, *Türkiye*, s.223-224.

alimlerin araya girmesi ile savaş önlendi¹⁹⁰. Ancak iki taraf arasındaki ateşkese rağmen Dânişmendli Yağıbasan, Zengilerden Nureddin Mahmud'un teşvikiyle yeniden Selçuklu topraklarına saldırıp, Kılıç Arslan'ın melikliği döneminde idare ettiği Elbistan'a girerek bölge halkından 70.000 kişiyi kendi ülkesine götürdü. Bunun üzerine II. Kılıç Arslan harekete geçti ve İslâm kaynaklarına göre Ekim 1155 tarihinde Aksaray civarında iki ordu savaştı. Savaşı kaybeden Yağıbasan, Sultan II. Kılıç Arslan'a barış teklif etmek zorunda kaldı. Bu iki Türk hükümdarı 1158 yılında da bir barış ve dostluk anlaşması yapmışlardır. Sultan Kılıç Arslan, Kayseri Meliki Zünnûn ile de bir dostluk antlaşması yapıp onu amcası Yağıbasan'a karşı kışkırtmıştır¹⁹¹.

Danişmendli Yağıbasan 1157 yılında Karadeniz sahillerine çıkarak Bafra ve Ünye'yi fethetti. Bu sıralarda Bizans İmparatoru Manuel I, Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan'a kati bir darbe vurmak için bir ittifak sistemi kurdu. Suriye'deki Franklardan yardım isteyen İmparator, Yağıbasan'ın Bafra ve Ünye'yi geri vermesi şartıyla¹⁹² onunla da anlaştı. Yağıbasan'ın kardeşi Ankara ve Çankırı meliki Şahinşah'a onu Kılıç Arslan'ın yerine Selçuklu Sultanı yapma vaadi ile anlaştı. Kayseri Meliki Danişmendli Zünnûn'u ve diğer Danişmendli Malatya Emiri Zülkarneyn'i de Selçuklu mirasına iştirak ettirmek maksadıyla bu ittifaka dahil etti. Kılıç Arslan bu ittifakı bozmak için uğraştıysa da bir sonuç elde edemedi¹⁹³. Kılıç Arslan Erzurum hükümdarı İzzeddin Saltuk'un kızı ile nikahlanmıştı. Yağıbasan ise, Kılıç Arslan'ın karısını Erzurum'dan getiren gelin alayının yolunu Konya'da keserek, Saltuk Bey'in kızını kaçırdı ve Kayseri meliki olan yeğeni Zünnûn ile evlendirdi. Bu ağır tecavüz karşısında II. Kılıç Arslan gazaba gelerek ordusu ile Yağıbasan üzerine yürüdü (1162). Ancak Yağıbasan Bisanz'ın da desteği ile galip

¹⁹⁰ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.313-315; Abdülkerim Özaydın, *a.g.e.*, s.472; M.Halil Yinanç, "Danişmendliler", *İ.A.*, C.III, s.472.

¹⁹¹ Osman Turan, *Türkiye*, s.224; Muharrem Kesik, *a.g.e.*, s.542; M.Halil Yinanç, "Danişmendliler", *İ.A.*, C.III, s.472.

¹⁹² Abdülkerim Özaydın, *a.g.e.*, s.472; İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.39.

¹⁹³ Osman Turan, *Türkiye*, s.226-227; İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.39.

geldi. Bunun üzerine Kılıç Arslan ittifak cephesini bozmak için 1162 yılında Bizans imparatoru Manuel I'in yanına İstanbul'a gitti. Burada 80 gün kalan ve çok iyi karşılanan Kılıç Arslan, imparator ile bir anlaşma imzalayarak, büyük bir para yardımı aldı¹⁹⁴.

Danişmendli Yağıbasan 1163 yılında, damadı Harput meliki Artuklu Kara Arslan'ın Âmid (Diyarbakır) muhasarası ile meşgul olmasından istifade ederek Harput ve Çemizkezek bölgelerini istila etti ve halkını Kamah'a sürdü¹⁹⁵.

II. Kılıç Arslan, İstanbul'dan döndükten sonra Yağıbasan'dan intikam almak ve Selçuklu tahtını ele geçirmek isteyen Şahinşah'ı bertaraf etmek için hazırlandı. II. Kılıç Arslan, 1163'te Yağıbasan'a karşı harekete geçince, Artuklu Kara Arslan, Mardin emiri Necmeddin Alpi, Erzen ve Bitlis emiri Fahreddin Devletşah da II. Kılıç Arslan'a yardım ederek, Fırat'ı geçip Yağıbasan üzerine yürüdüler. Bu kuvvetler Malatya'yı geçip Sivas hududuna yaklaştığı sırada, II. Kılıç Arslan'da Danişmendli ülkesine yürüyerek Sivas'ı işgal etti. Yağıbasan ise bu kuvvetler karşısında geri çekilerek damadı ve aynı zamanda da II. Kılıç Arslan'ın kardeşi olan Şahinşah ile buluşarak birlikte mukavemet etmek üzere Çankırı'ya gitti. Ancak Yağıbasan Ağustos 1164'te burada öldü¹⁹⁶.

Yağıbasan'ın ölümü Kılıç Arslan'ın işini kolaylaştırdı ve fetihlerini genişletti. Ankara ve Çankırı'yı ele geçirerek kardeşi Şahinşah (Sanisan)'ı kaçmağa mecbur etti. II. Kılıç Arslan, Dânişmend oğullarını takip ederek Elbistan havalisini, Tohma çayı vâdilerini, Darendede (Toronda) ve Gedük (Gaduk) bölgelerini 1165'te hakimiyetine aldı. Danişmendlileri bırakmayarak 1169'da Kayser'i ve Zamanti'yı ele geçirerek burada Zünnûn (Dadun)'un idaresine son verdi. Şahinşah ile Zünnûn ise Atabeg Nureddin'e sığındılar. Bu arada Danişmendli Feridun (Afridun), kardeşi Muhammed'i Malatya hakimliğinden düşürünce o da Sultan Kılıç Arslan'a

¹⁹⁴ Osman Turan, *Türkiye*, s.227; Abdülhaluk Çay, *II. Kılıç Arslan*, Ankara 1987, s.38-39; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s.334.

¹⁹⁵ Osman Turan, *Türkiye*, s.228; M.Halil Yinanç, "Danişmendliler", *İ.A.*, C.III, s.473.

¹⁹⁶ Osman Turan, *Türkiye*, s.228; Abû'l-Farac, C.II, s.406; Abdülkerim Özeydin, *a.g.e.*, s.472.

sığınmıştı. II. Kılıç Arslan Malatya'daki bu karışıklık üzerine 1171'de Malatya'ya bir sefer yaptı. Feridun da Kılıç Arslan'a mukavemet edemeyerek Atabeg Nureddin Mahmud'a sığındı. Kılıç Arslan, kendisine sığınan Muhammed'e ise Ereğli'yi verdi¹⁹⁷.

Nureddin Mahmud, kendisine sığınan Danişmendli emirlerini, Mardin ve Harput Artuklularını, Sivas Danişmendli hükümdarını ve Şahinşah'ı yanına alarak Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'a karşı bir cephe kurdu. Müttefik kuvvetler 1172'de Sivas'dan Kayseri kapılarına doğru ilerliyorlarken Atabeg Nureddin de harekete geçerek Merziban, Maraş, Göksün, Behinsi şehirlerini işgal etti. Bu arada Selçuklu Sultanı da 1173'te Sivas'a doğru harekete geçti. Ancak her iki tarafın orduları da şiddetli kıştan dolayı telef oluyordu. Bunun üzerine Selçuklu Sultanı ile Nureddin bir anlaşma imzaladılar. Buna göre, II. Kılıç Arslan Zünnûn'un sivas'ta ve Danişmend ilinde hüküm sürmesini kabul ediyorken, Nureddin de aldığı bütün memleketleri Sultan'a iade ediyordu¹⁹⁸.

Kılıç Arslan'ın fetihlerine ve Anadolu'yu birleştirme emellerine engel olan Atabeg Nureddin Mahmud 1174 yılında ölünce artık Sultan'ın önünde hiçbir engel kalmadı. Sultan derhal harekete geçerek 1175 yazında Sivas, Niksar, Komana, Tokat ve diğer Danişmend illerini fethetti. Danişmendli emiri Zünnun ve onunla birlikte mücadeleye devam eden Şahinşah Bizans İmparatoruna sığındılar. Böylece Danişmendlilerin Sivas kolu da ortadan kalkmış oldu¹⁹⁹.

Macaristan ve Avrupa'da meşgul bulunan Bizans İmparatoru Manuel I Komnenos (1143-1180), II. Kılıç Arslan'ın düşmanlarını ortadan kaldırarak kuvvetlenmesini hoş karşılamıyor, ayrıca Batı Anadolu'daki Türkmen akınlarından da rahatsız oluyordu. Bu nedenle bir savaş hazırlığı içine girmiş, hudutlarda

¹⁹⁷ Osman Turan, *Türkiye*, s.228-229; Abû'l-Farac, C.II, s.410.

¹⁹⁸ Osman Turan, *Türkiye*, s.229-230; Abû'l-Farac, C.II, s.418; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s.443.

¹⁹⁹ Osman Turan, *Türkiye*, s.230; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s.443-444; M.Halil Yinanç, "Danişmendliler", *İ.A.*, C.III, s.474.

tahkimata ve yıkılan kaleleri yeniden yaptırmaya başlamıştı. Buna mukabil Sultan II. Kılıçarslan, barış antlaşmasının yenilenmesini istemişti. İmparator ise Zünnun ve Şahinşah'a ülkelerinin geri verilmesi gibi ağır teklifler ileri sürerek anlaşmayı güçleştiriyordu²⁰⁰.

Sultan II. Kılıç Arslan, Eskişehir istihkamlarının inşasına mani olmak için Denizli'ye kadar akınlar yaptıırıyordu. İmparator Manuel, Kılıç Arslan üzerine bizzat harekete geçmeden önce Şâhinşâh (Sanisan)'ı gönderdi. Fakat Şâhinşâh, Eskişehir (Doryleon) da pusuya düşerek güçlkle ve dehşet içinde imparatora sığındı. İmparator Manuel, bu defa da Zünnun'u M. Gabras ile ve 30.000 kişilik bir ordunun başında bizzat Danişmentli ülkesine gönderdi. Amasya'ya giden, fakat II. Kılıç Arslan'ın oradaki kuvvetlerinden korkan Danişmendli ve Bizans ordusu Niksar üzerine yürüdüler. Ancak yine başarısız olan Danişmendli ve Bizans ordusu dağıldı. Başta imparatorun yeğeni olmak üzere birçok Rum öldürüldü. Zünnun ise kuzeye kaçarak tekrar imparator Manuel ile buluştu. Böylece Kılıç Arslan Danişmendlilerle kendi kardeşi Şahinşah'ın bu teşebbüsünü de bertaraf ederek devletini ve siyasi birliğini korudu²⁰¹.

İmparator Manuel, bütün imkanlarını toplayarak, II. Kılıçarslan'ı ezmek ve bu suretle bütün Anadolu'yu Türklerden kurtarmak amacıyla 1176 baharında büyük bir ordu ile İstanbul'dan yola çıktı. Bizans ordusunda çok sayıda Frank, Macar, Sırp ve Peçenek askerleri de yer almıştı. Bizans ordusu Denizli'den çıkarak Menderes yukarılarında Homa ve oradan da Myriakephalon denilen dar ve sarp bir vadiye girdi ve Sybrize denilen çıkış yerinde Sultan II. Kılıç Arslan'ın kurduğu pusuya düştü. Böylece II. Kılıçarslan planında muvaffak olarak büyük Bizans ordusunu 1176 Eylülünde pusuya düşürerek imha etti. Sonunda İmparator Manuel, Sultan'a anlaşma teklif etmek zorunda kaldı. Yapılan anlaşma ile imparator Eskişehir ve Sublaion istihkamlarının yıktırılmasını kabul etti. Ayrıca İmparator

²⁰⁰ Erdoğan Merçil, "Türkiye Selçukluları", *Türkler*, C.VI, s.511; Abû'l-Farac, C.II, s.421-422.

²⁰¹ Osman Turan, *Türkiye*, s.232-233; Abû'l-Farac, C.II, s.422; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.132-133.

Manuel, İstanbul'a döndükten sonra Sultan II. Kılıçarslan'a altun, gümüş, at ve sair eşya ile bir rivayete göre 100.000 altın da göndermiştir²⁰².

Sultan II. Kılıç Arslan böylece, Türklere Malazgirt'ten sonra ikinci büyük zaferi kazandırmış; Haçlı istilaları sebebi ile 1097'den 1176'ya kadar Bizanslılarda bulunan üstünlük tekrar Selçuklulara geçmiştir. Bu büyük zaferden itibaren artık Bizans'ın Anadolu'yu alma ümit ve mücadeleleri tamamiyle kırılmış; Bizanslılar bundan böyle daimi müdafaa ve çöküntüde, Türkler de ilerleme ve taarruzda bulunmuş; fetihler birbirini takip etmiş ve I. Haçlı seferinden sonra başlayan buhran devri sona ermiştir²⁰³.

1171'de II. Kılıç Arslan'ın himayesine giren ve ondan Ereğli'yi alan Melik Nasirüddin Muhammed ise 1175 yılında Malatya'ya gelip Feridun (Efridun)'u gizlice öldürerek tekrar Malatya begi olmuştur. Nasirüddin Kılıç Arslan'a tâbi olarak üç yıl hüküm sürmüştür. Kılıç Arslan Ekim 1178'de ise Malatya'yı ele geçirerek Danişmendlilerin bu şubelerini de ortadan kaldırmıştır. Nasirüddin Muhammed ise Hısn-ı Ziyad'a çekilmiştir. Danişmendlilerin yıkılmasından sonra Yağıbasan'ın üç oğlu Muzafferüddin Mahmud, Zahirüddin İli ve Bedreddin Yusuf Selçukluların hizmetine girerek Rumlarla savaşmışlardır²⁰⁴.

Anadolu'da kurulan beyliklerin en büyüklerinden biri olan Danişmendliler, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması açısından önemli hizmetler ifa etmişler ve zaman zaman Anadolu'nun en kuvvetli devleti olan Selçukluları tahakküm altına almışlardır. Bizans ve Haçlılarla savaşan Danişmend Gazi, Gümüştekin Gazi, Emir Gazi ve Melik Muhammed'in adları asırlarca halk arasında saygıyla anılmış ve destanlara konu olmuştur. Ancak Yağıbasan'dan sonra iş başına gelen ve birbirleriyle mücadele eden Danişmendli beyleri Bizans'a ve Atabeg Nureddin

²⁰² Osman Turan, *Türkiye*, s.233-234; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri*, C.II, s.345-346; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İ.A.*, C.X, s.382.

²⁰³ Osman Turan, *Türkiye*, s.235-236; Abû'l-Farac, C.II, s.423-424; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İ.A.*, C.X, s.381.

²⁰⁴ Osman Turan, *Türkiye*, s.236-237; İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.51; Abdülkerim Özeydin, *a.g.e.*, s.473.

Mahmud Zengi'ye alet olmuş ve Anadolu Selçuklularına karşı bir koz olarak kullanılmışlardır²⁰⁵.

2.3.7. Kutbeddin Melikşah I. Gıyaseddin Keyhüsrev (ilk Saltanat 1192-1196, ikinci Saltanat 1205/1211) II. Rükneddin Süleymanşah (1196-1204), III. İzzeddin Kılıç Arslan (1204-1205) ve I. İzzettin Keykavus (1211-1220) Dönemleri

II. Kılıç Arslan, uzun ve şerefli bir mücadele hayatından sonra artık ihtiyarlamış ve sefere çıkamaz olmuştu. Onun bu durumunu gören oğulları arasında veliahdlık ve saltanat ihtirasları baş gösterdi. Kılıç Arslan, eski Türk feodal devlet ananesi olan devlet, hanedan âzası ve hususiyle hükümdar oğullarının müşterek malıdır prensibine göre memleketi 11 oğlu arasında taksim etti (1186). Bu taksime göre Sivas ve Aksaray'a Kutbeddin Melikşâh melik olarak tayin edildi²⁰⁶.

Kılıçarslan bu taksimi yaptıktan sonra veziri ve diğer devlet erkanı ile birlikte Konya'da sultan olarak hüküm sürmekte ve oğulları da ona tâbi birer hükümdar (melik) sıfatıyla kendilerine ayrılan ülkeleri idare etmekte idiler. Her melik kendi eyaletinde yarı müstakil bir hükümdar mevkiinde idi, ancak bu melikler tâbi bir devlet durumu dolayısıyla asla Sultan ünvanını alamıyorlardı²⁰⁷. Ancak merkezî devlet anlayışına son derece ters düşen bu hareket çok geçmeden zararını göstermiş ve daha II. Kılıçarslan'ın sağlığında kardeşler arasında hâkimiyet mücadeleleri başlamıştı. Fakat bütün bu siyasi parçalanma ve şehzadeler arasındaki mücadelelere rağmen özellikle uçlarda bulunan Rükneddin Süleymanşah Muhiddin Mesud ve Gıyaseddin Keyhüsrev, hakim oldukları bölgelerde fetihlere devam etmişler ve 1176 yılından itibaren çöküşe geçen Bizans'a karşı aktif bir politika takip etmişlerdi²⁰⁸.

²⁰⁵ Hüseyin Kayhan, "Danişmendli-Bizans İlişkileri", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.106; Abdülkerim Özeydin, *a.g.e.*, s.473.

²⁰⁶ Osman Turan, *Türkiye*, s.242; Kerimuddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l Ahbâr*, Çev.Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s.23; Mehmed Neşri, C.I, s.31; Besim Darkot, *a.g.e.*, s.571.

²⁰⁷ Osman Turan, *Türkiye*, s.243; Aksarayı, *a.g.e.*, s.23.

²⁰⁸ Yusuf Ayönü, *a.g.e.*, s.606;

Savaş ve Aksaray hakimi olan büyük oğul Kutbeddin Melikşâh, Selçuklu tahtını ele geçirmek için 1189'da Türkmenlerin de yardımıyla Konya'ya saldırdı. Melikşah bu saldırıda muvaffak olamamasına rağmen, 1189-1190 kışında, nasıl olduğu tam bilinmeyen koşullar altında ve yine Türkmenlerin yardımıyla, babasını kendisiyle iktidarını paylaşmaya ve Konya'nın kontrolünü kendisine vermeye zorladı²⁰⁹.

Alman imparatoru Fredrick Barberos, III. Haçlı ordusu başında, 1190 yılında Türkiye topraklarına girdiği zaman Selçuklu Türkiyesi siyasi birliğini kaybetmiş; şehzadeler saltanat mücadelelerine girişmiş ve bizzat Sultan Kılıç Arslan da Konya'da oğlu Kutbeddin Melikşah elinde, saltanatı kendisine sağlamak amacıyla, bir esir veya âlet vaziyetine düşürülmüş bir halde idi. III. Haçlı seferi Salâhuddin Eyyûbi'nin Suriye'de Haçlılara karşı kazandığı büyük zaferler ve Kudüs'ün fethi (1189) üzerine başlamıştı²¹⁰.

Alman İmparatoru ile Selçuklu Sultanı arasında dostluk mevcut olduğundan Kudüs'e gitmek isteyen Alman ordusunun Türk topraklarından serbest geçişinden başka bir gayesi yoktu. Bununla beraber önce Türkmenler, sonra da Sultanın bir kısım oğulları Almanların karşısına çıktılar. Lâkin siyasi bölünme dolayısıyla Selçuklular için büyük Alman ordusunu durdurmak mümkün değildi. Bu sebeple Almanlar Konya'ya girdiler ve Selçuklu Sultanıyla bir anlaşma yaptıktan sonra Kilikya'ya varmak üzere Türk arazisinden ayrıldılar²¹¹.

Kutbeddin Melikşah'ın en çekindiği rakibi Kayseri Emiri Nureddin Sultanşah'dı. Onu saf dışı etmeye karar veren Melikşah, babası II. Kılıç Arslan'ı da yanına alarak Kayseri'yi kuşattı. Oğlunun yaptığı baskılardan yılan II. Kılıç Arslan, Nureddin Süleyman-şah'ın yanına kaçtı. Orada da rahat edemedi. Sonunda en küçük oğlu Uluborlu (Borgulu) ve Kütahya emiri olan Gıyaseddin Keyhüsrev'in

²⁰⁹ Claude Cahen, *a.g.e.*, s.122-123; Abû'l-Farac, C.II, s.450; İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.59.

²¹⁰ Osman Turan, *Türkiye*, s.245; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İ.A.*, C.X, s.381.

²¹¹ Osman Turan, *Türkiye*, s.293; Mehmed Neşri, C.I, s.29-31.

yanına sığındı. Onu kendisine veliahd yaptıktan sonra Konya'daki Kutbeddin Melikşah'ın üzerine yürüdü, Kutbeddin Melikşah Aksaray'a çekilmek zorunda kaldı. 1192 yılında II. Kılıç Arslan'ın (1155-1192) ölümü üzerine Selçuklu tahtına I. Gıyaseddin Keyhüsrev geçtiyse de kardeşleri arasındaki saltanat kavgaları sürdü. Kutbeddin Melikşah, 1195'te Nureddin Sultan şah'ı öldürttü. Ancak 1196 yılında Kutbeddin Melikşah da öldü²¹². Tokat meliki olan II. Rükneddin Süleymanşah (1196-1204), 1196'da bu saltanat mücadelelerine karışarak kardeşlerinden bir kısmını itaate mecbur etti, bir kısmını da bertaraf ederek Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196)'in elinde bulunan saltanatu ele geçirerek Konya'ya yerleşti. Sultan'ın bu iç mücadelelerinden istifade etmek isteyen Bizans İmparatoru Aleksios III Angelos (1195-1203), Karadeniz'e gönderdiği bir donanma ile Samsun'daki ticaret gemilerine saldırtarak mallarına el koydurdu, bazıları da tutsak aldı. Bunun üzerine Süleyman Şah İmparatora bir elçi göndererek "mal ve alınan tutsakların geri verilmesini" bildirdi. Neticede yapılan antlaşmayla imparator, hem ele geçirilen malların tazminatını ödedi, hem de Selçuklu devletine yıllık vergi ödemeyi kabul etti. Selçuklulardaki bu dahili mücadelelerden faydalanan Ermeni Kral II. Leon üzerine bir sefer yapan Sultan, 1199 yılında Ermenileri Torosların güneyine sürdü. II. Süleymanşah daha sonra Mengüçükleri ve bazı Artukluları tabiyetine aldıktan sonra, 1201'de Erzurum'a geçerek eski hanedan olan Saltukluları ortadan kaldırdı. Böylece Türkiye Selçuklu devleti Gürcistan'a komşu oldu. Gürcistan'a karşı yaptığı bu seferde başarısız olarak geri çekilen Süleyman Şah, Ankara'yı kardeşi Muhyiddin Mes'ud'dan kurtarıp intikam almak üzere 1204 yılında Gürcistan'a giderken yolda öldü. II. Süleymanşah'ın vefatı ile Türkiye Selçuklularının genişleme hareketi de durmuş oldu²¹³.

²¹² Abû'l-Farac, C.II, s.462-463; "Sivas", *Yurt Ansiklopedisi, Türkiye, İl İl: Dünü, Bugünü, Yarını*, C.IX, İstanbul 1982-1983, s. 6855.

²¹³ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.263; Abû'l-Farac, C.II, s.474; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.140-142.

Süleyman Şah'ın Gürcistan seferine çıkarken ani ölümü üzerine, Tokat'tan beri onun hizmetinde bulunan Nuh Alp, Tüz-beg ve başka beyler, Süleyman-şah'ın oğlu III. İzzeddin Kılıç Arslan (1204-1205)'ı tahta çıkardılar. Henüz bülüğ çağına ermemiş olan Kılıç Arslan'ın saltanatı bir yıldan az sürdüğü halde onun zamanında Isparta fethedilmiş, babası Süleyman-şah'ın metbuluğunu tanıyan Mengüçik, Artuklu, Eyyubi, Ermeni ve Bizans hükümdarlarının Türkiye Selçuklularına olan tabiiyetleri de devam etmiştir²¹⁴.

Konya'da tahtını ve saltanatını terk edip gurbetini geçirdiği İstanbul'dan dönen I. Gıyaseddin Keyhüsrev, 1205'te saltanatı, kardeşinin oğlu III. Kılıç Arslan'dan tekrar elde etti²¹⁵. I. Gıyaseddin Keyhüsrev, büyük oğlu İzzeddin'i Malatya'ya, ortanca oğlu Alâeddin Keykubâd'ı Tokat merkez olmak üzere Danişmend iline ve daha sonra da küçük oğlu Celâleddin Keyferidun'u Koyluhisar'a melik olarak tayin etti ise de Selçukluları da merkeziyetçi devlet idaresi artık başlamış ve siyasi büyük bir inkılap olmuştur. Nitekim Gıyaseddin Keyhüsrev'den itibaren Selçuklu devletinde şehzadelere artık feodal mahiyette siyasi hâkimiyetin taksimi usulü görülmemiştir²¹⁶.

Bu arada Hıristiyan dünyası IV. Haçlı seferini başlattı. Haçlı orduları Nisan 1204'te İstanbul'u Bizanslıların elinden aldı ve İstanbul'da bir Latin İmparatorluğu (1204-1261) kurdular²¹⁷. Bizanslılar ise 1206'da Theodoros Laskiris ile İznik civarında Nikaia İmparatorluğunu (1206-1254) ve Karadeniz sahillerinde faaliyet gösteren Aleksios Komnanos ile de Trabzon merkezli Trabzon Rum İmparatorluğu'nu (1204-1261) kurdular²¹⁸. Aleksios Komnenos'un küçük kardeşi

²¹⁴ Osman Turan, *Türkiye*, s.288; Aksarayı, *a.g.e.*, s.24.

²¹⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.293; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İ.A.*, C.X, s.382; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.144.

²¹⁶ Osman Turan, *Türkiye*, s.298.

²¹⁷ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev.Fikret Işıltan, C.III, Ankara 1992, s.104-111; Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, Çev. Galip Üstün, İstanbul 2004, s.115-116; Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211)*, Ankara 1997, s.33.

²¹⁸ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri*, C.III, s.111; Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.393.

David ise Karadeniz'in batı sahillerinde, Sinop ve Ereğli şehirlerinde yerleşmiş; o da Bizans'ın vârisi olmak iddiasıyla Laskaris'e karşı Sakarya boylarına kadar ilerlemişti²¹⁹.

1204 yılında Latinlerin İstanbul'u işgali dolayısıyla Karadeniz ve Akdeniz limanlarına çıkan büyük kervan yolları emniyeti kaybetmiş ve tıkanmıştı²²⁰. Karadeniz sahillerinde Komnenosların yayılma hareketleri İznik Rum devleti gibi, Selçukluların da aleyhinde bulunuyor ve hususiyle Karadeniz'e ulaşan kervan yolu için tehlike teşkil ediyordu. Bu arada Amisos (Samsun)'da Sabbas adlı bir Rum istiklâl kazanmağa çalışıyordu. Aleksios Komnenos, Sabbas'a teslim olmasını bildirdi ve red cevabını alınca da Amisos'u kuşattı. Müslüman Samsun'un tehlikede olduğunu gören Türkler Konya'ya adam göndererek Gıyaseddin Keyhüsrev'den yardım istediler. Alexis ve David arasında sıkışan Sabbas, İznik Rum imparatoru Laskiris'e tâbi olup yardımını istedi. Ancak Laskiris'in yardıma gelmesi imkansızdı ve belki de Laskiris'in Gıyaseddin Keyhüsrev ile olan anlaşması nedeniyle bu taraf Gıyaseddin Keyhüsrev'e kalmıştı²²¹.

Karadeniz sahilleri bu sıralarda bir mücadele sahnesi olunca El-Cezire, Suriye ve Mısır'dan Kayseri ve Sivas yolu ile Samsun ve Sinop limanlarına oradan da Suğdak (Kırım)'a ulaşan ticari faaliyetler sarsılmış ve duraklamıştı. 1206 yıllarında meydana gelen bu olaylar sonucu Trabzon Rum imparatoru Aleksios'un Sinop ve Samsun'a varan yolları karadan ve denizden kesmesi ile Şam (Suriye), Irak, Musul, El-Cezire ve diğer memleketlerden gelip, Kıpçak, Rus ve Rumlarla ticaret yapan birçok tüccar yol açılmadığı için Sivas'ta çok kalabalık halinde yığılmışlar ve birçok sıkıntılara maruz kalmışlardı. Bunun üzerine I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Trabzon hükümdarı Alexis'e karşı ordusu ile sefere çıkmış ve Alexis'i mağlup etmiştir. Böylece ticaret yolunun emniyeti sağlanmıştır²²².

²¹⁹ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri*, C.III, s.111-112; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.293-294.

²²⁰ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.293-294.

²²¹ Osman Turan, *Türkiye*, s.301-302.

²²² a.g.e., s.302-303; Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 2005, s.132; Salim Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)*, Ankara 1997, s.29.

Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev, Karadeniz sahillerinin ticari bakımdan güvenliğini sağladıktan sonra bu kez de Akdeniz'in önemli liman şehirlerinden olan Antalya'yı Mart 1207 tarihinde ele geçirip Akdeniz ticaretinin güvenliğini sağladı²²³. Selçuklular Antakya'ya çıkmakla ilk defa denizciliğe başladılar ve burada bir donanma kurdular. Gıyaseddin Keyhüsrev, milletlerarası ticari teşvik ve himaye maksadıyla Venediklilerle ilk defa bir ticaret antlaşması yaptı. Gıyaseddin Keyhüsrev, Denizli ve Alaşehir'i ele geçirerek²²⁴ Güneydoğu Anadolu'daki ticaret yollarının devamlı olarak Ermeniler tarafından tehdit edilmesi nedeniyle 1208 yılında Maraş'ı ve Ermenilere ait olan Pertus kalesini ele geçirdi. İznik'teki Bizans devletinin güçlenmesinden rahatsız olan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, İstanbul'daki Haçlılar ile bir anlaşma yaptı. Daha önce kendisini İstanbul'da ağırlayan imparator III. Aleksios'un İznik tahtını ele geçirmek için kendisine müracaat etmesi ve damadı I. Laskaris'ten şikayetçi olması, Selçuklu Sultanı için bir fırsat oldu. Sultan görünüşte III. Aleksios'u tahta geçirmek maksadıyla harekete geçti. Selçuklu ve Bizans orduları Menderes kenarındaki Antiokhera'da karşılaştı. 1211'deki bu savaş sonucunda her iki taraf da ağır kayıplar verdi. I. Gıyaseddin Keyhüsrev ise bu savaşta şehit edildi²²⁵.

I. Gıyaseddin Keyhüsrev ölünce, Selçuklu tahtına oğlu I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) geçti. Keykavus, babasının siyasetine devam ederek 1214'te Sinop'u ele geçirip burada bir donanma kurarak, şehri bir ticaret, ithalat ve ihracat limanı haline getirdi. Esir aldığı Trabzon İmparatoru Alexis'e vergi ve tâbiyeti kabul eden bir muahedeyi imzalattıktan sonra serbest bıraktı²²⁶. Sinop'un fethi Sivas için son derece yararlı olmuş, kuzey-güney ticaretindeki rolü bir kat daha artmıştır. Bu

²²³ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara 1998, s.110-111; Abû'l-Farac, C.II, s.488.

²²⁴ Osman Turan, *Selçuklular*, s.294; Osman Turan, *Resmi Vesikalar*, s.111.

²²⁵ Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.146-147; Mehmed Neşri, C.I, s.31; Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev*, s.39-44.

²²⁶ Osman Turan, *Selçuklular*, s.294; Osman Turan, *Resmi Vesikalar*, s.112; Salim Koca, *a.g.e.*, s.30-35.

gelişme halkın refahına yansiyarak sanatsal, sosyal ve kültürel alanda ilerleme sağlanmıştır. Kenti çok seven İzzeddin, buraya bir hastane (darüşşifa) yaptırmış ve ölünce de Sivas'a gömülmeyi istemiştir²²⁷.

İzzeddin Keykavus, 1216 yılında Ermenileri mağlup ederek, Ermeni kralına yeni bir tâbiyet anlaşması imzalattı. Eyyübiler arasındaki ihtilaflardan faydalanarak 1218'de Kuzey Suriye'yi fethetti. Ayrıca Artuklu hükümdarı Mahmud ile Erbil hükümdarı Muzaffereddin Gök-böri'ye metbuluğunu tanıtmıştır²²⁸. Keykavus, babası I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Türkiye'de ticaret yapmaları için Venediklilere verdiği fermana benzer ikinci bir fermanı da yine Venediklilere vermiştir²²⁹.

Sultan I. İzzeddin Keykavus'un Ocak 1220'de ölmesi üzerine devlet erkanı Kezipert kalesinde tutuklu bulunan I. Alâeddin Keykubad'ı tahta çıkarma kararı aldılar. Alâeddin Keykubad, Tokat melikliği sırasında (1205-1211), babası I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1211'de ölmesi üzerine devlet erkanının tahta kardeşi I. İzzeddin Keykavus'u geçirmesi sonucunda kardeşine karşı harekete geçerek Kayseri'yi kuşatmış, ancak mağlup olarak Ankara kalesine çekilmek zorunda kalmıştı. I. İzzeddin Keykavus'un 1212'de Ankara kalesini kuşatması üzerine Alâeddin, çok fazla direnememiş ve 1213'te kaleyi kardeşi I. İzzeddin Keykavus'a teslim etmişti. İzzeddin Keykavus ise Alâeddin'i önce Malatya'daki Minşar kalesine, daha sonra da Kezipert kalesine hapsedmişti²³⁰.

2.3.8. Sultan I. Alâeddin Keykubad Dönemi (1220-1237)

I. Alâeddin Keykubad, devlet erkanından Selçuklu saltanatı davetini alınca, derhal Malatya'dan Sivas'a doğru hareket etti ve burada üç gün kardeşi İzzeddin

²²⁷ İlhan Erdem, "Sivas", *Sivas Sempozyum Bildirileri*, s.72; Osman Turan, *Türkiye*, s.327-328.

²²⁸ Osman Turan, *Selçuklular*, s.294; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.151-152; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İ.A.*, C.X, s.382.

²²⁹ Osman Turan, *Resmi Vesikalar*, s.124.

²³⁰ Emine Uyumaz, "Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri ve Türkiye Selçuklu Tarihi (1220-1237)", *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s.590.

Keykavus'un matem merasimini yapıp, Selçuklu merkezi olan Konya'ya hareket etti²³¹.

I. Alaeddin Keykubad (1220-1237), 1220 yılında Türkiye Selçuklu tahtına çıktığında, ülke gerek siyasi, gerekse iktisadi açıdan gayet istikrarlı bir durumda olduğu gibi Anadolu'dan geçen milletlerarası ticaret yollarının gelirinden de pay alabilir durumdaydı. Bölgedeki önemli ticari göçlerden olan Kıbrıs Latinleri ile babası ve kardeşi zamanında ticari açıdan son derece önemli anlaşmalar yapılmış ve güney-kuzey ticareti yolundaki iki önemli liman şehri olan Antalya (1207) ve Sinop (1214) fethedilmişti. Kendisi de tahta çıkar çıkmaz ilk iş olarak ülke ticaretini canlı tutabilmek için diğer Avrupa devletlerine karşı Mart 1220'de Venedik dukalığı ile bir anlaşma imzaladı²³².

Sultan Keykubad, tahta çıktığı sırada Moğol istilası Asya'yı ve Doğu Avrupa'yı perişan ediyordu. Moğolların Anadolu'ya da gelebileceklerini düşünen Keykubad, hudut kalelerini ve Konya, Kayseri ve Sivas gibi şehirlerin surlarını yeniden inşa ettirdi. Konya surları çok kısa bir zamanda 1221 yılında tamamlandı²³³. Ayrıca bu üç büyük şehirden başka Erzincan, Amasya, Malatya ve diğer Anadolu şehirleri de kale ve surlar ile tahkim edilmiştir²³⁴.

I. Alâeddin Keykubad, Venediklilerle bir ticaret anlaşması imzaladıktan sonra, ilk seferini muhtemelen 1222'de Antalya kadar önemli bir liman şehri olan ve günümüzde Alanya olarak bilinen Kalonoros (Galanoros) üzerine yaptı. Sultan, ticaret açısından son derece önemli olan bu merkezi fethettikten sonra Alanya'yı imar ettirmiş ve kendi adına nisbetle Alâiye ismini vermiştir²³⁵. Daha sonra Ermenilerin tüccarları himaye etmeyip, onlara kötü davranmaları üzerine 1225

²³¹ Osman Turan, *Türkiye*, s.349-350; Abû'l-Farac, C.II, s.504-505; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.154.

²³² Emine Uyumaz, *a.g.e.*, s.590; Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri, Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine*, C.I, Ankara 2000, s.168-178; Osman Turan, *Resmi Vesikalar*, s.124-128.

²³³ Erdoğan Merçil, "Türkiye Selçukluları", *Türkler*, C.VI, s.516; Mehmed Neşri, C.I, s.37.

²³⁴ Osman Turan, *Türkiye*, s.355.

²³⁵ Emine Uyumaz, *a.g.e.*, s.591; Mehmed Neşri, C.I, s.37.

yılında Kilikya Ermeni Krallığı üzerine bir sefer düzenleyen Sultan, İskenderun körfezinden Alâiye'ye kadar uzanan Ermeni Krallığının sınırlarını daraltmış ve güney sahilindeki Ayas ile Korykos (Görkös) dışındaki yerleri ele geçirmiştir²³⁶.

Selçuklu uyruklu tüccarların Kırım Suğdak limanına egemen olan Ruslardan şikayetçi olmaları üzerine Keykubad, Kastamonu hâkimi olan ve orada büyük Türkmen güçleri bulunan Hüsameddin Çoban'dan, Suğdak'a karşı denizden bir saldırı yönetmesini istemişti. Suğdak halkı, Kıpçaklara çağrıda bulunmuş fakat onlardan bir yardım sağlayamamışlardı. Sonunda Ruslar, Suğdak'ta bir Selçuklu garnizonu kurulmasını ve Suğdak'ta bir cami yapılmasını kabul etmek zorunda kalmışlardı (1225)²³⁷.

Sultan Keykubad, Anadolu'daki Türk birliğini sağlamak için Hısn-ı Keyfa Artukluları ve daha sonra da Erzincan Mengücek Beyliğine karşı seferler yapmıştır. Bu seferlerin sebebi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da hüküm süren bu beyliklerin ikili siyaset takip edip, hutbeyi bazen Türkiye Selçukluları adına, bazen de komşu devletler adına okutmaları idi. Sultan, bu nedenle ilk önce Amid (Diyarbakır) civarında hüküm süren ve bölgede politik oyunlar sergilediği için güvenilirliğini yitiren Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Mes'ud üzerine harekete geçti. 1226 yılında gerçekleşen bu sefer sonunda Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Kahta ve Çemişgezek kaleleri ele geçirildi. Daha sonra ise Artuklu hükümdarı Mes'ud, Sultan Alâeddin'e tâbiyetini bildirmiştir²³⁸.

Sultan Alâeddin Keykubâd, Hârezmşah Celaleddin'in hareketleri ve Moğol istilası dolayısıyla sınırlarını koruyamayacaklarını, hatta onlarla işbirliği

²³⁶ Emine Uyumaz, *a.g.e.*, s.591-592; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.156-157.

²³⁷ Claude Cahen, *a.g.e.*, s.134; Kırım seferi ile ilgili olarak O.Turan, W.Heyd, M.Neşri gibi tarihçiler, 1227 tarihini verirlerken; Z.V.Togan, 1221; İ.Kafesoğlu ise 1226 tarihini verir, bk. Osman Turan, *Türkiye*, s.383-384; W.Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev.Enver Ziya Karal, Ankara 2000, s.329; Mehmed Neşri, C.I, s.37; Zeki V.Togan, *a.g.e.*, s.203; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İ.A.*, C.X, s.383.

²³⁸ Emine Uyumaz, *a.g.e.*, s.592; Osman Turan, *Türk Devletleri*, s.179; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İ.A.*, s.393.

yapabileceklerini düşünerek Mengücekleri ve benzeri beylikleri hakimiyeti altına almak gereğini hissetmişti. Bu durum Mengüceklerin Erzincan kolu hükümdarı Melik II. Alâeddin Davudşah (1225-1228) ile Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Alâeddin Keykubad'ın arasının açılmasına sebep olmuştu. Erzurum meliki Rükneddin Cihanşah'ın hareketlerinden rahatsız olan Alâeddin Keykubad, onun üzerine yürüyeceğini söyleyerek Davudşah'ın kendisine katılmasını istedi. Sivas'tan yola çıkan Sultan Alâeddin, kendisine katılan Davudşah'ı yakalattı ve hiçbir direnme ile karşılaşmadan Erzincan'a hakim oldu. Böylece Kasım 1228'de Mengüceklerin Erzincan-Kemah kolu sona ermiş oldu²³⁹.

Erzincan seferinden sonra Sultan, 1214 yılından beri Türkiye Selçuklularının vassalı (tâbisi) konumunda olan Trabzon Rum Devleti'nin Sinop'u ele geçirdiği ve sahilleri yağmaladığı haberini alınca şehri kurtarmak için 1228 yılında derhal bir sefer tertip etmiştir²⁴⁰.

Asya'yı alt üst eden Moğol istilası ile devrin en büyük İslâm devleti olan Hârizmşahlar imparatorluğu yıkılmış; Sultan Kutbeddin Muhammed Hazar denizinde bir adaya kaçarak orada ölmüştü. Onun oğlu Celâleddin Mengübinti (Hârizmşâh), Moğollara karşı emsalsiz kudret ve kahramanlıklar göstermiş Gürcü merkezi Tiflis'i almış; Batı İran, Kafkasya ve Doğu Anadolu'da bir devlet kurarak Moğol istilâ selini durdurmağa çalışmıştır. Bu sebeple o, İslâm dünyasında büyük bir ümit ve saygıya sahip olmuştu. Sultan Celâleddin Moğollar önünde çetin savaşlar yaparak Azerbaycan'a gelip 1225 yazında Meraga şehrini kendisine payitaht yapınca ilk iş olarak şöhret ve kudretini duyduğu Sultan Alâeddin Keykubad'a baş kadı Mucireddin Tahir bin Ömer el-Harezmi'yi 1225 Temmuzunda yazılı bir mektup ile gönderdi. Alâeddin, Hârizmşah'ın Moğol istilası ve kendi savaşları, Gürcüleri cezalandırması hakkında elçiden geniş malumat almış; dostluk münasebetlerinin kurulması teşebbüsünden dolayı çok memnun

²³⁹ Ali Öngül, *a.g.e.*, s.545; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İ.A.*, C.X, s.383.

²⁴⁰ Osman Turan, *Türkiye*, s.382-383; Emine Uyumaz, *a.g.e.*, s.593.

olmuştu²⁴¹. Ancak daha sonra Celaleddin Harezmsah'ın takip ettiği istikrarsız siyaset nedeniyle Moğolları hiçe sayarak Eyyübilerin hakimiyetinde bulunan Ahlat'ı muhasara etme konusunda ısrarlı davranması ve I. Alâeddin Keykubad'a karşı sadakatsizlik gösteren Erzurum Meliki Cihanşah ile ittifak yapması nedeniyle maalesef iki tarafın araları bozuldu. Bunun üzerine Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad, Celâleddin Harizmşah'a karşı Eyyübilerden Melik Eşref ile anlaştı ve 10 Ağustos 1230 tarihinde iki taraf Yassıçimen²⁴² mevkiinde birbiriyle karşılaştı. Yapılan savaşta I. Alaeddin Keykusad ve Melik Eşref, Celâleddin Harizmşah ve Erzurum Meliki Cihanşah'a karşı büyük bir zafer kazandı. Cihanşah esir edilirken, Celaleddin Harizmşah önce Malazgirt ve Ahlat'a oradan da Azerbaycan'a kaçtı²⁴³.

Sultan Alâeddin Keykubad, bu zafer üzerine Melik Eşref ve orduları ile birlikte Erzurum'a doğru yürüdüler. Daha sonra Cihanşah'ın Sultan Alâeddin'den af dilemesi üzerine Alaeddin, Saltuk ili (Erzurum ve havalisi) hükümdarı olan Cihanşah ve kardeşine Aksaray ve Eyüphanisâr'ı iktâ olarak verdi. Böylece Sultan Alâeddin 1230 yılında Saltuk İli'ni Selçuklu ülkesine katmış oldu²⁴⁴.

Celâleddin Hârizmşah'ın ortadan kalkması Selçukluları doğrudan doğruya Moğollarla sınırdaş bir duruma getirdi. Moğollar, Celaleddin Hârizmşah'ı takiple 1231'de Şarki Anadolu'da Eyyübilerin ve Artukluların vilayetlerini istila ettiler. Bargiri, Erciş, Ahlat, Bitlis, Erzen, Âmid, Meyyâfârkin, Siird, Mardin, Tanza, Sincar ve Harput şehir ve bölgelerini az bir kuvvetle işgal, yağma ve tahrip edip birçok insanı öldürdüler. Doğu Anadolu'da bu istilâ devam ederken 1232 senesinde bir Moğol akını da Sivas yakınında, Kemâleddin Rahat ribâtı adını alan İsfehâni

²⁴¹ Osman Turan, *Türkiye*, s.384; Sebahattin Ağaldağ, "Moğol Devleti", *Türkler*, C.VIII, Ankara 2002, s.273.

²⁴² Erzincan Akşehir civarındaki Gedük köyü hudutları içindedir, bk. Osman Turan, *Türkiye*, s.391, Dipnot 76.

²⁴³ Osman Turan, *Türkiye*, s.391-392; Abû'l-Farac, C.II, s.527-529; Mehmed Neşri, C.I, s.37; Claude Cahen, *a.g.e.*, s.137-138.

²⁴⁴ Osman Turan, *Türkiye*, s.393-394.

kervansarayına kadar ilerleyip birçok insanı ve hayvan sürülerini esir edip götürdüler. Cormagon Noyan kumandasında yapılan bu akını öğrenen Alâeddin Keykubad, Kemâlettin Kâmyâr'ı derhal Sivas'a gönderdi. Kemâleddin, bu Moğol önce (Karavul) kuvvetinin mikdar ve gayesini anlamak maksadıyla Erruzum'a kadar ilerlemiş ve bunların bir akıncıdan ibaret olduğunu öğrenmiştir. Kemaleddin Erzurum'da bu havalinin sorumlusu olan Mübârizüddin Çavlı'dan Moğolların son durumu hakkında bilgi almıştır. Gönderilen casuslar Moğolların Yunus derbendini aşip Mugan ovalarına vardıklarını bildirmişlerdir. Erzurum'da toplanan Selçuklu kuvvetleri, bu Moğol akınına Gürcü kraliçesinin tahrik ettiği kanaati ile Gürcistan'a bir akın düzenlemişler ve birtakım beldeler ile Hâh (Gag) kalesini ele geçirmişlerdir. Sonunda Gürcü Kraliçesi Rosu'dan, Kemaleddin Kamyâr'a barış teklif etmiş, yapılan anlaşmanın bir maddesine göre de kraliçe Rosu'dan kızını, Alâeddin Keykubad'ın oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e vermiştir²⁴⁵.

Sultan Alâeddin Keykubad Mogol istilasını tahta çıkışından beri ciddi bir endişe ile takip ediyor. Büyük merkezleri sûrlar ve kalelerle tahkim etmekle de tehlikenin bir gün kendi ülkesine intikali ihtimalini düşünüyordu. Moğol akınının Sivas'a kadar ilerlemesi üzerine Sultan Keykûbâd 1232 senesinde, Moğol Hanına bir elçi göndermişti²⁴⁶.

Ahlat ve diğer Doğu Anadolu bölgeleri önce Celâleddin Hârizmşâh, daha sonra da Moğol akınları ile harap olmuştu. Buraları Moğol istilasına karşı dayanıklı bir hale getirmek için Alâeddin Keykubad, Kemâleddin Kâmyâr'ı Ahlat, Bitlis ve havalisini Selçuklu ülkesine katma vazifesiyle görevlendirdi. Bu emir üzerine Kemâleddin Kâmyâr 1232'de ordusu ile Kayseri, Sivas, Erzincan ve Erzurum'dan geçerek Ahlat'a vardı ve Van Gölü kenarında ordugahını kurarak süratle Van, Bitlis, Vastan, Âdilceviz, Sürmari gibi yerleri fethetti²⁴⁷.

²⁴⁵ *a.g.e.*, s.395-396; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.161-162.

²⁴⁶ Osman Turan, *Türkiye*, s.397; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İ.A.*, C.X, s.383.

²⁴⁷ Osman Turan, *Türkiye*, s.397-398; Abû'l-Farac, C.II, s.532.

Alâeddin Keykubâd, hem Moğol istilasına hazırlanıyor, hem de Anadolu birliğini kuruyordu. Ahlat-şâhlar (Sökmenliler) ülkesi fethedilince bir süre Ahlat'ta oturmuş olan Eyyûbi hükümdarı Melik Eşref, başta Mısır hükümdarı Melik Kâmil olmak üzere, sayısı 16'ya varan bütün Eyyûbi meliklerini, hatta Mardin ve Harput Artuklularını dahî Alâeddin Keykubad'a karşı harekete geçirdi. Eyyûbi ordusu 100.000'den fazla idi. Selçuklu ordusunda ise Uç Türkmenleri, Moğollar önünden kaçarak Anadolu'ya gelip ordusu ile Sultan Alâeddin'in emrine girmiş olan kayırgan kumandasındaki Hârizm kuvvetleri, ayrıca Gürcü, Frenk ve Rus ücretli askerleri de vardı. 1234 yılında Harput civarında yapılan savaşta Eyyûbi ve Artuklu ordusu ağır bir mağlubiyet aldı. Sultan Alâeddin, Artuklu hükümdarını affederek kendisine Akşehir'i ikta olarak verdi ve böylece Harput Artuklularına ait 6 şehir ve kale Selçuklu ülkesine katılarak, Artukluların Harput kolu da tarihe karışmış oldu²⁴⁸.

Sultan Alâeddin Keykubad 1235'te Eyyûbilere ait Harran, Ruha (Urfa) ve Rakka'yı ele geçirdi. Ancak Eyyubi Sultanı Melik el-Kâmil kısa bir süre sonra buraları tekrar geri aldı. Bunun üzerine Alâeddin Keykubad 1236'da Amid'e bir ordu gönderdi. Ancak burası da ele geçirilemedi²⁴⁹.

Başarısızlıkla neticelenen Amid seferinin ardından Sultan Alâeddin Keykubad, bahar gelince sefere bizzat kendisi çıkmaya karar verdi ve gerekli hazırlıkların derhal tamamlanmasını emredince Kayseri'de büyük bir ordu toplanmaya başladı. Bu arada Moğol Han'ı Ögedey'in elçisi olarak Kazvinli Emir Şemseddin, Sultan Alâeddin Keykubad'ın huzuruna geldi ve onu Ögedey Han'ın tâbiliğine davet etti. Moğollara karşı her zaman çağdaşı olduğu diğer devlet adamlarının aksine uzlaşmacı bir siyaset takip eden Keykubad, elçi ile yaptığı özel görüşmede her yıl sembolik hediyeler gönderdiği takdirde Moğol hanının topraklarına göz dikmeyeceğini öğrendikten sonra kendisine iletilen teklifi kabul etti. Fakat öte yandan Moğol tehlikesine karşı hazırlıklı olmak için gücünü

²⁴⁸ Osman Turan, *Türkiye*, s.400-401; Osman Turan, *Türk Devletleri*, s.180-181.

²⁴⁹ Abû'l-Farac, C.II, s.535.

artırmaya da gayret sarfediyordu. Ayrıca Amid seferine çıkmadan önce devlet yönetimi ile ilgili önemli kararlar alan Sultan Alâeddin Keykubad önce Sivas sahibi Şarapsalar Fahreddin Ayaz'ın ölümü nedeniyle bu göreve Hazermli Kayır Han'ı atadı ve oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e Erzincan vilayetini bıraktı. Daha sonra Eyyübi Melikesi Gaziye Hatun'dan olan küçük oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı da veliahd ilan ederek devlet erkanının ona biatını sağladı. 1237 baharı geldiğinde Amid seferi için Harezmli, Ermeni, Rum, Gürcü, Frank, Rus, Kıpçak ve Kürtlerden oluşan Selçuklu ordusunun hazırlıkları sona ermişti. Sultan muhtemelen Ramazan bayramını müteakip çıkılacak sefer öncesinde bayramın üçüncü günü büyük bir ziyafet tertip ettirdi. Ancak Alâeddin Keykubad bu yemekte zehirlendi ve Mayıs 1237'de vefat etti²⁵⁰.

Alâeddin Keykubad, tarihe bağımsız olarak ölen son Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı olarak geçmiştir. Çünkü yerine geçen oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in takip ettiği başarısız siyaset nedeniyle Temmuz 1243'te Köseadağ mevkiinde Moğollara yenilmesi üzerine Türkiye Selçuklu Devleti, Moğollara tâbi hâle gelmiştir²⁵¹.

Alâeddin Keykubad yüksek şahsiyeti, kudreti, zaferleri, adaleti ile medeniyetçe ileri, mamur ve müreffeh bir Türkiye'nin kurucusu olmakla, Türk milletinin hatırasında asırlarca, unutulmaz bir hâtıra bırakmış ve "Uluğ Keykubad" olarak daima saygı ve hasretle anılmıştır²⁵².

2.4. Anadolu'ya Yapılan Moğol Akınları

2.4.1. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi (1237-1246)

Sultan Alâeddin Keykubad, öldüğü zaman geride onaltı yaşlarındaki Gıyaseddin Keyhüsrev, sekiz-dokuz yaşlarındaki İzzeddin Kılıçarslan ve daha

²⁵⁰ *a.g.e.*, s.536; Osman Turan, *Türkiye*, s.408-409; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İ.A.*, C.X, s.384.

²⁵¹ Emine Uyumaz, *a.g.e.*, s.595.

²⁵² Osman Turan, *Türkiye*, s.420.

küçük yaştaki Rükneddin kalmıştı. İzzeddin Kılıçarslan'ın veliahd olmasına rağmen bazı devlet ileri gelenleri Keyhüsrev'i tahta çıkarmışlar ve aldıkları tedbirlerle de işi oldu bittiye getirmişlerdi. II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246), tahta çıktıktan sonra Kayseri'de bulunan elçileri kabul etti, ayrıca Ögedey Han'a gidecek olan elçiyi de Moğolistan'a göndererek, 1238 yılında Halep hükümdarı ile yaptığı anlaşmayı yeniledi²⁵³. Diğer Eyyübi Melikleri ve Artuklu hükümdarları da zaten Selçuklulara tâbi olmuşlardı. Bu arada devlet erkânı içinde birinci derecede rol oynamak isteyen Sâdeddin Köpek'in tahrikleri ile Harezmlilerin reisi olan Kayır Han zindana atıldı ve Temmuz 1237'de orada öldü. Sâdeddin Köpek, Şehzade İzzeddin Kılıçarslan ve Rükneddin'i de hapsedirerek daha sonra öldürülmelerini sağlamıştı. Ancak Sâdeddin Köpek'in Selçuklu devletinin başına geçme planını anlayan Keyhüsrev, 1238 yılında onu öldürerek ortadan kaldırdı²⁵⁴.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev, 1240 yılında Harizmliler üzerine yaptığı bir seferle onları itaat altına aldı ve Amid'i ele geçirirken²⁵⁵, 1240 yılında peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan ve birçok Türkmen'i etrafına toplayan Baba İlyas ile onun halifesi Baba İshak'ın Babailer isyanını bastırmıştır²⁵⁶.

Moğolların Alâeddin Keykubad'a, Selçuklu devletinin kudretine ve onun anlayışlı siyasetine gösterdikleri saygı II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında da devam etti. Esasen Moğollar, bu sıralarda Kıpçak ilini (Güney Rusya) ve Orta Avrupa'yı fetihle meşgul bulunuyorlardı. Moğollar, İran ve Gürcistan'ı yağma edip, kendilerine tâbi duruma getirip, Irak'a akınlar yaptıktan sonra Türkiye hudutlarına yaklaştılar. Tarihi yollar Selçuklular gibi Moğolları da Anadolu'ya çeviriyordu, ancak Selçuklu devletinin kudreti, Moğolların Selçuklu ülkesine tecavüzlerini engelliyordu. Babai isyanı ise Selçuklu devletinin zaafını ortaya çıkarmıştı. Bu arada Errân ve Mugan ovalarındaki Moğol ordusunun başına

²⁵³ *a.g.e.*, s.424-425.

²⁵⁴ *a.g.e.*, s.426-433; Abû'l-Farac, C.II, s.537.

²⁵⁵ Osman Turan, *Türkiye*, s.437-438.

²⁵⁶ Erdoğan Merçil, "Türkiye Selçukluları", *Türkler*, C.VI, s.520.

Cormagon Noyan yerine 1241 yılında Baycu Noyan getirildi. Baycu Noyan, içinde Gürcü ve Ermenilerin de bulunduğu Moğol ordusu ile 1242 sonbaharında Erzurum'a akın ettiler. Şiddetli çarpışmalar sonunda Moğollar, Erzurum'u ele geçirdiler. Böylece Erzurum, Moğol istilasının ilk kurbanı oldu ve artık Moğollar Türkiye'yi istila kapısını açmış oldular²⁵⁷.

Dünyayı istila ve tahrip eden Moğol istilası henüz hızını kaybetmemişti. Selçukluların endişe ile takip ettiği bu istila nihayet Türkiye'nin kapılarına da dayanmış; Erzurum felaketi ile de tehlike başlamıştı. Kışın bastırması ve Tatarların Mugan kışlağına çekilmeleri Selçuklulara bir hazırlanma fırsatı verdi. Selçuklu Sultanı, komşu Müslüman ve Hıristiyan hükümdarlara elçiler gönderip yardım istedi. Ancak bu isteğe sadece Selçukluların sadık vassalı olan Halep, 2000 kişilik bir orduyu Sivas'a göndererek cevap verdi. Gıyaseddin Keyhüsrev, içinde Gürcü, Frank ve Kıpçak ücretli askerlerinin de olduğu orduyu Kayseri'de topladı. Yaklaşık 70.000 kişi olan Selçuklu ordusu Kayseri'den Sivas'a vardı. Burada kendilerine katılan Halep ve diğer Türk askerleri ile Selçuklu ordusu yaklaşık 80.000 kişiye ulaştı²⁵⁸.

Selçuklu ordusu Sivas'ta beklerken Baycu Noyan kumandasında Gürcü ve Ermeni askerlerinin de bulunduğu Moğol ordusunun harekete geçtiği haberi geldi. Akıllı ve tecrübeli devlet adamları Selçuklu ordusunun Sivas'ta kalarak, orada tertibat alıp yorgun düşen düşmana karşı savaşa çıkılmasını savunurlarken, Nizameddin Suhrab ve Visak-başı (Sultanın muhafız kumandanı) gibi tecrübe ve harp görmemiş kimseler Moğolları Nahçevan ve Tebriz'de karşılamaları gerektiğini ileri sürüyorlardı. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev bu ikincilerin sözlerine uyup 80.000 kişilik Selçuklu ordusuna hareket emri verdi. Selçuklu ordusu Sivas'dan hareket ederken Moğollar da süratle Erzincan'ı geçmiş ve Sivas'a doğru ilerlemişlerdi. Selçuklu askerleri Sivas-Erzincan'dan geçen tarihi kervan

²⁵⁷ Osman Turan, *Türkiye*, s.448-450; Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, İstanbul, Aralık 2001, s.300-301; Abû'l-Farac, C.II, s.539-540.

²⁵⁸ Osman Turan, *Türkiye*, s.451-452; Abû'l-Farac, C.II, s.541.

yolunu takip ederek Zara ve Su-şehri arasında Köse-dağ'a varınca Moğol askerleri de buraya yakın olan Akşehir berisindeki ovaya gelmişti. Bu iki ordu Köse-dağ civarında savaşa başladı. Savaşın başında Moğol ordusu ilk defa sahte bir ric'at yapmışlar ve Selçuklu ordusunu yanıltmışlardı. Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusu dönüp hücum emrini verince Selçuklu öncülerini şehit edildi. Ordusunun mağlubiyetini gören Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev ordusunu savaş meydanında terk edip, süratle Tokat'a doğru kaçtı. Böylece 3 Temmuz 1243 yılı Cuma günü Selçuklu ordusu ağır bir mağlubiyete uğramış oldu²⁵⁹.

Baycu Noyan, Köse-dağ'da Selçuklu ordusunu bulamayınca süratle takibe koyuldu ise de ne sultana ve ne de askerlerine rastladı ve Sivas'a doğru ilerledi. Sivas kadısı olan Kırşehirli Necmeddin, zamanın büyük alimlerinden olup Moğol istilası sırasında Hârizm'de bulunmuş; Sultan Muhammed Harizmşah'ın mağlubiyetini ve Türkistan şehirlerinin nasıl tahrip ve toptan katillere uğradığını görmüş ve orada Moğollara giderek iltifatlarına nâil olmuş ve bir yarlıg almıştı. Kırşehirli kadı bu sıfatla ve Moğollara mukavemet edilemeyeceği düşüncesiyle, şehrin ileri gelenlerini, mal ve pek çok hediye yanına alarak Baycu Noyan'ı karşıladı. Baycu, kadıyı görünce tanıdı ve elindeki yarlıgı alıp üç defa öptü ve başına koydu. Yarlıg münasebetiyle kadının isteklerini dinledi. Onunla varılan anlaşmaya göre Sivashlılar hayatlarını, malları ve paraları ile kurtarıyorlardı. Baycu, bunun üzerine, Erzincan kapısından başka bütün Sivas kapılarının kapanmasına ve şehrin üç gün yağma edilmesine, sultanın hazineleri ile çarşılarda ve evlerdeki kıymetli eşyanın alınmasına müsaade etti. Selçukluların bir askeri üssü olan Sivas'ta bulunan bütün muharebe âletlerini, makineleri ve silahları yaktırdı; surların bir kısmını tahrip ettirdi²⁶⁰.

²⁵⁹ Osman Turan, *Türkiye*, s.452-457; Abû'l-Farac, C.II, s.541-542; Aksarayi, a.g.e, s.35; Jean-Paul Roux, a.g.e., s.301; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1954, s.16-17.

²⁶⁰ Osman Turan, *Türkiye*, s.459; Jean-Paul Roux, a.g.e., s.301; Ali Sevim-Yaşar Yücel, a.g.e., s.172; Aknerli Grigor, a.g.e., s.17.

Mogol ordusu, Sivas'tan sonra Kayseri'ye yürüdü. Kayseri halkı, Sivas'ın aksine şehri kahramanca savundu. Moğollar, kuşatmadan vazgeçip ertesi yıl gelmek üzere şehirden ayrılacakları esnada, Kayseri iğdiş-başısı olan Hajuk oğlu Husâm adlı bir Ermeni mühtedisinin ve daha sonra da aynı yolu takip eden şehrin su-başısı olan Fahreddin Ayaz'ın ihanetleri ile durum değişti. Moğollar kuşatmayı şiddetlendirdiler ve sonunda şehri ele geçirerek, her yerde yaptıkları yağma, katl ve tahribe başladılar²⁶¹.

Kayseri tahribinden sonra Moğollar Azerbaycan'a (Mugan'a) dönerken yolda Erzincan'ı da yağmaladılar. Anadolu'daki bu dehşetli Moğol istilası karşısında birçok insan ve bilhassa zenginler Haleb'e ve Suriye'ye kaçtılar. Her taraf ve yollar insanlarla doldu. Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev de Köse-dağ'dan ayrılıp Tokat'a, oradan Ankara'ya ve daha sonra da Antalya'ya kaçmıştı; fakat orada da kendisini emniyette görmeyerek Menderes havzasına vardı ancak sulh teşebbüsünü öğrendikten sonra Konya'ya döndü²⁶².

Selçuklu devleti, Moğollarla sulhu temin edince memleket işlerini nizama koymaya başladı. Köse-dağ mağlubiyeti büyük bir felaket getirdi ve Türkiye Moğollara haraç veren bir duruma düştü ise de devlet yine de istiklalini muhafaza ediyor; memleketin kazandığı iktisadi kudret de fazla sarsılmadan geliyordu. Selçuklu hududları değişmemiş, sadece daha sonra Moğollar, Van Gölü kuzeyini kendi işgalleri altına almışlar ve burası Aladağ İlhani hükümdarlarının yazlık merkezi ve yurdu haline gelmişti. Selçuklu devleti bu bozgunun ardından eski tâbi (vassal)lerini kaybetti. Ermeniler ve Trabzon Rumları artık Selçukluları bırakıp Moğollara tabî olmuştur. Moğol istilâsı ve Köse-dağ bozgunu Selçuklular ile İznik devleti arasında mevcut eski anlaşma ve dostluğun devamına engel olmamış; aksine her iki devlet de karşılaştıkları tehlikeler karşısında birbirine daha fazla muhtaç kalmışlardı. II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Köse-dağ mağlubiyeti üzerine

²⁶¹ Osman Turan, *Türkiye*, s.459-461; Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s.301.

²⁶² Osman Turan, *Türkiye*, s.461; Feridun Nâfiz Uzluk, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, Ankara 1952, s.32.

Menderes havalisine ulaştığında İznik imparatoru Vastatzes ile eski anlaşmanın geçerliliğini tasdik eden yeni bir anlaşma yaptı. Daha sonra Sultan Konya'ya ve imparator da Philadelphiaya (Alaşehir'e) döndüler²⁶³.

Selçukluların Baycu Noyan ile yaptıkları barış Türkiye'de devlet nizâmının kurulmasına imkan vermişti. Bununla beraber bu anlaşma nihayet bir Moğol kumandanı ile akd edilmiş ve bunun Moğol hanı ile teyidi ve teminat altına alınması gerekiyor ve Baycu'dan kurtulmak da Selçukluların hesabına uygun düşüyordu. Bu durum müzakere edilince Selçuklu hükümeti Başkırt, Bulgar (Kozan havalisi), Kıpçak (Kuman) ve Rus ülkelerine hakim bulunan ve bütün Batı Moğollarının başı olan Batu Han'a bir elçilik heyetinin gönderilmesine karar verdi. Saray ordugahında (İtil nehri ağzı) oturan Han'a, nâib Şemseddin İsfahânî'nin reisliğinde olmak üzere bir heyet gönderildi. Heyet Batu Han'ın huzuruna çıkıp, sultanın dostluğunu ve "il" olduğunu hana bildirip hediyelerini sunduktan sonra Selçuklular ile Moğollar arasında mevcut olan sulh anlaşması sağlam esaslara göre yeniden imza edildi. Moğol Han'ı da Selçuklu sultanına ok-yay, kılıç ve külah gibi hakimiyet alametleri gönderdi. Şemseddin İsfehani'ye de "Nizâm ül-mülk Salâh ul-âlem" ünvanını verdi ve Türkiye'ye hakim olmasını emretti. II. Gıyaseddin Keyhüsrev de Şemseddin İsfehani'ye vezirlik menşuru ile birlikte Kırşehir iktâl emirliği ve sü-başılığını da verdi ki, bu zamana kadar böyle bir imtiyaza hiçbir vezir sahip olmuş değildi. Zira Sultan Keyhüsrev, kalem ve kılıç erbabı ile birlikte bütün memleket işlerini sahip (vezir) Şemseddin İsfehani'nin eline bıraktı. Şemseddin bundan sonra, ölümüne kadar (1249) Selçuklu devletinin mutlak hakimi oldu²⁶⁴.

2.4.2. Sultan II. İzzeddin Keykavus (1246-1249), Rükneddin IV. Kılıç Arslan (1249-1266) ve III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1284) Dönemleri

II. Gıyaseddin Keyhüsrev 1246 yılında öldükten sonra geride on bir yaşındaki İzzeddin Keykavus, dokuz yaşındaki Rükneddin IV. Kılıç Arslan ve yedi yaşındaki Alaeddin Keykubad adlı üç oğlu kalmıştı. II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Gürcü

²⁶³ Osman Turan, *Türkiye*, s.467.

²⁶⁴ *a.g.e.*, s.469-470; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.173.

Hatun'dan olan oğlu Alâeddin Keykubad'ı doğumu sırasında Veliahd tayin etmişti. Ancak içinde vezir Şemseddin İsfahâni ve saltanat naibi Celaleddin Karatay'ın da bulunduğu devlet erkanı Sultanın bu arzusuna göre değil örf'e göre hareket ederek yaşı büyük olan şehzade İzzeddin Keykâvus'u tahta çıkardılar²⁶⁵.

Bu arada Moğol İmparatoru Timuçin Cengiz Han'ın 1227 yılında ölümünden sonra tahta 1229'da en zeki oğlu olan Baklasın kuzey ve doğusundaki Tabagatay, Kara İrtiş ve Uranga bölgelerinin sahibi Ögedey geçmişti. Ögedey Kağan'ın da 1241 yılında ölümü üzerine Moğol Devlet erkanı, 1246 ilkbaharında Orhun nehri kaynağında Kökü-nor gölünün yanında büyük bir kurultay topladı²⁶⁶. Ögedey Han'ın oğlu Göyük Han'ın tahta çıkması için yapılacak bu büyük kurultaya bütün tâbi hükümdarlar ve dünya devletleri temsilcileri bu merasimde bulunmak için Moğolistan'a (Karakurum'a) davet edilmişti. Bu münasebetle Konya'ya gelen Moğol elçileri, yeni Sultan İzzeddin Keykâvus'un bizzat bu merasimde bulunmasını ve itaat arzetmesini istediler. İzzeddin Keykâvus elçilere birçok hediye vererek, özür dileyip yerine şehzade Kılıç Arslan'ı atabeg Bahaeddin Tercüman ile birlikte Moğolistan'a gönderdi²⁶⁷.

Vezir Şemseddin Muhammed İsfehani, II. İzzeddin Keykavus'u saltana çıkardıktan sonra, devlet erkanı ile kurduğu nizam ve ahenk uzun sürmedi ve mücadele bizzat kendi aralarında başladı²⁶⁸. Şemseddin, çok büyük bir beceriyle yönettiği manevralarla rakiplerini teker teker yenmeyi başarmış ve sultanın annesiyle de evlendikten sonra artık hiçbir şeyin sırtını yere getiremeyeceğine inanmıştı. Ancak gizliden gizliye Şemseddin'e düşman olan bazı kimseler de Moğolistan'a gönderilen Rükneddin Kılıç Arslan'ın kafilesine katılmışlardı. Ayrıca Moğollar doğal olarak kendilerine gelip de bağımlılıklarını bildiren prensleri,

²⁶⁵ Osman Turan, *Türkiye*, s.477; Abû'l-Farac, C.II, s.545; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.175.

²⁶⁶ Sabahattin Ağaldağ, "Moğol Devleti", *Türkler*, C.VIII, Ankara 2002, s.274-275; Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s.251-253.

²⁶⁷ Osman Turan, *Türkiye*, s.478; Abû'l-Farac, C.II, s.545-546; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.175; Jean Paul Roux, *a.g.e.*, s.302-304.

²⁶⁸ Osman Turan, *Türkiye*, s.479.

kişisel olarak böyle bir ziyarette bulunmayan prenslere yeğ tutarlardı. Bu nedenle fesatçılar Batu Hanından Selçuklu sultanlığını Rükneddin'e veren bir yarlık almakta hiç güçlük çekmemişlerdi²⁶⁹.

Moğol hanından Selçuklu Sultanlığı için yarlığı olan IV. Kılıç Arslan, Moğol askerleri ile Erzincan'a ve oradan da Sivas'a gelip saltanatını ilan etti. Onun saltanatı Erzincan ve Sivas'dan başka Kayseri, Malatya, Harput ve Âmid'de de tanındı; vâli ve memurlar tâyin ve Şemseddin İsfehani'nin adamları da azledildi. Böylece üç yıl süren Moğolistan seyahatinden sonra Selçuklu tahtı 1249 yılında Kılıç Arslan'a intikal etti ve vezir Şemseddin'in yakalanması için emir verildi. Saltanat naibi Celaleddin Karatay her ne kadar önlemeye çalıştıysa da sonunda İzzeddin Keykavus'un atabeyi Bahaeddin Tercüman ve Moğol elçilerinin baskısıyla vezir Şemseddin İsfehani Mart 1249'da öldürüldü²⁷⁰.

Celaleddin Karatay, siyasi ihtirasları dizginleyerek devletin idaresini eline alarak üç kardeşin saltanatı altında Selçuklu birliği ve nizamını kurmağa çalışmıştır. Onun fikrine göre üç kardeş arasında asıl sultan yine büyük olan İzzeddin Keykavus idi. Hutbe para ve kitabelerde sıra ile bu üç kardeşin isimleri zikrediliyor; bazen de sadece büyük sultanın adı kullanılıyordu. Karatay bu müşterek saltanat naibliğini daha sonra bırakarak üç sultanın birden atabeği oldu²⁷¹. Ancak 1254'lerde Celâleddin Karatay'ın ölümüyle, onun otoritesi sayesinde ve üç sultan namına müşkülâtlarla kurulan dört yıllık (1249-1254) nizam artık bozuluyordu. Moğollar, II. İzzeddin, Moğolistan'a gitmekten vazgeçerek yerine küçük kardeşi Alâeddin'i göndermek istemiş. Bu defa da Alâeddin Keykubad'ın önce Batu Hana ve oradan da Moğolların Karakurum'da oturan en büyük hanı olan Mengü Han'a varması ve dönüşünde de Selçuk saltanatının ona verilmesi ihtimali büyük kardeşler İzzeddin Keykavus'u ve Rükneddin Kılıç Arslan'ı kuşkulandırılıyordu. Bu

²⁶⁹ Claude Cahen, *a.g.e.*, s.265-266; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.175.

²⁷⁰ Osman Turan, *Türkiye*, s.484-485; Nejat Kaymaz, *Pervane Muinüd-Din Süleyman*, Ankara 1970, s.46; Abû'l-Farac, C.II, s.547-549.

²⁷¹ Osman Turan, *Türkiye*, s.488; Nejat Kaymaz, *a.g.e.*, s.48; Abû'l-Farac, C.II, s.549-550; Aksarayı, *a.g.e.*, s.57.

karışıklıklar içerisinde Alâeddin Keykubad Erzurum'a vardığı günün ertesi sabahı 1254'te yatağında ölü bulundu²⁷².

Alâeddin Keykubad'ın ölmüünden sonra, II. İzzeddin Keykavus ile kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan arasındaki mücadele tekrar başladı. İzzeddin Keykavus eğlenceye çok düşkün olmasından dolayı devlet erkanı tarafından pek sevilmiyordu. Bu nedenle devlet erkanından bazı kişiler Kılıç Arslan'ı Kayseri'ye çağırdılar. Kılıç Arslan da kıyafetini değiştirerek saraydan ve şehirden çıktı; adamları ile birlikte Ürgüp yolu ile develü'ye vardı. Orada ve Kayseri'de iki kardeş arasında bir türlü anlaşma sağlanamadı ve Ahmed-hisar mevkiinde iki kardeş ordusu savaştı. Savaşı II. İzzeddin Keykavus kazandı ve kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan'ı önce Amasya'da ikamete mecbur etti, sonra da Ürgüp (Borgulu) kalesine hapsedti²⁷³.

1256'da Moğol komutanı Baycu Noyan kışlamak için Anadolu'ya girerek Aksaray'a geldiğinde Moğolların ikinci defa Selçuklu ülkesini istilaya girişeceğini düşünen II. İzzeddin Keykavus, Baycu Noyan'a karşı harekete geçti. Aksaray ve Konya arasındaki Sultan hanı denilen mevkide yapılan savaşı yine Moğollar kazandı. Sultan II. İzzeddin Keykavus, ailesi ile birlikte sırasıyla Antalya, Alâiye ve Türkmenlerin yoğun olduğu uç bölgesindeki Ladik'e kaçtı. Ancak burada da güvende olmadığına inanan Sultan İznik'teki II. Theodoros Laskiris'in yanına sığındı²⁷⁴. İznik'te çok iyi karşılanan II. Keykavus, birkaç ay sonra Hülegü'nün Bağdat üzerine çıkacağı sefere katılması için Baycu Noyan'ı çağırması üzerine Laskiris'in verdiği kuvvetlerle Konya üzerine yürüyerek Moğollar tarafından Selçuklu tahtına oturtulan kardeşi IV. Rükneddin Kılıçarslanı mağlup edip Mayıs 1257'de yeniden saltanata hâkim oldu²⁷⁵.

²⁷² Osman Turan, *Türkiye*, s.491-492; Nejat Kaymaz, *a.g.e.*, s.57; Abû'l-Farac, C.II, s.559-560; Aksarayı, *a.g.e.*, s.28-30.

²⁷³ Osman Turan, *Türkiye*, s.493-494; F.Nafiz Uzluç, *a.g.e.*, s.34.

²⁷⁴ Osman Turan, *Resmi Vesikalar*, s.66-70; Aksarayı, *a.g.e.*, s.31-32; Claude Cahen, *a.g.e.*, s.269-270.

²⁷⁵ Nejat Kaymaz, *a.g.e.*, s.70; Aksarayı, *a.g.e.*, s.33; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.179.

IV. Rükneddin Kılıç Arslan önce Kayseri'ye çekildi sonra da II. İzzeddin Keykavus'a mukavemet edemeyeceğini anlayınca İlhanlı Sultanı'na başvurdu ve tekrar sultanlık yarlığı elde etti. II. İzzeddin Ağustos 1258'de de Merağa'da bulunan Hülagu'nun huzuruna gitti. Hülagu ise, Mengü Kaan'ın devleti iki sultanın idare etmesini bildiren ve ayrıca Selçuklu ülkesini ikiye bölen yarlığını tatbik etmeyi uygun gördü. Mengü Kaan, Kızılırmak batısından (Sivas'tan) Bizans hududuna kadar olan yerleri II. İzzeddin Keykavus'a; Sivas'tan Moğol hududuna kadar olan bölgeleri de IV. Kılıç Arslan'a vermişti. Her iki Sultan da bu yarlığı uygulamak üzere anlaştilar²⁷⁶. Ancak IV. Kılıç Arslan ve Muineddin Süleyman (Pervane) Moğollar ile işbirliği yapıp, onları II. İzzeddin Keykavus aleyhine kışkırtıyorlardı. Sonunda Moğollar Alıncak Noyan idaresinde Konya'ya saldırdılar. II. İzzeddin Keykavus Antalya'ya çekilmek zorunda kaldı. II. İzzeddin 1260'da Ayn Calût'ta Moğolları mağlup eden²⁷⁷ Memlük Sultanı Baybars'dan yardım istedi ancak bu yardım gerçekleşmeden II. İzzeddin Keykavus, Moğol baskısı sonucu 1262 yılında Antalya'dan gemiyle İstanbul'a kaçmak zorunda kaldı. Böylece Selçuklu ülkesinin tek hakimi IV. Rükneddin Kılıç Arslan oldu. II. İzzeddin Keykavus ise daha sonra Altınordu hükümdarının yanına götürülmüş ve 1279 veya 1280'de Kırım'da ölmüştür²⁷⁸.

Selçuklu devlet adamları arasında çok dikkate şâyân bir şahsiyet olan Muineddin Süleyman Pervane 1262'den 1277 yılına kadar Türkiye'de yegâne söz sahibi olmuştur. Muineddin zekası, dirayeti ve siyaseti ile Moğol Hanlarından önce Baycu'nun, sonra da Hülagu ve Abaga hanların dostluklarını kazanarak nüfuzunu artırarak II. İzzeddin Keykavus'u Selçuklu tahtından attırıp saltanatı IV. Rükneddin Kılıç Arslan'a temin etmiş; aslında bu suretle kendi hakimiyetini kurmağa çalışmıştır²⁷⁹.

²⁷⁶ Aksarayî, *a.g.e.*, s.45-46; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.179-180.

²⁷⁷ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri*, C.III, s.265-266; Jean-Poul Roux, *a.g.e.*, s.354-356.

²⁷⁸ Osman Turan, *Türkiye*, s.511-518; Mehmed Neşri, *a.g.e.*, s.39.

²⁷⁹ Osman Turan, *Türkiye*, s.539; Aksarayî, *a.g.e.*, s.39.

Selçuklu tahtındaki saltanat mücadelelerinden faydalanan Trabzon (Canik) Komnenleri daima göz diktikleri ve her fırsatta elde etmeğe çalıştıkları Karadeniz'in en mühim limanı olan Sinop'u 1259'da işgal ettiler. Bunun üzerine IV. Kılıç Arslan ve Pervane 1265 Temmuz unda hanlık tahtına çıkan Moğol Hanı Abaga Han'a ağır hediyelerle gidip onun tebrik ederek, Sinop'un kurtarılması müsaadesini aldılar. Muineddin Pervane kendi iktâ olan Tokat'a dönünce Danişmend-ili, Niksar ve Samsun askerlerini toplayarak Sinop üzerine yürüyüp 1266 yılında burayı ele geçirdi. Muineddin Süleyman Sinop'un fethinden sonra IV. Kılıç Arslan'dan şehrin kendisine verilmesini istedi. Sultan bu isteği önce reddetti ise de Pervane'nin nüfuzu karşısında şehri ona vermek zorunda kaldı. Böylece Sinop'ta Pervaneoğulları Beyliği kurulmuş oldu. Muineddin Pervane, Moğollara dayanarak her geçen gün nüfuzunu artırdı. Sultan'ı ortadan kaldırmak için Moğol Hanından sultanı öldürme salâhiyetini alan Pervane 1266 yılında Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı içkisine zehir koydurarak öldürttü²⁸⁰.

Moğollar, Ekim 1276'da Beylerbeyi Hatiroğlu Şerefeddin'in başlattığı isyanı bastırdıktan sonra, Anadolu'yu daha sıkı bir kontrol altına aldılar. Sonunda Moğolları ilk defa mağlubiyete uğratan Türk-Memlûklüleri sultanı Baybars, özellikle Muineddin Süleyman Pervane ve Selçuklu devlet adamlarının da teşviki ile, Anadolu'yu Moğol istilasından kurtarmak için Nisan 1277'de Haleb'den yola çıktı. Baybars ve Memlûklu ordusu Nisan ayı içinde Elbistan ovasına ulaştı. Buradaki ilk çarpışmada 3000 kişilik Moğol önce kuvvetleri bozguna uğradı. Bu arada Muineddin Pervâne de Moğollar ile beraberdi. 15 Nisan 1277 günü yapılan asıl savaşta Moğollar kesin şekilde mağlubiyete uğradı. Savaşın neticesini gören Muineddin Pervane ise, Kayseri'ye kaçarak oradaki Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1264-1283)'i kendi karısı ve devlet adamlarını alarak Tokat'a gitmişti. Sultan Baybars Elbistan ovasında kazandığı zaferden sonra Kayseri'ye doğru ilerledi. Burada büyük bir sevinç ve merasimle karşılandı. Baybars, buradan

²⁸⁰ Osman Turan, *Türkiye*, s.545-548; Aksarayi, *a.g.e.*, s.62-65; Abû'l-Farac, C.II, s.587; Mehmed Neşri, C.I, s.41.

pervane'ye haber göndererek huzuruna gelmesini bildirdiyse de Pervane, neticeyi emin görmediği için onbeş gün daha süre istedi ve bu arada Abaga Han ile temasa geçmeye çalışıyordu. Baybars, onun bu ikiyüzlü siyasetini anlamış, ordusunda yiyecek ve yem sıkıntısı başlaması üzerine Kayseri'de altı gün kaldıktan sonra geri döndü²⁸¹. Muineddin Pervane, bütün bu olup bitenlerden sonra durumu Abaga Han'a bildirdi. Olayları daha önceden öğrenmiş olan Abaga Han, Haziran 1277'de otuz bin atlı ile Anadolu'ya geldi. Özellikle Elbistan ovasındaki Moğol ölülerini gördükten sonra sinirlenen İlhanlı Sultanı, Anadolu'daki şehirlerin yağmalanmasını ve halkının da öldürülmesini emretti²⁸².

Abaga Han'ın bu akını esnasında Divriği surları yerle bir edildi. Kalede bulunan tüm silahlar yok edilerek Sivas'ın yarısı yağmaya ve yıkıma uğradı²⁸³.

Abaga Han'ın bu intikam seferinde öldürülenlerin sayısı 200.000 ile 600.000 kişi arasında idi. Abaga Han, dönüşünde Muineddin Pervane'nin Tokat'taki mallarını müsadere ettirdi. Abaga Han, İlhanlıların Van Gölü kuzeyinde yazlık merkezi olan, Ala-dağ'a varınca Moğol noyanları ile Pervane meselesini müzakere etti ve 1277 Ağustos'unda Muineddin Süleyman Pervane'yi idam ettirdi²⁸⁴.

2.4.3. Sultan II. Gıyaseddin Mes'ud Dönemi (İlk Saltanat, 1284-1296)

Muineddin Pervane'den sonra, Selçuklu hanedanı 1308'e kadar mevcut oldu ise de Moğollar, Selçuklu devletini fiilen yıkararak, Anadolu'yu umumî valileri ile idare ettiler ve askeri işgal altına aldılar. Selçuklu devri, umumi vasıfları ile 1277'de Muineddin Pervane'nin idamına kadar sürmüştü, bu tarihte başlayan fiili Moğol işgal ve idaresi siyasi olduğu kadar iktisadi ve içtimai buhranlara ve medeni

²⁸¹ Aksarayı, *a.g.e.*, s.87-89; Abû'l-Farac, C.II, s.598-599; Mehmed Neşri, C.I, s.43; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri*, C.III, s.295.

²⁸² Nejat Kaymaz, *a.g.e.*, s.175-179; Abû'l-Farac, C.II, s.599-600; Jean-Poul Roux, *a.g.e.*, s.376-377.

²⁸³ Nejat Kaymaz, *a.g.e.*, s.177; "Sivas", *Y.A.*, C.IX

²⁸⁴ Osman Turan, *Türkiye*, s.568-569; Aksarayı, *a.g.e.*, s.89-90; Z.Velidi Togan, *a.g.e.*, s.235-236; Mehmed Neşri, C.I, s.43.

sükûta da sebep olmuştur. Bu devrin sultanları olan III. Keyhüsrev, II. Mes'ud ve III. Keykubad iktidarsız ve Moğolların âleti durumunda idiler. Bu devirde saltanat iddiasında bulunan II. Keykavus'un bir oğlu Siyâvuş, Karamanlılara ve diğer oğlu Kılıçarslan da Kastamonu Türkmenlerine dayanarak tahtı elde etmeye veyahut bizzat Türkmen beyleri, şehzadeler sayesinde nüfuz ve kudretlerini halk arasında artırmaya çalışmışlar; fakat Selçuklu-İlhanlı kuvvetlerine mağlup olmuşlardır²⁸⁵.

Muineddin Pervane'nin öldürülmesinden sonra Kayseri'de bulunan Moğol noyanları Mesud'u İlhanlı hükümdarı Abaga Han'a gönderilen Han, Selçuklu şehzadesine ikramlarda bulunduktan sonra Erzurum, Erzincan ve Sivas vilayetlerini içine alan Doğu Anadolu'yu kendisine tahsis etti ve bir süre yanında tuttu. Daha sonra Abaga Han ölüp yerine Ahmed Teküdar Moğol Han'ı oldu. Ahmed Teküdar, Selçuklu ülkesini II. Gıyaseddin Mes'ud ve III. Gıyaseddin Keyhüsrev arasında taksim etti. Fakat III. Gıyaseddin Keyhüsrev buna razı olmadı ve Ahmed Teküdar'a gitmek üzere yola çıktı. Bu esnada İlhanlı Devletinin başına Argun Han geçti. Argun Han ise II. Gıyaseddin Mesud'u Selçuklu sultanı olarak tayin etti²⁸⁶.

Argun Han, 1285 yılında Türkmenleri cezalandırmak maksadıyla kardeşi Geyhatu'yu 20.000 kişilik bir kuvvetle Anadolu'ya gönderdi, Geyhatu o yıl Erzincan'da kaldı. Bu arada Baycu Han ise yapılmış olan anlaşmadan beri İlhanlılara verilen haraçtan başka, Anadolu'daki Moğol asker ve beylerinin masrafları da Selçuklu hazinesinden karşılanıyordu. Geyhatu ertesi yıl 1286'da ordusu ile, Erzincan'dan hareketle Sivas ve Kayseri'den geçip Aksaray'a geldi. Ordunun bu hareketi dolayısıyla Sivas ve Kayseri halkının pek çoğu evlerini ve vatanlarını terk edip mağaralara ve başka yerlere gizlendiler²⁸⁷.

Bu sıralarda Germiyanlı Türkmenler kuvvetlenip Gorgorum vilayetini (Beyşehir bölgesi) yağma etmişlerdi. Sultan II. Gıyaseddin Mes'ud, Moğol ve Türk askerleri ile bu Türkmenleri mağlup ederek onları kaçmağa mecbur ettiler. Bununla

²⁸⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.297-298.

²⁸⁶ Osman Turan, *Türkiye*, s.598-600; Abû'l-Farac, C.II, s.605, 610, 617; Aksarayı, *a.g.e.*, s.108.

²⁸⁷ Osman Turan, *Türkiye*, s.603; Mehmed Neşri, C.I, s.49; Aksarayı, *a.g.e.*, s.115-116.

beraber bu dönemde en kuvvetli Türkmen beyliği Germiyanlılar olduğundan Sultan Mes'ud ve Moğol kuvvetleri Germiyan-iline kadar seferlerine devam ederek o bölgeleri ele geçirdiler(1287). Moğol-Selçuklu kuvvetleri 1288 yılı içerisinde yine Germiyanogulları gibi isyan hareketlerine girişten Karamanoğulları ve Eşrefogulları üzerine de sefer yapıp onları itaat altına aldılar²⁸⁸.

1291 yılında Argun Han'ın ölümüyle İlhanlı tahtına Geyhatu (1291-1295) geçti. Geyhatu'nun Anadolu'dan ayrılması, Selçuklu devleti çöktüğü ve Moğol idaresi bozuk olduğu için, memlekette bir boşluk meydana geldi. Bu fırsatı kaçırmayan Karamanlılar ve diğer Türkmenler, derhal Moğollara ve onlara dayanan Selçuklulara karşı taarruza geçtiler. Bu sıralarda Sultan Mes'ud'un Kayseri'ye gitmiş olması payitaht Konya'da ciddi bir kuvvetin kalmamasına sebep olunca, Karaman oğulları Halil Bahadır kumandasında Konya'yı kuşattılar. Ancak bir sonuç alamadılar. Bu arada Türkmen istilalarını öğrenen Geyhatu 8 yıl boyunca kaldığı Anadolu'ya kızgın gelen Geyhatu ordusunun bir kısmını Akşehir istikametinde menteşe ilini gönderirken kendisi bizzat karamanlılar üzerine sefer yaptı. Karamanlıları perişan eden Moğol-Selçuklu kuvvetleri oradan dönüp isyan etmiş olan Eşrefogullarına karşı harekete geçti. Onlar da itaat altına alındıktan ve bu iki Türkmen beyliğinden 7000 esir alınıp Konya'ya getirildikten sonra, Tonguzlu (Denizli) ve Menteşe-ili taraflarına sefer yapan Moğol-Selçuklu ordusu birçok esir ve ganimetlerle Konya ve oradan da Kayseri'ye döndü²⁸⁹.

1292 yılında II. İzzeddin Keykavus'un oğullarından şehzade Kılıç Arslan ile Çobanoğullarından Muzaffereddin Yavlak Arslan, Kastamonu yöresinde Moğol-Selçuklu idaresine karşı harekete geçtiler. Bunun üzerine Geyhatu, Sultan Mes'ud'u Moğol kumandanları Göktay ve Giray kumandasında bu Türkmenlerin üzerine gönderdi. Bu arada ordunun ve devlet adamlarının bu sefere çıkmalarını fırsat bilen Karamanoğulları Kırk-pınar'a ve Eşrefogulları da Gâvele kalesine kadar

²⁸⁸ Osman Turan, *Türkiye*, s.606; F.Nafiz Uzluk, *a.g.e.*, s.47-49; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.193.

²⁸⁹ Osman Turan, *Türkiye*, s.620-621; F.Nafiz Uzluk, *a.g.e.*, s.61-62; Claude Cahen, *a.g.e.*, s.291; Jean-Paul Roux, *a.g.e.*, s.407-408.

ilerleyerek buraları yağma ettiler. Bu esnada Memlukler de Rum-kale'de Moğollara karşı bir zafer kazandılar. Bir yandan Memluklerin, öte yandan da uç Türkmenlerinin Moğollara karşı giriştikleri hareketler Halep Türkmenleri (Etrâk-i Şam)'nin de Sivas'a kadar ilerlemelerine imkan verdi. Sivaslılardan bir bölümü kentin Malatya kapısını açarak Türkmenleri içeri aldılar. Ancak Türkmenler Sivas'ta yağmaya giriştikleri için şehir halkı onlara karşı, Moğollarla işbirliği yaptılar. Bu Türkmenlerin bir kısmı öldürüldü ve geriye kalanlar da Sivas'tan kaçmak zorunda kaldılar²⁹⁰.

Anadolu'da Moğollara karşı mücadeleler hep Türkmen beyleri ve Selçuklu şehzadeleri tarafından yapılırken, 1293'lerden sonra artık tatar noyanları da kendi hanlarına karşı isyan hareketlerine girişmeye başladılar. Yine Selçuklu ve İlhanlı begleri arasında ihtilaflar artmış, Moğolların zulmü ve soygunculuğu da gittikçe ağırlaşmıştı²⁹¹. İlhanlı hükümdarı Geyhatu'nun israfları, mali ve iktisadi sarsıntılar umumi bir huzursuzluğa sebep olmuştu. Bu durumdan faydalanan Baydu, hanlığı ele geçirince onun İslâm aleyhtarı siyaseti daha fazla zulümler yapmışlardır. Baydu Han'ın kötü idaresi bir yıl dolmadan tahttan düşmesine sebep oldu. İslâmiyeti kabul eden Sultan Mahmud Gazan Han, Horasan'dan hareket ederek, hanlık makamına oturdu. Gazan Han (1295-1304)'in İlhanlı tahtına oturması ve İslamiyet aleyhtarı siyasete son vermesi umumi bir huzur getirdi. Ancak Mahmud Gazan Han Müslüman olmasına ve yüksek vasıflara sahip büyük bir hükümdar olmasına rağmen Moğol idaresi Anadolu'da bir düzelme ve salah yoluna giremedi, özellikle de Moğol noyanlarının isyanları memlekette büyük sarsıntılar meydana getirdi²⁹².

1296 yılında Moğol noyanlarından Baltu, Han'a isyan eden Toğaçar'ı öldürdükten sonra kudretinin artmasından dolayı bu defa da kendisi isyan etmişti²⁹³. Baltu'nun isyanını ise Baycu Noyan'ın (1243-1255)²⁹⁴ torunlarından

²⁹⁰ Osman Turan, *Türkiye*, s.621-622; F.Nafiz Uzluk, *a.g.e.*, s.64-65; Aksarayı, *a.g.e.*, s.137-138.

²⁹¹ Osman Turan, *Türkiye*, s.629; Aksarayı, *a.g.e.*, s.144.

²⁹² Osman Turan, *Türkiye*, s.630-631.

²⁹³ *a.g.e.*, s.632; Aksarayı, *a.g.e.*, s.147.

²⁹⁴ Z.Velidi Togan, *a.g.e.*, s.234.

Sülemiş bastırmıştı. Bu isyan esnasında Sultan Mes'ud, Baltu'nun zoru ile onun yanında kalmıştı. Ancak Gazan Han yine de Sultan Mes'ud'u 1296'da tahttan indirip Hemedan'a sürdü. Selçuklu tahtına ise 1298'de III. Alâeddin Keykubad (1298-1301) geçti²⁹⁵.

2.4.4. Sultan III. Alâeddin Keykubad Dönemi (1298-1302)

Gazan Han, 1298 Eylülünde Memlükler üzerine bir sefer için yola çıktı ve Anadolu'da bulunan Sülemiş'i de buradaki Moğol askerleri ile bu sefere katılmağa ve Halep'de kendisi ile birleşmeğe memur etti. Fakat Baltu isyanını bastırmakta ve onu yakalayıp Tebriz'e götürmekte başlıca rolü olan Sülemiş, Gazan Han'ın kendi otoritesi için kuvvetli noyanları öldürdüğünü gördüğü için, sıranın kendisine geldiğini düşünüp Han'a isyan ederek, Anadolu'da müstakil bir devlet kurmaya karar vermiştir. Gazan Han, Sülemiş'in isyanını öğrenince Suriye seferinden vazgeçerek, 35.000 süvarilik bir orduyu Mart 1298'de Sülemiş üzerine sevketti. Sülemiş ise 50.000 kişilik ordusu ile hakimiyetini genişleterek Sivas'ı kuşattı. Sivas halkı İlhanlı ordusunun gelmekte olduğunu duymuş ve Sülemiş'in ordusuna bir ay mukavemet etmişti. Sülemiş, Gazan Han'ın ordusunun Erzincan Akşehir'de 1298 Haziran'ında karşıladı. Ancak savaş esnasında, Sülemiş'in askerleri Han'ın ordusuna katıldı. Ordunun dağılması üzerine Sülemiş'te savaş meydanından kaçarak önce Şam, sonra da Kahire'ye giderek Memlüklülere sığınmış, ancak daha sonra Ankara civarında yakalanıp Eylül 1298'de Tebriz'e götürülerek orada öldürülmüştür²⁹⁶.

İlhanlı Devleti Anadolu'da vergi nizamını sağlamak maksadıyla vezir Nizameddin Yahya'yı görevlendirdi. Ancak nizameddin Yahya başta Erzincan, Sivas, Tokat, Aksaray olmak üzere gittiği her yerde keyfi olarak çok ağır vergiler ve cezalar koyarak halka zulüm ediyordu. Sonunda Türk beyleri Nizameddin Yahya'nın bu zulümlerini Gazan Han'a arzetteler ve Nizameddin Yahya öldürülerek cezasını buldu²⁹⁷.

²⁹⁵ Osman Turan, *Türkiye*, s.633.

²⁹⁶ *a.g.e.*, s.638-640; Aksarayı, *a.g.e.*, s.198-199, 218-219; Claude Cahen, *a.g.e.*, s.293.

²⁹⁷ Osman Turan, *Türkiye*, s.646-647.

Vezir Nizameddin'den başka Selçuklu Sultanı III. Alâeddin Keykubad ve emirleri de zorla halktan vergi tahsil edoyarlardı. Sultan ve emirleri özellikle Divriği ve Sivas'ta başta buraların zenginleri olmak üzere halktan zorla para ve mal topladılar. Daha sonra bu durum Anadolu'daki Moğol askerlerinin komutanı olan Abışga Noyan'a iletildi. O da bu durumu Gazan Han'a ilette. Gazan Han'ın emriyle yakalanan Selçuklu sultanı idam edilecek iken özellikle Hülâgü'nün kızı olan zevcesinin şefaatiyle ölümden kurtuldu. Ancak 1301/2'de İsfahan'a gönderilerek orada yaşamağa mahkum edildi. Alâeddin Keykubâd'ın bu sükutu üzerine, 1302 yılında Selçuklu tahtına ikinci defa II. Gıyaseddin Mes'ud (1302-1318) getirildi. Bu arada İlhanlı hükümdarı Gazan Han da 1304 yılında öldü ve yerine Muhammed Olcaytu (1304-1316) geçti. Muhammed Olcaytu, Anadolu'daki bozulan nizamı düzeltmek için Temmuz 1305 yılında İreincin Noyan'ı vazifelendirdi²⁹⁸.

2.4.5. Sultan II. Gıyaseddin Mes'ud (İkinci Saltanat, 1302-1310) ve V. Kılıç Arslan (1310-1318) Dönemleri

Uç Türkmenleri Sultan Baybars'dan beri Memlûk sultanları ile dostane münasebetlere girişmiş ve fırsat buldukça onlarla birlikte tarihi düşmanları olan putperest Moğollara karşı bazen müşterek, bazen de müstakil olarak mücadele etmişlerdi. Moğollar, Memlûklere karşı birkaç defa intikam teşebbüsüne girmişlerse de hemen her defasında mağlup olmuşlardı. Sultan Muhammed Olcaytu Han'ın 1312 yılında başarısız bir sefere başlaması Karamanoğullarına yeni bir fırsat verdi. Zaten Anadolu halkı İreincin Noyan'ın zulmü altında eziliyordu. Bunun da etkisiyle Karamanoğulları Konya'yı işgal etti. Bunun üzerine Türkiye'de Moğol hâkimiyetinin çökmekte olduğunu gören Olcaytu Han, 1314'te İreincin'in yerine büyük Emir Çoban Bey'i Anadolu'ya gönderdi. Çoban Bey, ordugahını Karabük'te kurup, bütün Türkmen beylerini huzuruna gelmeğe ve itaate davet etti. Konya'yı ele geçiren Karamanlılar dışında bütün beyler bu emre itaat ettiler. Bunun üzerine Çoban Bey, Karamanlılar üzerine sefere çıkıp Konyayı ele geçirdiler²⁹⁹.

²⁹⁸ *a.g.e.*, s.647-649; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.199.

²⁹⁹ Osman Turan, *Türkiye*, s.653-654.

Olçaytu Sultan Muhammed'in ölümünden sonra, yerine oğlu Ebu Said Han (1316-1335) geçti. Onun zamanında Emir Çoban, İlhani imparatorluğunun en kudretli ve hakim bir şahsiyeti oldu. Eyaletleri oğullarına taksim ederken oğlu Timur-taş'ı da 1317'de Anadolu umumi valiliğine atadı. İrencin Noyan'ı ise Diyarbakır'a nakletti³⁰⁰.

Selçuklu Devleti, Köse-dağ bozgunundan Muineddin Süleyman Pervane'nin ölümüne kadar (1243-1277) Moğollara tâbi olmakla beraber, medeniyet hamleleri tamamiyle duraklamış değildi. Fakat Pervane'nin 1277'de ölümünden sonra devlet fiilen Moğolların eline geçtiği ve Selçuklu idaresi çöktüğü için soygunlar başlamış; buhran ve felaketler birbirini takip etmiştir. Bu devirde hem Moğolların tahakkümü ve hem de sultanların liyakatsizliği yani I. Alâeddin Keykubad'dan sonra Selçuklu hanedanının kudretli bir padişah yetiştirememiş olması tarihi mevki yüksek ve kudsiyeti kabul edilmiş olan Selçuklu hanedanının itibarını gittikçe düşürmüş ve sonunda da Selçuklu devletinin çökmesine sebep olmuştu³⁰¹.

Selçukluların son hükümdarı olan II. Gıyaseddin Mesud'un ikinci saltanatı (1302-1308) o kadar sönük geçmiştir ki, onun ölümü bile bir akis bırakmamıştır. Bazıları Sultan Mesud'un 1308'deki ölümüyle Selçuklu hanedanının sona erdiğini belirtirken, bazıları Selçuklu hanedanının Anadolu valiliğine gelen Timurtaş'ın 1318'de bütün Selçuklu hanedanını imha edene kadar sürdüğünü belirtmişlerdir³⁰².

Prof. Dr. Osman Turan'a göre Selçuklu hanedanı sultanlarının 1318 yılına kadar Konya tahtını muhafaza ettiğini ve Temurtaş Noyan tarafından 1318'de şehzadelerin dağıtılması üzerine Türkiye Selçuklularının inkıraz bulunduğunu, son sultanın II. Gıyaseddin Mesud değil, V. Kılıç Arslan olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Böylece Türkiye Selçukluları Devleti 243 yıl (1075-1318) yaşamıştır. Büyük Selçuklular için bir uç bölgesi, âsi şehzade ve boyların da bir sığınağı veya sürgün sahası sayılan Anadolu'da, onlardan 35 yıl sonra, 1075 yılında

³⁰⁰ *a.g.e.*, s.656.

³⁰¹ *a.g.e.*, s.657.

³⁰² *a.g.e.*, s.658-659.

kurulan Türkiye Selçukluları, amcazâdelerinden bir asırdan fazla daha uzun bir ömre sahip olmuşlar; Anadolu gibi kadim kavim, din ve kültürlerin yurdu olan bu ülkeyi Türk vatanı haline getirmişler ve burada yeni bir cihan imparatorluğunun da temellerini atmışlardır³⁰³.

Emir Çoban Timurtaş'ı 1317'de Anadolu'ya gönderdikten sonra, Timurtaş devlet adamları ve ordusu ile bir süre Sakarya kıyısında memleket işlerini nizama koydu ve daha ziyade Kayseri'yi devlet merkezi yaptı. Çoban Bey merkezde düşmanlarını mağlup ve imha ederken Timurtaş da Türkiye'de aralarında ayrılık çıkan ve bir kısmı kendisine katılan muhaliflerini bertaraf etti. Karaman oğulları Moğollar arası mücadeleleri fırsat saydıklarından Burhaneddin Musa Bey idaresinde, 1320 yılında, Konya'yı tekrar işgal ettiler. Fakat Timurtaş Anadolu'da âsileri tenkil ettikten sonra Konya'yı kurtardı. 1321 yılında da Ermenileri tenkil ve Çukurova beldelerini istila ve yağma etti. 1322 yılında ise bağımsızlığını ve Mehdi olduğunu ilan etti. Timurtaş artık bir hükümdar olarak hareket ediyor, bu sıfatla kendi adına hutbe okutuyor ve Memlûklülere haber göndererek İlhanlı hümûkdarı Ebu Said Han'ın hakimiyetine son vermek için yardım etmelerini istiyordu. Bu haberleri alan ve merkezde müşkil bir durumda kalan Çoban Bey hemen Ebu Said Han'dan aldığı izin ile Anadolu'ya hareket ederek oğlunu alıp Han'ın huzuruna getirdi ve af diledi. Ebu Said Han, Timurtaş'ı babasının şefaatiyle affedip tekrar Anadolu'ya vazifesi başına gönderdi³⁰⁴.

Timurtaş, Selçukluların bir nevi vârisi olarak hâkimiyetini Akdeniz sahillerine ve dağlık Karaman ülkesine kadar genişletti. 1326 yılında Antalya'yı ve Beyşehir'i ele geçirdi. Alaşehir'e doğru ilerleyen Timurtaş, Moğolların sukûtundan sonra Orta Anadolu'da bir beylik kuran, Uygur aslından Ertene (Eretna) Beyi, Germiyanogullarına bağlı olan Karahisar'ın muhasarasına memur etti. Bununla beraber Timurtaş'ın istilası daha fazla ileri gidemedi. Türkmen beyleri hemen bütün Batı Anadolu'yu almışlardı. Osman Gazi, Marmara sahillerine

³⁰³ *a.g.e.*, s.660.

³⁰⁴ *a.g.e.*, s.660-662; Claude Cahen, *a.g.e.*, s.294; İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.70-72.

ve Bursa'ya kadar fetihlerini götürmüştü. 1327 yılında Timurtaş'ın babası Emir Çoban ile İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han arasında bir savaş başladı. Timurtaş babasından haber alamayınca süratle Kayseri'ye ve oradan da Sivas'a vardı. Yolların kesiştiğini öğrenen Timurtaş tekrar Kayseri'ye döndü. Timurtaş, Mısır'daki Memluk sultanlarına sığınmaktan başka bir çare bulamadı ve 1328 yılında hediyelerle Kahire'ye giderek Memlûk sultanına sığındı. Ancak Memlûk sultanı Nâsır özellikle Karamanoğullarının ve Moğolların yaptıkları tahrikler ve uyandırdıkları şüpheler üzerine Timurtaş'ı önce hapishaneye attı ve 1328 Ağustos'unda da idam etti³⁰⁵.

Timurtaş, Mısır'a gitmek üzere Anadolu'dan ayrılırken yerine Uygur Türklerinden olan noyan Emir Eratna'yı vekil bırakmakla, Türkiye Tarihinde yeni bir dönemi başlatmıştır³⁰⁶.

2.5. Eratna Beyliği Dönemi

2.5.1. Emir Eratna (Alâeddin) Dönemi (1341-1352)

Emir Çoban'ın oğlu Timurtaş, yerine Eratna'yı vekil bırakıp Mısır'a sığınmak üzere Anadolu'dan ayrıldığı günlerde, İlhanlı sultanı Emir Bahadır Han da Timurtaş'ı Anadolu umumi valiliği görevinden azletti³⁰⁷. Bazı kaynaklar Timurtaş'ın ardından bu göreve Ebu Said Han'ın, dayısı Emir Ali Padişah'ı atadığını, Emir Ali'nin ise yerine İnanç/İnanç(?) Noyan'ı vekil seçerek Erzurum'a gönderdiğini, Erzurum'a gelen İnanç Noyan'ın, Emir Eretna'nın merkez seçtiği Sivas'ı zapt etmeye çalıştığını ancak Emir Eretna'nın Sivas'ı başarı ile savunmasından dolayı İnanç Noyan'ın Sivas'ı ele geçiremediğini, bu sıralarda Karamanoğlu Yahşi Bey'in yanına birçok Anadolu Eyaleti emirlerini alarak İnanç Noyan üzerine yürüyüp onu Niksar'da mağlup edip, öldürdüğünü, İnanç Noyan'ın ölümünden sonra Emir Eretna'nın rahatladığını ve 1328 yılında Emir Ali Padişahın

³⁰⁵ Osman Turan, *Türkiye*, s.662-664; Claude Cahen, *a.g.e.*, s.295; İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.73-75.

³⁰⁶ Kemal Göde, *Eratnahılar (1327-1381)*, Ankara 1994, s.34.

³⁰⁷ *a.g.e.*, s.34.

yerine vekil olarak Emir Eretna'yı bırakıp, kendisinin Horasan valiliğine nakledildiğini yazarlar³⁰⁸.

Kaynakların çoğu Emir Bahadır Han'ın Timurtaş'ı Anadolu umumi valiliğinden azlettikten sonra, yerine 1328'de Emir Han'ın akrabasından olan Celayiri Şeyh Hasan (Büyük Şeyh Hasan)'ı tayin ettiğinde müttefiktirler³⁰⁹.

Celayirli Şeyh Hasan, Anadolu umumi valiliğini bizzat üstlenmeyerek oraya sadakatine güvendiği Emir Eretna'yı vekil bırakmayı tercih etmiştir³¹⁰.

Emir Eretna, Timurtaş'tan sonra durumu çok iyi bir şekilde idare ederek, Sultan Ebu Said'e olan bağlılığını korumuş ve Anadolu'ya da adaletle hükmetmiş olmakla, devamlı bir şekilde nâiblik görevinde kalmayı başarmıştır. Emir Eretna, Sivas'ı merkez seçerek faaliyetlerine buradan devam etmiştir³¹¹.

Celayirli Şeyh Hasan 1329 başlarında kuvvetli bir orduyla Anadolu'ya gelmiştir. Karamanoğlu Yahşi Bey'i itaate davet ederek, Anadolu'yu Sultan Ebu Said Han adına istila etmiştir. Emirlerin baş eğmelerini sağlayıp, Eretna ve Donukşah(?) gibi beyleri Anadolu'da vekil bırakarak Bağdad'a dönmüş ve işleri oradan idare etmiştir³¹².

Ebu Said bahadır Han Kasım 1335'te çocuksuz olarak genç yaşta ölmüştür³¹³. Ebu Said'in ölümü üzerine başlayan dahili mücadele, İlhanlıların süratle parçalanmasına ve enkazı üzerine kısa ömürlü bir takım beyliklerin kurulmasına yol açmıştır³¹⁴.

³⁰⁸ *a.g.e.*, s.34-35.

³⁰⁹ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *B.O.T.A.*, C.I, Ankara 2000, s.42; Erdoğan Merçil, "Anadolu Beylikleri, Eretna Devleti", *T.D.E.K.*, C.I, Ankara 1992, s.304.

³¹⁰ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1969, s.155; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *B.O.T.A.*, C.I, s.42; Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*, Ankara 1991, s.6; Salim Koca, "Anadolu Türk Beylikleri, Eratnalılar", *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s.740.

³¹¹ Kemal Göde, *a.g.e.*, s.35; Z.Velidi Togan, *a.g.e.*, s.247; İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.78.

³¹² Kemal Göde, *a.g.e.*, s.35.

³¹³ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *S.A.D.*, I/(1969), Ankara 1970, s.94; İ.Hakkı Uzunçarşılı, "Eratna", *İ.A.*, C.IV, Eskişehir 1997, s.309.

³¹⁴ Faruk Sümer, *a.g.e.*, s.94; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.165.

Ebu Said Han'ın evlad bırakmadan vefatından sonra Cengiz Ailesinden olan bazı hanlar İlhanlı tahtını elde etmek üzere mücadelelere girişmiş, bu nedenle de İran, Irak ve Azerbaycan'da karışıklıklar ortaya çıkmıştı. Büyük Şeyh Hasan da bu karışıklıklardan istifade edip bir mevki kapmak için yerine Eretna'yı vekil bırakarak 1335'de İran'a gitmiştir³¹⁵.

Emir Eretna, bu mücadelelere fiilen iştirak etmeyip, merkez seçtiği Sivas'ta kalarak, Şeyh Hasan Celayir'e bağlılığını ilan etmiştir³¹⁶.

Ebu Said Han'ın ölümünden sonra, Arap Han tahta çıkarılmışsa da, Diyârabekir Valisi Ali Padişah, Arpa'yı yenerek Han olmuştur. Ancak Şeyh Hasan Celayir, Hülâgu soyundan Mehmed'i Han ilan ettikten sonra Ali Padişah üzerine yürümüştür. Temmuz 1336'da Aladağ (Ağrıdağı) eteğinde Karadere'de yapılan muharebede, Büyük Şeyh Hasan galip gelmiş ve Ali padişah öldürülmüştür. Bu gelişmeler üzerine Emir Eretna güç kazanmıştır³¹⁷.

Emir Eretna 1335-1336 veya 1336-1337 yıllarında, İlhanlılara olan bağlılığını kesmiştir. Ancak Şeyh Hasan Celayir'e şeklen bağlı kalmıştır³¹⁸.

Celayirli Şeyh Hasan, tam işleri yoluna koymuş gibi görülürken, yeni bir rakibi olan Emir Timurtaş'ın oğlu Çobanlı Şeyh Hasan (Küçük Şeyh Hasan) ile Temmuz 1338'de Aladağ'daki Şehr-i Nev yakınında bir savaş yapmıştır. Bu savaşta Celayirli Şeyh Hasan kaybederek Bağdat'a çekilmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Çobanlı Şeyh Hasan Aran ve Azerbaycan'a hakim olmuştur³¹⁹.

Efendisi Şeyh Hasan Celayir'in Şeyh Hasan Çobani'ye mağup olmasını kendi istikbali için tehlikeli gören Emir Eretna, Kayseri kadısı Siracüddin Süleyman vasıtasıyla Memlük Sultanı Melik Nâsır'a müracaat ile onun himayesine girmiş ve 1338'de Sultan namına hutbe okutup sikke kestirmiştir³²⁰.

³¹⁵ Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.6-7; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.156.

³¹⁶ Kemal Göde, *a.g.e.*, s.40; Faruk Sümer, *a.g.e.*, s.94; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *B.O.T.A.*, C.I, s.42.

³¹⁷ Faruk Sümer, *a.g.e.*, s.95-96; İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.79.

³¹⁸ Kemal Göde, *a.g.e.*, s.41; İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.79.

³¹⁹ Faruk Sümer, *a.g.e.*, s.97-99.

³²⁰ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.156; Salim Koca, "Eratnahılar", *Türkler*, C.VI, s.740.

Şeyh Hasan Celayir'e karşı yürüttüğü mücadeleden başarıyla çıkan Çobanlı Şeyh Hasan, Emir Eretna'ya haber göndererek kendisine tâbi olmasını istemiş, ancak Emir Eretna bu teklifi hemen reddetmiştir. Bunun üzerine Çobanlı Şeyh Hasan, yanına hükümdar ilan ettiği Süleyman Han'ı da alarak kuvvetli bir ordu ile Emir Eretna üzerine sefere çıkmıştır. Emir Eretna, Memlûk sultanından sağladığı yardımcı kuvvetlerle Çobanlı Şeyh Hasan'ın ordusunu 1343 yılında Sivas ile Erzincan arasındaki Gerenbük (Karanbük) denilen yerde karşılaşmıştır. Savaşın başında Eretna ve ordusu bozguna uğramışsa da, Emir Eretna, Süleyman Han ve askerlerinin ganimet elde edebilmek için dağılmış olduklarını görerek ani bir saldırı ile Çobanlı Şeyh Hasan'ın bu ordusunu bozguna uğratmışlardır³²¹.

Bu galibiyetten sonra Eretna'nın şöhreti arttı, bununla beraber bu mağlubiyetten Çobanlı Şeyh Hasan'ın yılmayacağını bildiğinden, onu takip etmeyerek Doğu Karahisar'a kadar elinden çıkan yerleri de geri almağa teşebbüs eylemedi³²². Karanbük yenilgisinden iki ay sonra Çobanlı Şeyh Hasan, karısı tarafından öldürülerek ortadan kaldırılmış olması Eretna için ikinci bir zafer olmuştur³²³. Böylece, Çobanlı Şeyh Hasan gibi, Anadolu üzerinde emelleri bulunan en büyük ve tehlikeli bir rakibin, beklenmedik bir zamanda öldürülmüş olması, Anadolu'yu idare etmede Eretna'ya rahat bir nefes aldirmiş ve serbest hareket etme imkanı sağlamıştır³²⁴.

Çobanlı Şeyh Hasan'ın katlinden sonra yerine geçen kardeşi Eşref de, Eretna'ya kendisine tâbi olmasını teklif etti ise de Eretna onu da reddetti ve bu fırtınayı atlatarak Anadolu'daki mevkisini kuvvetlendirmiştir³²⁵.

Karanbük Zaferinin kazanılması ve hemen arkasından Çobanlı Şeyh Hasan'ın öldürülmesi, Eretna'yı olduğu kadar, diğer Anadolu Türk Beylerini de

³²¹ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.156; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *B.O.T.A.*, C.I, s.42; Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.347.

³²² İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.156.

³²³ Faruk Sümer, *a.g.e.*, s.105-106; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.347; İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.82.

³²⁴ Kemal Göde, *a.g.e.*, s.56.

³²⁵ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.157.

rahatlatmıştır. Şayet Eratna, Çobanlılara karşı bu büyük zaferi kazanmamış olsaydı; belki de Anadolu Türk Beyliklerinin istiklalleri tehlikeye girecek, özellikle, Anadolu Türk birliğini kuran ve cihanşumul bir devlet olarak tarihe mal olmuş olan Osmanlıların da varlığı söz konusu olmayacaktı³²⁶.

Çobanlı Şeyh Hasan'ın ortadan kalkmasıyla tamamen serbest kalan Eratna, “emir” unvanını terk edip, “sultan” unvanı ile “Alâeddin” lakabını alarak, istiklâlini ilân etti ve kendi adına para bastırdı³²⁷.

Anadolu Selçuklularının hemen hemen tamamına yakın topraklarına sahip bulunan Eratna, takip ettiği akıllı ve sistemli siyaset sayesinde bu toprakların bütünlüğünü korumasını bilmiştir. 1243 Köseadağ Savaşı'ndan sonra İlhanlıların hakimiyetine geçen bu topraklar, 1327'den sonra da, doğrudan doğruya İlhanlılara halef olan Anadolu'da istiklalini ilan ederek, Eretnalılar Devletini kuran Sultan Alâeddin Eratna'nın idaresine geçmiştir³²⁸. Bu dönemde Sultan Eratna'ya tâbi şehirler Anadolu Selçuklularında “Darul-ala” (Yücelik Beldesi) ünvanıyla kalan Sivas³²⁹, Anadolu Selçukluları Devrinde “Dârü'l-Feth” ve “Darü'l-Mülk” (birincisi Sultan Alâeddin'in fetihlere burada hazırlandığı, ikincisi Konya'dan sonra payitaht olduğu için bu ünvanları almış) ünvanlarıyla anılan ve İlhanlıların Anadolu Umumi valisi Timurtaş'ın da idâre merkezi olan Kayseri³³⁰, Anadolu Selçuklularında “Dârü'l-Pehliviyye” (Pehlivanlar veya kahramanlar yurdu) ünvanıyla anılan Niğde³³¹, Anadolu Selçuklularında “Dârü'n-Nasr” (Yardıma mazhar şehir) olarak anılan Erzincan³³², Anadolu Selçuklularında “Dâr ul-İzz” (İzzet ve şeref şehri) ünvanıyla anılan Amasya³³³, Anadolu Selçuklularında “Dârü'n-Nusret” (Yardım

³²⁶ Kemal Göde, *a.g.e.*, s.59.

³²⁷ Faruk Sümer, *a.g.e.*, s.110.

³²⁸ Kemal Göde, *a.g.e.*, s.65.

³²⁹ Osman Turan, *Türkiye*, s.697; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.345.

³³⁰ Osman Turan, *Türkiye*, s.697.

³³¹ *a.g.e.*, s.698.

³³² *a.g.e.*, s.698.

³³³ *a.g.e.*, s.698.

Şehri) ünvanıyla anılan Tokat³³⁴, Selçuklularda “Dâr ul-hısn” (Müstahkem belde) ünvanıyla anılan Ankara³³⁵, Doğu Karahisar³³⁶, Niksar³³⁷, Canik³³⁸ ve Develi Karahisar³³⁹,dır³⁴⁰.

Sultan Eretna devletine merkez olarak Sivas’ı seçmiş, fakat daha sonra payitahtını Kayseri’ye nakletmiştir³⁴¹. Ancak torunu Alâeddin Ali zamanında Sivas yine hükümet merkezi olmuş ve devlet buradan idare edilmeye çalışılmıştır³⁴². Eratna, devletin temellerini attığı Sivas’ta, bu şehir esnafını teşkil eden ahilere çok iyi davranmış ve onlara siyasi, iktisadi, içtimai, ilmi, dini ve mesleki faaliyetlerinde, fırsat ve imkan vererek, şehrin her yönden gelişmesini sağlamıştır³⁴³. Eratna 1352 yılında Kayseri’de vefat etmiştir³⁴⁴.

Sultan Eretna, her devlet kurucusu gibi tarihin önüne çıkardığı fırsatları en iyi şekilde değerlendirmesini bilmiş, sabırla yürüttüğü bu mücadelenin sonucunda Moğol İlhanlı Devleti’nin Anadolu’daki hâkimiyetine son vererek, kendi devletini kurmuştur. Celâyirli Şeyh Hasan ile Mısır Memlûklü sultanının desteğini ustalıkla kullanarak, en büyük düşmanı olan Çobanlı Şeyh Hasan’ı yenmiş, ülkesinin ve devletin istiklâlini korumuştur. Daha da önemlisi o, Anadolu’da bir asırdan beri bozuk olan düzeni sağlamış; ülkeyi huzur ve emniyete kavuşturmuştur. Halkı adalet ve şefkatle idare etmiş, herkesin sevgisini kazanmıştır. Ediplere, din ve bilim adamlarına yakın ilgi göstermiştir. Bundan dolayı halk, kendisine “Köse Peygamber” lakabını vermiştir³⁴⁵.

³³⁴ *a.g.e.*, s.698.

³³⁵ *a.g.e.*, s.698.

³³⁶ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.157.

³³⁷ *a.g.e.*, s.157.

³³⁸ *a.g.e.*, s.157.

³³⁹ *a.g.e.*, s.157.

³⁴⁰ *a.g.e.*, s.157; Kemal Göde, *a.g.e.*, s.65-68.

³⁴¹ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.157; Besim Darkot, *a.g.e.*, s.572.

³⁴² Kemal Göde, *a.g.e.*, s.66.

³⁴³ *a.g.e.*, s.66.

³⁴⁴ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.157; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.350.

³⁴⁵ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *B.O.T.A.*, C.I, s.42; Faruk Sümer, *a.g.e.*, s.113.

2.5.2. Gıyaseddin Mehmed Dönemi (1352-1365)

Sultan Eratna'nın 1352 yılında ölmesinden sonra yerine genç yaştaki oğlu Gıyaseddin Mehmed Bey geçti, devletin idaresi ise Vezir Hoca Ali Paşa'nın elinde idi³⁴⁶. Ağustos 1354'te Mehmed Bey'in abisi Cafer Bey, Eratna tahtını ele geçirmişse de, Nisan 1355'te Kayseri'nin kuzeybatısında Yalnızgöz mevkiinde yapılan savaşı kazanan Mehmed Bey tekrar Eratna tahtına geçmiştir³⁴⁷.

1364 yılında Mehmed Bey'in Veziri Hoca Ali Şah, isyan ederek Kayseri üzerine yürüyerek Mehmed Bey'i mağlup etti. Mehmed Bey ise Memluk sultanı Melik Eşref Şaban'dan aldığı yardımla Vezir Ali Şah'ı yenerek onu öldürttü. Hoca Ali Şah'ın vefatı üzerine Amasya Emiri Hacı Şadgeldi Paşa, devlet ileri gelenleriyle ittifak ederek 1365'te Gıyaseddin Mehmed Bey'i öldürerek yerine çocuk yaştaki Alaaddin Ali Bey'i geçirdiler³⁴⁸.

2.5.3. Alâeddin Ali Bey Dönemi (1365-1380)

Moğol Beylerinden Babük Bey, Haziran-Temmuz 1368'de Moğollarla birlikte Sivas'ı kuşatmışsa da, daha sonra Moğolların Sultan Alâeddin Ali'ye itaat etmeleri üzerine, geri çekilmiş ve daha sonra Sahibin Bakü'nde yapılan muharebede ikinci defa bozguna uğratmıştır³⁴⁹.

Sultan Alaeddin Ali'nin Kayseri'de vaktini eğlence ile geçiriyor olması ümeranın ve ulemanın kendisinden yüz çevirmesine ve türlü oyunlar ile müstakil kalmak isteyişlerine yol açmıştır. Bunlardan Hacı Şadgeldi Paşa Amasya'da, Mutahharten Erzincan'da, Taceddin Bey Niksar'da, Gıyaseddin Mehmed Bey'in veziri Hoca Ali Şah'ın oğlu Hacı İbrahim Sivas'ta, Şeyh Necib Tokat'ta ve Selçuk ailesinden Kılıç Arslan Koyulhisar (Doğu Karahisar)'da başlarına buyruk hareket etmişlerdir. Kayseri'deki emirler ise, şeklen sultana bağlı kalmışlardır³⁵⁰.

³⁴⁶ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.157.

³⁴⁷ Kemal Göde, *a.g.e.*, s.90-93.

³⁴⁸ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.158; Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.18.

³⁴⁹ Kemal Göde, *a.g.e.*, s.104-105.

³⁵⁰ Faruk Sümer, *a.g.e.*, s.127; Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.49; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.158.

Eratnalı Devletinin içine düştüğü bu karışıklıklardan istifade etmeyi düşüren Karamanoğlu Alâeddin Bey, 1375-1376 tarihinde Kayseri'ye hücum etmiştir. Bu beklenmedik saldırı karşısında Eratnaoğlu Ali Bey, özellikle Kadı Burhaneddin Ahmed'in desteğiyle Sivas'a kaçmıştır³⁵¹. Kadı Burhaneddin Ahmed, daha sonra Kayseri'yi ele geçirmiş olan Karamanoğlu Alâeddin Bey'in üstüne bir sefer yaparak Kayseri'yi kurtarmıştır³⁵².

Sultan Alaeddin Ali'nin zayıf kişiliği sebebiyle, ülkenin sınırlarında büyük bir gerileme olmuş, bütün toprak kazançları elden çıkmış ve devlet topraklarından elde kalan yerlerde, ümera birbirine düşmüş ve ülke parçalanmaya, devlet çökmeye yüz tutmuştur³⁵³.

Sultan Alâeddin ile anlaşamayan Kadı Burhaneddin, Sivas Emiri Hacı İbrahim'in de desteği ile, ordusuyla Tokat'tan Kayseri'ye gelerek şehre hakim olmuştur. Kadı Ahmed'in muhtemel bir hücumundan korkan Sultan Ali Moğollara ait Birugûb (Ürgüp) kalesine sığınmıştır. Böylece, Kadı Burhaneddin Ahmed, Sivas Hakimi Hacı İbrahim ile yaptığı anlaşma gereğince Kayseri Vâliliği görevini yürütmeye başlamıştır³⁵⁴.

Kayseri'de olup bitenleri yakından takip eden Hacı İbrahim, Sultan Alâeddin Ali'nin perişan bir şekilde Kayseri önlerinden ayrılarak Moğollara sığınmış olmasından pek memnun olmamıştır. Çünkü o, Moğolların kendilerine iltica etmiş olan Sultan Ali'ye yardım etmelerinden ve birtakım karışıklıklar çıkarmalarından endişe etmiştir. İhtilafı çözmek için Sultan Ali'yi Kayseri'ye davette şehri ona teslim etmiştir. Hacı İbrahim Kadı Ahmed'e karşı takip etmiş olduğu bu iki yüzlü siyaset, Kayseri halkı arasında huzursuzluk ve ikilik meydana getirmiştir. Kayseri halkının sevgisini kazanmış olan Kadı Ahmed, kendisine yapılan bu haksızlığa metanetle sabır göstererek, Sivas'a gidip orada ikamete razı olmuştur³⁵⁵.

³⁵¹ Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.47; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.158.

³⁵² Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.48; Aziz B.Erdeşir-i Esterâbadi, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1990, s.104-106.

³⁵³ Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.49.

³⁵⁴ *a.g.e.*, 50; Esterâbadi, *a.g.e.*, s.112-113.

³⁵⁵ Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.51; Esterâbadi, *a.g.e.*, s.113-115.

Sivas Hâkimi Hacı İbrahim ile Eratnalı Sultan Alâeddin Ali arasındaki kavganın dostluğa dönüşmesinden ve ülkede nisbeten birliğin sağlanmasından menfaatleri icabı memnun olmayan Moğollar, Kayseri'yi ele geçirmek için hazırlıklara başlamışlardır. Bu haberi duyan Sultan Ali ve Hacı İbrahim, Kadı Burhaneddin'den yardım istediler. Kadı Burhaneddin önce gelmek istemediyse de sonra Sivas'tan Kayseri'ye geldi. Kadı Burhaneddin'in Sivas'a gelişiyle dağılık bir halde olan ordu, onun idaresinde toplanmış ve bunu gören Moğollar da Kayseri'yi tehdit etmekten vazgeçmişlerdir³⁵⁶. Ancak Sivas Hakimi Hacı İbrahim, daha sonra Kayseri'ye gönderdiği Hoca Bey vasıtasıyla Kadı Burhaneddin'i görevinden aldırarak onu hapsedirmiştir. Kayseri'ye hakim olan Hoca Bey ile Seyidi Hüsam'ın birbirleriyle anlaşamaması üzerine, Hacı İbrahim tekrar Kadı Burhaneddin ile iyi ilişkiler kurmak istemiş ve Kayseri'ye gelerek Kadı Burhaneddin'i hapisten çıkartmış ve Hoca Bey ile Seyyidi Hüsam'ı da zincire vurdurmuştur³⁵⁷.

Sivas Hakimi Hacı İbrahim daha sonra Eretna tahtına göz dikmiş ve Alâeddin Ali'yi yakalatarak hapse attirmiştir. Ancak halkın tepkisinden ve Sivas'ta yeniden karışıklıkların çıkmasından endişelenen Hacı İbrahim, Sultan Ali'yi serbest bırakmıştır. Sultan Alâeddin Ali serbest kaldıktan sonra Sivas-Kayseri arasındaki bölgede oturan göçebe Moğol oymaklarından Barambaylılardan yardım istemiş ve neticede Hacı İbrahim, Sultan Ali ve Moğollar karşısında ağır bir mağlubiyet alarak öldürülmüştür³⁵⁸.

Sultan Alâeddin Ali, bir süre Hacı İbrahim'in ölüm haberini gizli tutmuşsa da bu haber kısa sürede Sivas'ta duyulmuş ve Sivas şehrinde kargaşa baş göstermiştir ve Sultan Ali tutuklanarak hapsedilmiştir³⁵⁹. Ancak Kadı Burhaneddin'in yardımcılarıyla hapisten kurtulan Sultan Alâeddin Ali tekrar Eretna tahtına oturmuştur³⁶⁰. Sultan Alaeddin Ali, tahtının iadesinde önemli bir rol

³⁵⁶ Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.51-52; Esterâbadi, *a.g.e.*, s.116-117.

³⁵⁷ Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.53; Esterâbadi, *a.g.e.*, s.117-124.

³⁵⁸ Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.54-56; Esterâbadi, *a.g.e.*, s.124-127

³⁵⁹ Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.56.

³⁶⁰ *a.g.e.*, s.57.

oyunayan ve 1365 yılından beri kadılık ve kısa süren valilik görevlerinde akıllı, sabırlı, sistemli ve cesur siyaseti sayesinde Eratnalı idaresinde kendisini kabul ettirmiş olan Oğuzların Salur boyuna mensup Burhaneddin Ahmed'i Mayıs 1378 tarihinde vezirlik makamına getirmiştir. Böylece, kadılık döneminde (1365-1378) kafasına koymuş olduğu Eretnalı idaresine el-koyma fikrini gerçekleştirme yolunda adım adım ilerleyerek önemli bir mevkiye gelmiş olan Salurlu Burhaneddin Ahmed, vezirlik döneminde (1378-1380) aynı idealin olgunlaşması yolunda gayret göstermiş ve sırasıyla önce Eretnalı nâibi ve sonra da adına kurduğu devletin sultanı olmayı başarmıştır³⁶¹.

Sultan Alâeddin Ali Bey, veziri Burhaneddin Ahmed'in teşvikiyle Eretna zamanından beri Amasya emiri olan ve sonraları kendi başına hareket eden Hacı Şadgeldi Paşa üzerine bir sefer yaptılarsa da başarısız oldular. Bundan sonra Karamanoğullarının elindeki Niğde'ye sefer düzenlendi. Ancak Niğde de alınamadı, sadece Niğde yakınındaki Karahisar ele geçirildi. 1379 yılında ise önceden Eretna'ya tâbi olan ancak daha sonra Çobanlı Şeyh Hasan tarafından ele geçirilmiş olan Erzincan'a sefer yapıldı, fakat burası da ele geçirilemedi³⁶². Eratnalı ordusu bu seferlerde ve savaşlarda, Alaeddin Ali Bey'in korkaklığı ve acemiliği yüzünden zaman zaman bozgun hali yaşadı. Fakat vezir Burhaneddin Ahmed, her savaşta hayatını hiçe sayan bir cesaretle ileri atılarak, bu bozgun hallerini ustalıklı zaferlere çevirdi. Arka arkaya kazandığı başarılarla hem devletin itibarını, hem de kendi itibarını yükseltti³⁶³.

Sultan Alâeddin Ali, Amasya üzerine yaptığı ikinci seferde Kazâbad denilen taun (veba)dan fenalaşarak Ağustos 1380'de vefat etmiştir³⁶⁴. Ali Bey'in yerine yedi yaşında olan oğlu II. Mehmed Bey'i hükümdar ilan ettiler. Ancak yaşı küçük olmasından dolayı kendisine bir saltanat naibi tayin edilmesi gerekiyordu. En

³⁶¹ Kemal Göde, *a.g.e.*, s.114-115; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.158; Salim Koca "Eratnahılar", *Türkler*, C.VI, s.741.

³⁶² İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.159.

³⁶³ Salim Koca, "Eratnahılar", *Türkler*, C.VI, s.743.

³⁶⁴ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.159; Esterâbadi, *a.g.e.*, s.168-174.

uygun aday ise Vezir Burhaneddin Ahmed idi. Fakat o, iktidarı üstlenmek için henüz zamanın ve şartların uygun olmadığı kanaatine vardığında saltanat naibliğini komutanlardan Kılıç Arslan'a teklif etti. Kılıç Arslan, devletin mali işlerini ve Kayseri'deki Harsenos kalesini, Burhaneddin Ahmed'e vermek şartıyla iktidara getirildi. Ancak Kılıç Arslan idarede başarılı olamadığı gibi, Harsenos kalesini de Burhaneddin'e vermedi. Bununla da kalmadı Burhaneddin'i Karahisar'a gönderip yönetimden uzaklaştırmak ve bir fırsatını bulup onu ortadan kaldırmak istedi. Bunu öğrenen Burhaneddin bir gün Sivas haricinde gezen Kılıç Arslan'ı ve onun amcası Keyhüsrev'i öldürdü. Kılıç Arslan'ı ortadan kaldıran Burhaneddin Ahmed, 1381 yılında çocuk hükümdar II. Mehmed Bey'in naibi oldu³⁶⁵.

2.5.4. II. Mehmed Bey Dönemi (1380-1381)

Şubat 1381 yılında nâib sıfatıyla Eretna mevkiine geçmiş olan Burhaneddin Ahmed, ülkenin her tarafına göndermiş olduğu dâvetnâmelerle idareyi ele aldığını ilan etmiş ve ilgilileri kendisine biat ettirmiştir. Merkez Sivas'a biat için gelmiş olan emir ve beylere ikramlarda bulunarak, hil'atler giydirilen Burhaneddin, onları tekrar yerlerine göndererek, hemen halkın dertleriyle meşgul olmuş ve sıkıntılarını giderici tedbirler almıştır³⁶⁶.

Burhaneddin Ahmed, merkezde iktidarını büyük ölçüde kurup yerleştirdikten sonra dışarıya yöneldi. Zira, Eretnalılar Devleti içinde müstakil birer güç haline gelmiş olan Amasya Emiri Hacı Şadgeldi yeni iktidarı kabul etmeyerek, bir yandan Tokat ve yöresini de ele geçirmeye çalışıyor, diğer yandan da Erzincan Emiri Mutahharten'i Ahmed'e karşı tahrik ve teşvik ediyordu. Üstelik Şadgeldi, halkın ve ordunun bir kesimi tarafından da desteklenmekteydi ve bunlar boş durmayarak Sivas halkını ve orduyu Ahmed'e karşı ayaklandırmanın yollarını arıyorlardı. Artık Ahmed, iki ateş arasında kalmış durumdaydı. Sivas'taki iktidarının devamı için Şadgeldi'nin bertaraf edilmesi gerekiyordu³⁶⁷.

³⁶⁵ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.159; Esterâbadi, *a.g.e.*, s.178-210.

³⁶⁶ Esterâbadi, *a.g.e.*, s.210-214; Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.74-75.

³⁶⁷ Salim Koca, "Eratnalılar", *Türkler*, C.VI, s.743.

Burhaneddin Ahmed, 1381 sonbaharında en güçlü rakibi Hacı Şadgeldi'ye kesin bir darbe indirmek için sefer hazırlığına başladı. Her tarafa asker ve yardımcı gönderilmesi için emirler çıkarttı. Bu arada, Moğol oymaklarından Babükoğlu Ali Paşa da yardıma hazır olduğunu bildirerek, Sivas'a gelmişti. Kendisine karşı sefer hazırlığından haberdar olan Hacı Şadgeldi, Burhaneddin'le anlaşmak istemiş ancak bir netice alamamıştı. Burhaneddin ve ordusu hazırlıklarını tamamladıktan sonra Sivas'tan Tokat'a gelmiş, oradan da Danişmendiye köyüne inerek karargahını buraya kurmuştur. Hacı Şadgeldi ile Burhaneddin Ahmed arasında Kasım 1381 tarihinde meydana gelen muharebe meticesinde, Hacı Şadgeldi yenilerek öldürüldü ve kuvvetleri de perişan bir şekilde dağıldı³⁶⁸.

Hacı Şadgeldi'ye karşı kazanmış olduğu bu zaferden sonra ünü artan ve kendisini artık saltanata hukuken lâıyk gören Burhaneddin Ahmed naiblikten sultanlığa yükselmek için hemen harekete geçti ve Sultan II. Mehmet'i bertaraf ederek 1381 yılında sultanlığını ilan edip, adına hutbe okuttu ve sikke kestirdi³⁶⁹. Böylece 1327 Ekim'inden 1381 sonbaharına kadar yarım yüzyıl Anadolu'da hüküm sürmüş olan Eratnalılar tarihi sona ermiştir³⁷⁰.

Orta Anadolu'da başta Sivas ve Kayseri merkez olmak üzere kurulan ve yaklaşık 50 yıl devam eden Eretna Devleti, Anadolu'da Moğol idaresinin çökmesi ile ortaya çıkan otorite boşluğunu doldurmuştur. Ayrıca Eretna Bey, İlhanlı devletinin yıkılması ile yerine kurulan Moğol kalıntısı yerel devletlerin (Çobanlılar, Celayirliler gibi) Anadolu'yu yeniden istila etmelerini engellemiştir. Eretna Bey'in bir Uygur Türkü oluşu sebebiyle onun hakim olduğu coğrafyada, bazı Moğol unsurlar olmasına rağmen Türk kültürü ve dili hakim olmuştur. Hakimiyet sürdüğü dönem içinde Anadolu'daki diğer beyliklerden bilhassa Karamanlılar ve Dulkadirliiler gibi beyliklerle de mücadele etmiştir. Eretna devletinin toprakları

³⁶⁸ Esterâbadi, *a.g.e.*, s.218-236; Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.84-85; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.163.

³⁶⁹ Kemal Göde, *a.g.e.*, s.139; Salim Koca, "Eratnalılar", *Türkler*, C.VI, s.743; Besim Darkot, *a.g.e.*, s.572.

³⁷⁰ Kemal Göde, *a.g.e.*, s.139; Salim Koca, "Eratnalılar", *Türkler*, C.VI, s.743.

daha çok Anadolu'nun orta, kuzey ve doğu bölgelerini kapladığı için buraların stratejik avantajlarını da çok iyi değerlendirmişlerdir. Anadolu'ya uğrayan İpek Yolu'nun Tebriz-Erzurum güzergahı ile Baharat yolunun Mısır ve Suriye üzerinden gelerek Halep-Kayseri-Samsun ve Sinop üzerinden Kırım ve Rusya'ya giden güzergahı Eretna ülkesinden geçmekteydi. Anadolu Selçuklu döneminin de en önemli kervansarayları bu ticaret yolları üzerinde yapılmıştı³⁷¹.

2.6. Kadı Burhaneddin Ahmed Dönemi (1381-1398)

Burhaneddin Ahmed'in iktidarına karşı eski Amasya Emiri Hacı Şadgeldi'nin başlattığı muhalefet ve düşmanlık politikası daha da büyümüş olarak devam ediyordu. Burhaneddin'in hükümdarlığına muhalefet eden ve ona karşı düşmanlık politikası güden güçlerin başında Şadgeldi'nin oğlu Amasya Emiri Ahmed, Erzincan valisi Mutahharten, Tokat Emiri Şeyh Necib, Niksar hâkimi Taceddin ve Kayseri valisi Ömeroğlu Cüneyd gibi beyler gelmekteydi. Bu muhalif güçler, bir liderden yoksundular. Bundan dolayı Ahmed'e karşı güçlerini birleştiremiyorlardı. Fakat yine de hepsi Burhaneddin'e karşı düşmanca olan her hareketi desteklemeye hazır idiler³⁷².

Memlûklerle arası bozulan Dulkadiroğulları beylerinin Kadı Burhaneddin'e sığınmaları ve ondan yardım ile himaye görmeleri, iki Türk devletinin arasının birden açılmasına yol açtı. Memlûklerin Şam ordusu komutanı ve Halep naibi Yelboğa, Memlûklerle ticaret yapan Sivaslı bir tüccarın malına Şam'da el koyunca, Burhaneddin bu malın karşılığını Yelboğa'dan istedi, fakat bu teşebbüsü sonuç vermeyince Yelboğa'ya misilleme yaparak gerekli cevabı verdi³⁷³.

Memlûk sarayı ile arası bozulmuş olan Malatya naibi Mintaş, Memlûklerin karşısına Burhaneddin Ahmed'i çıkarmak için, Burhaneddin'e bir elçi gönderip

³⁷¹ İlyas Gökhan, "XIV. Yüzyılın İlk Yarısında Memlûk Devleti'nin Anadolu Politikası ve Eretna Beyle Olan İlişkileri", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.94.

³⁷² Salim Koca, "Eratnahılar", *Türkler*, C.VI, s.744.

³⁷³ Esterâbadî, *a.g.e.*, s.317-319.

Malatya'yı kendisine vereceğini söyledi³⁷⁴. Burhaneddin, ordusu ile Malatya'ya geldi. Ancak Mintaş sözünde durmadı. Bunun üzerine Burhaneddin, Mintaş'ı tutuklayarak Sivas'a döndü. Burhaneddin Ahmed'in Malatya'yı ele geçirmek istemesi üzerine Yelboğa, Mısır Memlûkler hükümdarı Berkuk'tan izin alarak Şam ordusunu Sivas üzerine sevk etti. Yelboğa'nın amacı, Anadolu'nun en güçlü hükümdarı olan Kadı Burhaneddin'i yenip, Orta Anadolu'yu ele geçirmek suretiyle Berkuk karşısında güçlü bir mevki kazanmaktı. Bu gaye ile Sivas önlerine gelen Yelboğa şehri dört cepheden kuşattı. Ancak Burhaneddin Ahmed, Sivas'ta Türk tarihinin en mükemmel ve en başarılı savunmasını yaptı. Bir ara kendi adamlarından bazıları şehrin Erzincan kapısını açarak, Memlûk askerlerinden bazılarının içeri girmesini sağlayıp Burhaneddin'e ihanet ettilerse de, Burhaneddin hem içeri giren Memlûk askerlerini hem de kendisine ihanet edenleri yakalayıp öldürttü. Kırk gün boyunca Sivas'ı kuşatan Yelboğa ve ordusu, sonunda ümidi ve cesareti kırılarak, 1389 yılında adeta kaçarcasına ülkelerine döndüler. Bu başarı Burhaneddin Ahmed'in itibarını ve otoritesini son derece artırdı³⁷⁵.

Burhaneddin Ahmed, Amasya emirliği, Erzincan emirliği, Candaroğulları, Karamanoğulları ve Tâceddinoğulları ile mücadele ederek bu beylikler üzerinde nüfuz tesisine muvaffak oldu³⁷⁶. Burhaneddin ayrıca Kayseri, Tokat ve Kırşehir çevresini ele geçirerek topraklarını da bir hayli genişletti³⁷⁷.

Burhaneddin Ahmed, iktidarı devraldığıında Osmanlı tahtında Sultan I. Murad bulunuyordu. I. Murad, Amasya Emiri Şadgeldi'nin Burhaneddin ile mücadelesinde, Şadgeldi'yi gizlice desteklemişti. Bu nedenle Sultan I. Murad, 1389 yılında Sırplar üzerine sefere çıkınca, Anadolu'nun savunmasız kalmasını fırsat bilen Burhaneddin'in emrindeki Moğol beyleri bu durumdan yararlanmak

³⁷⁴ Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.128-130.

³⁷⁵ *a.g.e.*, s.135-139; Esterâbadi, *a.g.e.*, s.319-336; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.163; Erdoğan Merçil, "Eratna Devleti", *T.D.E.K.*, C.I, s.308.

³⁷⁶ Erdoğan Merçil, "Eratna Devleti", *T.D.E.K.*, C.I, s.308.

³⁷⁷ Salim Koca, "Eratnalılar", *Türkler*, C.VI, s.744.

için Birhaneddin'e Osmanlı ülkesine saldırması konusunda baskı yapmışlardı. Ancak Burhaneddin onların bu teklifini reddetti³⁷⁸.

Sultan I. Murad 1389'da Kosova savaşında şehid düşünce yerine Yıldırım Bayezid geçti. Yıldırım Bayezid'in iktidarı, Anadolu Türk beyleri tarafından tepkiyle karşılandı. Yıldırım Bayezid'a karşı Karamanoğullarının başını çektiği bir ittifak cephesi oluştu. Bu ittifak cephesine Burhaneddin Ahmed de katıldı³⁷⁹. Şehzade Yakub'un katlini vesile yaparak Osmanlıların Hamid oğullarından satın almış oldukları yerleri işgale kalktı ve Beyşehir'i ele geçirdi. Yine Saruhan, Aydın, Menteşe ve Germiyan Beylerini de aynı sebeplerle Osmanlıya karşı isyana sevketti. Tatarların reisi Mürüvvet Bey de Kırşehir'i ele geçierek, burasını Burhaneddin Ahmed'e teslim etti³⁸⁰.

Yıldırım Bayezid, Anadolu'daki Türk siyasi birliğini kurmak amacıyla isyan eden beylikler üzerine 1390 yılı bahar ve kış aylarında yaptığı seferlerle dört Anadolu beyliği (Germiyan, Aydın, Menteşe ve Saruhan oğulları) topraklarını işgal ederek, buraları ele geçirdi³⁸¹.

Yıldırım Bayezid bundan sonraki Anadolu seferini Karamanoğlu üzerine yaptı. Osmanlı ordusu Konya'yı kuşatınca, Karamanoğlu Alâüddin Bey, Sivas hükümdarı Burhaneddin Ahmed ve Kastamonu'daki Candaroğulları hükümdarı Süleyman Paşa'dan yardım istedi. Ancak beklediği yardım gelmeyince 1391 yılında Yıldırım Bayezid ile anlaşma yapmak zorunda kaldı. Karamanoğlu Alaüddin Bey bu anlaşmaya göre işgal ettiği Beyşehir, Akşehir ve diğer yerleri Osmanlıya bıraktı³⁸².

³⁷⁸ *a.g.e.*, s.745.

³⁷⁹ *a.g.e.*, s.745; Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.141.

³⁸⁰ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *B.O.T.A.*, C.I, s.261-262; Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.142.

³⁸¹ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *B.O.T.A.*, C.I, s.262-263; Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.142-143; Mehmed Neşri, C.I, s.315.

³⁸² İ.Hakkı Uzunçarşılı, *B.O.T.A.*, C.I, s.265-267; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.163; Mehmed Neşri, C.I, s.315.

Yıldırım Bayezid, Kastamonu hükümdarı Süleyman Paşa'nın Karamanoğullarına yardım etmek için çaba göstermesini hoş karşılamadı ve Kastamonu üzerine bir sefer düzenledi. Süleyman Paşa, hemen Burhaneddin Ahmed ve Karamanoğlu Alaüddin Bey'den yardım istedi. Burhaneddin Ahmed, yardım için kuvvetlerini hazırladığı sırada Yıldırım Bayezid, 1391 veya 1392'de Kastamonu'ya girip, Süleyman Paşa'yı öldürerek Candarbeyliğinin Kastamonu şubesini ortadan kaldırmıştır³⁸³.

Kastamonu'nun işgalini müteakip o mıntıka ile Yeşilirmak tarafındaki Burhaneddin Ahmed'in nüfuzu altındaki beylerden Amasya, Osmaniçik ve Maden Beylerinin Burhaneddin'den yüz çevirerek Osmanlı himayesini kabul etmeleri, Osmanlı Devleti ile Burhaneddin arasındaki gerginliği artırdı. 1392 Temmuzunda Çorum sahrasındaki Osmanlılara ait olan Kırkdilim kalesi önündeki Kırkdilim mevkiinde Kadı Burhaneddin ile Yıldırım'ın oğullarından Aydın ili Sancak beği şehzade Ertuğrul'un yönettiği Osmanlı kuvvetleri arasında bir muharebe yapıldı. Üç gün süren muharebe sonunda Osmanlı kuvvetleri mağlup edilerek, Ertuğrul öldürüldü. Bu zafer sonrası Burhaneddin'in müsaadesiyle İskilip, Ankara, Kalecik ve Sivrihisar tarafları Moğollar tarafından yağmalandı³⁸⁴.

Osmanlı kuvvetlerinin bu mağlubiyetinden sonra aradaki düşmanlık artmış, Burhaneddin, Osmanlıların himayesine girmiş olan Amasya'yı almak üzere o tarafa gitmiş ise de Osmanlıların Amasya'yı kurtarmak üzere sevkettikleri kuvvetlerin Merzifon'a geldiğini duyunca harbe girişmeğe cesaret edemeyerek Sivas'a dönmüştür. Artık bundan sonra Yeşilirmak havalisindeki yerler tamamen Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir. Amasya emiri Ahmed Bey, Burhaneddin'in kendisine karşı devam eden mücadelesinden usanmış olduğundan, Osmanlı hükümdarına müracaat ederek Amasya'yı Osmanlıya terk etmek isteyip mukabilinde kendisine başka bir yerde sancak verilmesini istemiştir. Bunun üzerine Yıldırım Bayezid, Şehzade Çelebi Mehmed kumandasıyla 30 bin kişilik bir kuvveti 1393 yılında

³⁸³ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *B.O.T.A.*, C.I, s.275-276; Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.149-150; Mehmed Neşri, C.I, s.317.

³⁸⁴ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *B.O.T.A.*, C.I, s.276-277; Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.151-152.

Amasya'ya gönderip burasını ele geçirmiştir. Bunun üzerine Burhaneddin, Osmanlıların daha güneye inmelerini önlemek için geçitleri tahkim eylemiştir³⁸⁵.

Anadolu sınırına dayanmış olan Timur, diğer Anadolu beylerine olduğu gibi Burhaneddin Ahmed'e de bir elçi göndererek, kendisine tâbi olmasını istedi. Burhaneddin Timur'un bu teklifini cesaretle reddettiği gibi, ondan gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı da bir yandan kalelerini onartıp savunmayı güçlendirirken, diğer taraftan da Timur'a karşı bir ittifak cephesi oluşturmak için Osmanlı ve Memlûklü hükümdarlarına ayrı ayrı mektup yazarak Timur tehlikesine dikkat çekiyordu. Burhaneddin'in bu teklifini Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid olumlu karşılayarak, Timur'un Anadolu'ya girmesi halinde kendisine yardım edeceğini bildirirken, Memlûklerden olumlu veya olumsuz hiçbir cevap gelmedi³⁸⁶. Timur ise, Diyarbakır, Erciş, Mecengird kalelerini ele geçirdi. Bunun üzerine Malatya boşaltıldı ise de Timur Anadolu'ya girmeyerek Gürcistan tarafına geçtiğinden Anadolu'daki heyecan sükunet buldu³⁸⁷.

Akkoyunlu Türkmenlerin başı olan Kutlu Bey, Erzincan Emiri Mutahharten'e yardım ederek Burhaneddin, Kutlu Bey oğullarını affederek, hizmetine almıştı. Bunlardan Kara Yülük Osman, Burhaneddin'in güvenilir komutanları arasına katılarak, Sivas hükümetine faydalı hizmetlerde bulunmuştu³⁸⁸. Kayseri valisi olan, Burhaneddin Ahmed'in kızkardeşinin oğlu Şeyh Müeyyed, Karamanoğlu Alâüddin Bey'in teşviki ile Burhaneddin'e isyan edince, Burhaneddin Kayseri'yi muhasara edip ele geçirdi. Şeyh Müeyyed, iç kaleye kaçmak zorunda kaldı. Burhaneddin Ahmed'in maiyetinde bulunan Akkoyunlu Aşiret reisi Kara Yülük Osman'ın araya girmesiyle, Burhaneddin, Müeyyed'in canını bağışlayacağına dair söz verdi. Ancak daha sonra verdiği sözde durmayan Burhaneddin, Şeyh Müeyyed'i öldürdü³⁸⁹. Bundan dolayı Kara Yölükle Burhaneddin'in araları açıldı. Kara Yölük Osman Bey bunun üzerine Ekim 1396'da

³⁸⁵ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *B.O.T.A.*, C.I, s.277-278.

³⁸⁶ Salim Koca, "Eratnahılar", *Türkler*, C.VI, s.746.

³⁸⁷ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.164; Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.165.

³⁸⁸ Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.194; Salim Koca, "Eratnahılar", *Türkler*, C.VI, s.746.

³⁸⁹ Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.186-187; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.164.

kendisine bağı Türkmenlerle Burhaneddin'in yanından ayrılarak Divriği kalesine doğru gitmiştir³⁹⁰.

Burhaneddin Ahmed, Kara Yölük Osman Bey'in ayrılmasından sonra, onu cezalandırmak için arkasından gitmiş ve Sivas haricinde savaşa tutuşmuşlardır. Ancak Kara Yölük Osman, Burhaneddin'i pusuya düşürerek, 1398 yılında öldürmüştür³⁹¹.

Burhaneddin Ahmed'in iktidarı manevi bir temelden mahrumdu. Çünkü bu iktidar, belirli bir hanedana dayanmıyordu. Daha doğrusu Ahmed, iktidarını halkın gözünde kutsallaştıracak bir temele ve avantaja sahip değildi. Bu durum, içeride ve dışarıda Ahmed'in karşısına çok sayıda rakibin çıkmasına yol açtı. Bu nedenle Burhaneddin Ahmed 18 yıl süren saltanatının hemen hemen tamamını, iktidarını korumak ve kuvvetlendirmekle, iç ve dış düşmanlara karşı devamlı mücadele etmekle geçirdi³⁹².

Burhaneddin'in öldürülmesinden sonra, devlet erkani Sultan'ın hayatta kalan tek oğlu Ali Çelebi'yi 1385'de hükümdar ilan ettiler. Kara Yölük Osman ise bu esnada Sivas'ı kuşatmıştı. Bu tehdit karşısında Ali Çelebi, Kara Tatar beyinden yardım istedi. Kara Tatarlar, yardım için kalabalık bir kuvvetle Sivasilılara yardım için geldiler. Ancak Tatarlar ile Türkmenler arasında Sivas-Karabel arasındaki mevkide bir muharebe yaşandı. Türkmenlere yenilen Tatarlar geri çekildiler. Tatarların geri çekilmesinden sonra Kara Yölük Osman Bey, Sivas'ı tekrar şiddetle muhasaraya başladı. Bu durum karşısında mukavemetten aciz kalan Sivasilılar, yaklaşmakta olan Timur tehlikesini de göz önüne alarak, Osmanlı Padişahı I. Beyazid'e haber göndererek Sivas'ı ona bırakmak istediler. Bunun üzerine daha önce Amasya'yı almış bulunan I. Bayezid, büyük oğlu Süleyman Çelebi'yi mühim bir kuvvetle Sivas'a gönderdi. Süleyman Çelebi, Kara Yölük Osman Bey'i mağlup ederek Sivas'ı ele geçirdi³⁹³.

³⁹⁰ Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.199; Salim Koca, "Eratnalılar", *Türkler*, C.VI, s.746.

³⁹¹ Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.200-203; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *B.O.T.A.*, C.I, s.266-299; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.174.

³⁹² Salim Koca, "Eratnalılar", *Türkler*, C.VI, s.743-744.

³⁹³ Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.204-206; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *B.O.T.A.*, C.I, s.299; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.167.

Süleyman Çelebi, Sivas'ı işgal etmeyip babasını davet ettiğinden mühim bir kuvvetle gelen Yıldırım Bayezid şehre girmiş ve Burhaneddin'in oğlu Zeynelabidin (Alaaddin Ali)'i eniştesi olan Dulkadiroğlu Nâsirüddin Bey'in yanına gönderip 1399'da Sivas'ı kendi mülküne ilave etmiştir³⁹⁴.

Bu suretle Burhaneddin Ahmed devletinin arazisinin büyük bir kısmı Tokat, Niksar, Sivas, Kayseri ve Burhaneddin'in Karamanoğlu'ndan almış olduğu Aksaray Osmanlı hakimiyetine geçmiş oldu. Yıldırım Bayezid, Sivas'ı elde ettikten sonra buranın idaresini de Şehzade Süleyman veya Amasya beyi olan Şehzade Mehmed'e verdi. Ümitleri kırılan Kara Yölük Osman, Erzincan emiri Mutahharten'in yanına sığınmıştır³⁹⁵.

Yıldırım Bayezid Sivas'ı aldıktan, yani bütün Kadı Burhaneddin memleketlerine (Orta Anadolu'ya) sahip olduktan sonra Bursa'ya döndü. 1391 yılında Memluk Sultanı Berkuk'un vefatını bir fırsat olarak değerlendirmek isteyen Bayezid 1399 Eylülünde Memlûklüler'e ait olan Malatya, Kahta, Darendede, Behinsi, Divriği ve Elbistan'ı ele geçirdi. Böylece Osmanlı hududu Orta Fırat nehrine dayanmış oldu³⁹⁶.

³⁹⁴ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *B.O.T.A.*, C.I, s.299; Mehmed Neşri, C.I, s.321.

³⁹⁵ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *B.O.T.A.*, C.I, s.299; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.167-168; Mehmed Neşri, C.I, s.321; Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s.206.

³⁹⁶ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *B.O.T.A.*, C.I, s.300-301.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. OSMANLI HAKİMİYETİNE KADAR SİVAS VE YÖRESİNDE KÜLTÜR VE MEDENİYET

3.1. Prehistorik Dönemde Kültür ve Medeniyet

3.1.1. Mimari

3.1.1.1. Maltepe Höyüğü Mimarisi

1947 yılında Tahsin Özgüç başkanlığında yapılan Maltepe höyüğü kazılarında İlk Tunç Çağ (Bakırçağ)'a ilişkin buluntular ele geçirilmiştir. Kazılar höyükte (tepedeki yerleşme) ve aşağı şehir (alt şehir)'de olmak üzere iki yerde yapılmıştır¹.

a- Aşağı şehir (alt şehir) : Aşağı şehrin tam ortasında yapılan kazılarda üç yapı katına rastlanmıştır. Birinci yapı katı, nehrin bıraktığı mil ve ilk iskana ait koyu renkli bir toprak yığınının ibarettir ve çanak çömleğe rastlanmamıştır. Asıl yerleşmeyi temsil eden ikinci yapı katında ise bir ev ve ona ait bir mutfak ele geçirilmiştir. Yanmış, tuğlalaşmış olan kerpiç kalıntılarında anlaşıldığına göre bu ev ve ona ait olan mutfak, taş temel kullanılmadan doğrudan doğruya kerpiçle yapılmış ve ahşap kirişle takviye edilmiştir. Yakıldıktan sonra olduğu gibi bırakılan bu mutfağın içerisinde çanak çömlek, zahire küpleri ve tandırın yanı sıra, odanın kuzey kenarında yassı taşlarla yapılmış yuvarlak bir ocak ve ocağın yanında da bir ağırlık ele geçirilmiştir. Üçüncü yapı katı ise koyu yeşil renkli bir toprak kitlesidir. Bu katta da yapı kalıntılarında rastlanmamıştır. Aşağı şehir, ikinci katın yapıları yakıldıktan sonra terk edilmiş ve bir daha iskan edilmemiştir. Tepede yeni bir yerleşim kurulmuş ve yaşam bundan sonra burada devam etmiştir².

¹ Tahsin Özgüç, "Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Maltepe (Sivas Yanında) Kazısı", *Belleten*, XI/41, Ankara 1947, s.641-642.

² *a.g.e.*, s.652-653.

b. Höyük (Tepe)'deki yerleşme : Aşağı şehir yerleşmesi son yangından sonra terkedilmiş ve insanlar bir daha ilk yerlerine dönmeyerek daha emin bir yere yani tepeye yerleşmişlerdir³. Höyük (Tepe)'te yapılan kazılarda üç yapı katına rastlanmıştır. Birinci yapı katında surların önünde büyük kalker bloklardan yapılmış kare biçimli bir kule temeline rastlanmıştır. Bu kule tipi Batı Anadolu'da I. Troia'dan beri kullanılmaktadır. Surun iç kısmında ise ufak kalker taşlarıyla yapılmış sivil bir ev temeli ele geçirilmiştir. Dört köşeli bir odası olan bu evin içerisinde, birçok ocak ve birçok çanak çömleğe rastlanmıştır. Şehrin suru incelendiğinde ise, surun şivli olduğu görülmüştür. İç Anadolu'daki askeri yapılar ilk defa bakır (ilk tunç) çağda yapılmıştır. Bu yapılardan Alişar ve Ahlatlıbel yerleşmelerinin etrafı şivsiz surlarla çevrili iken, İç Anadolu'da şivli sur tekliği ilk olarak Boğazköy'deki Büyükkale'ye kurulan Eski Hatti duvarında (V. kat) görülmüştür. Buna göre Maltepe suru da İç Anadolu'daki en eski şivli surlardan biridir. Yine I. ve II. Troia'nın muhtelif yapı katlarına ait olan surlar az veya çok ölçüde şivlidir⁴. Birinci yapı katının her yerinde görülen yangın ve kömürleşmiş ağaç izleri ile dağınık ve düzensiz kalker bloklardan sur ve evin zorla yıkıldığı, hatta yakıldığı anlaşılmıştır. Bu yıkımdan sonra höyük (tepe) bir daha iskan sahası olmamış Orta Tunç çağında merkez, Topraktepe'ye kaymıştır⁵.

İkinci yapı katında ise yeni bir evin temellerine rastlanılmıştır. İkinci yapı katının 40-50 cm altındaki üçüncü yapı katında ise temelleri ufak ve düzensiz taşlardan yapılmış başka bir eve rastlanmıştır. Ev, büyüğü dikdörtgen, küçüğü kare olmak üzere iki odalıdır. Büyük odanın bir köşesinde bir ocak bulunmuştur. Bölme duvarların taşları arasında ahşap kirişler kullanılmıştır. Evin teknik ve planı İç Anadolu'daki Bakır (ilk tunç) çağ evlerinin aynısıdır⁶.

Maltepe höyüğü, Hatti çağında iskan edilmemiştir. Bu devirde terk edilen höyüğün yerini, Sivas içindeki Topraktepe tutmuştur⁷.

³ *a.g.e.*, s.655.

⁴ *a.g.e.*, s.643-644.

⁵ *a.g.e.*, s.643-644.

⁶ *a.g.e.*, s.645.

⁷ *a.g.e.*, s.651.

Özetle açık ve savunmasız bir yerleşme yeri olan Maltepe'nin aşağı şehri, İç ve Kuzey Anadolu'daki ilk tunç (bakır) çağ kültürünün ilk ve orta safhası boyunca (m.Ö.2600-2300/2000) iskan edilmiş; tepedeki etrafı surla çevrili olan asıl yerleşme yeri ise, ilk tunç (bakır) çağı kültürünün hem ilk hem de son safhası süresince (M.Ö.2600-2000) iskan edilmiştir⁸.

3.1.2. Çanak Çömlekler

3.1.2.1. Pılır Höyük Çanak Çömlekleri

Neolitik dönem buluntu yerlerinden olan Sivas'ın Hafik ilçesindeki Pılır höyük kazılarını İ.Kılıç Kökten ve ekibi gerçekleştirmiştir. Höyüğün kuzeyinde yapılan kazılarda yukarıdan aşağıya doğru Klasik, Hitit, Bakır (İlk Tunç) ve Kalkolitik çağlara ait malzemeler ele geçirilmiştir. Kalkolitik çağlara ait malzemenin çıktığı katmanların ve gölün su düzeyinin altında yapılan kazılarda ele geçen çanak çömleklerin üst katmanlardaki çanak çömleklere göre renk ve teknik bakımından tamamen farklı ve daha kaba olduğu görülmüştür. Açık sarı, dalgalı pişik karalı ve kırmızımtrak renklerin hakim olduğu bu kaplar, renk ve kenar profilleri bakımından Avrupa neolitik kaplarının benzeridir⁹.

3.1.2.2. Maltepe Höyüğü Çanak Çömlekleri

a. Aşağı (alt) şehir : Burada ele geçirilen çanak çömleklerin tamamı elde yapılmış ve hamurlarına da kum karıştırılmıştır. Çoğunluğu kahverengi astarlı ve perdahlıdır¹⁰.

Aşağı şehirden çıkarılan çanak çömleğin hamuru, işlenişi, perdah ve pişirilişi tepedeki yerleşme yerinde ele geçirilen çanak çömleklere göre daha arkeik bir özelliğe sahiptir. Aşağı şehrin çanak çömleği tepedekilerin aksine süsüzdür. Ancak ağız kenarı altında bir nevi sicim örgüsünü andıran kabartma şeritleri olan

⁸ *a.g.e.*, s.655.

⁹ İ.Kılıç Kökten, "Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar", *Belleten*, C.VIII/32, Ankara 1944, s.663-664.

¹⁰ Tahsin Özgüç, *a.g.e.*, s.653.

bazı çömlek tipleri ile omuzu zikzak motifiyle süslenmiş bazı çanak tiplerine rastlanmaktadır. Tepedeki yerleşmenin ikinci ve üçüncü yapı katından çıkarılan içi ve dışı siyah, gri veya dışı siya, içi kahverengi astarlı çanak çömlek ile aşağı şehrin ikinci yapı katından çıkarılan çanak çömlek benzerdir. Buna göre tepedeki yerleşmenin ikinci ve üçüncü yapı katı, aşağı şehrin ikinci yapı katı ile çağdaştır¹¹.

Mutfağın tabanında bulunan küp ve çömleklerin ağız kenarları çoğunlukla dışarı çekik, boyunları silindir biçimde, karınları geniş ve dişleri düzdür. Bu çömlek tipi, Orta ve Kuzey Anadolu'da Bakır çağı kültüründe çok rastlanılan bir tiptir. Bu çömlek tipi dışında Malteye'ye has özellikleri olan kaplar ise, ağız kenarları içeri çekik, omuzu içeri doğru incelen, geniş karınlı ve kulpsuz çömlekler şerit kulplu veya kulpları dirsekli ve çift memeli olan boyunlu çanaklar; keskin karınlı ve boyunlu bardaklardır. Yine silindir boyunlu, geniş karınlı ve düz dipli küpler, kahverengi astarlı Sivas kaplarının mahalli özellik gösteren bir tipini temsil etmektedirler. Bunlar dışında dışarı çekik kenarlı, boyunlu-boyunsuz vazolar ile Alacahöyük'te Kalkolitik, Dündertepe'de ise Bakır çağında görülen emzik tipli kulpları olan çanak çömlekler de mevcuttur¹².

b. Höyük (Tepe)'deki yerleşme : Tepedeki bu üç yapı katında da hamuruna kum taneleri karıştırılmış çok sayıda boyalı ve tek renk çanak, çömlek ve vazo ele geçirilmiştir. Birinci yapı katında genelde boyalı çanak çömlekler hakimdir ve bunların %20'si çarkta, %80'i ise elde yapılmıştır. Bu çanak çömleklerin iç ve dışları açık ve koyu krem astarlıdır. Ele geçen çanak çömlekler arasında içeri çekik kenarlı, basit profilli ve düz dipli çanak tipleri, silindir boyunlu, dışarı çekik ve kıvrık kenarlı, geniş karınlı ve düz dipli vazolar ve ufak boylu mutfak eşyası olmayan lüks sayılabilecek kaplar da vardır. Süsleme olarak bu kaplarda genelde geometrik motifler, birbirine paralel yapılmış basit hatlar, kalın şeritler, baklava dilimleri, iç içe giren açılar, üç hatlı zikzak motifi, içleri doldurulmuş mainler ve parmak ucu ile yapılmış daire biçimli ve uçları sivri şeritler kullanılmıştır¹³.

¹¹ *a.g.e.*, s.654.

¹² *a.g.e.*, s.653-654.

¹³ *a.g.e.*, s.646-647.

Tepe'deki yerleşmenin birinci katının en önemli özelliği kapların yapımında çarkın kullanılmasıdır. Anadolu'da çark ilk defa Batı Anadolu'da II. Troia'nın II. safhasında kullanılmıştır. Maltepe ise Anadolu'da Troia'dan sonra çarkın kullanıldığı ikinci merkezdir¹⁴.

Tepe'deki yerleşmenin ikinci ve üçüncü yapı katlarında ise genelde tek renk çanak çömlekler vardır ve bunların tamamı elde yapılmıştır. Süsleme olarak bu kapların çoğunda ağız kenarı kabartma tarzında sicim motifleri ve çukurcuklarla süslüdür. Ele geçen kaplar arasında Bakır çağı tipini temsil eden içeri çekik kenarlı, dipleri düz ve kalınca olan siyah ve kahverengi astarlı çanaklar ile dışarı çekik kenarlı vazolar da vardır¹⁵.

Tepedeki üçüncü yapı katında ele geçen çanak çömlekler ile, Alişar'da Bakır çağının ilk ve son safhasında ele geçen çanak çömlekler arasında süsleme yönünden birçok ortak özellik vardır. Ancak Alişar kaplarının tamamı elde yapılmıştır. Yine Maltepe'de ele geçirilen çanak çömlekler ile Alacahöyük'ün son yapı katında (V. yapı katı), Kültepe'de ve Boğazköy'de ele geçen bazı çanak çömlekler arasında özellikle süsleme motifi olarak birçok ortak özellikler vardır. Buna göre Maltepe'deki kültürün boyalılarla karakterlenen son safhası ile Orta Anadolu'da özellikle de Alişar-Alacahöyük'teki Bakır çağı kültürünün son safhası çağdaştır¹⁶.

3.1.3. Çanak ve Çömlekler Dışında Günlük Hayatta Kullanılan Diğer Malzemeler

3.1.3.1. Pılır Höyük Buluntuları

Neolitik dönem buluntu yerlerinden olan Pılır höyükte çanak çömleklerin yanı sıra çakmaktaşıdan minik bir uç (mikrolit), obsidyenden minik yaprak uç (mikrolâm), püskürük kayadan yapılmış el değirmen taşı ve tokmakları, kum

¹⁴ *a.g.e.*, s.650-651.

¹⁵ *a.g.e.*, s.647.

¹⁶ *a.g.e.*, s.648-649.

taşından işlenmiş ve çevre bakımından üst paleolitik ananeyi taşıyan bir idol, obsidyenden yapılmış basamaklı baskı çentikli olarak dişlisi, bir tane insan azı dişi, insan ve hayvana ait çeşitli kemikler de ele geçirilmiştir¹⁷.

Yapılan kazılarda ayrıca silindir biçimli çukurlara ve bu çukurların içinde çamurla karışık ağır ağaç parçalarına rastlanmıştır. Bu ağaç parçalarından buradaki evlerin, gölün üstüne yapılan göl evleri olduğu ve bu parçaların da göl evleri kazıklarına veya evlere giden köprünün ayaklarına ait olabileceği tahmin edilmiştir¹⁸.

3.1.3.2. Mergersen Buluntuları

Neolitik döneme ait buluntu yerlerinden olan Sivas'ın Şarkışla ilçesindeki Mergersen'de çakmaktaşıdan yapılmış araç gereçler, kazıyıcılar ve uçlar ele geçirilmiştir¹⁹.

3.2. Asur Ticaret Kolonileri Çağında Kültür ve Medeniyet

3.2.1. Ticaret ve Ekonomi

Bilindiği üzere tarihi devirler yazı ile başlar, fakat Mısır, Mezopotamya ve Anadolu gibi üç bölgede gelişen eski Önasya medeniyetlerinden Mısır ve Mezopotamya'da yazı, M.Ö. IV. Binyıl sonlarında (M.Ö.3200'lerde) başladığı halde, Anadolu ancak M.Ö. II. binyıl başlarında yazıya erişir. İlk yazılı vesikalar, Kayseri civarındaki Kültepe'de bulunmuştur. Kültepe'de yürütülen kazılar neticesinde tepenin eteğindeki düzlüğün ele geçen tabletlerde "Karum" denilen Asurlu tüccarlara ait pazar mahallesi olduğu anlaşılmıştır. Bundan dolayı kazı raporlarında pazar mahallesine daima Kaniş Karum'u denilmekte, tepedeki kazılardan da Kültepe kazıları diye bahsedilmektedir²⁰.

¹⁷ İ.Kılıç Kökten, *a.g.e.*, s.664; "Sivas", *Yurt Ansiklopedisi, Türkiye, İl İl: Dünü, Bugünü, Yarını*, C.IX, İstanbul 1982-1983, s.6851.

¹⁸ İ.Kılıç Kökten, *a.g.e.*, s.665; "Sivas", *Y.A.*, C.IX, s.6851.

¹⁹ İ.Kılıç Kökten, "Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma", *A.Ü.D.T.C.F.D.*, C.X/3-4, Ankara 1952, s.176.

²⁰ Füzuran Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara 1962, s.59-60.

Eski Anadolu tarihi hakkında M.Ö. IX-XVIII. yy.'lar arasındaki zamana “Asur ticaret kolonileri çağı” denilmektedir. Kısaca “Kültepe Çağı” da denilen bu devir Orta Bronz devrinin ilk safhasına rastlamaktadır. Bu dönemde Anadolu’da Kaniş (Kültepe), Hattuş (Boğazköy), Alışar, Kuşşara, Neşa, Ullama, Mama, Harkimaş, Zalpuvaş ve Şalativara gibi birçok şehir devletleri bulunuyordu²¹. Etrafı surlarla çevrili ve krallıkla idare olunan bu şehir devletleri ile Mezopotamya ve Kuzey Suriye şehirleri arasında canlı bir dış ticaret faaliyeti vardı. Bu ticareti de Anadolu’daki şehir devletleri yanında kendilerine mahsus bir mahallede kendi kanun ve teşkilatları ile yaşayan Asurlu kolonistler ellerinde tutuyorlardı²².

Kültepe vesikalarından anlaşıldığına göre, Asurlu tüccarlar Anadolu şehirlerinde kendi kurdukları ayrı mahallelerde yaşıyorlardı, ancak kullandıkları eşyaların çoğu yerli malı idi²³. Alışveriş eşya mübadelesi yolu ile yapılıyordu. Asurlu tüccarlar, Anadolu’dan ucuz olduğu için özellikle bakır alıyor, karşılığında da kalay ve kumaş veriyorlardı. Alışverişte altın ve gümüş esas kabul ediliyordu. Perakende hesaplar gümüş, toptan ticaret ise altın esas tutularak yapılıyordu²⁴.

Orta Anadolu şehirlerinden Kaniş (Kültepe)’den başka Hattuşaş ve Alışar’da da Asurlu tüccarların birer pazar yerleri bulunduğu, bu şehirlerde yapılan kazılardan anlaşılmıştır²⁵.

Kültepe kazılarında yanmış hububat taneleri ve el değirmenleri ile zahirelerin muhafaza edildiği büyük küpler veya taş ambarlar meydana çıkarılmıştır. Diğer taraftan, Kültepe tabletlerinde mısır, buğday ve diğer hububat türlerinden de bahsedilmiştir. Hatta bir tablette yerli bir kadının, borcuna karşılık, tarlada çalışacağına dair senet verdiğiinden söz edilmiştir, bu da bize yerli halkın büyük bir kısmının ziraatle uğraştığını gösterir²⁶.

²¹ *a.g.e.*, s.61-66.

²² *a.g.e.*, s.68.

²³ *a.g.e.*, s.60.

²⁴ Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, İstanbul 2002, s.40.

²⁵ Füzünan Kınal, *a.g.e.*, s.61.

²⁶ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Konya, Mart 2002, s.207.

3.2.2. Sanat

Bu devir, Anadolu'nun Mezopotamya ile yoğun temasa geçtiği ilk devirdir. Bu nedenle, sanat alanında Anadolu, Mezopotamya'dan ister istemez etkilenmiştir. Eski Tunç devrinden beri bilinen ve Anadolu'ya has olan damga mühürlerin yanında bu devirde Asurlu tüccarların kullandıkları ve Mezopotamya kültürünün karakteristiği olan silindir mühürler ortaya çıkmıştır. Bir müddet sonra silindir mühürler, yerli sanatkârlar tarafından da taklit edilmeye başlanmıştır²⁷.

Arkeologlar, Kültepe'de bulunan çanak çömlekleri ise boyalı ve boyasız olmak üzere iki gruba ayırmışlardır. Kaniş şehrindeki seramik endüstrisinin en orijinal formları ise "Ryhton" denilen hayvan biçimli kült kaplarında görülür. Bunlar arasında boğa, at, manda, köpek ve koç biçimli kaplar vardır ki, bu bize Koloni devrinde ehlileştirilmiş olan hayvan cinsleri hakkında da bilgi verir²⁸.

3.2.3. Mimari

Koloni devri mimarisini en iyi yer Kaniş Karumu'dur. Kaniş Karumu kazılarında Asurlu tüccarların evleri ve dükkanları, içindeki eşyalarla birlikte ortaya çıkarılmıştır. Bu evler iki katlı olup, içlerinde fırını, ocağı, tandırı, hayvanı ve buğday ambarları da vardır. Oturma odaları ve kileri aşağı katta, yatak odaları ise üst katta yer alan bu evler taş temel üzerine kerpiçle inşa edilmiştir²⁹.

3.2.4. Din

Bu devirde din alanında da Mezopotamya Anadolu'yu etkilemiştir. Özellikle Asurlu tüccarların memleketlerinden gelirken kendi tanrılarını da Anadolu'ya getirdikleri tabletlerde geçen Sami kökenli tanrı isimlerinden anlaşılmaktadır. Bu devirde genellikle ölüer evlerin içine ve döşeme tabanının altına gömülmektedir. Bazı kemiklerin kısmen yanmış olarak bulunması, ölü yakma âdetinin mevcudiyetini göstermiştir. Mezar şekilleri toprak mezar, küp

²⁷ *a.g.e.*, s.207.

²⁸ *a.g.e.*, s.207-208.

²⁹ *a.g.e.*, s.208.

mezar ve sandık mezar olmak üzere değişik türlerdedir. Mezarlarda silah ve zinet eşyası gibi kişisel eşyalardan başka, küçük fincan ve kapların bulunması öteki dünya inanışının varlığına ve Mezopotamya'nın aksine olarak, öldükten sonra dirilmeye inanıldığına işaret etmektedir³⁰.

3.3. Hititler Döneminde Kültür ve Medeniyet

3.1.1. Hititlerde Devlet Teşkilatı

3.3.1.1. Büyük Kral

Hitit devletinin başında Büyük Kral denilen Hitit kralları vardı³¹. Hitit kralları devletin başına, Kral Telepinu'nun sağladığı tahta çıkma yasasına uygun olarak kalıtım (veraset) yolu ile çıkıyorlardı³². Hitit krallarının başlıca vazifeleri baş rahiplik, baş kumandanlık ve baş yargıçlık idi. Baş rahiplik vazifesinin icabı olarak bayram ve dua günlerinde tanrılara yapılan ayinlere riyaset etmek, onlara içki ve hayvan kurbanlarını bizzat takdim etmekle mükellefdi. Baş kumandan sıfatı ile Hitit ordusunun başında her sene sefere çıkmak zorunda idi. Baş yargıç olduklarından dolayı da hâkimlerin halledemediği önemli ve zor davalarda bizzat hüküm verirlerdi³³.

Hitit kralları, ülke sorunlarını Pankus adını taşıyan bir mecliste, yani bir çeşit senatoda karara bağlamak zorundaydı. Buna göre Hitit İmparatorluğu dünyanın ilk meşruti krallığı olarak insanlık tarihinde eşsiz bir yer almaktadır. Tartışmalı konular Pankus (soylular kurulu)'ta ele alınır ve karara bağlanırdı. Özellikle Telepinu (M.Ö.1535-1510) döneminde sağlanan "tahta çıkma yasası" ile soyluların hakları yüksek tutulmuştur. Bu belgede kralın, meclisteki soylulardan hiçbirini öldüremeyeceği, taht tartışmalarında kararın Pankus tarafından alınacağı,

³⁰ *a.g.e.*, s.208-209.

³¹ Füzuzan Kınal, *a.g.e.*, s.136.

³² Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.117.

³³ Füzuzan Kınal, *a.g.e.*, s.137-138.

kötü işlere karışan kralın bunu başı ile ödeyeceği belirtilmiştir³⁴. Meclisteki soyluların ise devlet tarafından kendilerine verilen toprakları vardı. Buna karşılık onlar da, krallık ordusuna atlı savaş arabaları ile gerekli silahları sağlamla yükümlüydüler³⁵.

3.3.1.2. Hititlerde Kadın

Hitit uygarlığının en ilginç özelliklerinden biri de Mezopotamya'da erkeklerin baskısı altında yaşayan kadının Hitit ülkesinde sahip olduğu saygınlıkta görülmektedir. Kraliçelerin neredeyse krallar kadar haklara sahip olmalarından anlıyoruz ki Hititlerde erkek ve kadın eşdeğerde idi³⁶.

Sarayda Büyük Kral'dan sonra en nüfuzlu şahsiyet kralın annesi idi. Anne kraliçelere "Tavannana" denilmekte idi. Yaşayan kralın zevcesine ise "Şakuvaşşar" deniliyor ve bu kraliçeler ancak Tavannana öldükten sonra bu ünvanı alabiliyorlardı. Kadına sosyal hayatta verilen bu önem giderek artmış ve zamanla kraliçelerin saraydaki resmi kabullerde, mabedlerde, mabedlerdeki ayinlerde kralla beraber yer aldıkları görülmüştür³⁷.

3.3.1.3. İdari Teşkilat ve Prenslar

Hitit devletinin bünyesi feodal bir sisteme dayanıyordu, yani Hitit devleti birtakım küçük feodal krallıklar konfederasyonundan oluşuyordu. Hitit kral ailesinin veraset kanunlarına göre, ilk meşru kraliçenin en büyük oğlu veliahd seçilmek hakkına sahipti. Yeni zaptedilen vilayetlerin idaresi prenslere verilir, bu suretle hem prensler idare merkezinden uzaklaştırılmış, hem de vilayetlerin idaresi emin ellere terkedilmiş oluyordu. Kendisine bir eyaletin idaresi verilen prens, burada hem hudut muhafızlığı olarak askerlik hizmetini ifa eder, hem de sorumlu olduğu vilayetteki vergi işlerini yürütürdü. Nasıl ki Hitit Büyük Kralı, aynı

³⁴ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.117.

³⁵ *a.g.e.*, s.119.

³⁶ *a.g.e.*, s.116.

³⁷ Füzuran Kınal, *a.g.e.*, s.138.

zamanda baş komutan, baş yargıç ve baş rahiplik vazifelerini ifa ediyorsa, Hitit valileri de devletin o bölgedeki hem askeri, hem mülki işlere bakıyor ve resmi âyinlere başkanlık ediyordu³⁸.

3.3.1.4. Saray Teşkilatı

Hitit sarayında katipler, elçiler, Meşedi'ler, aşçılar, sofracılar, şarapçılar ve münadiler vardı. Bunlardan devletin en mühim mevkilerinden biri olan baş katip ile onun maiyyetinde çalışan birçok kâtip devletin bütün resmi evraklarından sorumlu idiler. O devrin konuşulan çeşitli dillerine âşina olan kâtipler, kralın fermanlarını, devletin muahedelerini ve kanunlarını kaleme alırlar, devlet arşivlerini tanzim ederler ve kırılan veya bozulan tabletleri yeniden kopye ederlerdi. Elçiler ise, çeşitli memleketlere krala ait mesajları ve hediyeleri götürüp getirirlerdi. Meşedi denilen memurlar ise kral ve kraliçeye sarayda ve mabedlerde refakat ederlerdi³⁹.

3.3.1.5. Askeri Teşkilat

Eski şark memleketlerinde olduğu gibi, Hititlerde de daimi bir ordu yoktu, çünkü zaten eli silah tutan her erkek her yıl baharda sefere çıkmak zorunda idi. Hitit ordusu, harp arabaları ve piyade kolları olmak üzere başlıca iki sınıftan oluşuyordu. Süvari sınıfı ise Asur imparatorluk devrine kadar teşekkül etmemiştir. Ordunun başlıca silahları mızrak, kalkan, ok ve yay, iki ağızlı balta, topuz ve bir de bellerinde taşıdıkları kısa bir kama'dan ibaretti⁴⁰.

3.3.2. Hititlerde İnsan Hakları ve Hukuk

Hitit uygarlığını Yakındoğu'daki komşularından ayıran en önemli özelliği, insan haklarına duyulan saygıda belirgin olmaktadır. Hititler insan yaşamına ve kişilik haklarına büyük önem veriyorlardı. Onur kırıcı cezalar, Assur kanunlarında görülen acımasız yargılar Hitit hukukuna yabancı idi. Assurluların uyguladığı

³⁸ *a.g.e.*, s.139-141.

³⁹ *a.g.e.*, s.139-140.

⁴⁰ *a.g.e.*, s.143-145.

düşman vucutlarının parçalanması, ateşte yakılması, esirlerin kazıklara oturtulması ya da derilerin yüzülmesi, kesilmiş insan kafalarından piramitlerin oluşturulması gibi davranışlar Hitit ülkesinde söz konusu olamazdı. Kölelerin bile hakları güvence altında idi. Örneğin köleler özgür kadınlarla evlenebiliyorlar ve bu yüzden kadınlar özgürlük haklarını kaybetmiyorlardı. Ancak kölenin başlık parası ödemesi zorunlu bir koşuldu⁴¹.

Hitit kanunları hür veya köle her ferde mülkiyet hakkı tanımakta ve bu hakkı devletin garantisi altında bulundurmakta idi. Hitit kanunları özellikle geniş halk tabakalarının geçimini sağlayan hayvancılık ve ziraati koruyan maddeleri de ihtiva etmekte idi⁴².

3.3.3. Hitit Cemiyeti

Hitit cemiyeti birtakım sosyal sınıflardan oluşuyordu. En yüksek tabakayı kral ailesine mensup olan asiller sınıfı teşkil ediyordu. Asillerin büyük çiftlikleri veya malikaneleri vardı. Hititlerdeki sosyal sınıflardan biri de kölelerdi. Köleler, diğer şark memleketlerindeki kölelerden çok daha iyi şartlarda yaşıyorlardı. Mal mülk sahibi olabiliyor, hür kadınlarla evlenebiliyor ve zenginleşince de bedelini ödeyip “hür”ler sınıfına geçebiliyorlardı. Hitit cemiyetindeki başka bir sınıf olan rahipler mabedlerde ikamet etmezler, onlar da diğer insanlar gibi evlenebilirlerdi. Rahiplerin başlıca vazifeleri mabedleri açmak, duaları okumak gibi tanrı hizmeti idi. Bu devirde rahipliğin en şerefli mevkilerden sayılığını, sıhhati bozuk olan prenslerin rahipliğe verilmesinden anlıyoruz. Hitit metinlerinde bir de NAM.RA denilen bir sınıf halktan da bahsedilmiştir. Bunlar, zaptedilen düşman şehirlerinden Hatti memleketine getirilerek belli bir yerde ikamete memur edilen halklar idi. Bunlar da hürler yaşarlardı. Büyük Kral arzu ederse ordusuna NAM.RA’lardan piyade veya harp arabası cenkçisi alabiliyordu. Hitit cemiyetindeki başka bir sınıf ise LU.GİS.KU denilen halklar idi. Bu kelime “Silah adamları” anlamına gelmekte

⁴¹ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.115.

⁴² Füzuran Kınal, *a.g.e.*, s.148.

ise de, bunların bir tahta aletle iş gören kimseler, yani çiftçiler olduğu anlaşılmıştır. Hitit cemiyetindeki başka bir sınıf ise Büyük Kral tarafından kendilerine işletmek üzere arazi verilen askerler ve tımar sahipleridir⁴³.

3.3.4. Hititlerde Ekonomi ve Ticaret

Hitit kanunlarına göre, esas olarak bütün vatandaşlar arazi sahibi olabilirdi. Arazi mülkiyeti, ya ham toprağı işlemek ve bir sınırla çevirmek veya satın almak suretiyle sağlanıyordu. Hususi mülkiyetlerin başında krala ve hanedana mensup prenlere ait malikanelerle, büyük küçük tapınaklara vakfedilmiş olan arazi geliyordu. Bunların dışında bulunan ve fertlerin hususi mülkleri olmayan topraklar feodal esaslara göre devamlı askerlik hizmeti karşılığı yani tımar olarak belirli şahıslara veriliyordu⁴⁴.

Hitit devletinin ekonomisi, Anadolu'nun coğrafi şartları icabı, birinci derecede ziraate dayanıyordu⁴⁵. Hubabat olarak arpa ile zimmer denilen bir nevi buğday ekiliyor, bunlardan un, ekmek ve bira yapılıyordu. En çok yetiştirilen mahsullerden biri de üzüm idi. Bağcılık o zamanlarda Anadolu'da çok yaygın idi. Anadolu'nun üzümünden sonra en kıymetli ve bol yetiştirdiği bir meyve de elma idi⁴⁶.

Hitit Anadolusunda iktisadi hayatın ziraatten sonra en mühim dayanağı hayvancılık idi. Ehil hayvanlardan iktisadi hayatta faydalandıkları gibi, onların etinden, sütünden, deri ve postekilerinden istifade etmişlerdir⁴⁷. Hititler, atı özellikle harp arabalarında başarı ile kullandıktan sonra, Hitit ordusu dünyanın en korkunç kuvveti haline gelmiştir⁴⁸.

Anadolu, Mezopotamya-Akdeniz-Suriye ve Mısır gibi eski dünyanın medeni ülkeleri arasında geçit olmak itibariyle ticaretin gelişmesine çok elverişli

⁴³ Füzuzan Kınal, *a.g.e.*, s.160-163.

⁴⁴ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark II, Anadolu, En Eski Çağlardan Ahamenişler İstilasına Kadar*, Ankara 1987, s.163-164.

⁴⁵ Füzuzan Kınal, *a.g.e.*, s.163.

⁴⁶ Şembeddin Günaytay, *Yakınşark II, Anadolu*, s.164-165.

⁴⁷ Füzuzan Kınal, *a.g.e.*, s.164.

⁴⁸ Şembeddin Günaytay, *Yakınşark II, Anadolu*, s.165.

bulunuyordu. Hititler Kapadokya yaylasına hakim olduklarından Ege mallarını Suriye ve Mezopotamya'ya götürür, satar, bunlardan aldıkları malları da batıya nakledelelerdi. Hititler Kuzey Suriye'ye doğru yayılmaya başladıktan sonra, ticaret merkezleri de yavaş yavaş Kapadokya yaylasından Fırat boylarına geçmiş, Hattuşaş'ın yerini Kargamış tutmuştur⁴⁹.

Anadolu ile Mezopotamya arasında Akkadılı Sargon zamanından beri işleyen ve Hititler zamanında da kullanılan ticaret yolları vardı. Bu yol Hattuşaş-Kaneş (Kültepe)-Tegarama (Gürün)-Darende-Melit (Malatya)-Samusat (Samsat) üzerinden Urşu (Urfa)'ya vardığı ve buradan ikiye ayrılarak bir kolun batıya Kargamış (Cerablis) ve Halpa (Halep)'ya, diğereinin Nisibis (Nusaybin) üzerinden doğuya Asur ve Babil'e gittiği tahmin edilmektedir. Anadolu'yu Kuzey Suriye'ye bağlayan bir diğere yol da Kizzuwatna'dan Gülek boğazı vasıtasıyla Halep, Kinza ve Kadeş'e gidiyordu⁵⁰.

3.3.5. Hititlerde Dil ve Yazı

Hititlerden evvel Orta Anadolu'da oturan kavme Hititler, Hatti, dillerine de Hattili (Proto hattice), Güney Anadolu bölgesinde oturanlara Lui, dillerine Luili (Luice) ve Doğu Anadolu'da oturanlara ise Hurri, dillerine de Hurrili (Hurrice) dedikleri Boğazköy'de ele geçen tabletlerden anlaşılmıştır. Bu dillerden Hititçe, Luice ve Pala dilleri Hint-Avrupa dilleri grubuna, Hattili (Protohattice) ve Hurrice ise Küçük Asya dillerine mensuptur⁵¹.

Hititçe tabletler okunduktan sonra Hititlerin kendi dillerine nasili, nisili ya da nesunnili "Nesaca" (Nesa kentinin dili), kendilerine de nesumna "Nesalı" dedikleri anlaşılmıştır⁵².

Hititlerin kullandıkları yazılardan biri Hititlerin M.Ö. 1650 tarihinden itibaren kullandıkları ve M.Ö. 1200 tarihlerinde büyük Hitit İmparatorluğu'nun

⁴⁹ *a.g.e.*, s.167.

⁵⁰ Füzuzan Kınal, *a.g.e.*, s.169.

⁵¹ *a.g.e.*, s.169-170.

⁵² Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, İstanbul 2000, s.5.

yıkılması ile kullanımı sona eren eski Babil türündeki çivi yazısıdır. Bu yazının kuzey Suriye yolu ile Anadolu'ya girdiği kabul edilmektedir⁵³. Hititler bu yazıyı daha çok devlet idaresi ile ilgili yazışmalarda, saray mensuplarının, aristokrasinin ve yüksek bürokrasinin gereksinmelerinde yani siyasi ve hukuki vesikaların yazılmasında⁵⁴ kullanmışlardır⁵⁵.

Hititlerin kullanmış olduğu bir başka yazı çeşidi de Hitit Hiyeroglig yazısıdır. Hititler bu yazıyı daha ziyade dini metinlerde, mühürlerde ve halka hitap eden kaya anıtları ile taş anıtlarda⁵⁶ kullanmışlardır⁵⁷.

Hititler tarafından kullanılan üçüncü bir yazı çeşidi de Akkad çivi yazısıdır. Bu yazı daha ziyade Amarna çağında (M.Ö.1400-1350), milletlerarası yazışmalarda kullanılmıştır. Çünkü devrede özellikle diplomatik vesikalar Akkad dili ve Akkad çivi yazısı ile kaleme alınıyordu⁵⁸.

3.3.6. Hititlerde Din

Hitit Devleti'nin federal düzende olması onun din konusunda hoşgörülü bir davranışta bulunmasını gerekli kılmıştır. Hititler, Anadolu'da, daha sonra da Helen ve Roma çağlarında görülen yabancı dinleri birbirleriyle kaynaştırma tutumuna başvurarak, inanç dünyasını federatif bir anlayış içerisinde bütünlüğe ulaştırmanın yolunu bulmuştur. Hititler tabletlerinde sık sık "Hatti Ülkesi'nin Bin Tanrısı"ndan söz edilmiştir. Gerçekten Büyük Krallık Dönemi'nde, daha sonraki Anadolu'nun Roma Çağı'nda olduğu gibi aşırı bir çok tanrılık egemendir. Ancak her beylikte değişik bir lakap=tanımlama taşıyan bu tanrılar, özünde birkaç tanrı tipinin yerel çeşitlemeleridir. Bunun gibi Hatti, Luvi, Pala, Hurri ve Mezopotamya kökenli tanrılar bile başka başka adlarla anılmalarına rağmen birbirlerine koştut tiplerden oluşmaktaydı. Örneğin Gök Tanrısı (Teşup) ile Hepat ve İştar gibi tanrıçalar birçok

⁵³ *a.g.e.*, s.6.

⁵⁴ Ekrem Memiş, *a.g.e.*, s.242.

⁵⁵ Sedat Alp, *a.g.e.*, s.8.

⁵⁶ *a.g.e.*, s.8.

⁵⁷ Ekrem Memiş, *a.g.e.*, s.242.

⁵⁸ *a.g.e.*, s.242-243.

yörede değişik yerel tipler gösterdikleri halde özünde aynı erkek ve kadın tanrıdan gelmektedirler. Bu hoşgörülü davranış, Hitit halkının yerli topluluklar üzerindeki egemenliklerini sürdürmelerini sağlıyordu. Yani din politikasında sadece hoşgörüyü ve krallık çıkarlarına dayalı bir yol izleniyordu. Ancak bu çıkarıcı yaklaşım, sonunda Hitit dininin III. Hattuşili (M.Ö. 1275-1250) dönemlerinde, Hurrileşmesine neden olmuştur⁵⁹.

Hititlerde pek çok bayram vardı. En önemli bayramları ilkbaharda yapılan Parulliyaş bayramı ile AN.TAH.ŞUM.SAR bayramı idi. Hititlerde ibadetin ilk şartı temizlik idi. Tanrıların evine, mabede girebilmek, dua edebilmek, kurban sunabilmek için evvela temiz olmak lazımdı. Tanrılara yiyecek ve içecek sunulduktan sonra, hizmetlerine karşılık uzun ömür, sağlık ve refah, muharebelerden zafer gibi bazı dileklerde bulunulurdu. Hititlerde adak kurbanından başka bir de kefarete kurbanı da vardı. Kefarete kurbanı, dini manada işlenen bir günahın kefareti olarak sunulmakta idi⁶⁰.

Eski Hitit devleti zamanında ölümler gömülüyorlarken, Yeni Hitit devleti zamanında ise Kral ailesi ve Hitit büyükleri yakılırken, halka ait ölümler ise yine gömülüyorlardı. Hititlerin ölümlerini yakmaları ve gömme mezarların hediye bakımından fakirliği, bu kavmin ölümden sonraki hayata inanmadıklarını gösterir. Zira onlar sadece ölmüş krallarını, ölümsüz varlıklar olarak tasavvur ettikleri tanrıya denk tutmakta idiler. Tanrıların mekanı gök olduğu için de mezar inşasına ehemmiyet vermemişlerdir⁶¹.

3.3.7. Hititlerde Sanat

Hititlerde sanat genellikle Mısır, Sümer, Babil ve Girit uygarlıklarında görülen düzeyde değildir, ancak bazı sanat kollarında Mısır ve Mezopotamya ile boy ölçüşebilecek durumda idiler⁶².

⁵⁹ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.119-120.

⁶⁰ Füzünan Kınal, *a.g.e.*, s.219-222.

⁶¹ *a.g.e.*, s.224-226.

⁶² Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.125.

Hitit mimarlığının en belirgin özelliği karşısız yani asimetrik oluşudur. Dinsel ve sivil binalarda olduğu gibi kent planlığında da bu davranış egemendir. Başka bir deyimle yapılar herhangi bir geometrik ilkeye bağlı olmayıp doğal bir oluşum içindedir⁶³.

Hititlerde resim sanatı pek gelişmemiş iken, heykeltçilik ve özellikle kabartmacılık ise oldukça ileri bir düzeydedir. Hitit heykelleri genellikle taştan, kilden ve bronzdan yapılmışlardır⁶⁴. Hitit sanatında heykelin çok büyük bir anlamı ve önemi vardı; çünkü tanrı heykelleri yurtlarının kutsal simgeleri olarak görülüyordu⁶⁵.

Kabartma sanatkarları ise daha ziyade sabit yüzeyler üzerinde çalışmışlar ve değerli “Kaya anıtları” meydana getirmişlerdir. Bunların en meşhuru, Boğazköy yanında bulunan “Yazılı Kaya Kabartmaları”dır⁶⁶.

Özetle Hititler Anadolu’da önce beylikler halinde (M.Ö. 2000-1600), sonra bir krallık (M.Ö. 1660-1460), daha sonra da bir Büyük Krallık kurarak (M.Ö. 1460-1190) egemen olmuşlardır. Yerli Anadolu kavimlerini özellikle Hattileri ve Hurileri hoşgörü ve anlayışla yönettiler. Başlangıçta uygarlık yönünden kendilerinden çok üstün olan bu kavimlerden büyük ölçüde yararlandılar. Onların geleneklerine, dinlerine saygı gösterdikleri gibi ülkenin adını bile değiştirmediler. Mezopotamya’dan çivi yazısını alıp, uygar bir ulus olarak kendi çağlarının en ileri ülkelerinden biri oldular⁶⁷.

M.Ö. 1200 dolaylarında Balkan Yarımadasında ve Ege Denizi Adalarında başlayıp Anadolu, Doğu Akdeniz, Suriye ve Mısır’a yayılan ve tarihte “Ege Göçü” olarak da anılan müthiş karışıklıklardan sonra, Yunanistan, Anadolu ve Suriye korkunç bir biçimde tahrip edilmiştir. Çünkü sayılan bu ülkelerin önemli bölümleri

⁶³ *a.g.e.*, s.126-127.

⁶⁴ Ekrem Memiş, *a.g.e.*, s.245.

⁶⁵ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.127.

⁶⁶ Ekrem Memiş, *a.g.e.*, s.245.

⁶⁷ Ekrem Akurgal, *a.g.e.*, s.145.

200/400 yıl boyunca sessiz bir karanlığa gömüldü. Bu arada en çok Orta Anadolu zarar gördü. Kızılırmak dirseği içinde birçok yerde yapılan kazılarda M.Ö.1190-780 arasında yaklaşık 400 yıl boyunca hiçbir uygarlık izine rastlanmamıştır. Bu karanlık çağ, Batı Anadolu'da 200/400, Güney Anadolu'da 400, Suriye'de 100/300, Yunanistan'da ise yerine göre 200/300 yıl sürmüştür. Adı geçen ülkelerin hepsi M.Ö. II. bin süresince feodal beylikler, krallıklar ya da federatif devletler tarafından yönetilmişlerdir. Uygarlık, özellikle de yazma ve okuma zenginlerin ve soyluların tekelinde idi, halk ise uygarlıktan yoksun idi. Bu nedenle feodal beylikler ya da Hitit Büyük Krallığı gibi federatif devletler çözüldükçe, her tür uygarlık hareketi de onlarla birlikte ortadan kalktı. Böylece Anadolu'da M.Ö.1800-1200, Yunanistan'da 1400-1200 yılları arasında kullanılan yazı da unutuldu. Her iki ülkede de uygarlığın ilk koşulu olan yazı tam 400 yıl sonra M.Ö. VIII. yy.'da yeniden kullanılmaya başlanmıştır⁶⁸.

3.4. Geç Hitit Beylikleri Döneminde Kültür ve Medeniyet

Anadolu yarımadası Demir çağında (M.Ö.1200/750/700) çeşitli topluluklara ait büyüklü küçüklü beyliklerin yönetiminde idi. Güney Anadolu'da ve Suriye'de Geç Hititler, Doğu Anadolu'da Hurrilerin devamı olan Urartular, Orta Anadolu'da Frigler, Lidyalılar, Güneybatı Anadolu'da Likyalılar ve Ege'de İyonlar üstün değerlerde uygarlıklar meydana getirmişlerdi. Hattuşa'nın M.Ö.1200 yıllarında tahrip edilmesinden sonra Anadolu'da Hitit kültürü yaşamını yitirir. Çünkü kültür faaliyeti halka mal olmamış, yalnız saraya ve dar bir aristokrasi çevresine sınırlı kalmıştı. Buna karşılık M.Ö. II. binin II. yarısı boyunca Hitit uygarlığının etkisine girmiş olan Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Mezopotamya'da Hitit geleneği devam etmiştir⁶⁹.

Orta ve Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Suriye'de ortaya çıkan küçük şehir devletlerinin oluşturduğu medeniyette görülen ortak özellikler ise şunlardır:

⁶⁸ a.g.e., s.109-110; Bilge Umar, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi I*, İzmir 1982, s.89.

⁶⁹ Ekrem Akurgal, a.g.e., s.195.

a- Bu şehir devletlerinin birçoğu kendisini, çöken Büyük Hitit Devleti'nin meşru varisi sayıyordu. Bundan dolayıdır ki, bu şehir kralları Hitit Büyük Krallarının adlarını alıyorlardı.

b- Bütün bu şehir devletlerinde milletlerarası yazılı olarak H-H (Hitit hiyeroglif) yazısı kullanılıyordu.

c- Hemen bütün Geç Hitit şehir devletlerinde Hitit mimari tarzı sayılan Bit Hilani tarzı hakimdi ve şehir plânları da birbirine benziyordu.

d- Kültür bakımından da bu şehir devletleri Büyük Hitit devletinin bir devamı idiler. Bundan dolayıdır ki bu devirde şehir devletleri halkı "Suriye Hititleri" veya "Hiyeroglif Hititleri" gibi umumi bir isim altında gösterilmek isteniyordu⁷⁰.

3.5. Persler Döneminde Kültür ve Medeniyet

3.5.1. Askeri ve İdari Teşkilat

İmparator Dareios I (M.Ö. 522-485), Med, Babil, Asur, Mısır ve Lidya teşkilatlarını yakından inceleyip, bu memleketlerdeki bilginler ve idarecilerle temasta bulunarak, birçok kavmi barındıran geniş memleketleri merkeze bağlamak, vergi tahsilini, asker toplanmasını kolaylaştırmak, nizamları yürütmek, mülki ve askeri otorite kurmak için imparatorluğu 23 büyük satraplığa, yani eyalete ayırdı. Satraplık, büyük kral bağımlısı bir yerel kral denebilecek ölçüde geniş yetkilere sahip, askeri valiliklerdir. Satraplar, genelde Pers askeri soylularından seçilen saraya bağlı kişilerdi. Bu 23 büyük satraplıktan her biri idare bakımından daha küçük satraplıkları, yani vilayetleri ihtiva ediyordu. Öyle ki bu vilayetlerin sayısı 127'ye çıkıyordu⁷¹.

⁷⁰ Füzuzan Kınal, *a.g.e.*, s.263.

⁷¹ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, I. Bölüm, Perslerden Romalılara Kadar, Selevkoslar, Nabatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Krallıkları*, Ankara 1987, s.11; Bilge Umar, *a.g.e.*, s.206-207; "Sivas", *Y.A.*, C.IX, s.6853.

Persler, Anadolu'da birinci derecede dört büyük satraplık (eyalet) kurmuş ve bunlardan her biri de ikinci derecede küçük satraplıklara yani vilayetlere ayrılmıştı. Bu satraplıklar şunlardı:

I. büyük satraplık, İyonya, Magnesia, Eoilya, Kayra, Likya, Milyai ve Pamfilya bölgelerini içine alıyordu.

II. büyük satraplık, Misia, Lidya, Likaonya, Kabaliya ve Higeniya bölgelerini kapsıyordu.

III. büyük satraplık, Çanakkale boğazının doğu bölgesini (Hellespont), Frigya, Asya Trakları bölgesi (Bitinya), Paflagonya, Mariyandiniya ve Kapadokya bölgesini kapsıyordu.

IV. büyük satraplık ise Kilikya bölgesini kapsıyordu⁷².

Sivas ve yöresi ise bu büyük satraplıklardan, Kapadokya (Katpatukya=Güzel Atlar Ülkesi) satraplığının sınırları içinde yer alıyordu⁷³.

Kapadokya bölgesi, Fırat ile Kızılırmak, Karadeniz'le Toroslar arasındaki geniş alanı içine alıyordu. Bu bölge, Kızılırmak ile Frigya ve Paflagonya'dan; Fırat ile doğu illerinden ve Toroslar ile de Kilikya'dan ayrılıyordu. Güneydoğuda Meliten (Malatya), güneybatıda Likaonya ve İzoriya, kuzeyde ise Pont bölgeleri Kapadokya içine giriyordu. Persler, Kapadokya bölgesini Büyük Kapadokya ve Pont Kapadokyası diye ikiye ayırmışlardı⁷⁴.

Dareios I'in teşkilatında Büyük Kapadokya'nın bir parçası sayılan Pont Kapadokyası sonraları idari bakımdan Büyük Kapadokya'dan ayrılmıştır. Pont Kapadokyasını Sivas ve yöresi ile, dini ve ticari bir merkez olan Kuzey Kumana bölgesi oluşturuyordu⁷⁵.

⁷² Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, I. Bölüm*, s.15-16.

⁷³ "Sivas", *Y.A.*, C.IX, s.6853.

⁷⁴ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, I. Bölüm*, s.22-23.

⁷⁵ *a.g.e.*, s.25; İsmail Hakkı (Uzunçarşılı)-Rıdvan Nafiz (Edgüder), *Sivas Şehri*, Yay.Haz. Recep Toparlı, Sivas 1997, s.7.

Asıl Kapadokya da denilen Büyük Kapadokya'nın merkezi Mozaka (Kayseri) şehri idi. Mozaka (Kayseri), şehirden ziyade askeri bir karargahı andırıyordu. Diğer şehirlerden Güney Kumana (Comana-Gümenek) ve Morimena şehirleri dini müesseseleri ile tanınmışlardı. Diğer önemli şehirleri ise Nicita (Niğde), Nyissa (Nevşehir), Margasi (Maraş) ve Mocisos (Kırşehir) idi⁷⁶.

Darius I'in kurduğu teşkilata göre, her eyaletin başına Büyük Kralın temsilcisi olarak geniş salâhiyetli üç memur tayin edilmişti. Bu memurların görevi Büyük kral adına nispeten pek az bir vergi ve gerektiği zamanda asker almaktan ibaretti. Vergiyi ve istenilen askeri vermek şartıyla herkes eski hayatını serbestçe yaşayabiliyor, eski şeflerine, eski din ulularına bağlılıklarını muhafaza edebiliyorlardı. Doğrudan doğruya Büyük Kral tarafından tayin edilen bu üç memur eyaletin idari, mali ve askeri hususlarından Büyük Kral'a karşı mesul bulunuyor, onun yüksek hâkimiyetini temsil ediyorlardı. Khşatrapa, Khşatrapan ve Khşatrapana ünvanlarıyla anılan bu üç memurdan Khşatrapa, protokol bakımından başta geliyordu ve memleketten sorumlu birinci satrap idi. Satraplar, Büyük Kral'ın teveccüh ve emniyetini muhafaza ettikleri müddetçe yerlerinde kalır, çok defa ölen satrapın yerine oğlu geçerdi. Büyük satrap, krallar kralı Ahamenisler İmparatorunun tam selâhiyetli vekili, ikinci derece satrapların, mahalli vassal kralların, hakimlerin, şeflerin ve kahinlerin mercii idi. Eyalet satrapları, sayıları duruma göre değişen vilayetlere, yani ikinci derecedeki satraplıklara, kendi temsilcisi olarak münasip gördükleri satrapı yani valiyi tayin ederlerdi⁷⁷.

3.5.2. Sosyal, Ticari ve Dini Hayat

Dareios'un teşkilatında Sivas'ın da yer aldığı Pont Kapadokyası, ormanlık ve yeraltı zenginlikleri bol olan bir yer idi. Dolayısıyla buradan Sivas ve yöresinin ilkçağda ormanlarla kaplı zengin maden yatakları olan bir yöre olduğu

⁷⁶ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, I. Bölüm*, s.23; İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.7.

⁷⁷ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, I. Bölüm*, s.34-35.

anlaşılmaktadır⁷⁸. Asıl Kapadokya da denilen Büyük Kapadokya'nın ise iklimi sert olduğundan ziraate o kadar elverişli değildi. Arazinin büyük kısmı steplerle kaplı olmasından buralarda koyun ve keçi otlatılıyordu. Sürülebilen yerlere ise hububat (özellikle de buğday) ekiliyordu. Ormansızlık, Kapadokya'da inşaatı zorlaştırıyordu. Bu nedenle büyük şehirler pek az ve seyrekti. Göçebe olmamakla beraber, sürüleriyle geçinen halk köylerde yaşıyordu⁷⁹.

Persler, Kapadokya'da feodal sistem içinde gelişmiş bir nevi esirlik tarzı bulmuşlardı. Bu rejimi bozmadılar. Belki son haddine kadar geliştirdiler. Evvela yerel beylerin ve toprak sahiplerinin ellerindeki toprakları satın aldılar. Sonra da bu toprakları çoğunluğu İranlı olan asilzadelere, malikane sahiplerine ve İranlı rahiplere sattılar. Yeni arazi sahipleri, malikanelerinde müstahkem şatolar kurdular. Böylece küçük çiftlik işletmeleri ortadan kalktığı gibi, büyük topraklar da bütünüyle Pers kökenli kişilerin ellerine geçti. Daha sonra bu büyük toprak sahipleri, şatolarının yanında Pers ateşgedelerini yükseltmeye başladılar. Persler, Kapadokyalıların dini inançlarına hürmet gösteriyorlar, tapınakların baş rahiplerinin veraset haklarını koruyorlardı, ancak eski tapınakların karşısına da bir ateşgede kurmağı ihmal etmiyorlardı. Eski Zela (Zile) kasabası, İran tanrısı ve bunun kültü tarafından fethedildi. Zela'nın baş rahibine Komana (Gümenek) reisi ruhanileriyle eşit ve onlara rakip bir imtiyaz verdiler. Neticede civar halk hangi ırktan olursa olsun, and içmek için Zelo'ya gelmeğe başladı. Bunun dışında eyaletler arasındaki ulaşım da kolaylaştırıldı. Kızılırmak üzerinde İranlı askerlerin koruması altında köprüler kuruldu. İran imparatorluğunun büyük yollarından ikisi, yani Büyük Kral'ın posta tatarlarının güzergahı olan meşhur "kral yolu" ile güneyin askeri yolu Kapadokya topraklarından geçiyordu. Bu yollar Mozaka (Kayseri)'da birleşiyordu. Bu tedbirler sayesinde Kapadokya, iki üç asır içinde

⁷⁸ *a.g.e.*, s.25-26; İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.7.

⁷⁹ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, I. Bölüm*, s.23-24; İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.7.

Fırat doğusundaki eyaletler kadar İrânlılaştı. Fakat Pont Kapadokyası kıyılarında İrân etkisi, yerini Helen kolonilerinin medeniyetine kattı⁸⁰.

3.6. Roma ve Bizans İmparatorlukları Döneminde Kültür ve Medeniyet

3.6.1. İdari Teşkilat

Roma İmparatoru Diokletianus (285-305) döneminde, vilayetlerin idaresinde büyük değişiklikler meydana geldi. Bu devirde senatoya tâbi vilayetlerle imparatora tâbi vilayetler arasındaki fark ortadan kalktı⁸¹. Diokletianus, böylece imparatorluğu mutlak merkeziyetçi bir anlayışla yönetmek istemiş, tüm imparatorluk yönetimi, imparatorun danışmanları, daireleri ve görevlilerine bırakılmıştır⁸².

Roma imparatorları Diokletianus (285-305) ve Konstantinos I (324-337) idare nizamının en önemli özelliklerinden biri askeri ve sivil iktidarın ilke bakımından birbirinden ayrılması idi. Eyaletlerin sivil idaresi eyalet valisinin, askeri idaresi ise bir veya birkaç eyaletle birden kumandayı elinde tutan düx'lerin eline verilmiştir⁸³.

İmparator Diokletianus zamanında Sivas şehri, Büyük Kapadokya'nın bir alt birimi olarak roma'nın "Armenia Minor" bölgesinin merkezi durumundaydı⁸⁴.

IV. yy.'da Roma idaresindeki Anadolu, Doğu (Pontos) ve Batı (Asya) olmak üzere çok geniş iki eyalete ayrılmıştı. Bu iki eyalet de daha küçük 24 eyalete ayrılmıştı. Bu eyaletler şunlardır:

⁸⁰ Şemseddin Günaltay, *Yakınşark IV, I. Bölüm*, s.24-25.

⁸¹ A.A. Vasilev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Arif Müfit Mansel I, Ankara 1943, s.76.

⁸² Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, Çev. Galip Üstün, İstanbul 2004, s.15.

⁸³ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 1999, s.32.

⁸⁴ İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.4; Mehmet Tezcan, "XI. Y.Y. Başlarında Ermenilerin Doğu Roma Tarafından Bölgeye Göçürülmesi ve Selçuklu Fethi Döneminde Sivas", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.121-122.

a- Karadeniz sahillerini içine alan Europa (Doğu Trakya), Bitinya, Paflagonya, Heleno, Pontus ve Pontus Polemoniac

b- Akdeniz sahillerini içine alan Asya (Batı Anadolu), Kayra, Likya, Pamfilya, İsavra ve Kilikya

c- Orta Anadolu'yu içine alan Lidya, Psidya, Lakonya, Galatya ve Kapadokya

d- Kuzey Anadolu'daki Armenia I, Armenia II ve Armenia Maior

e- Güney Anadolu'daki Mezopotamya, Osrhoene ve Euphratensis

f- Hatay civarındaki Syria I

g- Kıbrıs'taki Cyprus'tır⁸⁵.

Roma imparatoru Theodosios I (379-395), ölmeden önce Roma imparatorluğunu oğulları arasında taksim etti. Theodosios I, 395 yılında büyük oğlu Arkadios'u devletin doğu, küçük oğlu Honorius'u ise devletin batı yarısına hükümdar tayin etti. Bu taksimden sonra, Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar Roma İmparatorluğu iki kısma ayrılmış olarak devam etti⁸⁶.

Bizans İmparatoru Justinianos (527-565) döneminde Sivas, Armenia I eyaletinin merkezi idi⁸⁷.

Bizans İmparatoru Herakleios (610-641) döneminin en önemli özelliklerinden biri, İran ordularının hemen hemen bütün Ön Asya'ya hâkim olduğu yıllarda Bizans ordu ve idare düzeninin temelden değiştirilmesidir. Herakleros, düşmanın işgaline uğramamış olan Anadolu arazisini askeri bölgelere (themalar) ayırdı. Bu suretle Ortaçağ Bizans devletinin eyalet idaresine yüzyıllar boyunca damgasını vuracak olan bir sistemin temelini atmış oldu⁸⁸. Themalar

⁸⁵ Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi*, C.I, İstanbul 1983, s.306.

⁸⁶ Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.50.

⁸⁷ Rene Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, Çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul, Mart 2005, s.231; Besim Darkot, "Sivas", *İ.A.*, C.X, İstanbul 1966, s.570.

⁸⁸ Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.89.

teşkilatı, eyalet valilerinin askeri kudretlerinin artırılması ve bunun neticesinde bu valilerin mülkü otoriteler üzerinde tam bir hegemonya tesisinden ibaret bir teşkilattır⁸⁹.

Bizans İmparatoru Herakleios, VII. yy.'da Anadolu'da dört büyük askeri mıntıka oluşturdu. Anadolu'nun kuzeydoğusunda Ermenistan hududunda Armeniaki (Armeniakon) Theması, Anadolu'nun ortasında Anatoliçi (Anatolikan) Theması. Bu iki thema imparatorluğu Araplara karşı koruyacaktı. Diğer iki themadan biri, Marmara civarında kurulan ve payitahtı harici düşmanlara karşı koruyacak olan Opsikion Theması, diğeri ise Bizans'ı Arap donanmasının taarruzlarına karşı müdafaa etmekle mükellef olan Anadolu'nun güney sahillerinde ve civar adalarda teessüs etmiş olan Karabisian Deniz Theması idi⁹⁰.

Sivas (Sebasteia) ve yöresi Armeniakon themasına dahildi⁹¹. VII. ve IX. yy.'lar arasında Anadolu'da şu themalar oluşturulmuştu:

Armeniakon, Khaldia, Kharsianon, Koloneia, Anatolikon, Kappadokia, Traksion, Opsikon, Optimaton, Bukellarion, Paphlagonia, Seleukeia ve Kıbyraioton Anadolu'da kurulan ilk dört büyük themadan biri olan Armeniakon Theması'nın ilk kuruluşundaki arazisi, daha sonraları kurulmuş olan Kharsianon, Armeniakon, Koloneia ve Khaldia themalarını kapsıyordu⁹². Armeniakon themasının daha sonra Koloneia ve Armeniakon themaları olarak ikiye ayrılmasından sonra Sivas toprakları her iki thema içinde de yer aldı⁹³. X. yy. Başlarında 912'lerde ise Sivas bölgesini kapsayan, ayrı bir thema olan Sebasteia theması kuruldu⁹⁴.

3.6.2. Din, Dil ve Edebiyat

Hıristiyanlıkta çok erken zamanda, M.S. I. yy.'da tanışan Sivas, ilk kiliselerden birinin de kurulduğu yerd. Roma döneminde Hıristiyanların topluca

⁸⁹ A.A.Vasilev, *a.g.e.*, s.285.

⁹⁰ Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.91.

⁹¹ Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1970, s.46.

⁹² Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.96.

⁹³ "Sivas", *Y.A.*, C.IX, s.6854.

⁹⁴ Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s.231; Ernst Honigmann, *a.g.e.*, s.46-53.

katledildiği yerlerden biri de yine Sivas olup, İmparator Licinius (308-324) zamanında burada 40 kişi öldürüldüğünden dolayı Sivas'ın Hıristiyanlar için özel bir yeri vardı. IV. yy.'a gelindiğinde Sivas, Ermeni kilisesinin (Lusavoriçagon/ Gregoryen) kurucusu sayılan Aziz Gregor (Lusavoriç) (256-326) ile tanıştı. "Aziz" lakabı ile anılan ve Ermeni mezhebinin kurucusu kabul edilen Gregor, Arşakını kralı III. Trdat ile birlikte memleketine geri dönerken uğradığı Sivas'ta altı gün kadar ikamet etmişti. Roma hakimiyeti sırasında Hıristiyanlara yapılan toplu katliamları gören Sivas, gerek Roma, gerekse daha sonraki Doğu Roma (Bizans) hakimiyeti döneminde birçok piskopos çıkarmıştır ki bunlar arasında Ortodox Kilisesi mensubu patrik Atticus ve Paulician hareketinin habercilerinden ve kilise reformunu başlatanlardan biri olan Eusthatius, aslen Sivaslı olan din adamlarıydı. Bütün Doğu Roma hakimiyeti döneminde de Sivas bir piskoposluk merkezi idi⁹⁵.

Doğu Roma (Bizans) İmparatoru Arkadios (395-408), ölünce yerine Theodosios II (408-450) geçti. Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğunda IV. yy.'ın sonundan itibaren başlayıp V. yy. içerisinde de devam eden önemli bir gelişme Latin dili ve kültürünün güç yitirerek, Helen dilinin yavaş yavaş devlet dili durumuna geçmesi sürecinin hızlanmasıdır⁹⁶.

Bizans imparatorluğunun Herakleios Sülâlesi devri (610-717), Bizans tarihinin en karanlık devirlerinden biridir. Hariçte, evvela İran, hemen ardından da Arap tehlikesi kuvvetten düşmüş olan devlet üzerine çökmüştü. Dahilde ise, Bizans devletine ve âlemine yeni bir çehre veren derin bir değişiklik tamamlanıyordu. O vakte kadar, devlet her şeye rağmen umumi bir karakterde Roma imparatorluğu görünümündeydi. Latince resmi dildi ve Roma an'anesi muhafaza ediliyordu⁹⁷. VI. yy.'ın sonundan itibaren Bizans topraklarında putperestlik kaybolmuştu. VII. yy'ın başından itibaren ise, Bizans edebiyatı, tamamen dini bir şekil almış ve aynı zamanda da halk edebiyatı olmuştu. Fikir ve sanat bakımından Bizans'ın en fakir

⁹⁵ Mehmet Tezcan, *a.g.e.*, s.121-122; İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.14.

⁹⁶ Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, İstanbul 1998, s.28.

⁹⁷ Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tefik Bıyıklıoğlu, İstanbul 1938, s.49.

devri idi. İşte bu nedenle Doğu'da daima kilise dili olan Grekçe, imparatorluğa hakim oluyordu. Zaten Roma'yı önemsemeyen İstanbul patriklerinin ihtirasları, papalara fena muamele eden ve onlarla mücadele eden imparatorların dini politikası ve gittikçe büyüyen anlaşmazlıklar Batı Roma ile Doğu Roma (Bizans) arasındaki ayrılığı hazırlayarak Bizans İmparatorluğu'nun doğuya doğru atılmasına yardım ediyordu⁹⁸. Bu nedenle VII.yy. başında, bütün kuvvetleri İstanbul etrafında toplanan ve karakteri gittikçe doğulu olan tamamen Bizanslı bir imparatorluk teşekkül etmişti⁹⁹.

3.7. Selçuklular Döneminde Kültür ve Medeniyet

3.7.1. Sivas ve Yöresinden Geçen Ticaret Yolları

Haçlı seferlerindeki gelişmeler Selçuklu Türkiyesini doğu-batı ticaretinde etkin bir ülke haline getirip ona yeni bir “köprü” niteliğini kazandırmıştı. Çin içlerinden başlayıp Orta Asya'yı baştan başa katederek Harezmi-Horasan'dan Tebriz'e ulaşan İpek Yolu, bu dönemde Erzurum-Erzincan-Sivas güzergahı ile Anadolu yol şebekesine bağlanmıştı. Böylece Asya-Avrupa ticaretinin büyük bir kesimi Anadolu üzerinden gerçekleşir olmuştur. Bu dönemde Doğu-Batı ticaretini sürdüren tüccarlar için Anadolu üzerinden İran içlerine Tebriz'e uzanan kervan yolları Akdeniz'de Ayas ve Antalya gibi iki limandan, Karadeniz'de ise Trabzon'dan başlıyordu. Ayas'tan başlayan yol Ceyhan nehrini izleyerek Göksun'a, oradan kuzeydoğuya kıvrılıp Seyhan (Sarus) nehrinin çıktığı yere varıyor ve Antitorosları aşarak Kızılırmak (Halys) boyunca ilerleyip Sivas'a ulaşıyordu. Sivas'ta ikiye ayrılan kervan yolu, bir yandan Erzincan-Erzurum üzerinden Tebriz'e ve oradan Asya içlerine uzanırken, kuzeybatıya yönelen öteki kolu da Tokat-Turhal-Amasya-Ladik'ten geçerek Samsun'a varıyor ve böylece Anadolu'nun Karadeniz sahillerini hem doğuya hem de güneye Akdeniz'e bağlıyordu. Ayas'tan başlayan bu yol dışında XIII. yy.'da Selçukluların elindeki

⁹⁸ a.g.e., s.59-60.

⁹⁹ a.g.e., s.40.

Türkiye'den geçen kervan yolunun Akdeniz sahilindeki başlangıç limanı ise Antalya idi. Antalya'dan başlayan yol, ya göller bölgesinin güneyinden Seydişehir'den, ya da Isparta-Eğridir üzerinden Selçuklu başkenti Konya'ya ulaşıyordu. Konya'da düğümlenen Selçuklu karayollarının eksenini Karaman-Aksaray-Kayseri üzerinden Sivas'a varan kervan yolu oluşturuyordu. Bu yol boyunca Aksaray'dan ayrılan bir kol Kırşehir'e varıyor oradan ikiye ayrılarak biri Ankara'ya diğeri de Zile üzerinden Turhal'da Samsun'a giden yolla birleşiyordu. Kayseri'den güneydoğuya sapan başka bir kol da yine ikiye ayrılarak Darende üzerinden Malatya'ya ve Elbistan üzerinden Ayıntab (Gaziantep)'e varıp oradan da Suriye'ye Haleb'e gidiyordu. Sivas'tan doğuya uzanan yol ise Divriği-Erzincan-Erzurum'u izleyerek Tebriz'e varıyordu. Ayrıca bu yollar dışında Persler döneminde yaptırılan ve Ege sahillerinde Efes (Selçuk)'ten başlayarak Sardes-Uşak-Gordion-Ankara-Zela-Comana-Sivas-Malatya-Harput-Diyarbakır üzerinden Ninova (Musul) ve Erbil'e oradan da Perslerin başkenti Susa'ya ulaşan eski Kral yolu da önemini koruyordu¹⁰⁰.

3.7.2. Sivas'ta Ticaret ve Sosyo-Ekonomik Durum

I. Gıyaseddin Keyhüsrev, 1205 yılında Selçuklu tahtına geçince artık askeri hareketlerini iktisadi ve ticari gayelere göre ayarladı. Gerçekten II. Kılıç Arslan zamanında emniyet ve asayişin tesisi, bu devirde artan milletlerarası ticaret yollarının Türkiye üzerinde toplanmasına yardım etmişti¹⁰¹. Anadolu'daki bütün bu yolların kavşak noktasında bulunan Sivas şehri de bu devirde hızlı bir inkişafata mahzar oldu. Güneydeki Mısır, Suriye, Irak gibi medeniyetçe çok ileri ülkelerin halkı asırlarca rağbetle aradıkları kuzeyin kürklerini ve ordularını besleyen, saraylarını süsleyen köle ve cariyelerini, artık Orta Asya'dan dolaşan eski yoldan

¹⁰⁰ Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I, Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine*, Ankara 2000, s.145-150; Mehmet Ali Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, İzmir 2005, s.250-251; Süleyman Özbek, "Orta Çağlarda Anadolu Ticaret Yollarının Kavşağında Sivas", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.409; Şemseddin Günaltay, *Yakınşark II Anadolu*, Harita XVI.

¹⁰¹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, Aralık 2003, s.293.

değil, yeni açılan Anadolu yolundan tedarik etmeğe başlamışlardı. Halep'ten Elbistan ve Kayseri yoluyla Sivas'a gelen ticaret kervanları oradan Sinop ve Samsun limanları vasıtasıyla gemilere binerek Kırım'a varıyorlar ve orada İslâm sanayinin mahsullerini götürüyorlardı¹⁰². Gerçekten bu devirde Küçük Asya (Anadolu)'nın, Suriye'nin ve El Cezire'nin Müslüman halkı ile, Güney Rusya (Kıpçak) sakinleri arasında büyük bir mübadele faaliyeti vardı. Suriye ve El Cezire'nin (Musul) tacirleri bir kervan oluşturacak kadar çok oldukları halde her zaman olduğu gibi Sivas'ta buluşuyorlar ve oradan Selçuk sultanlarının arazisinden geçerek veyahut Trabzon yoluyla Karadeniz'e ve buradan da Güney Rusya'ya varıyorlardı. Ticaret yapılan mallar arasında pamuklular, ipekliler ve baharat başta geliyordu¹⁰³.

Selçuklu sultanlarının ticari ve iktisadi siyasetleri (ticaret antlaşmalarının yapılması ve değerli altın sikkelerin bastırılması gibi) Anadolu'yu dünya ticaret yolları ağına yoğun biçimde dahil edince, bu yolların kavşak noktasında bulunan Sivas şehri de hızla gelişti¹⁰⁴.

Alaeddin Keykubad döneminde (1219-1237) Sivas daha da büyüdü ve gelişti. Uluslararası kozmopolit bir şehir haline geldi. Yöreeye yerleşen göçer Türkmenler dışında Kazvinli, Simnanlı, Meragalı pek çok kentli Türk ve Müslüman unsurlar da Sivas'a yerleştiler. Her kavim ve dinden tüccarlar, sanatkarlar da kenti mesken tuttu. Aranılan her türlü mal Sivas'ta bulunuyordu. Ticaret yapmak isteyenlerin yolu mutlaka Sivas'a düşüyordu. Darphaneye sahip imtiyazlı bir şehir olan kentte para darlığı yaşanmıyordu. Kesilen sikkeler çok kıymetliydi ve çok makbul idi. Bu dönemde Sivas'ta en çok köle ve ipek ticareti yapıldığı anlaşılıyor. Köleler Karadeniz'in kuzeyinden gelirken İpek de Gilan'dan

¹⁰² Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 2005, s.132.

¹⁰³ W.Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, Ankara 2000, s.328.

¹⁰⁴ Melek Dosay Gökdoğan, "Selçuklular Dönemindeki Bilimsel Etkinliklerde Sivas'ın Yeri", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.206.

geliyordu¹⁰⁵. Menşei Kıpçak ve Kafkas kavimlerinden olan Mısır Memlûk devleti orduları ve bir kısım Selçuk devlet adamları olan köleler hep Sivas'ta satılmış, Sivas'tan götürülmüştür¹⁰⁶. H.625 (1228) yılında Karadeniz'in kuzeyinde Kıpçak ülkesinde doğmuş olan ünlü Memlûk hükümdarı Baybars çocuk iken yağmacılar (insan avcıları) eline düşmüş ve önce Sivas'a getirilerek satılmış, daha sonra da Ortaçağ'ın en büyük köle pazarının bulunduğu Haleb'e götürülerek daha iyi bir ücrete köle tüccarları tarafından satılmıştır¹⁰⁷. Bu münasebetle İlhani hükümdarı Abaga han meşhur Mısır-Suriye Sultanı Baybars'a yazdığı bir mektupta, "Sivas'ta satılmış bir köle" ifadesiyle onu tezyif etmiştir. Şimal-Cenup yolu açıldıktan sonra da Avrupa'da feodal cemiyetin sarsılarak, şehir hayatının inkişafa başlaması Avrupa kavimlerini Müslümanlarla büyük bir ölçüde ticari mübâdelelere sevketti. Bu suretle Şark-Garp istikametinde başlayan ticari faaliyetler de Anadolu'da tekasüf etti. Antalya'dan gelen kervanlar Konya ve Kayseri'ye uğrayarak Sivas'a varıyor; oradan Erzincan-Erzurum yolu ile Tebriz'e gidiyordu¹⁰⁸.

Bu suretle milletlerarası bir transit şehri haline gelen Sivas aynı zamanda iç ticaret merkezi ve Türkiye'nin dışarıya çıkardığı malların da bir pazarı idi. Şehrin büyük bir buğday istihsal sahasının merkezinde bulunması da önemini artırıyor. Ecnebler, Orta çağda meşhur olan, Türk halılarını Sivas'taki ticarethanelerden satın alıyorlardı. Şehir bir ticaret merkezi olduğu kadar bir sanayi merkezi haline de gelmişti. Özellikle yünlü ve pamuklu dokuma yapımı ilerlemiş idi. Bütün Orta çağ Türkiye şehirlerinde olduğu gibi Sivas'ta da her ticaret ve san'at mensupları kendilerine mahsus çarşılarda oturarak çalışıyorlardı¹⁰⁹. Selçuklular döneminde Sivas'taki çeşitli meslek erbapları ise şunlardır: Giyim (tekstil) işinde bezzâzlar (bezci, kumaş tüccarı ve manifaturacılar; terziler, dokumacılar, kazâzlar (ipekçi), yüncüler ve halıcılar; hayvancılık ve dericilik işinde at yetiştiricileri, kürkçüler,

¹⁰⁵ İlhan Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İlişkilerinde Sivas", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.73.

¹⁰⁶ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s.132.

¹⁰⁷ İlhan Erdem, *a.g.e.*, s.73.

¹⁰⁸ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s.132.

¹⁰⁹ *a.g.e.*, s.133.

dericiler ve ayakkabıcılar; tarım alanında çiftçiler; gıda işinde ekmekçiler ve aşçılar; inşaat işinde mimarlar, inşaat işçileri, taş yontucuları, çiniciler ve neccârlar (ağaç işi oyma ustası); sağlık ve temizlik işinde doktorlar, eczacılar ve hamamcılar; eğlence hayatı alanında çalgıcılar ve şarkıcılar; ticaret işinde tâcirler (tüccarlar), sarraflar ve köle satıcıları faaliyet gösteriyorlardı. Ayrıca bunlar dışında oduncular, münâdiler (tellâl), şapçılar, ahi teşkilatına mensup çeşitli zanaatkâr ve sanatkarlar, boyacılar, bezirgânlar, sabuncular ve çeşitli silah ustaları da vardı¹¹⁰.

Sivas şehrinin girişimcileri olarak adlandırabileceğimiz bütün bu meslek erbâpları, faaliyetleriyle şehrin ticari ekonomik hayatına olumlu katkı sağlayacak yatırımlar yapmış, iyi organizasyon ve diğer iç ve dış faktörler Sivas'ın ekonomik gelişmesini doğurmuş ve ülke ekonomisini olumlu olarak etkilemiştir. Doğal kaynak varlığı, yolların kavşak noktasında bulunmak gibi ulaşım kolaylığı, pazar sayısının fazlalığı, kendi bünyesinde barındırdığı uluslararası pazarlardan başka Yabanlu pazarı gibi diğer başka uluslararası pazarlara yakın olması, ülke siyasetindeki ve coğrafyasındaki konumu Sivas şehrinin ülke ekonomisine katkısının fazla olmasına imkan vermiştir¹¹¹.

Alaeddin Keykubad, kendi döneminde yaptığı bütün faaliyetler ile Sivas ve Konya şehirleri memleketin iktisadi belkemiği haline getirmiş ve bunu Anadolu'daki siyasi birliğin temini için kullanmıştır¹¹². Ayrıca Sivas'ta tüccarları, kervan kabilelerini misafir etmek için birçok han vardı. Kaynaklara göre XIII. yy. Ortalarında Suriye ve Anadolu'da bulunmuş olan İbni Said, ünlü eserinde Sivas'ın tüccarların rağbet ettiği çok ünlü bir şehir olduğu, Sivas ve Kayseri arasında, yolcular ve Selçukluların ihtiyaçlarını karşılamak için 24 hanın mevcut olduğunu belirtmiştir¹¹³.

Sultan I. Alaeddin Keykubad döneminde Sivas, Divriği, Koyulhisar dışında gelişen bir diğer yöre de Zara olmuştur. Öyle ki Sultan Keykubad, 100 bin akçe

¹¹⁰ Selim Kaya, "Selçuklular Döneminde Sivas'taki Zanaatkarlar ve Sanatkarlar", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.414-421.

¹¹¹ *a.g.e.*, s.422.

¹¹² Z.Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s.203.

¹¹³ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s.134; İlhan Erdem, *a.g.e.*, s.74.

(dirhem) geliri olan bu kenti ünlü komutanlarından Kemaleddin Kamyar'a ikta etmiştir¹¹⁴.

3.7.3. Sivas ve Yöresindeki Selçuklulara Ait Yapılar

3.7.3.1. Medreseler

Selçukluların askeri üssü olan Sivas, Selçuklu yöneticilerinin bilgiye verdikleri değer ve Sivas'a gösterdikleri özen ile XIII. yy.'da Anadolu'da önde gelen kültür merkezlerinden biri olarak, Dâr ul-alâ (Yücelik Beldesi) ünvanını hak etmiş idi¹¹⁵. Selçuklu Tükiyesinin iktisaden birinci merkezi haline gelen şehir, ilim hayatı bakımından da Konya ile rekabet edecek bir seviyeye erişti¹¹⁶.

Sivas'ı bilim merkezi yapan asıl özelliği ise sahip olduğu medreselerdir. Zamanın üniversiteleri mesâbesinde mühim medreselere sahipti¹¹⁷. İslâm dünyasında birer eğitim kurumu olan medreselerde, eğitim-öğretim faaliyetinin yanı sıra seçkin bilginler tarafından bilim de üretilmiştir. Sivas'ta kurulmuş olduğu bilinen on üç medrese vardır. Bunlar¹¹⁸:

Medrese-i Selçukiye, Medrese-i Kemâliye, Medrese-i Bulgari, Terken Hatun, Subaşı, Necmeddin Tusi, Giyaseddin Keyhüsrev, Necmeddin Muhammed el-Hatibi, Hokkabaz, Eminateddin Ali, Gök Medrese (Sahibiye Medresesi), Buruciye Medresesi (Hacı Mesud Medresesi) ve Çifte Minareli Medrese (Dâr-ul Hâdis) medreseleridir. Bu medreselerden bugün ancak Gök Medrese, Buruciye Medresesi ve Çifte Minareli Medrese ayaktadır¹¹⁹.

3.7.3.1.1. Gök Medrese (Sahibiye Medresesi)

Gök Medrese III. Giyaseddin Keyhüsrev zamanında 1271 yılında¹²⁰, Selçuklu vezirlerinden Sahip Ata Fahrü'd-din Ali'nin mimar Kaluyan-ı Konevi'ye

¹¹⁴ İlhan Erdem, *a.g.e.*, s.74.

¹¹⁵ M.Dosay Gökdoğan, *a.g.e.*, s.206.

¹¹⁶ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s.135.

¹¹⁷ *a.g.e.*, s.135.

¹¹⁸ M.Dosay Gökdoğan, *a.g.e.*, s.206.

¹¹⁹ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s.135.

¹²⁰ M.Dosay Gökdoğan, *a.g.e.*, s.206.

yaptırmış olduğu bir eserdir. Bu medreseye Sahibiye Medresesi de denir¹²¹. Sivas Gök Medrese, bütün ihtişamı ile ayakta kalan önemli Selçuklu medreselerindendir. Bu medrese o zamanki diğer medreseler ile kıyaslandığında özellikle eğitime ayırdığı para, müderrislere ödediği maaş ve öğrencilerine verdiği burs ile diğer medreselerden önde olduğu görülmektedir¹²². Minarelerindeki ve duvarlarındaki mavi çiniler nedeniyle sonradan “Gök Medrese” olarak adlandırılan yapı bazı kaynaklarda dini ilimlerin okutulduğu bir ilahiyat fakültesi olarak, bazı kaynaklarda da astronomi ilminin okutulduğu medrese olarak yer almaktadır¹²³.

Minaresinde sırçalar sebebiyle “Sırçalı Minare” de denen bu müstesna eser için “Sivas bir yüzükse onun kaşı Gökmedre’dir!” denmiştir¹²⁴. İki kat olan medresenin yazın üst, kışın alt katında oturuluyordu. Seksen odası olan medresenin yanında bir mescit, bir kütüphane ve bir de Dâr uz-ziyafe vardı. Kale kapısı gibi büyük bir kapısı olan¹²⁵ medresenin kapısının iki tarafı ve üst kısmı ince taş oymacılığının şaheseridir. Kapının her iki tarafında yaprak biçiminde süslerle dokuz değişik hayvan başı vardır. Kapının ve ön cephenin yukarı kısmında tuğladan yapılmış ve çinilerle süslenmiş yüksek iki de minaresi vardır¹²⁶.

3.7.3.1.2. Çifte Minareli Medrese (Dâr-ül Hâdis)

Kent merkezinde, Kale mahallesinde yer alan medrese, taç kapı üzerinde yer alan kitabesine göre 1271 yılında (III. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanı) İlhanlı Veziri Sahip Şemseddin Muhammed Cüveyni tarafından yaptırılmıştır. Zamanında

¹²¹ Müjgan Üçer, “Sivas’taki Selçuklu ve Beylikler Dönemi Eserleri ile İlgili Sözlü Kültür ve Halk İnançları”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.333.

¹²² İbrahim Balık, “Sivas Gök Medresenin Türkiye Selçuklu Eğitimindeki Yeri ve Önemi”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.268.

¹²³ Ürün Biçer Özkun, “Selçuklu Mimarisinde Malzeme Kullanımı ve Sivas Minarelerinin Malzeme Değerlendirmesi”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.505.

¹²⁴ Müjgan üçer, *a.g.e.*, s.333.

¹²⁵ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s.

¹²⁶ İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.145.

İslâm Hukuku derslerinin okutuldu, zamanın hukuk fakültesi olarak kullanılmıştır. Çifte Minareli Medrese de Buruciye Medresesi ve Gök Medrese gibi taş, tuğla ve çini sanatının, Anadolu'daki en önemli örneklerindendir. Medresenin mimarının kesin olmamakla birlikte Konyalı Kaluyan veya Keluk Bin Abdullah olduğu sanılmaktadır¹²⁷.

Medresenin giriş kapısı (cümle kapısı) insanı şaşırtacak kadar süslüdür. Bu kapı kısmının üstünde ve iki tarafında birer şerefli ve külahları düşmüş, tuğladan yapılmış iki minare vardır¹²⁸. Tuğla olan minarelerde tek çeşit örgü kullanılmıştır. Kûfi yazılar ile tek tek kelimeler oluşturan örgü, aralıksız olarak iki minarenin de gövdesini kaplamaktadır. Yapılan kazılardan medresenin avlulu ve dört eyvanlı olduğu anlaşılmaktadır¹²⁹.

3.7.3.1.3. Buruciye Medresesi

Halk arasında Hacı Maksud (Hacı Mes'ud) medresesi olarak da bilinen Buruciye medresesinin yapımcısı, III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ileri gelen adamlarından Muzafferüddin b. Hibetullah el-Burucerdî adında bir kişi olduğundan burası Buruciye Medresesi adıyla tanınmıştır¹³⁰. Burucird (Burucerd), İran'da Hemedan şehrine 100 km uzaklıkta bir yerin adıdır¹³¹. Buruciye medresesi de Gök Medrese gibi 1271 yılında (III. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi) yaptırılmıştır ve bunun da Gök Medrese gibi mescidi ve kütüphanesi vardır¹³².

3.7.3.2. Camiler ve Şifahaneler

3.7.3.2.1. Sivas Ulu Cami

XII. yy.'a tarihlenen cami, son zamanlara kadar Danişmendli yapısı olarak bilinmekteydi. Ancak 1955'teki onarımda çıkarılan yazıtlardan, 1197'de Selçuklu

¹²⁷ Ü.Biçer Özkun, *a.g.e.*, s.504.

¹²⁸ İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.140.

¹²⁹ Ü.Biçer Özkun, *a.g.e.*, s.504-505.

¹³⁰ İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.133-134.

¹³¹ M.Dosay Gökdoğan, *a.g.e.*, s.207.

¹³² İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.135-136.

Sultanı Kutbeddin Melikşah döneminde yapıldığı anlaşılmıştır¹³³. Caminin planı bütün İslâm ülkelerinde görülen camilerin ve özellikle İslâmiyet'in ilk dönemlerinde Mısır, Suriye ve Irak'ta yaptırılan binaların planlarını andırmaktadır¹³⁴. Caminin minaresi, ait olduğu yapıya bitişik olmayıp kendi kaideleri üzerinde yükselmektedir. XIII. yy.'ın ilk yarısında (1212-1313) yapıya sonradan eklenmiştir¹³⁵.

3.7.3.2.2. Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası

1228'de Ahmed Şah ve eşi Adil Melike Turhan, cami ile darüşşifayı külliye olarak yaptırmıştır. Mimarı Ahlatlı Hurrem Şah'tır. Taş işlemeciliğin anıtsal örneklerinden olan yapı, özellikle tümü ayrı biçimdeki kapılarıyla dikkati çekmektedir. Barok biçimindeki kuzey kapısı, iri yapraklar, palmet, lotüs, yuvarlak aynalar ve yıldız motiflerinden oluşan bir kuşakla çevrilidir. Motiflerin içleri de bitkisel ve geometrik bezeklerle doldurulmuştur. Selçuklu sülüsü ile yazılmış yapım yazıtının da yer aldığı nişin kuzey kenarında Alaeddin Keykubad'ın arması olan çift başlı kartal işlenmiştir. Yanında da Ahmed Şah'ın arması olabilecek tek ayak üstünde doğan figürü betimlenmiştir. Tekstil Kapısı denilen batı kapısı ise daha sadedir. Bu kapının özelliği ise XIII. yy.'da lale motifinin kullanıldığı ilk yapıdır. Daha geç bir tarihte yapılan doğu kapısı ise biri geometrik, diğeri bitkisel iki bordürlüdür.¹³⁶

Darüş şifaya ise güneybatıdaki Gotik biçimli kapıdan girilmektedir. Görkemli taş kapıdan iki katlı, avlulu yapıya girilir. Dört eyvanlı olan yapıda odalar revakların arkasındadır. Avlu tonoz örtülüdür. Havuzun üstüne rastlayan bölüm ise açık bırakılmıştır. Ana eyvanın duvarları ve kemeri geometrik motiflerle bezelidir. Yapı Erken Dönem taş işçiliğinin önemli örneklerindedir¹³⁷.

¹³³ "Sivas", *Y.A.*, C.IX, s.6945; İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.183.

¹³⁴ İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.183.

¹³⁵ Ü.Biçer Özkun, *a.g.e.*, s.503.

¹³⁶ "Sivas", *Y.A.*, C.IX, s.6946-6947.

¹³⁷ *a.g.e.*, s.6947.

3.7.3.2.3. I. İzzeddin Keykavus Şifahanesi

I. İzzeddin Keykavus'un 1217'de yaptırıp Dâr uş-şifa veya Dâr us-sihha adı verilen bu hastahane diğer birçok İslam ve Selçuklu hastahaneleri gibi aynı zamanda bir tıbbiye mektebi idi. Burada çeşitli tabibler, cerrahlar ve göz hekimleri görev yapmıştır. 20-30 odası bulunan hastahaneye birçok köylerle birlikte Sivas'ta 70, Ereğli'de 30 dükkan vakfedilmiştir. Dâr uş-şifâ 1768'de, bir fermanla medrese haline sokulduğu için bundan sonra ona Şifâiye medresesi adı verilmiştir¹³⁸.

3.7.3.3. Türbeler (Kümbetler)

Türbe, İslâm dünyasında Türkler tarafından yaygınlaştırılan bir yapı tipidir. Toprak anlamındaki Arapça "türb" kökünden gelen türbe kelimesi, mezar üzerine kurulan binalara alem olmuştur. Ancak bu yapılar, kitabelerinde ve araştırmalarda yalnızca bu isimle anılmamakta, bununla birlikte, kubbe, kümbed, meşhed, makbere veya ravza gibi değişik adlarla da ifade edilmektedirler. Araştırmalarda, dış örtüsü kubbe olan mezar abidelerine türbe denilirken külâhla örtülü olanlar, kümbed olarak isimlendirilirler. Kitabelerde ise böyle bir ayırım söz konusu değildir¹³⁹. Sivas ve yöresindeki Selçuklular dönemine ait önemli türbeler (kümbedler) ve kabirler ise şunlardır:

3.7.3.3.1. Abdü'l-Vehhâb Gazi Türbesi

Sivas'ın kuzeyinde Yukarı Tekke tepesi üzerinde yer alan Abdü'l-Vehhâb Gazi Türbesi, sekizgen gövdenin yakın zamanlarda yenilenmiş bir kubbeyle örtülmesinden ibaret küçük ve mütevazi bir yapıdır. Binada moloz ve itinâsız taş kullanılmıştır. Duvar bedenleri dışta taşla kaplanmışken içte molozla örülmüş ve cidarları sıva ile kaplanmışır¹⁴⁰.

Abdü'l-Vehhab Gazi, mahalli rivayetlere göre Abdülmelik b. Mervan zamanında ordu komutanlığı göreviyle Sivas'a gelmiş ve burada şehit olmuştur¹⁴¹.

¹³⁸ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s.134-135.

¹³⁹ Hakkı Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1996, s.1.

¹⁴⁰ *a.g.e.*, s.24-25.

¹⁴¹ İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.185.

1080 yılında şehid olduğu anlaşılan Abdü'l-Vehhab Gazi'nin türbesi, Selçuklu devrinden beri ziyaretgah olmuştur¹⁴².

3.7.3.3.2. Sitte Melik Türbesi

Sitte Melik Türbesi, âbideler şehri olarak temayüz eden Divriği'nin merkezinde, Kale ile çarşı arasında Şemsibezirgan mahallesinin kalealtı sokağında küçük bir mezarlığın içinde bulunmaktadır. Sitte Melik Türbesi, sekiz kenarlı bir gövdenin yine sekiz vecihli bir külâhla örtülmesinden ibarettir. Sitte Melik Türbesi, zengin portal tezyinatı, temiz işçiliği ile dikkati çeken, XII. yy.'dan kalma Anadolu'daki en eski ve en güzel mezar âbidelerindendir. Sitte Melik Türbesinde içte ve dışta, kubbede ve külâhda yalnızca taş kullanılmıştır¹⁴³.

3.7.3.3.3. Kamerüddin Türbesi

Divriği Ulu Camii'nin batısında Garipler mezarlığının ortasında yer alan Kamerüddin Türbesi, sekiz kenarlı ve ehrami külahlıdır. Divriği'deki diğer Mengücekli yapılarında olduğu gibi bu türbede de yalnızca kesme taş kullanılmıştır. Türbenin inşası 19 Temmuz 1196 tarihinde tamamlanmıştır¹⁴⁴.

3.7.3.3.4. I. İzzeddin Keykavus Türbesi

Sivas'ta Çifte minareli medresenin hemen karşısında bulunan şifahane I. İzzeddin Keykavus'un türbesini de ihtiva eder. Bu türbe, şifahanenin dam üstünde yükselen on kenarlı ikinci bir gövdenin ehrami külâhla örtülmesinden mürekkep cazib bir yapıdır. Türbede kesme taş ve tuğla beraber kullanılmıştır. Şifahane ve Türbeyi yaptıran 1211-1219 yılları arasında saltanat süren Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykâvus'tur. Vasiyeti üzerine bu türbeye defnolunan İzzeddin Keykâvus'un vefatından sonra türbe, Aralık 1220'de imal ve itmam olunmuştur¹⁴⁵.

¹⁴² Hakkı Önkâl, *a.g.e.*, s.26.

¹⁴³ *a.g.e.*, s.37, 39.

¹⁴⁴ *a.g.e.*, s.42, 44, 46.

¹⁴⁵ *a.g.e.*, s.383, 387, 390.

3.7.3.3.5. Ahmed Şah Türbesi

Ahmed Şah Türbesi Divriği’de, Kalenin güneyinde İğımbat tepesinin eteğinde yükselen Ulu Cami ve ona güneyden bitişik Darüş-Şifa’nın bünyesine dahildir. Darüş-Şifa’nın kuzey-doğu köşesindeki dikdörtgen planlı hacim, Ahmed Şah ve ailesinin türbesidir. Türbede, darüşşifanın diğer kısımlarında olduğu gibi yalnız taş kullanılmıştır. Yapı 1228-1229 tarihinde inşa edilmiştir¹⁴⁶.

3.7.3.3.6. Şahne Künbedi

Sivas ile Kızılırmak arasında, Kayseri’ye giden yolun sağ tarafındadır. Künbede gömülü olan kişi 1231-1232 yılında ölen Hüseyin b. Cafer’dir. Bu künbede Şahne Künbedi adı verildiğine göre Hüseyin b. Cafer’in, Sivas’ın zabıta müdürü olabileceği tahmin edilmektedir¹⁴⁷.

3.7.3.4. Kaleler

3.7.3.4.1. Sivas Surları

Bütün mühim Orta çağ şehirleri gibi Sivas da müstahkem surlarla çevrilmişti. Eskiden bir surun mevcut olup olmadığı bilinmemektedir. Bilinen bu surların I. Alâeddin Keykûbad tarafından 1221’de yapılmış olduğudur. Orta Asya’yı alt-üs eden Moğolların yeni bir istilâsı karşısında Alâeddin Keykûbâd Sivas’ın bu sur ile birlikte Konya ve Kayseri’nin surlarını da yaptırmıştır. Surlar, iki üç arşın büyüklüğünde kesme taşlardan yapılmıştır ve yüksekliği de yirmi metredir. Surlar, kuzey, güney ve doğusundan su ile dolu büyük bir hendekle sarılmıştır ki bu, muhasarayı güçleştirmek için yapılmıştır. Demirden beş veya yedi kapısı olan surların içinde, birbirine bir ok atışı mesafede iki kale ile şehri savunanlar için zahire ambarları, su sarnıçları ve cephanedepoları vardı. Surların doğu hudutu ise Mismil Irmağına kadar varıyordu¹⁴⁸.

¹⁴⁶ *a.g.e.*, s.394, 396-397.

¹⁴⁷ İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.133.

¹⁴⁸ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s.137-138.

3.7.3.4.2. Divriği Kalesi

Kesme taşlardan yapılan kale, XIII. yy.'a Mengücekoğulları dönemine tarihlenmektedir. İç ve dış kale olarak iki bölümlüdür. Günümüze dış kale surlarının bir bölümü gelmiştir. Kalıntılardan yuvarlak kulelerin, kare planlı atış kuleleriyle güçlendirildiği anlaşılmaktadır. Yuvarlak alanı kaplayan kalede, yiyecek ambarları, cephanelikler, su kuyuları, sarnıçlar ve kışlalar bulunmaktaydı. Günümüzde dikkati çeken tek kalıntı ise kare planlı atış kulesidir¹⁴⁹.

3.7.3.5. Köprüler

3.7.3.5.1. Boğaz Köprüsü

Sivas'ın 10 km doğusunda bulunan Boğaz Köprüsü, Kızılırmak'ın ilk taş gerdanlığıdır. XIII. yy. eseri olan köprü, 6 gözlüdür ve sivri kemerlidir¹⁵⁰.

3.7.3.5.2. Eğri Köprü

Sivas'ın 3 km güneyindedir. Sivas-Malatya yolunun geçtiği köprü Selçuklu yapısı olup, 173.20 m uzunluğundadır. Biri 12, öbürü 6 gözlü iki bölümden oluşmaktadır. Yağmur sularının dışarı akması için korkuluk altında oluklar yapılmıştır¹⁵¹.

3.7.3.5.3. Kesik Köprü

Sivas'ın 10 km güneybatısındadır. XII. yy. Selçuklu yapısıdır. Biri 17, diğeri 2 gözlü iki bölüm, bir yolla bağlanmıştır¹⁵².

3.7.3.5.4. Şahruh Köprüsü

Gemerek-Sarı oğlan arasındaki köprü XIII. yy.'da yaptırılmıştır. 155 m uzunluğunda olup, sivri kemerli sekiz gözden oluşur¹⁵³.

¹⁴⁹ "Sivas", *Y.A.*, C.IX, s.6946.

¹⁵⁰ *a.g.e.*, s.6946; Müjgan Üçer, *a.g.e.*, s.336.

¹⁵¹ "Sivas", *Y.A.*, C.IX, s.6946.

¹⁵² *a.g.e.*, s.6946.

¹⁵³ *a.g.e.*, s.6947.

3.8. İlhanlılar Döneminde Kültür ve Medeniyet

3.8.1. Ticaret ve Sosyo-Ekonomik Durum

İlhanlılar zamanında Tebriz, Bağdat'ın yerine geçerek İslâm dünyasının en büyük merkezi haline gelince bu yolun ve netice itibariyle Sivas'ın da ehemmiyeti büsbütün arttı¹⁵⁴. Gerçekten de İlhanlı devleti kurulduktan sonra oluşturduğu güvenlik ortamında Orta Asya'dan İran içlerine oradan da Azerbaycan yoluyla Anadolu ve Akdeniz'e inen tarihi ipek yolu yeniden işlerlik kazanmıştır. Sivas'tan geçen bu yolun İlhanlılar döneminde Akdeniz'deki limanı Ayas Kenti idi. Diğer taraftan Kırım üzerinden Karadeniz yoluyla Anadolu'da Sinop veya Trabzon limanlarına oradan da Anadolu'nun içlerine dayanan yolda ilhanlıların bazı engellerine rağmen önemini koruyordu¹⁵⁵. Bu geniş faaliyetler dolayısıyla XIII. yy.'da Sivas birçok kavimlere mensup tüccarların yerleştikleri ve oradan dünyanın her tarafına kervanlar hazırladıkları bir merkez haline geldi. Bundan dolayı şehirde türlü milletlere mensup tüccar kolonileri teessüs etti¹⁵⁶. Karadeniz ticaretinde Cenevizliler üstünlüğü ele geçirmişlerdi. Anadolu'da Amasra, Sinop gibi merkezlerde koloni oluşturmuşlardı. Sivas'ta ise 1276 yılında bir konsolosluk açmışlardı¹⁵⁷. Cenevizlilerin bir kısmı Sivas'taki hanlarda oturuyorlar, bazıları ise hanlardan ayrılarak daha sakin kalmak için mahallelerde kiraladıkları evlerde oturuyorlardı, ayrıca Cenevizliler bir de kilise yapmışlardı. Cenevizliler dışında Sivas'ta Yahudilere ait bir mahalle vardı. Yine Kuzey memleketleri ile yapılan ticaret dolayısıyla Volga bölgelerinden gelen Türk Bulgarlar da Sivas şehrine yerleşmişlerdi¹⁵⁸.

İlhanlılar dönemindeki bazı olumsuzluklara rağmen devam eden uluslararası ticaret Anadolu'nun bazı bölgeleriyle beraber Sivas'ı da ayakta tutmuştu. Gerçi paranın değeri kısmi olarak düşmüş ve enflasyon ortaya çıkmıştı, ancak hâlâ ülkede

¹⁵⁴ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s.132.

¹⁵⁵ İlhan Erdem, *a.g.e.*, s.75.

¹⁵⁶ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s.132.

¹⁵⁷ İlhan Erdem, *a.g.e.*, s.75.

¹⁵⁸ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s.133.

çok sayıda tacir, elçi ve misyoner dolaşıyordu. Moğol Hanı Mengü ile görüşükten sonra 1255 yılında Anadolu'dan geçen Papa'nın özel elçisi Rubruck 21 Mart'ta Sivas'a uğramış ve kentte bir olağanüstülük görmeyen rahip, bir süre burada kaldıktan sonra Kayseri'ye hareket etmiştir. Ayrıca Rubruck, Anadolu'da çok sayıda yabancı tüccara da rastlamıştır. Yine bu dönemde kentte İğdişbaşları ticaretin akışını tanzim ederek, vergileri muntazaman toplamaya devam etmişlerdir¹⁵⁹.

Ünlü seyyah Marco Polo da Sivas'taki canlı ekonomik ve kültürel ortama şahit olmuştu. Anadolu'dan Ayas Limanı'ndan yola çıkan Marco Polo, İç Anadolu üzerinden muhtemelen Kayseri ve Sivas üzerinden Erzincan'a ulaşmıştır. Bu arada da yörede gözlediği toplulukları, coğrafi durumu ve iktisadi ortamı zikretmiştir. Ona göre Anadolu'da (Turkomanya) pek çok büyük şehir olup, başlıcaları Konya, Kayseri ve Sivas'tır. Burada yaşayan toplulukların başında Türk halkı gelir ve yaylak ve kışlaklarda yaşayan Türkmenler hayvancılık ve tarımla geçinir. Çok güzel at yetiştirirler, sığır besiciliği de yaygındır. Diğerleri Ermeni ve Rum ahalidir. Daha çok kent ve kasabalarda yaşarlar. Ticaret ve zanaatla uğraşırlar. Güzel halı, ipekli ve muslin kumaş dokurlar¹⁶⁰.

Marco Polo ile çağdaş bir Müslüman coğrafyacı olan Zekeriya Kazvini (ö.1283) Sivas'ın XIII. yy.'ın ikinci yarısındaki durumunu tasvir ederek, Sivas halkının çoğunun hayır, iyiliksever ve çalışkan olduklarını, ahalinin Müslüman ve Hıristiyanlardan oluştuğunu, Müslümanların Türkmen ve ticaret erbabı olduklarını, çoğunluğun Hanefi mezhebinden olduğunu ancak içlerinde fasık ve Batınilerin de olduğunu ancak halkın geniş bir hoşgörü sahibi olduğunu ve sokaklarda hafif alkollü içkilerin rahatlıkla satıldığını ifade etmiştir¹⁶¹.

XIII. yy.'ın ikinci yarısında Sivas'ın bir Müslüman Türk şehri haline geldiğini gösteren seyahatnameler dışında başka bir kaynak da Sahip Ata Fahreddin

¹⁵⁹ İlhan Erdem, *a.g.e.*, s.76.

¹⁶⁰ *a.g.e.*, s.77-76.

¹⁶¹ *a.g.e.*, s.76.

Ali'nin yaptırmış olduğu Sivas Gök Medrese vakfiyesidir. Sivas'ın sosyo-kültürel tarihi açısından çok kıymetli olan vakfiyedeki bilgiler Sivas'ta görülen iktisadi gelişme ve kültürel değişimi somut olarak ortaya koymaktadır. Bölgede o dönemde halkın günlük yaşamı, alışkanlıkları ve gelenekleri hakkında kıymetli bilgiler vermiştir. Buna göre günlük olarak Sivas'ta en çok kırmızı et tüketilmekte ve öncelikli olarak koyun eti tercih edilmektedir. İkinci olarak ise keçi eti gelir. Etin yanında buğday ve buğday ürünleri çok tüketilmektedir. Öyle ki Sivas'taki en önemli pazar koyun ve buğday pazarlarıdır. Bu bilgilere göre Sivas'ta iktisadi ürünler arasında koyun yetiştiriciliği ve buğday üretimi ön sırada idi¹⁶².

Moğol hakimiyeti döneminde de Sivas'ın özel bir statüsü vardı ve İlhanlılar buna özel bir önem vermişlerdi. Kent ve çevresi Danişmend ili içerisinde idi. Her ne kadar bu ilin idari merkezi Tokat idiyse de Sivas özelliğini ve önemini korumuştur¹⁶³.

1277'den sonra ise Anadolu'da istikrar ortadan kalkmış, yönetim büyük çapta Moğolların eline geçmiştir. Moğollar, Anadolu'da bazı askeri düzenlemeler yapmışlardır. Yine Anadolu'da büyük vezir Şemseddin Cüveyni'nin bizzat nezaretinde idari ve mali düzenlemeler de gerçekleştirilmiştir. Bunların başında Moğol vergi sisteminin ülkeye getirilmesi olmuş, kentlerden ve ticaretten "Tamga" adıyla yeni bir vergi resmi alınmaya başlanmıştır. Bunun dışında halka ait mülklerin ve iradların çok olduğu vilayetlerin vergileri Dalay Divanı adıyla yeni kurulan idarenin yetkisine geçerken hükümdar ailesine veya hazineye ait vilayetlerin vergileri ise İnçu Divanı'na bırakıldı. Bu dönemde Sivas da Erzincan gibi İnçu Divanı'na tabi idi¹⁶⁴.

Anadol'daki olaylar, büyük güçlerin müdahalesi ve ülkede yaşayan bir dizi değişim Sivas'ı da olumsuz etkilemiştir. Abaka Han yöredeki Türkmenlerden yüzbinlercesini katlederken yağma kıtalden kent de nasibini almıştır. Eğer büyük vezir Şemseddin Cüveyni bedelini ödeyip en azından kentin yarısını kurtarmasaydı, Sivas için bir felaket olabilirdi. Kaynakların da belirttiği gibi 1277'den sonra pek

¹⁶² *a.g.e.*, s.76-77.

¹⁶³ *a.g.e.*, s.77.

¹⁶⁴ *a.g.e.*, s.77.

çok insan Anadolu'dan göçmek zorunda kalmıştır. Sivas da göçten nasibini almış, bilhassa ilim erbabı kenti terk etmek zorunda kalmıştır. Sahip Şemseddin Cüveyni'nin ölümünün (1283) ardından İlhanlı Devleti dahilinde başlayan iktisadi buhran Anadolu ile birlikte Sivas'ı da etkilemiş, konan ağır vergiler kenti ve halkı sıkıntıya sokmuştur¹⁶⁵.

İlhan Geyhatu Devrinde (1291-1295) iktisadi vaziyet ve halkın durumu daha da kötüleşti. Ekonomik buhran siyasi bir krize yol açtı. İhtiyaçları karşılanamayan Moğol ordu komutanları birbiri ardına isyan etmeye başladılar. İsyancılar sonunda divan, vergi ve bürokratik işler tamamen bozuldu. Defterler yakıldı, yağmalandı, kimden nasıl vergi alınacağı bilinemez, borçlu, alacaklı ayrımı yapılamaz oldu. Bu ise huzursuzluğu daha da artırmıştır¹⁶⁶.

Sonuç olarak Sivas, İlhanlılar döneminde artan uluslararası ticaretin etkisiyle Anadolu'nun en büyük şehirlerinden olma özelliğini sürdürmüş, bu dönemde kentin etnik ve sosyal değişimi artarak devam etmiş, Müslüman ticari esnaf örgütleri ve tasavvufi cemaatler kente hakim olmuşlardır. Sivas'ın bir diğer özelliği de Türkmenler ve Moğolların yöne kırsalına hakim olmaları olmuştur¹⁶⁷.

3.9. Emir Eretna ve Kadı Burhaneddin Ahmed Dönemlerinde Kültür ve Medeniyet

3.9.1. Ticaret, Ahilik Müessesesi ve Zaviyeler

Selçuklulardan sonra, özellikle Moğol istilasıyla başlayan göç dalgasıyla Anadolu'ya gelen Türk kitleleri arasında çeşitli şehir unsurları, Anadolu'nun birçok şehrinde, getirdikleri ticaret, sanat ve kültürel becerilerini sürdürmüşlerdir. Emir Eretna ve Kadı Burhaneddin, memleketlerinde ticaretin gelişmesine çok büyük önem vermişlerdi. Kadı Burhaneddin Ahmed'in, tüccarların ve hacıların kervanlarına saldıran eşkiyaya karşı şiddetli cezalar verdiği bilinmektedir¹⁶⁸.

¹⁶⁵ a.g.e., s.78.

¹⁶⁶ a.g.e., s.79.

¹⁶⁷ a.g.e., s.77.

¹⁶⁸ Selahattin Döğüş, "Beylikler Döneminde Sivas'ın Sosyo-Ekonomik Durumu", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.383.

Selçuklular zamanında ticaret ve sanatla meşgul olan şehirli esnafın oluşturduğu Ahilik kurumu, Eratnalılar döneminde de gelişerek devam etmiştir. Başta Sultan Eratna olmak üzere diğer Eratnalı sultanlar bu müessesenin gelişmesine yardımcı olmuşlar ve ahilere ilgi duymuşlar, onlara sevgi ve saygı göstererek devletin önemli işlerinin yürütülmesinde görev vermişlerdir¹⁶⁹.

Ahiliğin en önemli işlevlerinden biri eğitim idi. Ahilikteki eğitim, birbirini tamamlar nitelikte iki düzeyde idi. Bunlardan ilki işyerlerinde çırakların yetiştirilmesine yönelik mesleki eğitim, ikincisi ise zaviyelerde tüm ahilere verilen ahlak eğitimi idi. Ahiliğin en önemli ekonomik işlevi ise, üretilen malın piyasa fiyatının tesbiti anlamına gelen “narh” koyma görevi idi¹⁷⁰. Başta Sivas olmak üzere Eratna ve Kadı Burhaneddin Devleti hakimiyetinde bulunan şehirlerde Ahiler de devlete yardımcı olmuşlar ve önemli vazifeler ifa etmişlerdir¹⁷¹. XIV. yy.’ın ilk yarısında Sivas’ta Ahi Emir Ahmet ve Ahi Çelebi’nin zaviyeleri vardı. Eratna Beyliği döneminde, Alâeddin Eratna, bazı ahi ileri gelenlerini vezirlik makamına getirirken, bazılarını da hakimiyeti altındaki vilayetlere emir tayin etmiştir. Kadı Burhaneddin Ahmed Devleti döneminde de ahilere idari görev verilme geleneği sürdürülmüş ve Ahi İsa bir süre vezirlik görevi yapmıştır¹⁷².

Eratna ve Kadı Burhaneddin devletleri zamanında Sivas’ta sosyal ve ekonomik açıdan bir dayanışma ve kültürel müessese olarak birçok zaviye inşa edilmiştir¹⁷³. Zaviyeler, ahilikte çok yönlü işlevleri olan mekanlardır; eğitim, karşılaşılan sorunları çözme, yönetim ve her gün kaynayan, fakirlerin, yolcuların yedirilip içirildiği konaklama yeridir. Bu yönüyle ahilik, yolda kalmışların, şehre gelen yabancıların ve kimsesizlerin yardımına koşan günümüzdeki “sosyal hizmet” kurumlarının işlevini görmüştür¹⁷⁴. Sivas’ta zaviyeler dışında her sınıf halk ve misafirler için yapılmış ayrı ayrı pek çok hayır müesseseleri vardı. Beyler

¹⁶⁹ Kemal Göde, *Eratnalılar*, Ankara 1994, s.148.

¹⁷⁰ Adnan Mahiroğulları, “Ahiliğin Esasları ve Sivas’ta Ahilik”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.308-311.

¹⁷¹ Selahattin Döğüş, *a.g.e.*, s.383-384.

¹⁷² Adnan Mahiroğulları, *a.g.e.*, s.312.

¹⁷³ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s.136-137.

¹⁷⁴ Adnan Mahiroğulları, *a.g.e.*, s.310.

saraylara, şeyh ve rindlerde hânîkâh ve zaviyelerde misafir edilirken, diğer sınıf halktan ilim adamları medreselerde misafir edilirdi. Tüccarlar ise yollardaki kervansaraylarda parasız yiyip yattığı halde, şehirlerdeki hanlarda ücretle kalırlardı. Şehirde bulunan bu gibi hayır müesseselerinden bilinenler şunlardır: Dâr us-siyâde (Seyyidlik yurdu), Dâr ur-râha, Dâr uz-ziyafe, Nizameddin Yağıbasan, Ferideddin Tabip Hangahları, Hangâhı's-sultan ve Şerafeddin Osman zaviyesidir¹⁷⁵.

1349 tarihlerine doğru Sivas'ı gezen ünlü seyyah İbn Batuta, seyahatnamesinde Sivas'ı Irak ülkesinin en büyük kentlerinden biri olarak belirtmiştir. Bundan kasıt şehrin o dönemde Eretnalıların (1327-1381) başşehri olması ve bu beyliğin de İlhanlılara bağlı olmasıdır. Bu devirde bey ile onların emrindeki görevliler Sivas'ta ikamet ediyorlardı. Sivas şehrinin bakımlı ve düzenli olduğu, çarşılarının kalabalık ve caddelerinin de geniş olduğunu belirten İbn Batuta, şehirdeki medrese tarzında inşa edilmiş olan Dâru's-Siyâde (Seyyidlik yurdu)'den bahsetmiştir. Bu binaya sadece Peygamber soyundan gelen misafirlerin konuk olduğunu, başka misafirlerin kabul edilmediğini, misafir olarak konaklayan seyyid ve şeriflerin konakladıkları sürece her türlü ihtiyaçlarının sağlandığını, ayrılacakları zaman da yol harçlığı olmak üzere gerek para, gerekse azık olarak kendilerin ikram veya hediyeinin takdim edildiğini belirtir. Seyyah, uğradığı bütün Türkiye şehirlerinde olduğu gibi burada da Ahilerden her zümrenin kendisini zaviyelerine götürmek istediklerini ve halkın misafir götürmekten büyük bir sevinç ve öğünç duyduklarını belirtmiştir. İbn Batuta, Sivas'ta ilk önce Ahilerden Bıçakçı Ahmed dergahında üç gün misafir edildiğini, daha sonra ise Eratna Bey'den müsaade alarak, kendi dergahında İbn Batuta ve arkadaşlarını altı gün misafir ettiğini belirtir. Yine İbn Batuta, Ahi Bıçakçı zaviyesinden sonra birlikte, Irak hükümdarının Anadolu şehirlerindeki vekili kabul edilen Alâeddin Eretna Bey'in makamına gittiklerini, Alâeddin Eretna Bey'in kendilerini karşılayarak, bir süre sarayında misafir ettiğini ve ayrılırken de kendileri için bir at, bir elbise, bir miktar para ile beraber kendi ülkelerindeki yöneticilere İbn Batuta ve arkadaşlarının iyi karşılanmaları hususunda bir emirname yazdığını da belirtmiştir¹⁷⁶.

¹⁷⁵ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s.136-137.

¹⁷⁶ a.g.e., s.137; Mehmet Şeker, "İbn Batuta'ya Göre Sivas", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.368-370; "Sivas", *Y.A.*, s.6872.

3.9.2. Türbeler

3.9.2.1. Ahi Emir Ahmet Türbesi

Sivas'ın Tokmakkapı mahallesinde bir avlu içinde yer alan konik kubbeli eski bir türbedir. Bu türbede medfun bulunan kişinin İbn-i Batuta'nın Sivas'ta görüşüp zaviyesinde üç gün konuk olduğu Ahi Ahmed olup olmadığı bilinmemektedir¹⁷⁷.

3.9.2.2. Güdük Minare (Şeyh Hasan Bey) Türbesi

Türbe, Eretnaogullarından Alâeddin Eretna'nın oğlu Şeyh Hasan Bey için 1347 yılında yapılmıştır. Kesme taştan kare alt yapıya, tuğladan iri üçgenlerle oturan silindirik gövde ile değişik mimaridedir. Türbe bu şeklinden ve kubbesinin yüksekliğinden dolayı Güdük Minare adıyla ün kazanmıştır¹⁷⁸.

3.9.2.3. Kadı Burhaneddin Türbesi

Sivas'ın güneybatısında, Kayseri kapı civarında yer alan türbeye, sonradan Kadı Burhaneddin'in yakınlarının da gömülmesiyle aile mezarlığı şekline dönmüştür. Ancak daha sonra Kadı Burhaneddin'in mezarının çevresindeki diğer gömütler kaldırılarak, bu türbe kesme taştan dört sütuna oturan tek kubbeli bir anıt mezar şeklini almıştır¹⁷⁹.

¹⁷⁷ İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.184.

¹⁷⁸ *a.g.e.*, s.190; "Sivas", *Y.A.*, s.6946.

¹⁷⁹ İ.Hakkı (Uzunçarşılı)-R.Nafiz (Edgüder), *a.g.e.*, s.193-194; "Sivas", *Y.A.*, s.6946.

SONUÇ

Yaptığımız araştırmalardan edindiğimiz bilgilere göre Sivas ve yöresinde ilk iskan neolitik dönemde başlamıştır. Prehistorik dönemden sonra gelen, Orta Anadolu'daki Hatti ve Hitit egemenlikleri döneminde Sivas ve yöresi bu devletlerin sınırları içerisinde yer almıştır.

M.Ö. VII. yy.'ın başlarında Anadolu'ya yapılan Kimmer ve İskit akınlarını iyi değerlendiren İran'daki Med devleti, sınırlarını Kızılırmak nehrine kadar genişletmiş ve Lidya devleti ile sınır komşusu olmuştur. Bu dönemde Kızılırmak nehrinin doğusu, dolayısıyla Sivas ve yöresi Med devletinin hakimiyetinde iken, Kızılırmak nehrinin batısı ise Lidya devletinin kontrolünde idi. Med devletinin M.Ö. 550 yılında Persler tarafından yıkılmasından sonra, Sivas ve yöresindeki Med egemenliği de yerini Anadolu'ya giren Pers üstünlüğüne bırakmıştır. Persler, Anadolu'yu birtakım satraplıklara (eyaletlere) ayırınca Sivas ve yöresi, önce Kapadokya satraplığının, daha sonra da bu satraplığın Büyük Kapadokya ve Pont Kapadokyası diye ikiye ayrılmasıyla Pont Kapadokyasının sınırları içerisinde yer almıştır. Bu dönemde Pont Kapadokyası sınırları içerisinde yer alan Zela (günümüzde Tokat iline bağlı Zile), Pers halkının en önemli ibadet merkezlerinden biri olunca Persler, eyaletler arasındaki ulaşımın kolaylaşması için yeni yollar yapmışlardır. Bu yollardan biri Pers başkenti Susa'dan başlayarak Anadolu'dan geçip Selçuk (Efes)'ta son bulan ünlü Kral Yolu idi. Bu yol Sivas ve Zile'den geçiyordu. Kral yolunun Sivas ve Zile'den geçmesi ile bu merkezler Perslerin en önemli dini ve ticari merkezleri haline gelmiştir.

Anadolu'daki Pers egemenliği Büyük İskender'in akınları ile sona erince, Sivas ve yöresi Makedonyalı subayların denetimine girmiş, daha sonra ise Roma hakimiyetine kadar, kısa bir süre Pont krallığının hakimiyeti dışında, genelde Kapadokya Krallığının denetiminde kalmıştır.

Sivas ve yöresi, Roma ve Bizans İmparatorlukları döneminde özellikle de dini ve askeri açıdan ön plana çıkmıştır. Sivas, Bizans imparatorluğu döneminde imparatorluğun doğudaki en önemli şehirlerinden idi. Justinianos döneminde (527-565), imparatorluğun Anadolu'daki can damarı olan askeri yol Sivas'tan geçiyordu. Bu dönemde bu askeri yol onarılmış, Sivas şehri de yeni surlar ile tahkim edilerek Armenia I eyaletine merkez seçilmiştir. Abbasiler döneminde İslâm ordularının ve

daha sonra da Selçuklu ordularının akınları ile Anadolu'nun doğusunun büyük oranda Bizans'ın elinden çıkması ile Sivas şehri, Bizans'ın doğudaki hudut şehri haline gelmiş ve X. yy.'da bu yörede Sebasteia theması kurulmuştur.

Sivas, Roma ve Bizans imparatorlukları dönemlerinde dini açıdan da önemli bir yer idi. Roma imparatorluğu döneminde ilk kiliselerden birinin kurulduğu yer olan Sivas, Roma ve Bizans imparatorlukları döneminde birçok piskopos çıkarmıştır. Sivas, aynı zamanda Hristiyanların da topluca katledildiği yerlerden biri idi. Bizans imparatorluğu döneminde Anadolu'daki en önemli piskoposluk merkezlerinden biri olma özelliğini devam ettiren Sivas, sınır bölgesinde yer almasından dolayı çok farklı kültür ve etnik unsurların etkilediği bir şehir olmuş ve Zerdüşt dini ile Hristiyanlığı birleştirmeye çalışan bir inanç olan Paulosçuluk akımının da merkezi haline gelmiştir. Tephrike (Divriği)'yi merkez seçip buradan Anadolu'nun çeşitli yerlerine akınlarda bulunan Paulosçular (Pavlikanlar), Bizans imparatoru Basileos I (867-886)'in 872 yılında düzenlediği bir sefer sonucunda dağılmışlardır. Bizans imparatorluğunun Sivas ve yöresinde yaşadığı ayrı bir dini ve etnik sorun ise, X. yy.'da Ermenistan'ın fethi ile o bölgedeki 40.000 Ermeni'nin Orta Anadolu'ya özellikle de Sivas'a yerleştirilmesiyle yaşanmıştır. Sivas'ın Bizans metropolitinin bu yöredeki Ermenilere baskı yaparak bütün Ermenileri Ortodoks olmaya zorlamasıyla bu yörede isyanlar baş göstermiştir. Ermenilere yönelik bu baskıların Malazgirt savaşı öncesi Bizans imparatoru Romanos Diogenes tarafından da sürdürülmesi bu yöredeki Bizans imparatorluğunun çökmesine neden olmuştur. 1059 yılında kısa bir süre Büyük Selçuklu hakimiyetine giren Sivas, 1080-1176 yıllarında Danişmendli beyliğinin sınırları içerisinde yer almıştır. Bu süre içerisinde gelişmeye başlayan Sivas, kısa sürede beyliğin idare, ticaret ve kültür merkezi haline gelerek, Anadolu'nun fetih ve Türkleşmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Tarihinin en parlak devrini Türkiye Selçukluları döneminde gören Sivas, bu dönemde büyük bir gelişim göstererek Anadolu'nun en önemli siyaset, kültür, sanat ve ticaret merkezi haline gelmiştir. Bu dönemde tekrar işlerlik kazanan eski Kral Yolu ve İpek Yolu'nun yanısıra, Anadolu'dan geçen doğu-batı ve kuzey-güney ticaret yollarının kavşak noktasında yer alan Sivas, her kavim ve dinden tüccar ve sanatkarların ikamet ettiği bir şehir olmuştur. Böylece Sivas, uluslararası

kozmopolit bir şehir haline gelerek Anadolu'nun en kalabalık ve en güzel şehri olmuş ve Darü'l-alâ (Yücelik Beldesi) ünvanını almıştır.

İlhanlılar döneminde Anadolu'yu idare eden Moğol valilerinin karargahı olan Sivas, önemini koruyarak özel bir statüde Danişmend ili sınırları içerisinde yer almıştır.

XIV. yy.'ın ilk yarısında Orta Anadolu'da bir Uygur Türkü olan Eretna Bey tarafından kurulan ve yaklaşık 50 yıl devam eden Eretna Beyliği döneminde Sivas şehri, Kayseri ile birlikte bu beyliğin en önemli idare merkezi olmuştur. Bu dönemde Eretna Bey, Uygur Türkü olmasından dolayı hakim olduğu bölgelerde Türk kültürü ve dilinin hakim olması için çaba sarfetmiştir.

1381 yılından itibaren Kadı Burhaneddin'in Eretna topraklarında yönetimi ele geçirerek, devletini kurmasıyla birlikte Sivas şehri bu devletin de en önemli idare merkezi olmuştur.

Sonuç olarak Sivas şehri, neolitik dönemden itibaren Osmanlı hakimiyetine geçinceye kadar birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış, özellikle de Danişmendliler döneminden itibaren Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Türk-İslâm kültürünün bu topraklarda yerleşmesinde büyük bir rol oynamış, binlerce yıllık tarihi ve kültürel mirası ile Anadolu'nun en önemli şehirlerinden biri haline gelmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

I. TETKİK ESERLER

1. TÜRKÇE ARAŞTIRMALAR

AHMETBEYOĞLU, Ali, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Ankara 2001.

AKURGAL, Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi*, İstanbul 2002.

ALP, Sedat, *Hitit Çağında Anadolu*, İstanbul 2000.

ATLAN, Sabahat, *Roma Tarihinin Anahatları*, İstanbul 1970.

BAYUR, Nezahat, *İmparator Julianus*, İstanbul 1982.

BAYKARA, Tuncer, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211)*, Ankara 1997.

_____, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul, Eylül 2004.

CEVİZOĞLU, Hüseyin, *Coğrafyadan Tarihe Türk Tarihi İçinde Doğu Anadolu*, İstanbul 1991.

CEYLAN, Oğuz, *Sur ve Kaleleri ile Tarihte Sivas*, Sivas 1988.

ÇAY, Abdulhaluk, *II. Kılıç Arslan*, Ankara 1987.

DEMİRCİOĞLU, Halil, *Roma Tarihi, Menşelerden Akdeniz Havzasında Hakimiyet Kurulmasına Kadar*, Ankara 1993.

DEMİRKENT, Işın, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 1996.

GÖDE, Kemal, *Eratnahılar (1327-1381)*, Ankara 1994.

GÜNALTAY, Şemseddin, *Yakınşark II, Anadolu, En Eski Çağlardan Ahamenişler İstilasına Kadar*, Ankara 1987

_____, *Yakınşark IV, I. Bölüm, Perslerden Romalılara Kadar, Selevkoslar, Nabatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Krallıkları*, Ankara 1987.

- _____, *Yakınşark IV, II. Bölüm, Romalılar Zamanında Kapadokya, Pont ve Artaksiad Krallıkları*, Ankara 1987.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953.
- KARAUĞUZ, Güngör, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelere Göre Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Konya, Ocak 2002.
- KAYA, Mehmet Ali, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, İzmir 2005.
- KAYMAZ, Nejat, *Pervane Muinüd-Din Süleyman*, Ankara 1970.
- KINAL, Füzulan, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara 1962.
- KOCA, Salim, *Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)*, Ankara 1997.
- KÖYMEN, M.Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I*, Ankara 1979.
- MANSEL, Arif Müfit, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1993.
- MEMİŞ, Ekrem, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Konya 2002.
- _____, *İskitlerin Tarihi*, Konya, 1987.
- ÖNDER, Mehmet, *Efsane ve Hikayeleriyle Anadolu Şehir Adları*, İstanbul 1972.
- ÖNKAL, Hakkı, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1996.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi I*, İstanbul 1983.
- SEVİM, Ali, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi, Başlangıçtan 1986'ya Kadar*, Ankara 1988.
- _____, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, Ankara 1990.
- SEVİM, Ali-MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara 1990.
- SEVİM, Ali-YÜCEL, Yaşar, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara 1989.
- Sivas İli Çevre Durum Raporu*, Sivas 2002.
- Sivas*, Sivas 2002.
- TOGAN, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981.

- TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, Kasım 1998.
- _____, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 2002.
- _____, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, Aralık 2003.
- _____, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, Eylül 2004.
- _____, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara 1998.
- _____, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi I*, İstanbul, Eylül 1999.
- TURAN, Şerafettin, *Türkiye-İtalya İlişkileri I, Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine*, Ankara 2000
- UMAR, Bilge, *Kapadokia*, İzmir 200?
- _____, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi I*, İzmir 1992.
- _____, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, İstanbul 1998.
- _____, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993.
- UZLUK, Feridun Nâfiz, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III*, Ankara 1952.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1969.
- _____, *Büyük Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, C.I*, Ankara 2000.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı-EDGÜDER, Rıdvân Nafiz, *Sivas Şehri*, Yay.Haz. Recep Toparlı, Sivas 1997.
- ÜNAL, Ahmet, *Hititler Devrinde Anadolu II*, İstanbul 2002.
- YASAK, İbrahim-KALELİ, Ahmet, *Dünden Bugüne Sivas İli*, Sivas 1988.
- YINANÇ, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944.
- YÜCEL, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*, Ankara 1991.
- ZILLİOĞLU, Mehmet, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C.III*, Ankara 1976.

2. YABANCI ARAŞTIRMALAR

ABÛ'L-FARAC, Gregory (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi, I-II*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1987.

AKSARÂYÎ, Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2002.

BALLY, August, *Bizans Tarihi II*, Çev. Haluk Şaman, İstanbul

CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, İstanbul 1979.

DIEHL, Charles, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, İstanbul 1938.

ESED, Muhammed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir, C.II*, İstanbul 1999.

ESTERÂBADÎ, Aziz B. Erdeşir-i, *Bezm u Rezm*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1990.

GRİGOR, Aknerli, *Moğol Tarihi*, Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1954.

GROUSSET, Rene, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, Çev. Sosi Dolanoğlu, Mart 2005.

HAMMER, J.V.P., *Büyük Osmanlı Tarihi, C.II*, İstanbul 1993,

HEVD, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, Ankara 2000.

HONIGMANN, Ernst, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1970.

LAUFFER, Siegfried, *Büyük İskender*, Çev. Nilgün Sorguç, İzmir 2004.

NEŞRÎ, Mehmed, *Kitab-ı Cihan-nümâ, Neşri Tarihi, I-II*, Yay.Haz. M.Altay Köymen-Faik Reşit Unat, Ankara 1987.

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 1999.

ROUX, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, İstanbul, Aralık 2001.

RUNCIMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi, II-III*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 1992.

MATEOS, Urfalı, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara 1987.

VASILEV, A.A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi I*, Çev. Arif Müfit Mansel, Ankara 1943.

II. MAKALELER

AĞALDAĞ, Sabahattin, “Moğol Devleti”, *Türkler*, C.VIII, Ankara 2002, s.265-277.

AYÖNÜ, Yusuf, “Selçuklu-Bizans İlişkileri”, *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s.598-617.

BALIK, İbrahim, “Sivas Gök Medrese'nin Türkiye Selçuklu Eğitimindeki Yeri ve Önemi”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.261-268.

BAŞTAV, Şerif, “Avrupa Hunları”, *Türkler*, C.I, Ankara 2002, s.854-887.

ÇAY, Abdulhaluk M. – DURMUŞ, İlhami, “İskitler”, *Türkler*, C.I, Ankara 2002, s.576-597.

DARKOT,, Besim, “Sivas”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.X, İstanbul 1966, s.569-579.

DÖĞÜŞ, Selahattin, “Beylikler Döneminde Sivas'ın Sosyo-Ekonomik Durumu”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.381-388.

EĞİLMEZ, Savaş, “Malazgirt Öncesi Sivas'ın Tarihi Coğrafyası”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.389-398.

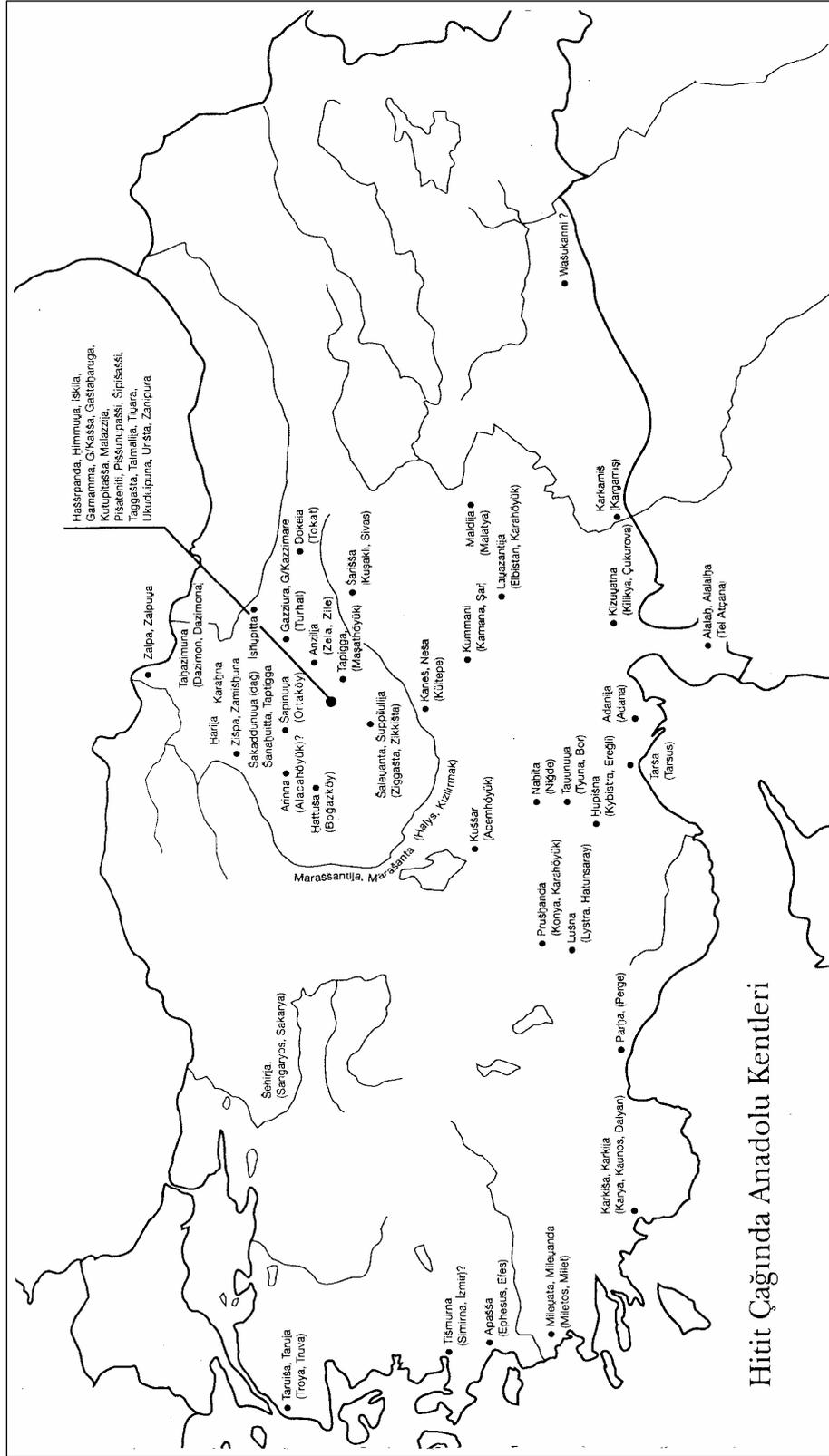
ERDEM, İlhan, “Doğu Anadolu Türk Devletleri”, *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s.383-424.

- _____, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İlişkilerinde Sivas”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.65-82.
- GÖKDOĞAN, Melek Dosay, “Selçuklular Dönemindeki Bilimsel Etkinliklerde Sivas’ın Yeri”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.206-210.
- GÖKHAN, İlyas, “XIV, Y.y.’ın İlk Yarısında Memlük Devleti’nin Anadolu Politikası ve Eretna Beyle Olan İlişkileri”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.83-96.
- HONIGMANN, Ernst, “Malatya”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.VII, Eskişehir 1997, s.225-239.
- KAFESOĞLU, İbriham, “Selçuklular”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.X, Eskişehir 1997, s.353-416.
- KAYA, Selim, “Selçuklular Döneminde Sivas’taki Zanaatkar ve Sanatkarlar”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.414-422.
- KAYHAN, Hüseyin, “Danişmendli-Bizans İlişkileri”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.97-107.
- KESİK, Muharrem, “Türkiye Selçukluları ile Danişmendliler Arasındaki İlişkiler”, *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s.537-546.
- KESKİN, Mustafa, “Gazi Süleyman Şah ve Türkiye Selçuklu Devleti’nin Kuruluşu”, *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s.529-536.
- KOCA, Salim, “Anadolu Türk Beylikleri, Eratnalılar”, *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s.703-755.
- KÖKTEN, İ. Kılıç, “Anadolu’da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma”, *A.Ü.D.T.C.F.D.*, C.X/3-4, Ankara 1952, s.167-204.
- _____, “Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu’da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar”, *Belleten*, C.VIII/32, Ankara 1944, s.659-675.

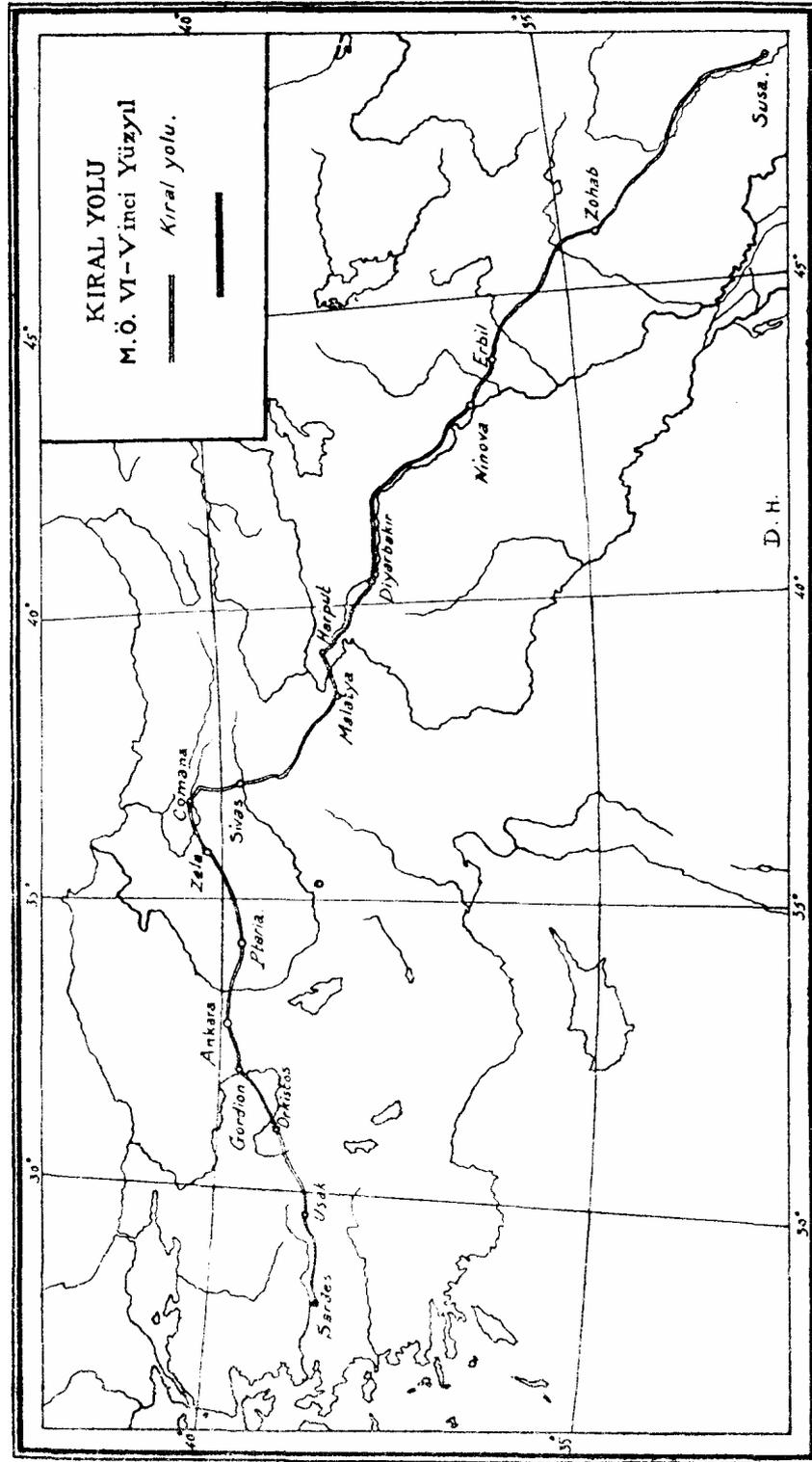
- KÜRKÇÜOĞLU, Erol, “Başlangıcından Malazgirt Savaşı’na Kadar Selçuklu-Bizans Münasebetleri”, *Türkler*, C.IV, Ankara 2002, s.694-704.
- MAHİROĞULLARI, Adnan, “Ahiliğin Esasları ve Sivas’ta Ahilik”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.305-315.
- MERÇİL, Erdoğan, “Büyük Selçuklu Tarihi”, *Türkler*, C.IV, Ankara 2002, s.597-633.
- _____, “Türkiye Selçukluları”, *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s.503-528.
- _____, “Anadolu Beylikleri, Eretna Devleti”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C.I, Ankara 1992, s.304-305.
- ÖNGÜL, Ali, “Mengücekler”, *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s.452-460.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Danışmendliler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.VIII, İstanbul 1993, s.469-474.
- ÖZGÜÇ, Tahsin, “Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Maltepe (Sivas Yanında) Kazısı”, *Belleten*, C.XI/41, Ankara 1947, s.641-655.
- ÖZKUN, Ürün Biçer, “Selçuklu Mimarisinde Malzeme Kullanımı ve Sivas Minarelerinin Malzeme Değerlendirmesi”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.501-510.
- “Sivas”, *Yurt Ansiklopedisi, Türkiye İl İl: Dünü, Bugünü, Yarını*, C.IX, İstanbul 1982-1983, s.6835-6964.
- “Sivas”, *Türkiye Ansiklopedisi*, C.V, Ankara 1957, s.140-144.
- SOLMAZ, Sefer, “Danışmendliler”, *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s.430-451.
- SÜMER, Faruk, “Anadolu’da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi (1969)*, Ankara 1970, s.1-47.
- ŞEKER, Mehmet, “İbn Batuta’ya Göre Sivas”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.366-371.

- TARHAN, Taner, “Önasya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler”, *Türkler*, C.I, Ankara 2002, s.598-611.
- TEZCAN, Mehmet, “XI. Y.Y. Başlarında Ermenilerin Doğu Roma Tarafından Bölgeye Göçürülmesi ve Selçuklu Fethi Döneminde Sivas”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s.121-140.
- TOKSOY, Ahmet, “Malazgirt Zaferinden Önce Doğu Anadolu’ya Yapılan Türk Akınları”, *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, s.678-693.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Eratna”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.IV, Eskişehir 1997, s.309-310.
- ÜÇER, Müjgan, “Sivas’taki Selçuklu ve Beylikler Dönemi Eserleri ile İlgili Sözlü Kültür ve Halk İnanışları”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (29 Eylül-1 Ekim)*, Sivas 2005, s. 329-338.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, “Danişmendliler”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.III, Eskişehir 1997, s.468-479.

EKLER

Harita-1 : Sedat Alp, Hitit Çağında Anadolu, İstanbul 2000, s.46.

Harita-3 : Şemseddin Günaltay, Yakınşark II Anadolu, En Eski Çağlardan Ahamenişler İstilasına Kadar, Ankara 1987, Harita : 16.

ÖZGEÇMİŞ

1977 yılında Malatya’da doğdum. İlkokulu Şehit Konuk İlkokulunda, ortaokulu Mehmet Akif Ersoy Ortaokulunda, Liseyi Sümer Lisesi’nde tamamladım. 1995 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji bölümüne girdim ve 1999 yılında da bu bölümden mezun oldum. 2004 yılında Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi Anabilim dalında Yüksek Lisans eğitimine başladım.

Burhan MİLLİ